

CONTINUITATEA ROMÂNILOR

Referenți științifici

dr. FLORIN CONSTANTINIU

dr. GHEORGHE BICHIR

NICOLAE STOICESCU

CONTINUITATEA ROMÂNILOR

PRIVIRE ISTORIOGRAFICĂ

ISTORICUL PROBLEMEI, DOVEZILE CONTINUITĂȚII

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ, BUCUREȘTI 1980

Coperta:
VASILE SOCOLIUC

CUPRINSUL

<i>Introducere</i>	7—8
<i>Partea I-a</i> [Istoricul problemei]	9—86
<i>Partea a II-a</i> Dovezile continuității	87—244
<i>Capitolul I</i>	
Dacii nu au fost distruși	89—101
<i>Capitolul II</i>	
Romanizarea Daciei	102—111
<i>Capitolul III</i>	
Abandonarea și evacuarea Daciei de administrația romană ..	112—127
<i>Capitolul IV</i>	
Unde s-au format limba și poporul român. Influențele străine. Argumentele filologice ale continuității	128—147
<i>Capitolul V</i>	
Creștinarea dacoromanilor	148—158
<i>Capitolul VI</i>	
Mărturiile arheologice, numismatice și epigrafice ale conti- nuității	159—178
<i>Capitolul VII</i>	
Românii în izvoarele istorice literare medievale	179—202

<i>Capitolul VIII</i>	
Românii, popor sedentar. Argumentele etnografice ale continuității	203—218
<i>Capitolul IX</i>	
Continuitatea organizării social-politice	219—226
<i>Capitolul X</i>	
Toponimia și continuitatea	227—237
<i>Capitolul XI</i>	
Argumente de logică istorică în favoarea continuității	238—244
<i>În loc de încheiere</i>	245—246
Abrevierile folosite	247

INTRODUCERE

„Dacă se mai ivește cîte un neam
singular care caută să ne aducă
de peste Dunăre, nu mai între-
băm ce zice un asemenea om, ci
ce voește el“

(M. Eminescu, *Scrisori politice și literare*,
I, Buc., 1905, p. 139).

„Ce poate fi mai străin de gîndirea istorică decît negarea
vieții unui neam sub o stăpînire nouă; ce poate fi mai absurd
pentru istoricul obiectiv decît teoria dezrădăcinării totale a
unui popor puternic, adînc înfipt în pămîntul străbun; ce
poate fi mai lipsit de înțelegere decît crearea artificială a
unor goluri de oameni și de viață pe un pămînt binecuvîntat
ca acela al țării noastre?“, se întreba cu ani în urmă savantul
C. Daicoviciu¹.

Discutînd, la rîndu-i, absurditatea acestei teorii, C. C.
Giurescu spunea: „I-a trecut cuiva oare prin minte să nege sau
să conteste continuitatea poporului francez în Galia, a celui
spaniol și portughez în Peninsula Iberică sau a celui italian
în Italia? A admis oare vreun istoric că galoromanii și-au
părăsit locuințele plecînd din Galia, peste Alpi sau peste
Pirinei, pentru a se întoarce mai tîrziu, după secole, îndărăt
acasă? Sau că spaniolii au trecut peste strîmtoarea Gibraltar,
în Africa, pentru a reveni, după sute de ani, în vechiul
teritoriu? Simpla formulare a unor asemenea întrebări arată
lipsa lor de temei, totala lor înanitate“². Și totuși, dintre
toate popoarele Europei, numai poporului român i se neagă
continuitatea pe pămîntul străbun, fiind considerat de unii
istorici „*une énigme et un miracle historique*“ !

Lucrarea de față își propune drept scop să înfățișeze citi-
torilor problema atît de dezbătută a continuității românilor,
modul cum a apărut și a fost prezentată această problemă,
care au fost argumentele aduse de adversarii și de susținătorii

¹ „Transilvania“, 74, 1943, nr. 1, p. 1.

² C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 6.

continuității în lucrările lor. În partea a doua vom prezenta pe larg dovezile continuității care arată cât de lipsite de temei logic și istoric sînt argumentele celor ce susțin discontinuitatea poporului român.

Autorul acestei lucrări nu are pretenția că opera sa este originală; din dorința de a informa cât mai complet pe cititori, atît români cît și străini, *autorul a încercat o prezentare sistematică a imensei literaturi dedicate acestei probleme atît de controversate, utilizînd în acest scop toate lucrările predecesorilor și însușindu-și concluziile specialiștilor care s-au ocupat de diverse aspecte ale problemei (istorici, arheologi, lingviști, etnografi, geografi etc.) și care au adus contribuții deosebite la lămurirea acesteia.*

Lucrarea de față răspunde astfel obligației istoricilor de a contribui la elucidarea unor probleme controversate din istoria României și de a informa cât mai complet pe cititori, îndeosebi pe cei străini și de bună credință care nu cunosc suficient de bine istoria poporului nostru.

După cum arăta președintele țării noastre, tovarășul *Nicolae Ceaușescu*, în cursul ultimei sale vizite în Statele Unite, dacă publicul străin nu este informat prea bine sau este informat greșit cu privire la problemele românești, aceasta se datorește în bună măsură și factorilor de răspundere din țara noastră, care au datoria de a face cunoscut adevărul asupra acestor probleme și de a combate opiniile greșite sau tendențioase emise de diverși învățați. *Lucrarea de față este izvorîtă din acest îndemn al conducătorului statului nostru de a face cunoscute mai bine peste hotare problemele de bază ale istoriei noastre, între care continuitatea ocupă astăzi din nou un loc important.*

În încheiere se cuvine să aduc caldele mele mulțumiri conducerii Editurii Științifice și Enciclopedice, care — înțelegînd importanța științifică și politică a acestei lucrări — a asigurat tipărirea ei, precum și conducerii Institutului de istorie „N. Iorga“, care m-a ajutat la publicarea lucrării.

Partea I-a

ISTORICUL PROBLEMEI

Problema continuității este nu numai o problemă științifică, ci și una politică: ea nu s-a născut ca problemă decât în secolul al XVIII-lea când românii din Transilvania — care alcătuiau majoritatea populației — au cerut egalitatea în drepturi cu celelalte naționalități ale țării; li s-a răspuns atunci că nu pot fi egali cu ceilalți locuitori deoarece au venit mai târziu în țară, din care pricină ar fi fost considerați „tolerați“.

Aspectul politic al problemei a fost subliniat de numeroși cercetători români, dintre care vom cita pe doi din cei mai autorizați: A. D. Xenopol și A. Sacerdoțeanu.

Iată ce spunea primul cu un secol în urmă: „Originea acestei nouă teorii nu este de căutat în dorința de a descoperi adevărul, ci cu totul în alte motive, care nu-și au locul în istorie. Ungurii și sașii din Transilvania (este vorba de nobilimea maghiară și patriciatul săsesc — N. S.) apăsau în secolul trecut (XVIII — N. S.) pe români într-un mod cu totul neomenos și chiar astăzi (1884)... vor să le ucidă viața morală, să le desființeze naționalitatea, înlocuind-o cu cea ungurească sau germană. Românii, văzându-se apăsați, protestau și protestă neconținut contra unui asemenea sistem de ocîrmuire; ei își întemeiază protestările lor pe dreptul istoric, susținînd că ar fi locuitorii cei mai vechi ai Transilvaniei, că dreptul de cucerire pe care-și întemeiază apăsătorii pretențiile lor ar trebui să fie părăsit într-un veac de lumini și de civilizație. Lupta între apăsători și apăsați fiind pusă pe tărîmul dreptului, cei dintîi căutară s-o curme chiar pe acest tărîm, tăgăduind românilor tocmai dreptul istoric invocat de aceștia“. Motivul pentru care „apăsătorii“ i-au adus pe români de la sudul Dunării de abia în secolul al XIII-lea este limpede:

„ungurii și nemții fiind veniți în Transilvania înaintea acelei epoci, iată că și dreptul istoric vorbea în favoarea acestora”¹.

La rîndul său, A. Sacerdoțeanu constata: „pînă la sfîrșitul sec. XVIII nimănui n-a părut că românii din stînga Dunării n-ar putea fi băștinași. Simpla prezentare a discuției în această privință e dovada cea mai categorică. Cu totul altfel se prezintă problema românilor... din sec. XVIII înainte. Anumite considerații pur politice provocaseră o discuție: au sau nu au românii din Ardeal drepturi egale cu ceilalți locuitori? Interesul care a dominat lumea imperiului (habsburgic — N. S.) în vremea aceea a făcut ca — în loc să se dea un răspuns categoric și onest, bazat pe realitatea zilei și pe puținele mărturii istorice (cunoscute atunci — N. S.), dar concludente, — să se emită o serie de ipoteze care aveau să dăuneze națiunii puse în discuție. În felul acesta se aduceau însă foloase unor interese de cu totul alt ordin decît cele puse în serviciul adevărului istoric și al eticei”².

Nu este în intenția noastră de a prezenta aici toate opiniile învățaților din evul mediu despre originea și continuitatea românilor pe teritoriul pe care locuiesc. Cele mai multe din aceste opinii se găsesc în lucrarea atît de bine informată a lui A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, apărută în 1972.

Pentru a ilustra însă afirmația de mai sus că, pînă în secolul al XVIII-lea, românii erau considerați în chip firesc autohtoni pe aceste frumoase plaiuri, vom aminti cîteva din opiniile străinilor care au venit în contact cu poporul nostru sau care-i cunoșteau istoria și trecutul.

Încă din primele izvoare care-i amintesc ca popor (izvoare pe care le vom prezenta în partea doua), românii apar ca fiind continuatorii populației daco-romane aflate în spațiul carpato-dunărean și Balcani, cu prelungiri pînă în Pannonia. S-a arătat pe drept cuvînt că „una din cele mai puternice afirmări ale originii romane a românilor vine din partea cronicarilor maghiari (Anonymus și Simon de Keza). În aceste cronici, anterioare întemeierii țărilor române, nu se poate

¹ A.D. Xenopol, *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, Iași, 1884, p. 8.

² A. Sacerdoțeanu, *Considerații asupra istoriei românilor în evul mediu. Dovezile continuității și drepturile românilor asupra teritoriilor lor actuale*, Buc., 1936, p. 12. Va fi citată mai departe A. Sacerdoțeanu, *Considerații*.

sesiza un ton de ostilitate față de români. În această perioadă, statul ungar nu suprimase încă autonomiile locale, iar românii din Transilvania aveau aceleași drepturi cu ungurii și sașii³.

Vom lăsa de-o parte părerile extravagante ale unor învățați din secolele XIII—XIV, pentru care românii ar fi venit din Asia, teză care convine de minune unor adversari ai continuității. Vom remarca însă teza greșită a adversarilor continuității, care consideră că „ideea descendenței românilor transilvăneni din coloniștii lui Traian urcă la Bonfini, istoriograful curții lui Matias Corvin”⁴; de fapt, nu Bonfini a fost primul care a susținut această descendență.

La mijlocul secolului al XV-lea, italianul *Poggio Bracciolini* afirma continuitatea elementului roman în țările române, locuite neîntrerupt de la Traian încoace de urmașii coloniștilor⁵. Aceleași idei: popor de origine romană, născut dintr-o colonie antică romană, găsim și în opera învățatului *Enea Silvio Piccolomini*, care a încercat și o explicație a numelui de vlah⁶.

Deosebit de importante pentru problema noastră sînt știrile date de cronicarul *Laonic Chalcocondil*, care numește pe românii de la nordul Dunării daci, iar pe cei de la sudul fluviului vlahi; aceștia din urmă ar fi coborît din Dacia.

³ A. Armbruster, *op. cit.*, p. 41.

⁴ L. Tamas, *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, Budapest, 1936, p. 98. Alți istorici maghiari au afirmat chiar că teoria continuității este o ficțiune istorică a umaniștilor (L. Gáldi, *Az erdélyi román őshaza kérdése* [În chestiunea patriei străvechi a românilor ardeleni], Budapest, 1942).

Ni se pare curioasă opinia lui L. Elekes, *Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft. Versuch einer rumänischen Entwicklungsgeschichte im XIII—XIV. Jahrhundert* (A E C O, 7, 1941, pp. 361—488), după care românii erau conștienți în această vreme că au venit din sud, fapt ce s-ar fi petrecut în sec. XIII.

⁵ A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 46—47.

⁶ *Ibidem*, pp. 48—51. Despre ideile lui Eneas Silvio cu privire la românii vezi mai recent Ion Dumitriu-Snagov, *Papa Pius al II-lea — cronicar al istoriei medievale a românilor*, în *Omagiu lui Iosif Constantin Drăgan*, I, Roma, 1977, pp. 227—238.

Amenințăm aici un alt italian, Flavio Biondo, care, referindu-se la lupta de la Adrianopol din 1205, susține că la ea au luat parte și români de la nordul Dunării, care erau urmașii romanilor (*valachi gens olim romana, ultra Danubium ripam sita, Bulgari vicina*). De la Biondo știrea a trecut la Bartolomeo Platina, care, în *Vitae pontificum*, susține același lucru: *valachos olim Romanos, ulteriores Danubii ripam incolentes, et vulgaros vicinos* (C. Șerban, *O știre privind pe românii din nordul Dunării în 1205*, în R. Ist., 1979, nr. 10, pp. 1949—1957.)

Deși nu cunoaște istoria veche a românilor, Chalcocondil constată că aceștia păstrează nu numai limba strămoșilor latini, dar că se aseamănă cu italienii „și în alte privințe și în întocmirea traiului de toate zilele și se folosesc de aceleași arme și de aceleași unelte încă și acuma ca și romanii”⁷. Constatarea este deosebit de prețioasă deoarece atestă continuitatea obiceiurilor, traiului zilnic și ocupațiilor din vremea romanilor.

Unul dintre umaniștii care a susținut continuitatea românilor în sec. XV a fost *Antonio Bonfini*, cronicarul oficial al regelui Matei Corvin; el afirmă răspicat că românii sînt urmașii coloniștilor și ai legiunilor romane din Dacia, fapt dovedit de limba lor latină, de inscripțiile și ruinele romane, de toponimia romană și de numele de vlah. El afirmă în chip expres că, în vremea barbarilor, „coloniile și legiunile romane care crescuseră de curind n-au putut fi distruse”⁸.

Se poate spune deci că, încă din secolul al XV-lea, ideia că românii sînt coborîtori direcți ai coloniștilor romani din Dacia era cunoscută și admisă de numeroși străini.

În secolul următor aceste dovezi se înmulțesc. Pe la 1534, un italian, *Francesco della Valle* — trecînd prin Țara Românească — înregistra aici, din cele auzite, că românii se considerau ei înșiși urmașii coloniștilor romani (*dicono esser venuti anticamente da Roma ad habitar in quel paese*)⁹.

Sibianul *Georg Reicherstorffer*, bun cunoscător al Moldovei în vremea lui Petru Rareș, afirma la rîndu-i: „așadar, românii sînt de seminție italiană și se trag (precum zic) din romanii cei vechi” (*igilur Valachi Italicum genus a veteribus (ut aiunt) Romanis derivatum*). Acest „precum zic”, înregistrat de *Reicherstorffer*, arată că românii aveau, în secolul al XVI-lea, conștiința originii lor latine, considerîndu-se descendenții coloniilor romane¹⁰.

Cam în aceeași epocă (1542), un alt sas, *Johannes Lebel*, considerat părintele istoriografiei săsești, într-un cîntec isto-

⁷ A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 52—53.

⁸ *Ibidem*, pp. 58—60. Idei asemănătoare despre originea latină a românilor și despre continuitatea așezărilor lor pe teritoriul fostei Dacii romane găsim și la alți doi învățați din această epocă: *Pietro Ransano* și *Filippo Buonaccorsi* (*ibidem*, pp. 60—63).

⁹ *Ibidem*, pp. 79—80. Despre opiniile lui Verancsics vezi N. Drăganu, *Quelques remarques historiques* (R. Trans., I, 1934, nr. 1, pp. 90—97).

¹⁰ C. Göllner, *Mărturii ale umaniștilor sași despre continuitatea și unitatea politică a poporului român* („Apulum”, VII, 1969, pp. 77); A. Armbruster, *op. cit.*, p. 82.

ric *De oppido Thalmus*, susținea cu convingere teza continuității elementului autohton, daco-roman, în Transilvania: românii sînt urmașii coloniștilor aduși de Traian în Dacia învinsă; după „lupte grele“, coloniștii nu au părăsit Dacia, fiind și în acea vreme (sec. XVI) locuitorii Transilvaniei:

*Hi post tam duras, iam quas superaverant pugnas
Mansere in Dacia et nunc sunt tellure coloni.*

Întrucît la Lebel nu se constată o influență străină, s-a arătat că el exprimă o teorie autohtonă, conștiința românilor că ei sînt urmași ai coloniștilor aduși de Traian în Dacia¹¹.

La rîndul său, umanistul *I. Dubravius*, autorul lucrării *Historica Bohemica*, susținea că vlahii sînt descendenți direcți ai dacilor cînd afirma că Iancu de Hunedoara era „din neamul dacilor care acum se numesc vlahi“¹².

Deosebit de importantă pentru problema noastră este diploma de înnobilare acordată în 1548 de Ferdinand de Habsburg umanistului de origine română Nicolaus Olahus, în care se recunoaște nu numai originea romană a românilor, dar și faptul că ei ocupă vechea Dacie ca urmași de drept ai strămoșilor lor: „Așa sînt începuturile tuturor neamurilor celor prea laudate, între care românii, neamul tău, nu sînt cei mai de pe urmă, despre care se știe că sînt prăsiți din Roma, doamna și stăpîna împărățiilor, și s-au așezat într-o parte a Daciei cei prea bogate, care se zice Țara Muntenească sau Valahia“¹³.

Peste cîțiva ani, în 1552, generalul *Castaldo* — comandantul trupelor austriece din Transilvania — expunea la rîndu-i într-o scrisoare constatarea sa că românii sînt descendenții coloniilor romane, fapt dovedit de mulțimea antichităților latine ce se găsește aici, ca și de limba lor, asemănătoare cu italiana¹⁴.

În același an, un alt italian, *Paolo Giovio*, afirma vechimea românilor din Transilvania, ca și faptul că au păstrat obiceiurile și legile romane¹⁵.

Peste alți cîțiva ani, *Antonio Maria Graziani*, biograful lui Despot vodă, explica latinitatea românilor prin coloniza-

¹¹ *Ibidem*, pp. 84—85; C. Göllner, *op. cit.*, pp. 77—78.

¹² „Transilvania“, 1943, nr. 7—8, p. 594.

¹³ Gh. Șincai, *Opere*, II, Buc., 1969, pp. 254—255; A. Armbruster, *op. cit.*, p. 87. Despre ideile lui N. Olahus cu privire la originea românilor vezi *ibidem*, pp. 82—83.

¹⁴ *Ibidem*, p. 92.

¹⁵ *Ibidem*, p. 93.

rea romană a Daciei, idee din care se degajă concluzia continuității poporului român pe acest teritoriu¹⁶.

Deosebit de importante pentru problema continuității românilor sînt cronicile polone din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, îndeosebi ale lui *St. Orzechowski*, *M. Cromer* și *St. Sarnicki*, ultimul cunoscut și lui D. Cantemir și folosit și de corifeii Școlii Ardelene. După opinia primului, românii s-au născut din italici și romani rămași în Dacia din vremea colonizării romane; ei își dovedesc originea romană nu numai prin numele lor, dar și prin firea, limba, felul de viață și vitejia lor romană¹⁷.

Un italian, *Giovanandrea Gromo*, care a stat cîțiva ani în Transilvania în vremea domniei lui Ioan Sigismund, scria pe la 1571 că românii înșiși susțin că se trag din coloniștii romani lăsați în Transilvania de împăratul Hadrian¹⁸, așa cum, la 1568, un alt italian, *Giulio Ruggiero*, susținea: „*sono questi Vallachi per antica origine Italiani, per esser colonia de Romani*”¹⁹.

Concluzii asemănătoare trăgea pe la 1574 un francez care a vizitat Transilvania, *Pierre Lescalopier*: „*Tout ce pays (la Walachie) et Moldavie et la plus part de Transilvanie a été peuplé des colonies romaines du temps de Traian l'empereur... Ce du pays se disent vrays successeurs de Romains et nomment leur parler romanechte, c'est à dire romain*”²⁰. Lescalopier a fost printre primii culegători de inscripții latine din Transilvania^{20 bis}. După cum susțin Lescalopier și Gromo, în sec. XVI românii știau ei înșiși că sînt urmașii coloniștilor romani din Dacia.

Vom aminti în treacăt că păreri asemănătoare despre originea și continuitatea românilor au susținut numeroși alți străini care i-au cunoscut pe români în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea: *Antonio Possevino*, *Ferrante Capeci*, un însoțitor al lui Possevino, apoi *François de Pavie*, *seigneur de Fourquevaulx*, *Giovanni Botero* etc.²¹.

¹⁶ *Ibidem*, p. 96 și *Călători străini despre țările române*, II, p. 382.

¹⁷ A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 102–104; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 33–35.

¹⁸ A. Armbruster, *op. cit.*, p. 112. Textul lui Gromo în *Călători străini*, II, pp. 320, 337.

¹⁹ A. Armbruster, *op. cit.*, p. 113.

²⁰ *Ibidem*, p. 114. Vezi și *Călători străini*, II, pp. 428–429.

^{20 bis} I. I. Russu, *Introducere la Inscriptiile Daciei romane*, I, Buc., 1975, pp. 38–40.

²¹ A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 116–118, 122–123, 126–127. Vezi și *Călători străini*, II, pp. 559, 605–606.

De o deosebită importanță pentru modul cum era văzută problema vechimii românilor din Transilvania către sfârșitul sec. XVI este opera *Dialogus*, alcătuită de cancelarul lui Ștefan Bathory, *Farkas Kovácsocsy* (1584); în această operă, sub forma unui dialog, se expun două păreri diferite despre vechimea românilor: una potrivit căreia românii din Transilvania erau urmașii coloniștilor romani, ei mândrindu-se „și astăzi în mod public că sînt romani“, și o alta care încearcă să o combată pe prima pe baza situației de inferioritate în care se găseau atunci românii din Transilvania; personajele fictive care discută această problemă nutresc un sentiment de vădită ostilitate față de poporul român²².

În secolul al XVII-lea numeroși alți învățați și-au expus părerile despre vechimea românilor și despre continuitatea lor de viață pe aceste meleaguri. Iată cîțiva dintre aceștia:

Martin Opitz, fost profesor la Academia din Alba Iulia în anii 1621—1622, bun cunoscător al poporului român, susținea că românii sînt urmașii romanilor, dovadă fiind atît limba, păstrată mai bine decît în alte țări de origine latină, cît și obiceiurile moștenite de la romani:

„În fiecă colibă cu pae acoperită,
Un sînge nobil spune că limba moștenită
Și azi e tot aceeași, că datinele sînt
Păstrate cu credință, c-al vostru îmbrăcămînt
Și jocul chiar e martor c-aveți tulpină veche“.

Deosebit de importantă pentru problema continuității românilor trebuie să fi fost lucrarea lui *Opitz Dacia Antiqua*, pierdută din nefericire în condiții tragice²³.

Despre continuitatea românilor vorbesc și *Giovanni Battista Montalbani*, unul din apropiații lui Gaspar Gratiani, domnul Moldovei (1619-1620), *Fredericus Menius*, *David Frölich* și alți învățați din prima jumătate a sec. XVII²⁴.

O atenție mai mare merită misionarul catolic *Marco Bandini*, care a cunoscut țările române spre mijlocul sec. XVII; el arată că Traian, după ce a supus Dacia prin luptă, a adus

²² A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 38—39; A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 121—122.

²³ C. Göllner, *op. cit.*, p. 78; A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 148—149; vezi și Ilie Dăianu, *Poetul silezian Martin Opitz și românii din Transilvania* („Apulum“, II, 1943—1945, pp. 374—385).

²⁴ A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 150—151, 152 passim.

aici coloniști romani, iar din amestecul acestora cu băștinașii daci s-a născut un neam nou ce și-a spus în limba proprie română²⁵.

Sibianul *Johannes Tröster*, autorul lucrării *Dacia. Das ist die neue Beschreibung des Landes Siebenbürgen* (1666) era convins și el de faptul că „românii de azi ce trăiesc în Țara Românească, Moldova și în munții Transilvaniei nu sînt decît urmașii legiunilor romane de pază; ...după originea lor, ei sînt romanii cei nobili, cei mai vechi locuitori ai acestei țări“ (*aber ihrem herkommen, nach sind sie die edlen Römer, die ältesten Bewohner dieses Landes*). Tröster este primul autor care-și fundamentează constatarea sa pe cîteva dovezi din domeniul etnografiei, și anume: portul, în primul rînd opinciile, obiceiurile de înmormîntare și dansul popular, toate de origine romană, păstrate de români prin continuitatea lor de viață²⁶.

Asemănarea portului popular românesc cu cel al dacilor de pe Columna lui Traian, ca și numeroasele inscripții și monumente romane existente încă în Transilvania, au constituit pentru un alt sibian din această epocă, *Valentin Frank von Frankenstein*, dovezi evidente că românii sînt urmașii direcți ai colonilor romani (*existimamus tamen, variorum esse illam sententiam qua statuitur, e colonis eos Romanis, Trajani imperatoris... supermanisse: sicuti idem, Romae columna Trajana et in Transilvania, multae Romanae inscriptiones et monumenta lapidea testantur*). După opinia sa, dintre toți locuitorii Transilvaniei „cei mai vechi sînt românii, care odinioară se chemau latinește romani“²⁷.

Deosebit de însemnată pentru problema continuității este lucrarea *Origines et occasus Transsilvanorum* a lui *L. Toppeltinus* (Töppelt), apărută în 1667. Acest cronicar sas din Me-

²⁵ *Ibidem*, pp. 156—157; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 50—51.

²⁶ J. Tröster, *op. cit.*, pp. 338—342; C. Göllner, *op. cit.*, pp. 80—81; A. Mureșlanu, în „Țara Birsei“ 1936, p. 408; A. Armbruster, *op. cit.*, p. 178.

Despre opiniile lui *M. Miles*, care-l consideră pe români descendenți din coloniștii aduși de Traian în Transilvania, vezi „Țara Birsei“, 1936, pp. 408—409.

²⁷ V. Frank von Frankenstein, *Breviculus Originum Nationum et praecipue Saxonicae in Transilvania*, pp. 21—22; C. Göllner, *op. cit.*, p. 81; A. Mureșlanu, în „Țara Birsei“, 1936, pp. 409—410; A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 216—217. O succintă prezentare a părerilor învățaților sași din sec. XVII la I. Hurdubețiu, *Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen*, Buc., 1977, pp. 27—29.

diaș, studiind cu atenție autorii antici și umeriști care au abordat problema originii poporului român, a ajuns și el la convingerea că românii sînt descendenții romanilor (*Atque istorum Romanorum reliquias esse Valachos et Moldavos certum esse*). Într-un capitol special al lucrării sale, Toppeltinus a remarcat asemănarea portului popular românesc cu vestimentele romanilor²⁸.

Către sfîrșitul secolului al XVII-lea, cronicarul secui *Lisznai Kôvács Pál* afirma și el că românii se trag din coloniștii romani cu care Traian a umplut Dacia; noul popor s-a născut din amestecul coloniștilor romani cu băștinașii daci²⁹.

Pentru continuitate s-au pronunțat și alți învățați sași de la sfîrșitul secolului al XVII-lea; dintre ei amintim pe autorul (anonim) al lucrării *De origine, conditione, religione gentis Valachicae* (1697), care susține că plebea romană nu a fost retrasă de către Gallienus ci a rămas pe loc și că din limba latină a acestora, amestecată cu cea a dacilor, s-a născut limba română³⁰.

În al doilea deceniu al secolului al XVIII-lea, un fruntaș al sașilor, judele Sibiului *Andreas Teutsch*, într-o istorie a Transilvaniei, susținea că românii din această țară erau urmașii direcți și puri ai romanilor, deoarece dacii ar fi dispărut de pe scena istoriei³¹.

În aceeași epocă, un italian, *Anton Maria del Chiaro*, secretarul lui C. Brîncoveanu, își exprima la rîndu-i convingerea că românii își trag originea din coloniștii romani stabiliți în Dacia³².

Pentru continuitatea elementului daco-roman în Dacia s-au pronunțat categoric numeroși alți învățați din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, ca erudiții sași *Georg Soterius*,

²⁸ L. Toppeltinus, *op. cit.*, p. 52. Vezi și C. Gölner, *op. cit.*, p. 79; A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 179—180 și G. Togan, *Zur Frage der Herkunft und Sprache der Rumänen bei Laurentius Toppeltinus* („Forschungen zur Volks- und Landeskunde“, XI, 1968, nr. 2, pp. 55—58).

Opiniile lui Toppeltin despre asemănarea portului romanilor cu cel al romanilor au fost utilizate și de M. Costin în *De neamul moldovenilor*, care a motivat „schimbarea hainelor” după condițiile atmosferice diferite la noi față de Italia; oamenii mutați din regiuni calde „au căutat a-și schimba portul hainelor după vremea acestor locuri” (*Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 270).

²⁹ A. Armbruster, *op. cit.*, p. 172.

³⁰ *Ibidem*, p. 175, nota 65. Despre opiniile lui *Thomas Scharsius* și *Georg Haner* vezi *ibidem*, pp. 181—182.

³¹ *Ibidem*, p. 221.

³² A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 58.

Martin Schmeitzel, Johann Filstich^{32 bis} sau Laurentius Weidenfelder³³; ultimul a adus ca un argument nou în favoarea continuității daco-romanilor, și anume păstrarea obiceiurilor romane în exploatarea salinelor și în extragerea metalelor în Transilvania.

Un alt susținător al continuității a fost istoricul maghiar Andras Huszti (1700?—1755), care afirma pe la 1740: „nici o națiune nu are limba atît de apropiată de aceia veche romană ca națiunea valabilor, ceea ce este un semn sigur și care nu poate înșela că ei sînt în Transilvania urmașii vecilor colonii romane”^{33 bis}.

Faptul că numeroși învățați din evul de mijloc au văzut în români pe urmașii firești și de netăgăduit ai daco-romanilor din Dacia Traiană, care au trăit fără întrerupere pe pămîntul străbun, nu înseamnă că nu au fost și unii care au negat continuitatea lor, fie din dușmănie pentru acest popor, fie dînd crezare unor izvoare istorice greșit înțelese.

Unul dintre aceștia a fost cronicarul maghiar Ștefan Szamosközy care „neagă hotărît persistența românilor în Dacia, devenind astfel întîiul istoric (adică cronicar — N. S.) ungur care susține în scris acest lucru”³⁴. În prima sa lucrare, *Analecta lapidum velustorum et nonnullorum in Dacia antiquitatum*, apărută în 1593, Szamosközy susține, ca toți ceilalți învățați din vremea sa, că românii sînt urmașii coloniștilor romani de la care s-au păstrat numeroase urme în Transilvania. Mai tîrziu însă, după domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania, cînd a avut de suferit, Szamosközy și-a

^{32 bis} Acesta susține că „nu toate coloniile romanilor și ostașii plecară din Dacia” și că „mulți” au rămas pe loc, părăindu-le mai bine să locuiască între goți decît să plece la drum lung și greu, fără să știe dacă vor afla în altă parte locuință mai bună” (I. Filstich, *Încercare de istorie românească*, ed. A. Armbruster, Radu Constantinescu, Buc., 1979, p. 81). Mai departe se arată că, după năvala hunilor, coloniile romane „sîtatură ascunse în întuneric, îndeletnicindu-se fie cu păstoritul, fie cu agricultura” (*ibidem*, p. 89).

³³ A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 224—230. Despre opiniile lui Fr. Fa-sching, Samuel Timon, Martin Felmer etc., vezi *ibidem*, pp. 230—235. Vezi, de asemenea, I. Hurdubețiu, *Die Deutschen*, pp. 32—34.

^{33 bis} A. Huszti, *O és új Dácia, az az Erdélynek régi és mostani állapotjáról való Historia...*, Viena, 1791, p. 135; vezi și „Țara Birsei”, 1936, p. 412. După cum s-a arătat de curînd, Andras Huszti „formulează pregnant unele teze istoriografice ingenioase (parțial valabile chiar și azi) asupra situației etno-demografice și romanizării Daciei” (I. I. Russu, *Introducere la Inscripțiile Daciei romane*, I, Buc., 1975, p. 45).

³⁴ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 44.

schimbat opinia, afirmînd că românii nu sînt urmașii coloniștilor aduși de Traian  n Dacia deoarece Gallienus a mutat pe romanii din Dacia în sudul Dunării, unde au rămas. Această nouă teorie a lui Szamosk zy a fost combătută de L. Toppeltinus, care spune: „*sed ridicula magis est Samoissij consequentia quam vera*”³⁵.

Un alt cronicar care  i-a exprimat unele îndoieli cu privire la continuitatea românilor a fost dalmatinul Ioan Lucius (Luci )  n lucrarea sa *De regno Dalmatiae et Croatiae* (1666). Pornind de la tăcerea izvoarelor antice t rzii despre persistența romanilor în Dacia, abandonată de Aurelian, Lucius consideră ca probabil faptul că bulgarii au strămutat la nordul Dunării întreaga populație romană  i că aceasta s-a amestecat „cu acei romani care vor mai fi rămas acolo de pe vremea lui Aurelian ori care vor mai fi fost str muta i de al i barbari. Aceasta e mai probabil dec t că to i valahii din Dacia  i-ar fi tr g nd neamul din vechii romani r ma i acolo din timpul lui Aurelian”³⁶.

După cum s-a observat, Lucius nu neagă continuitatea elementului roman în Dacia Traiană, dar crede că acesta a fost sporit printr-o imigrare provocată de către bulgari de la sud la nord de Dunăre. Teoria sa a fost reluată  i falsificată par ial de J. Chr. Engel³⁷.

Spre sf r itul secolului al XVII-lea, într-o epocă în care începuse mi carea de emancipare național-politică a românilor din Transilvania, continu nd tradiția maghiară mai veche a atitudinii ostile fa a de români, cronicarul ungar *Martin Szentiványi* susține că numai românii din  ara Românească  i Moldova erau urmașii coloniștilor romani; c t prive te pe cei din Transilvania, aceștia nu erau b  tina i, ci au venit „ n cursul timpului” (*tractu temporis*) din cele două   ri românești de dincolo de  arpa i³⁸. Este teoria imigrării, care va deveni în secolul al XVIII-lea un instrument politic de combatere a revendicărilor românești.

³⁵ *Ibidem*, pp. 41–43; A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 139–140.

Despre importanța colec iei de  nscric ii str nse de Szamosk zy, care a servit ca bază de plecare pentru studiile asupra Daciei antice în secolele XVII–XVIII, vezi introducerea lui I. I. Russu la * nscric tile Daciei romane*, I, Buc., 1975, pp. 41–43.

³⁶ I. Lucius, *op. cit.*, ed. Viena, 1758, p. 274; A. Armbruster, *op. cit.*, p. 162; A. Philippide, *Originea românilor*, I, p. 664.

³⁷ A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 162–163.

³⁸ *Ibidem*, pp. 173–174.

Din cele expuse foarte sumar în aceste pagini se degajă concluzia că, *pînă în secolul al XVIII-lea, toți străinii care au vorbit de istoria românilor erau convinși de faptul că aceștia erau autohtonii și cei mai vechi locuitori ai țării lor; împotriva continuității — ca și mai tîrziu, dealtfel — s-au pronunțat numai acei învățați care manifestau o atitudine ostilă față de poporul român sau care nu-i cunoșteau istoria.*

*

Știind că sînt urmașii populației daco-romane, că sînt adică autohtoni pe aceste plaiuri, românii nu și-au pus în general problema vechimii lor decît în momentul în care aceasta le-a fost contestată, atunci cînd trebuiau să răspundă adversarilor continuității. Foarte revelatoare în această privință este următoarea întîmplare: cu prilejul unei aniversări a colonizării sașilor în Transilvania, un sas a întreat pe un țaran român din părțile Sibiului dacă și românii ar putea sărbători asemenea evenimente, la care țaranul a răspuns scurt și convingător: „Noi nu avem ce să sărbătorim, pentru că nu sîntem veniți de aiurea; noi sîntem de aici”³⁹. Răspunsul acesta, izvorît din conștiința populară, sintetizează admirabil realitatea istorică: noi sîntem de aici și am fost totdeauna aici!

Primul învățat român care a pus această problemă a fost cronicarul *Miron Costin*, care — folosind o bogată literatură istorică — a căutat să combată „basnele” care urmăreau să defăimeze poporul român și originea sa. Nu vom insista prea mult asupra ideilor lui M. Costin în această privință, idei în general cunoscute și expuse pe larg în diverse lucrări⁴⁰. În lucrarea sa *De neamul moldovenilor*, cronicarul moldovean afirmă că, după abandonarea Daciei de către Gallienus, „românii din Țara Muntenească au trecut munții, așezîndu-se la Olt, la Herteg (= Hațeg) și pe la Făgăraș”, iar cei din Moldova „au trecut munții la Maramorăș”⁴¹. Miron Costin este astfel primul cronicar care afirmă că, după retragerea legiunilor și administrației romane din Dacia, populația

[³⁹ Ștefan Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, 1944, p. 40.

⁴⁰ A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 198—199; Enache Puiu, *Viața și opera lui Miron Costin*, Buc., 1975; Ion Trăistaru, *Preocupări pentru dovedirea originii latine a poporului nostru în operele lui Grigore Ureche și Miron Costin* („Analele Univ. din Craiova”, III, 1975, pp. 9—16) etc.

⁴¹ M. Costin, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, pp. 273—274.

daco-romană s-a retras în locuri adăpostite în Transilvania și Maramureș, de unde, mai târziu, a „descălecat” în Țara Românească și în Moldova sub conducerea lui Negru vodă și, respectiv, Dragoș.

Pentru continuitate s-a pronunțat și stolnicul C. Cantacuzino. El se declară împotriva părăsirii Daciei (pe care o plasează în vremea lui Gallienus), susținând că această părere „împotriva crezului și a socotelii iaste”. Două sînt motivele pentru care nu poate admite stolnicul părăsirea Daciei de către locuitori:

1) „Cum au vrut acel împărat așa lesne a rădica atîta sumă și noroade de oameni, cu case, cu copii, așezați pre aceste locuri fiind mai mult de 200 de ani ... Deci dară oameni întemeiați ca aceia și stăpîni mari și bogați făcîndu-se și de mari neamuri romane aici întemeiați să-i ia Galien să-i mute într-alte locuri pe toți ... Deci, dară, au nu mai lesne era și acelora ce era oblăduitori acestor locuri să nu asculte (de ordin), decît moștenirile lor înțelinate de atîția ani să le lase și să meargă de a să așeza pentr-alte locuri mai aspre și mai seci?”

2. „Și această încă să mai socotește că nicăeri urme de ale acelora romani ce au fost în Dachia ca să fi fost mutați cu totul într-altă parte nu iaste”⁴².

Deci, pe de o parte, imposibilitatea ca o populație numeroasă să-și părăsească locurile unde era așezată cu temei și să plece într-o țară săracă, pe de alta, lipsa unor „urme” (mărturiilor) că daco-romanii s-ar fi mutat la sud de Dunăre, argumente valabile și astăzi.

În secolul al XVIII-lea unul din cei mai mari învățați ai poporului nostru, D. Cantemir, a susținut cu argumente continuitatea românilor pe teritoriul unde au locuit strămoșii lor⁴³. Titlul cărții a treia a mării lucrări *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor* este chiar „să dovedeaște precum români cești de astăzi în Dachia sînt tot aceia romani pre care Ulpie Traian i-au adus atuncea”. Nu vom reproduce aci decît un fragment din această importantă lucrare: „Foarte depărtat

⁴² C. Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, ed. N. Cartoian — Dan Simonescu, p. 58. Vezi și A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 203—205.

⁴³ Vezi îndeosebi Ștefan Ștefănescu, *Originea, continuitatea și unitatea poporului român în concepția lui Dimitrie Cantemir* („Studii”, 26, 1973, nr. 5, pp. 915—922); I. Mitrea, *Dimitrie Cantemir despre romanitatea, continuitatea și unitatea poporului român* („Studii și cercetări științifice”, Bacău, 1974, p. 20 și urm.).

de socoteala dreaptă ar fi acela care ar dzice să romanii din Dachia și firea cea de romani și armele și moșiia așé îndată să-și fi uitat. Și moșiia, mai de 200 de ani ținută, înainte ochilor, numai peste o apă stînd, așe de tot să o fi părăsit. Mă criadză cititorul și de pre inima sa să se adevériască că moșiia de atîta vreme, nu numai romanul, pre atuncea a lumii biruitoriu, ce așeși nime din neamuri aceasta a răbda ar fi putut, că *dulce iaste dragostea moșii*; de unde mai cu adevărat ar fi socoteala aceia care ar dzice că mai bucuroși ar fi fost romanii aciaa cu armele a mină în moșie și pentru moșie — pînă la unul a pieri de cît blăstămatește, fără nici o primejdiitoare pricină înainte ochilor, casele, viile, țariniile, orașele și cetățile varvarilor și supușilor lor să le lase“. Pe lîngă argumente de logică, D. Cantemir introduce și unul sentimental: *dragostea de moșie a românilor*, care i-ar fi împiedicat să o părăsească.

D. Cantemir a întreprins prima analiză științifică a izvoarelor privind părăsirea Daciei de către Aurelian și strămutarea provincialilor în sudul Dunării pe care a interpretat-o în sensul unei retrageri parțiale și temporare, susținînd stăruința romanilor în Dacia, unde au rămas „înfipți și nezmulți“ și de unde „niciodată piciorul afară nu și-au scos“⁴⁴.

*Ideile lui Cantemir despre originea, continuitatea și unitatea românilor au fost preluate de învățații ardeleni din secolul al XVIII-lea, care le vor dezvolta și vor face din ele arme politice pentru emanciparea națională a românilor*⁴⁵.

Primul care le-a utilizat a fost episcopul *Inochentie Micu*, care cumpărase manuscrisul *Hronicului* de la un negustor din Viena. În lupta dusă de el pentru emanciparea românilor, Micu a arătat că aceștia merită o soartă mai bună și pentru faptul că sînt cel mai vechi popor, că viețuiesc neîntrerupt în Transilvania din vremea împăratului Traian (*Hinc, elsi constet, Nos priores uptote, a tempore Trajani Imperatoris, Transilvaniae Incolas esse*)⁴⁶. Era pentru prima oară cînd românii

⁴⁴ A. Armbruster, *op. cit.*, p. 211.

⁴⁵ Vasile Netea, *Dimitrie Cantemir precursor al Școlii Ardelene* („Viața românească“, 1973, nr. 9, pp. 108—112).

⁴⁶ G. Bogdan-Dulcă, *Procesul episcopului Ioan Inochentie Clain*, Caransebeș, 1896, p. 74; A. Decel, *Memoriul (Supplex Libellus) lui I. Inochentie Klein către regina Maria Tereza, din anul 1744* (A I I C, X, 1967, pp. 7—41).

Vezi și N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis*, II, p. 528, unde se spune: „căci noi de pe timpul lui Traian, încă ina-

din Transilvania cereau drepturile ce li se cuveneau pe baza vechimii lor neîntrerupte în țara pe care o locuiau.

După cum s-a arătat, „începînd cu Inochentie Micu, ideea romanității românilor (care include și pe cea a vechimii, stăruinței și unității neamului) se transformă dintr-o stare latentă a conștiinței colective într-o idee-forță politică, minuită și activizată de înșiși românii, după ce, cu veacuri înainte, străinii își dăduseră seama de importanța ideii romanității ca forță politică”⁴⁷.

*

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea problema continuității românilor a căpătat un nou curs; așa cum am arătat în introducere, la argumentele științifice și îndreptățite, invocate de români în sprijinul vechimii lor, reprezentanții „națiunilor” privilegiate din Transilvania — care se vedeau amenințate în privilegiile lor tradiționale — au răspuns cu contraargumente și teorii tendențioase și neștiințifice, menite să „dovedească” caducitatea unor realități ancorate de veacuri în Transilvania⁴⁸. Asupra acestor opinii și ale altora exprimate începînd din această vreme vom insista în paginile ce urmează.

Primul învățat străin din această epocă ce și-a pus problema continuității românilor a fost istoricul și filologul *I. Thunmann* într-o lucrare privind istoria popoarelor din Europa răsăriteană. „Vlahii de dincoace de Dunăre (de la nordul fluviului — N.S.) sînt frați ai celor din Macedonia, coborîtori din tracii, care, sub numele de geți și de daci, jucară un rol atît de însemnat ... Sub stăpînirea romană au primit limba și obiceiurile romane și, după ce sub Caracalla au căpătat dreptul de cetățenie, s-au numit romani. Nu se poate admite ca împăratul Aurelian să fi strămutat peste Dunăre pe toți locuitorii Daciei; fără îndoială că au mai rămas încă mulți într-o țară așa de mare și așa de muntoasă. În timpul năvă-

inte de a fi intrat națiunea săsească în Transilvania, am fost moșteni în acel pămînt regesc”.

Toth Zoltán, I., *Az erdélyi román nacionalismus első százada 1697–1792* [Primul secol al naționalismului român în Transilvania, 1697–1792], Budapesta, 1946, consideră că Inochentie Micu a susținut că românii sînt cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei pe baza afirmațiilor mai vechi ale umaniștilor maghiari.

⁴⁷ A. Armbruster, *op. cit.*, p. 239.

⁴⁸ *Ibidem*.

lirii vandalilor, goților, hunilor, gepizilor, slavilor, avarilor și bulgarilor, ei căutară mintuire în munții lor ... Năvălirea ungarilor la anul 896 i-a găsit în Transilvania și în Ungaria de dincoace de Dunăre. Acest lucru îl spune notarul anonim al regelui Bela IV, care merită crezare ... Vlahii locuiau din timpuri străvechi și în Valahia și Moldova, unde nu au venit întâia dată sub Negru (Vodă) și Bogdan în sec. XIII—XIV⁴⁹.

Thunmann afirmă deci că macedoromânii sînt urmașii ilirilor romanizați, în timp ce românii din Dacia sînt urmașii geto-dacilor romanizați care au rămas pe loc după retragerea aureliană. Fără să facă critică istorică amănunțită, învățatul german recunoștea ceea ce bunul simț și logica impuneau ca realități de necontestat.

Peste cîțiva ani, în 1778, într-o istorie a Transilvaniei, *Iosif Benkő* pleda și el pentru continuitate în Dacia: „valahii se trag din romani, din coloniile pe care Traian și ceilalți împărați le-au adus în Dacia“. El invoca mărturia unor scriitori de valoare care susțineau această descendență a românilor din nenumăratele colonii romane din Dacia. Benkő admitea că la abandonarea Daciei „o bună parte din romani au părăsit Dacia“, dar susținea că „mulți romani împreună cu dacii indigeni au rămas pe loc“, unde s-au adăpostit în munți. În afară de acești urmași direcți ai daco-romanilor, Benkő afirmă că valahii s-ar mai trage și din coloniile de la sudul Dunării care, înmulțindu-se, „s-au lățit încet, încet spre miazănoapte pînă la hotarele Podoliei și Rusiei și pînă în Transilvania“⁵⁰.

La 1780 apărea la Viena o istorie a Banatului Timișan datorată lui *Fr. Griselin*i, italian de origine. Impresionat de asemănarea dintre limbile italiană și română, el afirma că acestea nu sînt decît „două dialecte“ ale „uneia și aceleiași limbi

⁴⁹ I. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig, 1774, pp. 240, 324, 360. Vezi prezentarea lui Al. Philippide, *Originea românilor*, I, Iași, 1925, pp. 666—667; A. Sacerdoțeanu, *Considerații*, pp. 104—106; „Țara Birsei“, 1937, pp. 118—119 și I. Hurdubețiu, *op. cit.*, pp. 41—48.

⁵⁰ Iosephus Benkő, *Transilvania sive magnus Transsilvaniae Principatus*, I, Vindobonae, 1778, pp. 474, 476—478. Vezi și Al. Philippide, *op. cit.*, pp. 667—668.

În același an, 1778, Stefan Katona susținea la rîndu-i că nu este posibil ca teritoriul Daciei să fi rămas fără locuitori, românii fiind urmași colonilor romani aduși de Traian în Dacia (*Historia critica primorum Hungariae ducum*, Pestini, 1778, pp. 324—326). Vezi și A. Mureșlanu, în „Țara Birsei“, VIII, 1936, nr. 5, pp. 404—405, unde se dă întreg citatul.

a poporului de jos, vorbită odinioară în același timp în Italia și Dacia". Pe Grisellini l-a impresionat starea în care au ajuns „acești urmași ai vestitului popor care minuia în același timp și sabia și plugul". Grisellini aduce și un argument din etnografie despre continuitatea românilor: vorbind despre serbările românilor bănațeni din ajunul secerișului și culesului viilor, el afirmă că acestea „se aseamănă foarte mult cu obiceiurile romanilor când aceștia serbau Cerealiile și Bachanalii-le"⁵¹.

Primul istoric care a pledat împotriva continuității a fost un sas, ofițer de justiție al armatei imperiale, *Franz Joseph Sulzer*, autorul unei istorii a țărilor locuite de români⁵². El susține că românii nu se trag din coloniștii romani din Dacia care a fost părăsită; românii s-au format ca popor în Peninsula Balcanică (în Moesia, Tracia), de unde au venit la nordul Dunării în număr mare în două etape: la sfârșitul secolului al XII-lea, când au fost apăsați de Isac Anghelos (adică în vremea creării imperiului vlaho-bulgar — N.S.) și după năvala tătarilor, din 1241, când Cumania era golită de toți locuitorii. Sulzer formulează următoarele argumente în favoarea acestei teorii: nu există în limba română nici o urmă din timpul mi-

⁵¹ Fr. Grisellini, *Geschichte der Temescher Banates*, Viena 1780; cf. „Țara Birsei", 1936, pp. 413—414.

⁵² *Geschichte des transalpinischen Daciens*, 3 vol., Viena, 1781—1782. Prezentarea lui A. L. Philippide, *Originea românilor*, I. pp. 668—675; A. Sacerdoțeanu, *Considerații*, pp. 106—107; I. Hurdubețu, *op. cit.*, pp. 48—50. Despre autor vezi și Klaus Steinke, *Tratatul de gramatică a limbii române al lui Fr. J. Sulzer* (A L I L, 22, 1971, pp. 93—111).

Combătându-l pe Sulzer, pe care-l considera pătimas, G. Bariț citează opinia lui M. S. Kovacic care afirma că Sulzer a fost „om ocăritorlu, mincinos și că foarte puțin au știut despre lucrurile de care au scris" („Foala pentru minte", 1842, p. 280).

După cum s-a arătat, pornirea lui Sulzer împotriva românilor se datorează edictului de toleranță al lui Iosif al II-lea din 1781 care proclama egalitatea românilor cu celelalte „națiuni"; lucrarea sa și altele de acest gen au fost rezultatul reacțiunii împotriva „politicii iosefiniste" („Țara Birsei", 1937, nr. 2, p. 117).

Vezi și G. Brătianu, în R H S E E, 1943, p. 84, după care lucrarea lui Sulzer „est déjà une réaction, due sans doute à l'opposition des milieux saxons, qui se voyaient menacés dans leur situation privilégiée et entendaient la défendre. Le meilleur moyen était assurément de combattre l'idée de la continuité daco-roumaine et de présenter les «Valaques», non comme une race ancienne et autochtone, privée des ses droits naturels, mais comme des immigrants de date récente accueillis sur le sol transylvain par la généreuse initiative des rois et des seigneurs hongrois de l'ère féodale et réduits à s'en tenir à la portion congrue, fort étroitement mesurée".

grațiilor care au durat 700 de ani; influența slavă (a cărei importanță este mult exagerată) nu s-a putut efectua decît la sudul Dunării, deoarece nu au fost slavi în Transilvania; românii s-au așezat în Transilvania după venirea ungarilor, numai astfel putîndu-se explica faptul că sînt lipsiți de drepturi; *(de fapt, procesul este exact invers: cuceritorii lipsesc de drepturi pe locuitorii mai vechi pe care-i asupresc! — N.S.⁵³)*; românii nu au putut îmbrățișa credința ortodoxă decît la sud de Dunăre, aceasta explicînd faptul că și-au putut-o păstra în mijlocul unor populații catolice⁵⁴; datorită asemănării dialectelor daco-român și macedo-român, nu este de admis o dezvoltare aparte a românilor; valahii din Dacia au venit din țara cuțovlahilor; un ultim argument este acela al părăsirii numelui de Dacia: „dacă valahii au trăit totdeauna în Dacia, pentru ce n-au păstrat acest nume Dacia?” Acestea sînt pe scurt ideile lui Sulzer, pe care, la scurtă vreme, stăpînirea maghiară le va pune în slujba luptelor politice, pentru a contesta românilor din Transilvania drepturile pe care aceștia le cereau.

Lucrarea lui Sulzer nu a convins pe toți învățații; în 1784, sasul *Michael Lebrecht* susținea că românii sînt urmașii românilor și „cei mai vechi locuitori ai acestor regiuni”⁵⁵, idee formulată în același an și de *împăratul Iosif al II-lea*. Acesta afirma că *românii sînt „incontestabil cei mai vechi și mai numeroși locuitori ai Transilvaniei”*⁵⁶ (subl. ns. — N. S.).

⁵³ Argumentul lipsei de drepturi a românilor din Transilvania a fost folosit de istoricii Pray, Thunmann și Schlözer tocmai pentru dovedirea vechimii lor în această țară, căci „nu este de crezut că românii să fi imigrat aici din țări străine ca să sufere jugul robiei; este mult mai de crezut că românii, ca cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei, au fost învinși cu armele și reduși la servitute de mai puternicii maghiari” (Fridericus Phleps, *De Valachorum origine dissertatio*, Cluj, 1829, p. 23). Cf. „Țara Birsel”, 1937, nr. 2, p. 120.

⁵⁴ Această opinie a fost combătută de A. Mureșanu în „Foaia pentru minte, inimă și literatură”, 1846, pp. 236—240, care a susținut originea romană a creștinismului.

⁵⁵ Michael Lebrecht, *Die Geschichte von Siebenbürgen in Abendunterhaltungen*, Sibiu, 1784, p. 65.

Opinii asemănătoare cu ale lui M. Lebrecht formulase, în 1780, un alt sas, Martin Felmer, care se pronunțase și el categoric pentru continuitate din aceleași motive ca cele invocate de Lebrecht (*Primae lineae M. Principatus Transilvaniae ...*, Sibiu, 1780, pp. 19, 47 și 63). Vezi și prezentarea lui D. Clurea în „Anuarul Inst. de istorie și arheologie”, Iași, 1972, p. 187.

⁵⁶ C. Sassu, *Deutsche Zeugnisse über Siebenbürgen im Laufe der Jahrhunderte*, în *Siebenbürgen*, I, Buc., 1943, p. 365.

În 1787, un mare istoric al Imperiului roman, *Gibbon*, susținea că după retragerea aureliană „a rămas în vecchia țară o parte însemnată din locuitorii ei, care mai mare groază aveau de emigrare decât de stăpînitorul got“. Locuitorii daco-romani s-au amestecat apoi cu elementele migratoare, pe care le-au învățat agricultura și plăcerile unei vieți civilizate, și au format cu vremea un mare popor⁵⁷.

Peste cîțiva ani, la 1790, *Joseph Kereszturi* admitea la rîndu-i prezența vlahilor în Transilvania înainte de venirea ungarilor⁵⁸, pentru ca în anul următor, într-o altă lucrare, același *M. Lebrecht* să se pronunțe în favoarea continuității, ținînd seama de preponderența numerică a românilor din Transilvania, de limba și de numele lor de origine latină⁵⁹.

În 1791 avea loc un eveniment deosebit de important în istoria Transilvaniei: printr-un memoriu intitulat *Supplex Libellus Valachorum*, românii au cerut împăratului austriac o situație egală cu celelalte „națiuni“ privilegiate ale Transilvaniei și restituirea drepturilor politice ce le fuseseră răpîte. Principalul argument era tocmai vechimea lor în Transilvania, unde — se spune în *Supplex* — națiunea română este cea mai veche dintre toate „națiunile“; ea se trage din coloniștii aduși de împăratul Traian în sec. II, care de atunci trăiesc aici fără întrerupere. Năvălirile barbare nu i-au putut disloca. Înlăturînd pînă la venirea ungarilor stăpînirile străine, ei au trăit aici sub voievozi aleși din neamul lor. Numele devlahi, sub care îi găsesc aici ungurii, nu este decât numele pe care popoarele slave l-au dat românilor. Mai departe se face istoria românilor din Transilvania, unde ei au fost găsiți de unguri (după mărturia lui Anonymus) și se arată că românii au început a fi considerați „tolerați“ în Transilvania numai în sec. XVII, în colecția de legi *Approbatæ Constitutiones*. Acest termen nu poate fi aplicat națiunii române deoarece se știe că ea este cea mai veche din țară, că s-a bucurat de drepturi reg-

⁵⁷ Apud Al. Philippide, *op. cit.*, I, p. 675.

⁵⁸ Joseph Kereszturi, *De veteri institutione rei militaris Hungaræ*, 1790.

⁵⁹ Michael Lebrecht, *Geschichte der aboriginen dazischen Völker in Abend-Unterhaltungen*, Sibiu, 1791.

Este interesant de amintit că argumentele lui Lebrecht au fost utilizate în anul următor în favoarea continuității de preotul român Sava Popovici din Rășinari. Vezi I. Lupaș, *Chestiunea originii și continuității românilor, într-o predică din 1792, în Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, 1928, pp. 375—392.

nicolare și că nu există nici o lege care să o fi privat de drepturi și să o fi declarat „tolerată”⁶⁰.

Memoriul a ajuns în mâinile principelui de coroană Francisc, care l-a trimis spre referat cancelarului aulic al Transilvaniei *Samuil Teleki*. Acesta a respins tezele memoriului. *El a recunoscut că românii sînt cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei*, dar afirmă că sînt supuși cu sabia de unguri care i-au silit să se supună voinței lor; ei n-au avut niciodată drepturi egale cu celelalte „națiuni”, iar ridicarea lor între „națiunile” repecte ar fi primejdioasă⁶¹.

Opiniile lui Teleki fiind primite de sftetnicii împăratului, acesta a respins memoriul și l-a trimis dietei, care, la rîndu-i, l-a încredințat unei comisii să refere asupra lui. Comisia a răspuns că românii din Transilvania nu sînt sau nu sînt decît puțini din aceia de care pomenea petiția lor, restul fiind urmașii fugarilor și veneticilor din țările vecine. Dintre toți românii, doar nobilii români din regiunea Făgărașului și Hunedoarei erau considerați descendenții românilor aflați aici la venirea ungarilor⁶².

Văzînd că cererea lor e respinsă, românii au redactat un nou *Supplex* în anul 1792, în care, după ce reamintesc cuprinsul primului, reafirmă convingerea lor că sînt cei mai vechi

⁶⁰ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Buc., 1967, pp. 12—15. Iată textul despre vechimea românilor: „Națiunea română este cu mult cea mai veche dintre toate națiunile Transilvaniei din vremea noastră, întrucît este lucru sigur și dovedit, pe temeiul mărturiilor istorice, a unei tradiții niciodată întrerupte, a asemănării limbii, datinilor și obiceiurilor, că ea își trage originea de la coloniile romane aduse la începutul secolului al II-lea de către împăratul Traian, în nenumărate rînduri, în Dacia, cu un număr foarte mare de soldați veterani, ca să apere provincia”. („*Est Natio Valachica omnium Transylvaniae huius aetatis Nationum longe antiquissima, cum a Romanis ipsam coloniis, per Imperatorem Traianum seculo II inchoante in Daciam frequenter copiosissimo veteranorum militum numero at tutandam Provinciam deductis, propagationem suam habere, fide historica, traditione nunquam interrupta, idionatis et morum consuetudinumque similitudine sit certum probatumque*”).

După textul *Supplex*-ului s-au mai făcut diverse copii sau prelucrări, dintre care unele au fost descoperite recent. Una dintre ele, intitulată *Kurzer Abriss der Schicksale, und des Zustandes der Walachischen Nation in Siebenbürgen*, a fost publicată de David Prodan și Elena Cernea, *Încă un text din lupta politică a românilor din Transilvania* („Lucrări științifice”, Inst. pedagogic Oradea, Istorie, 1973, pp. 3—17). Vezi și Aurel Răduțu, Ladislau Gyémánt, *Supplex Libellus Valachorum în variantele românești de la Schei*, Cluj-Napoca, 1975, 132 p. + 8 pl.

⁶¹ C. Sassu, *Românii și ungurii. Premize istorice*, Buc., 1940, pp. 119—120.

⁶² D. Prodan, *op. cit.*, pp. 42—43.

locuitori, așa cum o dovedesc mărturiile istorice, tradiția neîntreruptă, obiceiurile și limba poporului. Cît privește afirmația că cei mai mulți români ar fi venetici și fugari din țările vecine, aceasta este o simplă afirmație ce nu poate fi dovedită, românii alcătuind peste două treimi din populația Transilvaniei⁶³. Nici această cerere nu a convins în ce privește revendicările exprimate; curtea din Viena a promis însă că va ține seama de ele în viitor, după „dreptate și echitate”⁶⁴.

Discuțiile în jurul *Supplex*-ului nu s-au încheiat aici; ele au fost deschise public de sasul I. C. Eder, în notele polemice din ediția sa⁶⁵ și au fost continuate din partea maghiarilor de profesorul piarist *Martin Bolla* din Cluj⁶⁶.

Considerat de Petru Maior „cel dintîi și credincios ucenic al lui Sulzer” și „mare potrivnic al românilor”, Eder a tipărit la Cluj *Supplex*-ul însoțit de „note istorico-critice” care cuprind numeroase ipoteze și erori. Bazîndu-se pe ideile lui Sulzer, el se îndoiește de originea romană a poporului nostru, contestă persistența elementului roman în Dacia Traiană, unde nu găsește nici o urmă a coloniilor romane (deși acestea erau încă evidente și fuseseră descrise), susține — după Sulzer — că românii au emigrat în nordul Dunării în sec. XIII. El aduce grave injurii românilor, considerînd *Supplex*-ul o amestecătură de insolente și văicăreli după drepturi „iluzorii”. „Pătimăș și rău intenționat atunci cînd era vorba de lupta de emancipare socială și națională a românilor transilvăneni”⁶⁷, Eder nu se dă îndărăt să-și dezvăluie pînă și sila ce l-a cuprins citind

⁶³ *Ibidem*, p. 51.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 58.

⁶⁵ *Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae iura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium. Cum notis-historico-criticis*, Cluj, 1791.

⁶⁶ Lucrarea lui M. Bolla poartă titlul: *Dissertatio de Valachis, qui Transilvania incolunt. Scripta instar Responstonis ad Libellum Suplicum quem Aug. Imp. Leopoldo II, an. 1791. Natio Valachica porrexit*, și a fost editată în 1931. Vezi și Hunfalvy Pál, *Bolla Márton és Eder Karoly meg az oláh incolatus Erdélyben* [M. Bolla și Carol Eder despre locuirea românilor în Transilvania] („Századok”, 13, 1879, pp. 510—518, 541—563, 668—688, 717—761) și A. Bitay, *Martin Bolla (1751—1831) și așa-numitul Supplex Libellus* (A I N C , II, 1923, pp. 373—377).

⁶⁷ Într-o recenzie făcută lucrării lui Eder în „Jenaer Allgemeine Literatur Zeitung”, nr. 53—55 din 1798, se afirma: „fără îndoială că valahii sînt locuitori mai vechi ai Transilvaniei decît sașii”. În răspunsul său, Eder a recunoscut că valahii sînt, într-adevăr, mai vechi în Transilvania decît sașii și a declarat că a scris cu „zel anti-valahic”! (Iosif Pervaîn, A. Ciurdariu, A. Sasu, *Românii în periodicele germane din Transilvania, 1778—1840*, Buc., 1977, pp. 242—243).

anumite paragrafe din *Supplex* (i s-au răscolit măruntaiele), nici să profereze calificative incriminatoare. Pentru el românii erau un fel de trintori⁶⁸.

„Dizertația“ lui Bolla caută să demonstreze că românii nu sînt de origine romană, ci bulgară, de unde și numele de volohi (!); chiar dacă s-ar admite că românii descind din romani, nu s-ar putea deduce de aici nici un drept pentru ei în Transilvania. (*Valachi cujuscumque sint originis, nihil juris in Transilvaniam, iude a condito Rege Hungarico, attribuire sibi posint*). Această dogmă a întrunit aprobarea unanimă a dietei, formată din reprezentanții celor trei „națiuni“ privilegiate.

Acesta era punctul de vedere oficial⁶⁹, care refuza românilor din Transilvania acordarea de drepturi politice pe motiv că ar fi venit tirziu; acest punct de vedere nu era însă acceptat și împărtășit de toți locuitorii provinciei și nici de către străini.

În 1792 apărea la Viena o broșură a lui G. Hermann care admitea că românii sînt cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei: „*giebt gleich im l-ten zu erkennen, das die Vlacci oder Blacci ein Überbleibsel der unter dem Kayser Trajan nach Dacien gekommenen Römer und die Vorfahren der heutigen Walachen, die ersteren gewesen, die sich hier herum aufgehalten*“⁷⁰.

Românii au răspuns la notele lui Eder cu numeroase scrieri cu caracter polemic alcătuite între anii 1791—1830. Dintre acestea amintim: *Responsum ad crisim Josephi Caroli Eder*, al lui Samuil Micu⁷¹ și o scriere anonimă intitulată: *Widerlegung der zu Klausenburg 1791 über die Vorteilung der Walaschischen*

⁶⁸ I. Pervain, în „Studli“, 1969, nr. 2. Vezi și Alex. Lapedatu, *Istoriografia română ardeleană în legătură cu desfășurarea vieții politice a neamului românesc de peste Carpați*, Buc., 1923, pp. 11—13.

⁶⁹ Într-un *Compendium Hungariae geographicum*, 1792, „valahii“ erau considerați „*inquilini tolerati*“, un neam de oameni necivilizați care trăiau în zonele muntoase și vorbeau o limbă compusă din elemente „italice“ și slave.

⁷⁰ G. Hermann, *Übersicht der Grundverfassung der sächsischen Nation in Siebenbürgen*, Viena, 1792. Vezi și I. Lupaș, *Contribuțiuni la istoria politică a românilor ardeleni* (A R M S I, 1915, p. 763).

Amintim și lucrarea croatului P. Katancsić, *De istro eiusque adcollis Commentatio*, Buda, 1798, p. 8, care susținea că românii „sînt singurii coloniști italici care au dăinuit pînă astăzi“.

⁷¹ Publicat de I. Pervain și C. Engel în „Lucrări științifice“, Institutul pedagogic din Oradea, B, 1969, pp. 211—231. La 30 oct. 1791 Samuil Micu comunica lui Ignatie Darabant intenția sa de a răspunde lui Eder (Z. Picișanu, *Luptele politice ale românilor ardeleni din anii 1790—1792*, Buc., 1923, p. 108). Vezi și S. Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, Buc., 1963, p. 26 și urm.

Nation herausgekommenen Noten, atribuită de I. Pervain lui I. Budai-Deleanu⁷².

Samuil Micu nu a răspuns decît la 10 din cele 59 de „note istorico-critice“ ale lui Eder (sau poate restul nu ni s-au păstrat). Folosind și alte lucrări ale sale (*Brevis historica notitia* și *Supplex Libellus Valachorum*)^{72bis}, ca și extrasele scoase de G. Șincai din scrierile autorilor străini (*Notata ex variis auctoribus*), Maior a examinat cu seriozitate și spirit științific continuitatea populației băștinașe din Dacia, făcînd apel adeseori la scriitorii antici și medievali pentru a dovedi netemeinicia afirmațiilor lui Eder.

Autorul lui *Widerlegung* combate opiniile lui Eder, afirmînd că populația autohtonă nu a fost exterminată și respinge tezele lui Sulzer privitoare la imigrarea românilor de la sudul Dunării, conchizînd că românii sînt băștinași în Transilvania și cei mai vechi locuitori ai țării. Citînd cronica lui Anonymus, după ce pomenește de Gelu și de Terra Blachorum, trage următoarea concluzie: „Rezultă de aici că românii sînt cei mai vechi locuitori ai țării, că la venirea ungarilor au fost națiunea stăpînitore, că ei s-au supus conducătorilor de oști ai ungarilor prin învoială (mit Accord); așadar, nu li s-au răpit bunurile și libertățile și — cu atît mai virtos — nu au fost înrobiți“.

Aceleași idei le găsim într-un alt text românesc, alcătuit în 1804, după modelul *Supplex*-ului, ceea ce dovedea că românii continuau să-și susțină drepturile. În această nouă scriere (atribuită de David Prodan lui I. Budai-Deleanu) se afirmă din nou că românii din Transilvania „nu sînt vreun nation strein, ci chiar romanii cei vechi, cari din părțile Romei în Dația la anii de la Hs. 106 ca biruitori și vitezi au venit ... Acești romani cu descălecătoreea lor s-au așezat moșteni în Dacia, care să cuprindă din Ardeal, Valahia, Moldovlahia și Bănatul“. Mai departe se afirmă că românii au primit pe unguri în Transilvania „cu această învoială ca românii cu ungurii

⁷² I. Pervain, *Ioan Budai-Deleanu și „Supplex libellus Valachorum“* („Studii“, 1969, nr. 2, pp. 207—217.) I. Budai-Deleanu l-a criticat pe Eder și într-o altă lucrare a sa, *De originibus populorum Transylvaniae commentatunculă. Cum observationibus historico-criticis* (ibidem, p. 211). Vezi și I. Pervain, *O scriere necunoscută a lui Ioan Budai-Deleanu* („Lucrări științifice“, Oradea, 1967, nr. 1, pp. 273—286); I. Budai-Deleanu, *Scrieri inedite*, pp. 37—114 și C. Bodea, Mihai Mitu, *Ion Budai-Deleanu scriitoare către Petru Maior „Pentru începutul limbei românești“* („Manuscriptum“, 1972, nr. 1, pp. 53—69).

^{72 bis} C. Câmpeanu, *Introducere la Samuil Micu, Scurtă cunostință a istoriei românilor*, Buc., 1963, pp. XIV—XVI.

frățește sa stăpânească Ardealul“, invoială pe care ungurii nu au respectat-o⁷³.

În aceeași vreme în care românii își susțineau cu tenacitate vechimea în Transilvania apăreau două lucrări ale lui *I. Chr. Engel*⁷⁴ care afirma că, nemaiputînd să apere Dacia, Aurelian a mutat pe romani (ostași și provinciali) în Dacia Mediteranea și Ripensis, unde urmașii lor au suferit influența slavonă și unde au ajuns apoi sub stăpînirea bulgarilor de la Volga, de la care și-ar fi luat numele (idee susținută și de M. Bolla!). Cînd stăpînirea bulgară s-a întins la nord de Dunăre, în vremea lui Krum, acesta a trecut la nordul fluviului mulți locuitori de origine romană pe la 811—813 (idee preluată de la I. Lucius). Întrucît îi aduce pe români la nordul Dunării în sec. IX, Engel nu contestă valoarea informațiilor date de Anonymus și nici prezența românilor în Transilvania înainte de venirea ungarilor⁷⁵.

La începutul secolului al XIX-lea, apărea o lucrare de statistică privind Transilvania. Autorul ei, *Michael Ballmann*, recunoștea că românii alcătuiau 4/7 din totalul populației, că erau răspîndiți peste tot și că limba lor era foarte cunoscută, „fiecare locuitor înțelege și vorbește în valahă“. El își exprima teama că, prin creșterea lor rapidă, românii puneau în primejdie existența celor trei „națiuni“ privilegiate din Transilvania!

Deși recunoștea aceste realități, spre deosebire de Felmer și Lebrecht, Ballmann se declara împotriva continuității, susținînd că limba și poporul valah s-ar fi format la sud de

⁷³ D. Prodan, *Încă un Supplex Libellus românesc, 1804*, Cluj, 1970.

⁷⁴ *Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium et origine Valachorum*, Vindobonae, 1794; idem, *Geschichte der Moldau und Walachei*, Halle, 1804. Vezi și A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 109—110 și I. Hurdubețu, *op. cit.*, pp. 52—54. Într-o altă lucrare a sa, *Fortsetzung der Allgemeinen Weltgeschichte durch eine Gesellschaft von Gelehrten in Deutschland und England ausgefertigt*..., Halle, 1797, Engel a susținut o pretinsă colonizare a Maramureșului cu vlahi din jurul Constantinopolului, trimiși de Andronic al II-lea Paleologul în ajutorul lui Ladislau Cumanul împotriva tătarilor. Vezi „Țara Birsei“, 1936, pp. 494—495.

Ideile lui Engel au fost combătute de Gheorghe Bariț, *Ioan Hristian Engel* („Foaia pentru minte, inimă și literatură“, 7, 1844, nr. 1, pp. 1—4, nr. 2, pp. 9—13, nr. 3, pp. 17—20).

⁷⁵ Engel a combătut opinia lui Sulzer despre imigrarea tîrzie a românilor, ca și pe aceea a lui Eder, „atît de predispus împotriva românilor, încît nu poate mistui nicidecum pe acest Gelu și repetă și acum atacurile sale rău susținute împotriva lui Anonymus, fără nici un rezultat“ („Țara Birsei“, 1937, p. 120).

Dunăre, în Bulgaria și în munții Haemus, și că prima „urmă sigură” a românilor din Transilvania datează din primul sfert al secolului al XIII-lea; cine-i considera pe români vechi locuitori ai Transilvaniei — susținea Ballmann — dovedea că nu cunoaște istoria țării⁷⁶ (pe care, în realitate, n-o cunoștea el!).

Nu toți istoricii maghiari de la începutul secolului trecut au împărtășit însă ideile lui Sulzer și Ballmann. Astfel, I. A. Fessler, acceptînd știrile date de Anonymus, menționa pe harta statului maghiar din secolele X—XI țara lui Gelu și admitea prezența unei numeroase populații românești în Transilvania, populație condusă de cnezii găsiți aici de unguri în fruntea unor localități sau districte și care se bucurau de „drepturi nobiliare”⁷⁷.

La 1806 un învățat mitropolit sîrb, Ștefan Stratimirovici, consemna: „istoricii buni sau mai bine zis mijlocii, cît și cei răi, toți deopotrivă, masa istoricilor, extrag proveniența valahilor de azi din coloniile romane pe care împăratul Traian le-a așezat în Dacia” și-și exprima convingerea că ar fi fost „imposibil” ca toți coloniștii să fi fost retrași din Dacia Traiană, de unde au plecat doar armata, funcționarii și oamenii bogați; „cea mai mare parte a locuitorilor” a rămas pe loc⁷⁸.

Cel care a combătut pe adversarii continuității (Sulzer, Eder, Engel) a fost învățatul Petru Maior care susține că, după războaiele cu romanii, Dacia „se deșertă cu totul de locuitori”, în locul cărora au fost aduși numeroși coloniști romani. Polemizînd cu Engel, care susținea că românii ar fi niște „corcitură de bărbați romani și din femei dace”, Maior exagerează afirmînd că „nici muieri nici prunci nu au mai rămas în Dacia”. Prin aceasta, Maior — ca și alți fruntași ai Școlii Ardelene — urmărea să susțină originea pur romană a popo-

⁷⁶ M. Ballmann, *Statistik von Stebenbürgen*, Sibiu, 1801, pp. 30, 31, 36—38, 44. Vezi și „Siebenbürgische Provinzialblätter”, III, 1808, pp. 217—242, unde se reproduc pasaje din compendiu de istoria Transilvaniei al lui Ballmann, în care acesta declară: „pentru a nu lăsa pradă barbarilor pe numeroșii coloniști romani care se stabiliseră în Dacia, Aurelian i-a dus peste Dunăre”.

⁷⁷ I. A. Fessler, *Die Geschichte der Ungern*, Leipzig, I, 1815, pp. 72—73, 256—257. Vezi prezentarea lui A. Mureșianu, în „Țara Birsei”, 1936, pp. 406—407.

⁷⁸ Silviu Anuichi, *Mitropolitul Ștefan Stratimirovici de Carlovți (1790—1836) despre valahl. Vechimea și statalnicia poporului român* („Bis. ort. română”, 1975, nr. 3—4, pp. 419).

rului român, excluzînd elementul dac, teorie greşită despre care vom vorbi în partea a doua a lucrării.

Maior combate mai departe pe Engel, susţinînd că cea mai mare parte a populaţiei romane a trebuit să rămînă în Dacia Traiană, fiind imposibil „a face să iasă atîta mulţime de ţărani romani din Dacia, unde erau înrădăcinaţi cu lăcaşul“. Neobişnuite cu viaţa sedentară, popoarele migratoare aveau nevoie de munca acestor ţărani de la care primeau cele necesare pentru hrană. Pe lîngă argumente logice, Maior arată că Vopiscus nu inspiră încredere, fiind „om ca acela căruia nu-i era greaţă a minţi“ şi aduce ca dovadă a faptului că românii nu fugeau în faţa barbarilor un citat din Turoczi după care toţi locuitorii din Panonia ar fi fugit de frica hunilor numai românii au rămas⁷⁹.

Tot Maior a pus în circulaţie citatul din Eutropius după care şi Hadrian a vrut să părăsească Dacia dar nu l-au lăsat prietenii, pentru că ar fi fost părăsiţi o mulţime de cetăţeni romani în mîinile barbarilor. Maior se întreba: dacă Hadrian nu a putut strămuta cetăţenii romani peste Dunăre, putea să facă această operaţie Aurelian peste un secol şi jumătate, cînd numărul cetăţenilor romani era cu mult mai mare? Şi apoi de ce i-ar fi dus în Moesia, care era la fel de primejduită ca şi Dacia? În concluzie: *strămutarea populaţiei din Dacia Traiană este o poveste, iar aducerea lor în secolele XII—XIII este o minciună „cît o poţi pipăi cu mîna!“*

Cît priveşte argumentele lui Eder că româna nu are cuvinte de origine gotă şi că, în timpul luptelor dintre vlaho-bulgari şi bizantini de la sudul Dunării, primilor le-ar fi venit în ajutor cumanii, nu românii de la nordul fluviului, Maior arată că românii nu puteau primi influenţa germană cu care nu aveau nici o afinitate şi că, sub numele de cumani, se ascund de fapt românii⁸⁰.

⁷⁹ Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Buda, 1812. Vezi şi I. Lupaş, *Scrierile istorice ale lui Petru Maior*, în *Scrieri alese*, I, Cluj-Napoca, 1977, pp. 153—156; Emil Boldan, *Petru Maior şi problema continuităţii românilor în Dacia*, în *Cercetări de limbă şi literatură*, Oradea, 1971, pp. 223—232.

⁸⁰ În textul lui N. Choniates se spune că Petru şi Asan s-au retras la nordul Dunării pentru a se uni cu sciţii şi că au înrolat de acolo „mare mulţime de aliaţi, după plac“ (*Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, Buc., 1975, p. 239). Între aceşti aliaţi se găseau desigur şi români. În plus, acelaşi Choniates afirmă că, în 1199, pe cînd Alexios al III-lea Anghelos era suferînd, „sciţii (cumanii), trecînd Istrul cu un corp de vlahi, au devastat mai multe oraşe din Tracia“ (*ibidem*, p. 273 şi D. Onciul, *Scrieri istorice*, II, p. 50, nota 82).

Contemporanul lui Petru Maior, *Gheorghe Șincai*, a susținut la rîndu-i descendența românilor din coloniștii aduși de Traian „din toată lumea romanilor”; dintre aceștia, unii au fost trecuți de Aurelian peste Dunăre, dar cei mai mulți au rămas în Dacia Traiană, din care s-au „prăsit” românii din stînga Dunării. Șincai admite însă (ca și Engel !) că Krum ar fi trecut la anul 812 o parte din populația romanizată la nordul Dunării⁸¹.

Cam în aceeași epocă, *Dimitrie Philippide*, autorul unei *Istории a României* (editată la 1816), susținea în mod just că Aurelian nu a strămutat decît garnizoanele și oamenii bogați care se temeau de barbari; „este evident însă că cei mai mulți locuitori, mai ales cei de la țară, au rămas în vechea Dacie ..., căci este greu ca oamenii care locuiesc o țară înființată, care au case și ogoare și vite, oameni cu stare și proprietari de pămînt, ce nu sînt deprinși să trăiască în care și în corturi, să se strămute pe pămînt străin; ... cei mulți, aproape toți, au rămas în țara lor și au fugit pentru moment înaintea furtunei, retrăgîndu-se în locuri de refugiu, prin codri și munți și prin părțile de dincolo de riuri”⁸².

Polemica începută de Petru Maior împotriva ideilor lui Sulzer și Eder a fost continuată de alți învățați români. Unul dintre aceștia a fost *Ioan Monorai*. Într-o lucrare alcătuită în anul 1820, dar rămasă în manuscris, el susține, ca și Maior, că Dacia ar fi rămas „goală de oameni”, deoarece bărbații au fost uciși „mai toți”. Cu privire la continuitate, el declară: „nu e de crezut cum că toți romanii i-au scos din Dachia aceasta, pentru că unde ar fi încăput atîta mulțime care au fost adusă aici din toată împărăția romană întru acel puțin loc între două Misii (Moesii — N. S.). Pentru aceea, de au și trecut o parte de romani din Dachia cea veache în cea noao, totuși cea mai mare parte a rămas; ba și din care a trecut, după aceeaia iar au avut prilej a să înturna iară în țara sa”⁸³.

⁸¹ G. Șincai, *Hronica romanilor*, Iași, 1853, pp. 7, 30 și *Opere*, I, Buc., 1967, pp. 48—49, 231. Vezi și A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 117—118.

Despre colonizarea făcută de Krum la sud-vest de așezările maghiare vezi H. Grégoire, *L'habitat primitif des Magyars* („Byzantion”, 13, 1938, pp. 267—278).

⁸² A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 119—120; A. Philippide, *op. cit.*, I, pp. 678—682.

⁸³ Ed. I. Găvănescu, *Ioan Monorai, un istoric ardelean necunoscut*, Arad, 1938, pp. 34, 37. Lucrarea lui Monorai se numește *Scurtă cunoștință a lucrurilor Dachiei și mai ales ale Ardealului ...*

Pe Eder îl acuză că „numai ca să poată grăi ceva rău împotriva românilor și a cearerii lor cei dreapte“ (*Supplex*), uitînd „de autorii cei vrednici de credință și vechi ..., zice că el nice au auzit de numele vlahilor sau a rumânilor pînă ce nu s-au stîrnit Petru și Asan din munții Imului“ (Haemus — N.S.). Cît despre Engel, acesta „greșește și mai cumplit“ cînd susține că pe români i-ar fi adus Krum, fiind imposibil ca „din aceale vr-o oarecite mii de robi machidoneani să umplă și Dachia toată și alte ținuturi, care nice au fost supt stăpînirea lui niciodată“⁸⁴.

După cum a remarcat *David Prodan* — unul din cei mai buni cunoscători ai problemei — continuitatea și originea latină a poporului român erau de mult cunoscute; ele n-au devenit active decît după ce a fost nevoie de ele ca arme politice, „după cum negarea descendenței romane, continuității, autohtoniei românilor din partea adversă s-a născut sau a crescut în funcție de aceeași luptă. A crescut cu deosebire chiar în urma lui *Supplex Libellus*. Revendicările românești întemeindu-se pe istorie, trebuiau infirmate tezele ei. Întemeindu-se pe vechime, continuitate, autohtonie, românii trebuiau «dovediți» venetici“⁸⁵. *Din această vreme deci continuitatea și autohtonia românilor din Transilvania au devenit arme de luptă politică utilizate în acțiunea de emancipare națională pe care o ducea cea mai numeroasă populație din Transilvania care fusese lipsită de drepturi.*

Este interesant de subliniat faptul că ideile din *Supplex* și din lucrările polemice ce au urmat, prin care românii revendicau drepturile ce li se cuveneau pe baza vechimii lor în Transilvania, au fost reluate și în alte cereri pe care diverse categorii sociale sau reprezentanții lor le-au adresat autorităților, ceea ce dovedea că românii erau convinși de vechimea lor și conștienți că aceasta constituia o armă de emancipare politică și socială. De pildă, într-un memoriu din 1827 prin care negustorii din Brașov solicită libertatea comerțului, aceștia își întemeiază revendicările pe vechimea și egalitatea de drept a românilor de pe pămîntul regesc. Ca urmași direcți ai românilor, se găsesc cu mult înainte aici, iar după așezarea sașilor s-au bucurat secole de-a rîndul de egalitate de drepturi, invocîndu-se pentru aceasta diploma andreiană de la 1224 („*dum*

⁸⁴ Idem, *Ioan Monorai, Scurtă cunoștință a lucrurilor Dachtei*, Buc., 1939, pp. 44, 45.

⁸⁵ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, pp. 446—447.

Valachi Romanorum posterius a multis antea saeculis, mixtim cum aliis regnicolarum Hungaricae et Siculicae Nationum individuis, loca sub nomenclatione Fundi Regii venientia libere incolebant ... quia Valachos longe ante advenas et hospites, pro qualibus per Andream Privilegium Saxones declarantur, jam in Transilvania praefuisse certum est)⁸⁶.

Continuitatea românilor a fost susținută de numeroși filologi din prima jumătate a secolului al XIX-lea: B. Kopitar⁸⁷, J. C. Schuller⁸⁸, A. Fuchs⁸⁹ și alții.

Slavistul Paul Joseph Schafarik a respins ca fiind fără „bază istorică” afirmația lui Engel după care românii ar fi fost aduși de bulgari dincoace de Dunăre prin secolele VII—X; el a arătat că toți valahii (=români), atît cei de dincolo, cît și cei de dincoace de Dunăre, au aceeași origine și s-au născut în același timp din amestecul tracilor și geto-dacilor cu romanii. El admite că locuitorii daco-romani de la nordul fluviului s-au adăpostit în munții fostei Dacii pînă în sec. VII—X, după care, cînd vremurile s-au liniștit, s-au răspîndit în cîmpie⁹⁰.

Cam în aceeași epocă se pronunțau pentru continuitate istoricii români Mihail Kogălniceanu⁹¹, Florian Aaron⁹² sau August

⁸⁶ D. Prodan, *op. cit.*, p. 430; I. Moga, *Înflințarea gremiului comercial levantin din Brașov* („Analele Academiei de înalte studii comerciale și industriale din Cluj-Brașov”, I, 1939—1940, pp. 626, 630).

În aceeași vreme, unii învățați sași susțineau că, la începutul sec. XIII, românii din Făgăraș erau „nomazi și rătăcitori” (Martin Reschner, *De praedialibus Andreani*, Cibini, 1824). Această opinie a fost combătută de Iosif Kémeny (despre care vezi mai jos).

⁸⁷ *Albanische, walachische und bulgarische Sprache* („Jahrbücher der Literatur”, Viena, 1829). Vezi și „Țara Birsei”, 1937, p. 125.

⁸⁸ *Argumentorum pro latinitate linguae valachicae sive rumunae epicrisis*, Sibiu, 1831. Mai tîrziu, Schuller susținea: „afirmația despre o imigrare tîrzie a românilor în Transilvania, întrucît nu ar fi vorba despre imigrarea succesivă a unor grupuri singurate, ci a întregului lor ram etnic de aici, nu poate fi dovedită” (*Zur Frage über den Ursprung der Rumänen und ihrer Sprache*, Sibiu, 1855, p. 7).

⁸⁹ *Die romanischen Sprachen in ihrem Verhältnis zum Lateinischen*, Halle, 1849.

⁹⁰ P. J. Schafarik, *Slavische Alterthümer*, Leipzig, 1844, p. 205. Vezi și Al. Philippide, *op. cit.*, I, p. 686 și I. Hurdubețiu, *op. cit.*, pp. 63—64.

După cum arăta M. Eminescu — bun cunoscător al problemei — „teoria lui Safarik că resturile romane s-au retras la munte, de unde apoi s-au coborît pentru a umple șesul țărilor, ca cea mai apropiată adevărului, a fost împărtășită de slavisti mai noi precum Kopitar, Miklosich și de învățații germani Hoff, Wietersheim și Th. Mommsen” („Conv. literare”, X, 1876, nr. 6, p. 326).

⁹¹ *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, Berlin, 1837.

⁹² *Manual de istoria principatului României ...*, Buc., 1839, pp. 16, 22.

*Treboniu Laurian*⁹³, care au susținut cu argumente logice că daco-romanii nu puteau părăsi cu toții Dacia, de unde Aurelian a retras numai legiunile romane. După opinia lui Kogălniceanu, locuitorii care au trecut în Dacia Aureliană ar fi revenit la nordul fluviului către sfârșitul secolului a P VII-lea.

În aceeași vreme continuau luptele de emancipare ale românilor din Transilvania, reluându-se ideile din *Supplex*-ul din 1791. Într-un memoriu întocmit la 1842, episcopii *Ioan Lemeni* și *Vasile Moga* cer îndreptarea stărilor de lucruri de pe așa-numitul „pământ crăiesc”, unde românii erau persecutați; în sprijinul cererii lor, ei invocă faptul că românii se aflau aici la venirea ungarilor, iar după colonizarea sașilor nici o lege nu i-a privat de drepturi⁹⁴.

Ca și Eder, la 1791, un sas, *Carol Schuller*, a combătut cere-urile juste ale românilor și cu deosebire fundamentul lor: continuitatea românilor pe acest pământ⁹⁵. Drept replică, o broșură a unui „patriot iubitor de dreptate” maghiar din Aiud, din 1846, caută să dovedească autohtonía românilor de pe pământul crăiesc, combătând tezele lui Schuller⁹⁶.

Cam în aceeași vreme, istoricul maghiar *Josef Kemény* — cunoscut editor de documente — susținea la rîndu-i că pînă la

⁹³ *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae in utraque Dacia vigentis*, Viena, 1840, pp. IX—XI. Despre contribuția lui Laurian la stringerea materialului epigrafic din Oltenia și Banat vezi I. I. Russu, *Introducere la Inscriptiile Daciei romane*, Buc., 1975, pp. 48—49.

⁹⁴ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p. 422.

Despre evenimentele anului 1842 și disputele avute de români vezi L. Gyemant, *Problema tipăririi memoriului din 1842 în favoarea românilor de pe pămîntul crăiesc* (A I I C, XX, 1977, pp. 329—342), unde se indică întreaga bibliografie.

În același an 1842, apăreau în „Foaia pentru mînte, inimă și literatură”, nr. 21—24, 34—36, două articole semnate de Gheorghe Bariț și Ion Malorescu care susțineau continuitatea, polemizînd cu revistele „Blätter für Geist” și „Satellit”; titlul primului articol era: *Ce să fie cu românii?*, iar cel de-al doilea se intitula: *Despre vechimea românilor în Ardeal și deosebit în pămîntul ce se zice „Fundus regius”, adică „pămîntul sasescu”*. G. Bariț a revenit la această problemă într-un articol tipărit în același revistă, în 1846, cu titlul *Românii în pămîntul regesc*, unde citează 18 documente din sec. XIII—XIV despre vechimea românilor din această regiune.

⁹⁵ Titlul lucrării: *Beleuchtung der Klagschrift gegen die sächsische Nation welche die beiden walachischen Bischöfe auf dem Landtage von 1841—1843 die Ständen des Grossfürstenthums Siebenbürgen überreicht haben*, Sibiu, 1844. Lucrarea a fost tradusă și publicată în același an și în limba maghiară.

⁹⁶ D. Prodan, *op. cit.*, pp. 425—426.

anul 1200 maghiarii nu cuceriseră încă Transilvania și că de abia după această dată au început să organizeze comitatele; în această vreme, părți însemnate din Transilvania, ca țara Făgărașului (*terra Blaccorum*) și ținutul Hațegului, aparțineau încă românilor⁹⁷. În studiul său despre cnezii din Transilvania el admite prezența românilor în această țară în sec. X⁹⁸.

La mijlocul secolului trecut numeroși străini care au cunoscut poporul român și ceva din istoria acestuia s-au pronunțat categoric în favoarea continuității. Astfel, A. de Gerando — deși simpatizant declarat al nobilimii maghiare — considera că valahii erau „cei mai vechi locuitori“ ai Transilvaniei. El susține că, la venirea maghiarilor în sec. X, țara era ocupată de români, care aveau aici un principat. (*Les Valaques sont, en Transylvanie, les plus anciens habitants du sol. Ils occupaient le pays et y avaient fondé une principauté lorsque les Hongrois étendirent leur domination sur les montagnes de l'ancienne Dacie*)⁹⁹.

J. A. Vaillant — care a trăit în mijlocul românilor și le-a înțeles aspirațiile — se pronunța și el pentru continuitate, susținând că, din cauza presiunii „barbarilor“, colonii romani din Dacia s-au retras în munți, de unde — cînd a încetat „la tourmente des peuples“ — au coborît spre șes și au întemeiat cele trei „ducate“. I. A. Vaillant își exprima convingerea că masa populației romanizate a rămas la nord de Dunăre atunci cînd administrația romană a părăsit Dacia, așa cum populația

⁹⁷ Joseph Kemény, *Ueber die Entstehungszeit der ungarischen Komitate* („Magazin für Geschichte“, I, 1844, pp. 231—238); vezi și „Țara Birsel“, 1937, pp. 204—205.

⁹⁸ Joseph Kemény, *Ueber die ehemaligen Knesen und Knesate der Walachen in Siebenbürgen* („Magazin für Geschichte“, vol. II, partea a III-a, 1846, pp. 256—339).

Vezi și idem, *Terra Blaccorum, districtul Făgărașului de astăzi* („Foale pentru minte, inimă și literatură“, 1844, pp. 407—410), în care Kemény combate opiniile lui M. Reschner (vezi mai sus nota 86). Despre serviciile importante făcute de Kemény epigrafiei romane a Daciei vezi I. I. Russu, *Introducere la Inscripțiile Daciei romane*, I, p. 48.

⁹⁹ A. de Gerando, *La Transylvanie et ses habitants*, I, Paris, 1845, p. 309. Vezi și p. 64, unde se spune că, în sec. X, „ce pays était occupé par les Valaques, qui y avait formé une principauté indépendante“ și se povestesc luptele lui Gelu cu „bandele“ maghiare ale lui Tuhutum.

Vezi și Corneliu Popeș, *Auguste de Gerando despre românii transilvăneni* („Tibiscus“, II, 1972, pp. 65—75).

Într-o carte apărută la Paris în 1836, cu titlul *Les Deux Mondes*, autorul M.G.D.E. susținea la rîndu-l că românii sînt urmașii colonilor romane stabilite de Traian „et ont conservé le costume de leurs ancêtres“ („Țara Birsel“, 1936, p. 415).

franceză a rămas în Canada și Louisiana cînd Franța a pierdut aceste colonii¹⁰⁰.

Pentru continuitate în „vechea Dacie centrală” se pronunța și fostul consul prusian la Iași *I. F. Neigebauer*, care admite că urmașii vechilor daci și ai coloniștilor romani cu care s-au contopit s-au retras în munți în fața cuceritorilor străini¹⁰¹.

Cam în aceeași vreme, istoricul francez *Amedée Thierry* susținea: „Românii sînt coloniștii romani din Dacia, care n-au părăsit această provincie, ci au continuat să trăiască ca coloni liberi în timpul stăpînirii barbarilor”¹⁰².

În 1857, învățatul sas *E. A. Bielz* susținea: „noi considerăm pe români nu numai cei mai numeroși, ci și cei mai vechi locuitori de azi ai Transilvaniei”; cît privește presupusa lor imigrare, Bielz era convins că aceasta „nu poate fi adevărată cu nici o dovadă istorică”^{102bis}.

În anul următor, *Iosif Fessler*, profesor la Universitatea din Viena, afirma și el continuitatea românilor, cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei, cînd spunea: „*sedebant autem tres praecipue gentes tunc in Transilvania, scilicet antiquissimi et primaevi Valachi seu Daco-Romani, ceteris omnibus numero longe potiores; his postmodum accesserunt immigrantes Hungari et Siculi ... denique Germani seu Saxones*”¹⁰³.

Deși filologii au respins în general teoria migrației admisă de Sulzer și Engel, aceasta a găsit un susținător în persoana slavistului *Fr. Miklosich*. Spre deosebire de cei doi care-i „aduc” mai tîrziu pe români la nordul Dunării, Miklosich pune emigrarea din Dacia Aureliană la sfîrșitul secolului al V-lea ca urmare a așezării slavilor în sudul Dunării, prin care ele-

¹⁰⁰ J.A. Vaillant, *La Romante*, I, Paris, 1844, pp. 41—42.

¹⁰¹ I.F. Neigebauer, *Die Donau-Fürstenthümer*, II, Breslau, 1855, pp. 3—4. Neigebauer are merite și pentru arheologia și epigrafia Daciei romane; el a strîns numeroase inscripții și a descris monumente (în parte dispărute), în timpul călătoriei prin Transilvania în 1847, pe care le-a publicat în lucrarea *Dacten aus den Ueberresten des Klassischen Alterthums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen. Topographisch zusammengestellt*, Brașov, 1851.

¹⁰² A. Thierry, *Histoire d'Atila*, Paris, 1856. În același an apărea lucrarea lui A. Ubicini, *Provinces d'origine roumaine, Valachie, Moldavie, Bukovine, Transylvanie, Bessarabie*, unde se afirmă (p. 22) că daco-romanii s-au adăpostit în munți după retragerea legiunilor romane.

^{102 bis} E.A. Bielz, *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens*, Sibiu, 1857, pp. 139—143.

¹⁰³ Iosif Fessler, *Relatto historica de Daco-Romanis in Transilvania et Hungaria cum ecclesia romana unitis vel untendis*, ed. I. Sabău, Buc., 1942 (extras din AARMSI, s. III, t. 24, mem. 20).

mentul romanizat de acolo a fost împins parte spre sud (macedoromânii), parte spre nord (dacoromânii)^{103 bis}. Teoria lui Miklosich are la bază unele considerații filologice, care cer ca necesară o unitate teritorială pentru formarea limbii române înainte de separarea celor trei dialecte principale (daco-, macedo- și istro-român). Opiniile lui Miklosich s-au schimbat mai târziu, când el considera că poporul român s-ar fi format chiar înainte de cucerirea Daciei, prin romanizarea Illyricului, deși ilirii și tracii sînt două neamuri diferite.

Un partizan al continuității a fost W. Tomaschek, care, în 1868, afirma categoric: „dacoromânii sînt daci și geți romanizați, care n-au părăsit Dacia niciodată. Macedoromânii sînt bessii romanizați, care, prin năvălirea bulgarilor, au fost împinși din locuințele lor primitive și s-au dus în Pind“. El susține că asemănările dintre macedoromână și dacoromână se datoresc fondului lingvistic înrudit, nu faptului că ambele popoare au locuit în același loc¹⁰⁴. Mai târziu însă, sub influența lui Roesler, Tomaschek și-a schimbat opiniile, devenind adeptul teoriei roesleriene și susținînd că românii au venit la nordul Dunării în secolele IX—X¹⁰⁵.

*

O dată importantă în istoria problemei o constituie anul 1871, când a apărut lucrarea geografului german Robert Roesler, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte*

^{103 bis} Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente in Rumunischen* („Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften“, 12, 1862, pp. 3—6). Prezentarea lui Al. Philippide, *op. cit.*, I, pp. 687—689. Vezi și Fr. Miklosich, *Die Wanderungen der Rumunen* („Denkschriften“, 30, 1879, p. 2), unde susține că „patria primitivă a românilor trebuie căutată la sudul Dunării“.

În 1861, un profesor bănățean, Johann Heinrich Schwicker, susținea, la rîndu-i, că Aurelian a evacuat toată populația din Dacia, care a fost trecută în Moesia (*Geschichte des Temeserbanat*, Becicherecul Mare, 1861). Ca răsplată, Schwicker a fost făcut profesor universitar la Pesta și membru al Parlamentului maghiar! Nu este o întimplare că tot Schwicker a tradus în limba germană lucrarea lui Hunfalvy din 1877.

¹⁰⁴ W. Tomaschek, *Über Brumalia und Rosalia* („Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften“, 60, 1868).

În același an, 1868, se pronunța pentru continuitate și filologul Hugo Schubardt, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*. Vezi „Dacoromania“, V, 1929, pp. 886—889.

¹⁰⁵ W. Tomaschek, *Zur Kunde der Haemus Halbinsel* („Sitzungsberichte“, 1881); vezi și Al. Philippide, *op. cit.*, I, pp. 698—703 și I. Hurdubețiu, *op. cit.*, pp. 87—90.

*Rumäniens*¹⁰⁶, lucrare ce a devenit curînd cartea de căpătîi a adversarilor continuităţii, numiţi după această dată roeslerieni. Reluînd tezele uitate ale lui Sulzer¹⁰⁷, autorul a creat așa numita „teorie“ a lui Roesler, ce avea să nască apoi numeroase discuţii. Dînd crezare afirmaţiilor lui Vopiscus, Roesler susţine că populaţia daco-romană a părăsit Dacia, iar puţinii daci rămaşi „s-au topit în mulţimea germanilor“; poporul român s-a format la sudul Dunării, de unde a trecut la nordul fluviului la sfîrşitul sec. XII sau începutul sec. XIII, în timpul luptelor pentru independenţă a vlaho-bulgarilor¹⁰⁸; ca argumente că poporul român s-a format la sudul Dunării se aduc: împrumuturile slave în limba română nu puteau să se facă decît în dreapta Dunării, deoarece în stînga fluviului „locuiau slavi de viţă ruteană“; existenţa unor cuvinte albaneze în limba română, care nu puteau fi primite decît la sudul Dunării; utilizarea limbii bulgare în biserică şi stat de către români pînă în sec. XVII datorită faptului că „au trăit multă vreme în Bulgaria“. După opinia lui Roesler, formarea poporului român la nordul Dunării este exclusă, întrucît „nu apar nicăieri români ori vlahii, cel puţin în izvoare demne de crezut. Căci povestirea așa numitului notar anonim al regelui Bela, unde ei apar sub numele de Blacci ca locuind în

¹⁰⁶ Vezi recenziile lui Pauler Gyula, în „Századok“, 1872, pp. 260—265; Gaston Paris, în „Romania“, I, 1872, p. 239, W. Tomascsek, în „Zeitschrift für östereuropäische Geschichte“, 1872, pp. 141—157, care se declară în favoarea continuităţii, precum şi prezentările lui Al. Philippide, *op. cit.*, I, pp. 690—695, care consideră rezultatele lui Roesler „nule“; A. Sacerdoţeanu, *Consideraţii*, pp. 124—126 şi I. Hurdubeţiu, *op. cit.*, pp. 67—74.

Lucrarea lui Roesler a fost precedată de alte două studii mai mici ale sale: *Dacier und Rumänen. Eine geschichtliche Studie*, Viena, 1866 şi *Die Anfänge des Walachischen Fürstenthums*, Viena, 1867.

¹⁰⁷ „Teoria lui Roesler este în fond ipoteza lui Sulzer, expusă în formă mai ştiinţifică şi completată în datele privitoare la argumentele istorice şi lingvistice“ (D. Onciul, *Scrieri istorice*, II, p. 147).

Roesler a împrumutat şi unele idei ale lui Engel, de pildă o presupusă transmigraţie de păstori valahi în Maramureş pe la anul 1284 care — spune el — „este dovedită“! (*ist bezeugt*) (Vezi „Ţara Birsei“, 1936, p. 495). Unii istorici maghiari au luat de bună această „dovadă“! O temeinică analiză a ideilor greşite ale lui Roesler a făcut A. Mureşianu în „Ţara Birsei“, 1937, pp. 198—213, 307—329.

¹⁰⁸ După cum a arătat G. Brătianu, „rechercher dans l'insurrection vlacho-bulgare des Assénides le motif principal de l'émigration au Nord du Danube est le plus absurde des paradoxes, lorsque l'on connaît le rôle prépondérant des Vlaques dans les premières guerres du nouvel empire balkanique“ (R H S E E, 1943, p. 162).

Transilvania și în tot răsăritul Ungariei nu poate fi luată cît de puțin în considerare" (argumentul *ex silentio*). Ca urmare, ungurii ar fi venit în Transilvania înaintea românilor.

Așa cum s-a arătat, după publicarea lucrării lui Roesler, „s-a pornit un adevărat război între istorici, cu interpretări și combateri de tot felul. Unii s-au declarat partizani ai continuității, iar alții au preferat teoria potrivnică. Au fost și unii care au fost cînd de o părere, cînd de alta¹⁰⁹ (cazul lui W. Tomaschek). *Din considerații de ordin politic, cartea lui Roesler a stîrnit un larg ecou în Ungaria, unde se căutau arme din arsenalul istoriei pentru a fi folosite în luptele politice*¹¹⁰.

La scurtă vreme după apariția lucrării, unii istorici sași s-au și declarat partizani ai teoriei lui Roesler¹¹¹.

Numeroși savanți străini au respins însă teoria lui Roesler, folosind fiecare argumente și contraargumente proprii. Unul din primii care s-au declarat împotriva acestei teorii a fost istoricul german *Julius Jung* în mai multe studii ale sale¹¹², în care a dovedit multă obiectivitate și respect pentru adevăr.

Mai întii, el a arătat că teoria lui Roesler nu e nouă, ci este reluarea tezei mai vechi a lui Sulzer, care nu a fost un om de știință. Jung a arătat că Banatul, Transilvania, Oltenia și parte din Muntenia, intens populate de daci, au fost destul de repede romanizate, aducînd numeroase dovezi despre intensitatea romanizării (inscripții și diverse mărturii antice).

Jung a respins ca neîntemeiate afirmațiile lui Vopiscus despre părăsirea Daciei de către locuitori; dacă ar fi să-i dăm crezare acestuia, ar trebui să admitem și părăsirea Raetiei de

¹⁰⁹ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 126.

¹¹⁰ D. Onciul, *Scrisori istorice*, II, p. 147.

¹¹¹ Karl Goos, *Studien zur Geographie u. Geschichte der Trajanischen Daciens*, Sibiu, 1874; G. D. Teutsch, *Geschichte der siebenbürger Sachsen für des sächsischen Volk*, II, Leipzig, 1874. Vezi, de asemenea, Karl Goos, *Die neueste Literatur über die Frage der Herkunft der Rumänen* („Korrespondenzblatt“, I, 1878, nr. 2, pp. 17–22, nr. 3, pp. 28–38; II, 1879, pp. 26–31).

¹¹² *Die Anfänge der Rumänen, kritisch-ethnographische Studien* („Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien“, 27, 1876); *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches*, Innsbruck, 1881; *Römer und Romanen in den Donauländern. Historisch-ethnographische Studien*, ed. II-a, Innsbruck, 1887, etc. Ediția I a acestei ultime lucrări a fost analizată de Vasile Maniu, *Studiu asupra scrierilor prof. dr. J. Jung, intitulată Romanii și românii din țările dunărene*, Buc., 1878. Jung recunoștea că această lucrare era îndreptată direct contra lui Roesler (Die erste Schrift war direkt gegen Rösler gerichtet). Vezi și prezentarea lui I. Hurdubefiu, *Die Deutschen*, pp. 82–86.

către romani, deoarece Eugip, în viața Sf. Severin, afirmă că, potrivit cu prezicerile sfântului, toți locuitorii țării au fost strămutați, ceea ce s-a dovedit a fi cu totul fals¹¹³. După opinia sa, „masa poporului dac, care nu cunoscuse de cît greutățile, nu și folosul stăpînirii romane, a rămas pe loc, plătind noilor domni dările pe care le plătise celor vechi“. Românii din Dacia sînt în mod sigur urmașii dacilor romanizați, care au rămas în țara lor. Jung a respins, de asemenea, argumentul *ex silentio*, ținînd seama de faptul că izvoarele istorice privitoare la aceste regiuni păstrează numele arhaice atît ale popoarelor, cît și ale țărilor; în plus, românii nu au fost ignorați de izvoarele istorice, în care apar mai întîi la dreapta Dunării, apoi și în stînga fluviului.

Împotriva teoriei lui Roesler s-a pronunțat în 1876 și un istoric francez *Edouard Sayous*, prieten al Ungariei, care susținea că, după părăsirea Daciei de către Aurelian, a rămas aci un important element latin; el afirmă mai departe că „astfel de emigrări (ca cea presupusă a românilor din sec. XIII) sînt extrem de rare la popoare lucrătoare și cu obiceiuri civilizate și nu se întîmplă niciodată într-un număr atît de covîrșitor“¹¹⁴.

Celebrul geograf *Heinrich Kiepert* a observat că principalul argument care se opune teoriei roesleriene este împrejurarea că

¹¹³ „Zeitschrift für österr. Gymnasium“, 1876, p. 92. În recenzia făcută lucrării lui J. Jung, cu titlul *Teoria lui Roesler despre originea românilor combătută și înfrîntă* („Transilvania“, IX, 1876, pp. 214—215), G. Barițiu se declara de acord cu acesta că „ar fi mai bine ca teza lui Roesler să fie aruncată la o parte“. Vezi „Țara Birsei“, 1937, p. 207.

Menționăm că lucrarea lui Jung din 1876 a fost recenzată și de Mihai Eminescu în „Convorbiri literare“, X, 1876, nr. 6, p. 326 (vezi și *Scripturi politice și literare*, p. 304), care are cuvinte de laudă îndeosebi pentru modul cum face Jung analogii cu evenimente asemănătoare, dovedind că „nicăieri popoarele nouă, venite asupra celor așezate, nu le-au nimicit pe acestea, ci le-au cucerit numai“.

¹¹⁴ E. Sayous, *Histoire générale des Hongrois*, Paris, 1876; cf. „Țara Birsei“, 1937, pp. 195—197.

Mai amintim aici părerea altui francez, *Emil Picot*, care susținea în același timp că, după retragerea aureliană, „românii s-au împărțit în două grupe: unii s-au refugiat în Carpați, iar alții s-au retras în Moesia“ (*Les Roumains de la Macédoine*, în „Revue de l'Anthropologie“, 1875).

Într-o altă lucrare, *Histoire des Roumains*, dînd dovadă de o largă informație, E. Picot a combătut părerile lui Roesler, susținînd cu tărie că „românii s-au menținut fără întrerupere pe țărmul stîng al Dunării“; el arată mai departe că o masivă emigrare a românilor la nordul Dunării nu putea să scape istoricilor bizantini, într-o vreme cînd aceștia înregistrau cu grijă toate mișcările popoarelor (Ion Ranca, *Istoria românilor în viziunea unui savant francez din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în R. Ist., 30, 1977, nr. 9, pp. 1673—1680).

„cercul în care se vorbește astăzi limba română dincoace de Dunăre cade tocmai pe hotarele vechii Dacii“¹¹⁵ (idee reluată mai târziu de V. Pârvan).

Jos. Ladislau Pić, profesor la Universitatea din Praga, a fost unul din cei mai fervenți apărători ai continuității românilor în câteva lucrări ale sale¹¹⁶. După cum recunoștea D. Onciul, „în ciuda unor lipsuri“, Pić a reușit „să sprijine prin mai multe argumente solide teoria continuității elementului roman în Dacia Traiană“¹¹⁷. După opinia lui A. Sacerdoțeanu, Pić ar fi răsturnat „complet“ teoria lui Roesler¹¹⁸.

Mai întâi, Pić a arătat că, dacă daco-romanii ar fi părăsit Dacia, ei nu ar fi găsit nici o scăpare în Moesia, care era la fel de devastată de barbari ca și Dacia de la nordul Dunării.

Utilizând documentele țărilor sârbi pentru vlahii sud-dunăreni, Pić neagă preponderența românilor la sudul Dunării și se declară partizanul hotărât al continuității acestora la nordul fluviului: „dacoromânii n-au părăsit Dacia în vremea lui Aurelian, ci s-au adăpostit în munți, anume în munții apuseni, începînd din Maramureș pînă în sud-vestul Transilvaniei“. Utilizînd pentru prima oară datele antropologiei, Pić susține că tipul etnic al românilor din Dacia ar fi de două feluri: roman, în regiunile intens colonizate, și dac, în părțile nord-estice ale acestui teritoriu. Cît privește asemănarea dintre dacoromână și macedoromână (unul din argumentele adversarilor continuității), aceasta se explică prin faptul că dacoromânii și macedoromânii au avut strămoși comuni pe traci.

Tot Pić a pus în circulație și o serie de izvoare rusești și bizantine care dovedesc prezența masivă a românilor la nordul Dunării în secolul al XII-lea. Pentru a dovedi vechimea ro-

¹¹⁵ H. Kiepert, *Lehrbuch der alten Geographie*, Berlin, 1878, p. 337; vezi și Al. Philippide, *op. cit.*, I, p. 696 și I. Hurdubețiu, *op. cit.*, pp. 86—87.

¹¹⁶ *Über die Abstammung der Rumänen*, Leipzig, 1880; *Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht*, 1882; *Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage. Skizzen zur ältesten Geschichte der Rumänen, Ungarn und Slaven*, Leipzig, 1886. La ultima lucrare recenzia lui D. Onciul, în *Scripte istorice*, I, pp. 261—279.

Despre Pić vezi Constantin Nastasi și Mircea Gherman, *Un mare filoromân, savantul ceh I. L. Pić („Cumidava“, V, 1971, pp. 754—760)* și T. Ionescu-Nișcov, *Contacts établis entre l'historiographie roumaine et tchèque dans le problème de la formation du peuple roumain, durant la seconde moitié du XIX-e siècle („Romanoslavica“, 16, 1968, pp. 427—430).*

¹¹⁷ D. Onciul, *op. cit.*, p. 279.

¹¹⁸ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 131.

mânilor în Transilvania, Pić mai invocă și faptul că ei s-au bucurat de o oarecare autonomie și că au avut un drept propriu românesc (*jus valachicum*), recunoscut de regatul maghiar, și nu acordat prin privilegii regale așa cum s-ar fi întâmplat cu naționalitățile aduse de regalitate.

Pentru a-și îmbogăți argumentele, Pić a întreprins chiar săpături arheologice pe dealul Sprenghei de la Brașov, pe baza cărora a conchis că valul de pământ descoperit aparținea întăriturilor orașului din sec. VIII, XI—XII¹¹⁹. El a întreprins și o călătorie de studii la București, unde a luat contact cu oamenii de cultură ai epocii pentru a se documenta în problemele de istorie. Prin opera sa, Pić rămâne unul din cei mai consecvenți apărători ai continuității românilor din secolul trecut.

În aceiași vreme s-au declarat în favoarea continuității românilor și doi din marii istorici ai secolului trecut *Ranke*¹²⁰ și *Th. Mommsen*¹²¹.

În aceiași epocă, însă, unii istorici maghiari au continuat să susțină tezele lui Roesler, la care nu au adăugat prea multe argumente noi. Unul dintre aceștia a fost *P. Hunfalvy*, în câteva lucrări¹²². El susține că românii sînt traci romanizați, în special moesi și bessii; românii din Dacia ar fi trecut cu toții la sudul Dunării, unde s-au format ca popor în regiunea dintre Dunăre și Balcani, de unde au trecut la nordul fluviului în sec. X, mai întîi în Muntenia și Moldova. Emigrația a devenit mai puternică în timpul celui de al doilea imperiu vlaho-bulgar. După opinia lui Hunfalvy (reluată și de alți istorici), în Transilvania românii nu ar fi venit decît tîrziu, cînd au fost împinși de tătari. Hunfalvy nutrește un vădit dispreț pentru români, pe care-i numește Oláhok, numire care în maghiară are un sens accentuat de dispreț.

Așa cum s-a observat, lucrările lui Hunfalvy — îndeosebi *Die Rumänen und ihre Ansprüche* — aveau un pronunțat

¹¹⁹ „Gazeta Transilvaniei“, 19/31 iulie 1886. Constatările lui Pić au fost verificate în ultimii ani prin noi cercetări arheologice ! (vezi partea a II-a, p. 165).

¹²⁰ *Weltgeschichte*, III, Leipzig, 1883.

¹²¹ *Römische Geschichte*, V, Berlin, 1885. Vezi I. Hurdubețiu, *op. cit.*, pp. 64—65.

¹²² *Die Ethnographie von Ungarn*, Viena, 1877; *Die Rumänen in Siebenbürgen* („Ungarische Revue“, I, 1881, pp. 938—955); *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Viena, 1883; *Der Ursprung der Rumänen*, Viena, 1887; *Az Oláhok története*, Budapest, 1894, etc.

caracter politic: ele urmăreau să răspundă congresului românilor transilvăneni ținut în 1881 care ceruseră autonomia Transilvaniei pe baza drepturilor pe care le avea cel mai vechi și mai numeros popor al acestei țări¹²³.

În anul 1883 apărea în limba franceză *Memorandum*-ul, unul din cele mai importante memorii întocmite de românii din Transilvania pentru apărarea drepturilor lor naționale. Dovedind o foarte bună informare istorică, autorii arată lipsa de temeinicie a afirmațiilor făcute de unii istorici despre venirea românilor în Transilvania de abia în secolul al XIII-lea, când sînt amintiți în documente. Se arată că nici maghiarii nu sînt pomeniți în Transilvania atunci cînd istoricii lor susțin că ar fi venit (începutul sec. XI) și că, pînă spre sfîrșitul sec. XII, regii maghiari nu au avut o cancelarie. „Des actes publics originaux et authentiques plus anciens que le XII-ème siècle pour l'histoire de la Hongrie et de la Transylvanie n'existent pas”¹²⁴. Referindu-se la situația altor popoare din monarhia austro-ungară, autorii declarau: „demandons aux historiens qui écrivent avec des tendances politiques: quels et combien sont les peuples de cette monarchie qui seraient en état d'écrire aussi bien l'histoire de la nation et de la province, mille ans en arrière? Nous disons l'histoire authentique, sans fables et sans traditions fabuleuses. Est-ce que, pour ne pas posséder des documents écrits, ces peuples n'en ont pas moine existé dans ce pays, même auparavant?”¹²⁵.

Invocînd mărturiile izvoarelor bizantine, cronica lui Anonymus, documentele de la începutul sec. XIII — cînd ro-

¹²³ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 130. Nu numai românii, dar și străinii au remarcat faptul că Hunfalvy era șovin. De pildă, Rudolf Bergner susținea că acesta „nu mai vorbește ca om de știință, care se închină adevărului, ci ca un reprezentant al șovinismului unguresc ... care înjosește știința în serviciul politicii și al urei naționale” (*Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute*, Leipzig, 1884, p. 246). Vezi și Traian Ionescu-Nișcov, *op. cit.*, pp. 423—425.

La întrebarea lui Hunfalvy de ce nu sînt elemente românești în limba maghiară, N. Iorga a răspuns că la venirea tirzie a ungarilor în Transilvania aceștia „își aveau limba cultivată deplin prin împrumuturile făcute de la slavi” (*Istoria românilor*, III, p. 21). Cu toate acestea, V. Bogrea a dovedit existența unor împrumuturi românești în limba maghiară. Vezi mai nou, B. Kelemen, *Cu privire la începuturile influenței maghiare asupra limbii române* („Cerc. lingvistice”, 1971, nr. 2, pp. 231—240).

¹²⁴ *Mémoire composé et publié par le Comité élu par l'Assemblée générale des représentants des électeurs roumains*, Paris, 1883, p. 42.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 36.

mânii se aflau de mult în Transilvania — organizarea lor social-politică veche, cu voievozi și cnezi proprii, ca și opiniile unor istorici ca *Gebhardi*, *Schloezer*, *Fessler* și *J. Kemeny*, autorii *Memorandum*-ului susțin că maghiarii au găsit în Transilvania pe români, care sînt cei mai vechi locuitori ai țării. Nu numai că românii nu au venit în Transilvania în sec. XIII, ci, dimpotrivă, în acest secol ei au fost în măsură să contribuie la sporirea populației altor țări și să „descalece” în Țara Românească.

Autorii *Memorandum*-ului erau conștienți de faptul că cei care negau autohtonía și vechimea românilor din Transilvania urmăreau scopuri politice: să falsifice istoria „dans le but évident de faire croire au monde que trois millions à peu près de Romains établis dans ce pays ne sont tout simplement que des descendants d'étrangers et des vagabonds, des nomades, des bergers, des serfs déserteurs à peine sortis de Turquie et de Roumanie et colonisés des centaines d'années après l'établissement des Hongrois et des Saxons”. „Les hommes qui sont payés pour écrire l'histoire de la patrie et des peuples avec une tendance politique et ayant dans l'esprit l'idée de subjuguer ces peuples, disputent au peuple roumain son existence en Dacie et en Pannonie avant l'arrivée des Maghiars”¹²⁶. *Memorandum*-ul din 1883 a fost prima publicație românească destinată să lămurească opinia publică apuseană cu privire la suferințele românilor din Transilvania și la aspirațiile lor politice și naționale.

Românii au răspuns destul de tîrziu teoriei lui Roesler. Primul a fost *B. P. Hasdeu*, care, într-un scurt articol despre vechimea doinei, a afirmat că „*Doina*” *răsloarnă pe Roesler*¹²⁷. După opinia lui Hasdeu, nu se poate admite lipsa de conti-

¹²⁶ *Ibidem*, pp. 34—35. Vezi și Ștefan Pascu, *Mémoires et protestations des Roumains de Transylvanie et de Hongrie de 1791 à 1892* (R. Trans., V, 1939, nr. 3, p. 346).

Aproximativ din același epocă amintim și articolul lui V. Mangra, *Despre continuitatea neîntreruptă a elementului român în Dacia. Disertație istorică* („Familia”, 1881, pp. 166—167, 174—175, 182—183 *passim*), care pune în discuție — printre altele — textul lui Priscus Rhetor despre elementul roman din Dacia în vremea hunilor.

¹²⁷ „*Columna lui Traian*”, 1882, nr. 10—12, pp. 529—536. Reprodusă și în *Scrieri istorice*, II, Buc., 1973, pp. 151—157.

O succintă trecere în revistă a istoriografiei românești în problema continuității, insistînd asupra lui B.P. Hasdeu, A. D. Xenopol, D. Onciul, N. Iorga, V. Pârvan, G. Brătianu și D. Prodan, a făcut recent Lucian Boia, *L'historiographie et le problème de la continuité du peuple roumain* (R R H, 1978, nr. 4, pp. 691—708).

nuitate a românilor în Dacia ținind seama de faptul că „naționalitatea română s-a născut și s-a dezvoltat în Oltenia pînă în valea Hațegului“, de unde s-a răspîndit începînd din sec. X, iar cuvintele de origine albaneză — puse în discuție de Roesler — se datoresc fondului comun traco-ilir¹²⁸.

Un răspuns mai amplu a venit din partea istoricului A. D. Xenopol cu titlul *Teoria lui Rössler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*¹²⁹. Xenopol a combătut pe rînd toate aserțiunile lui Roesler, folosind și argumentele lui Jung și Pié, la care a adăugat numeroase altele. El a arătat „imposibilitatea în care s-au găsit dacoromanii de a părăsi patria lor“: o asemenea populație numeroasă nu a putut locui în Moesia, ci s-a adăpostit în munți, ca dovadă terminologia „muntelui“ este românească¹³⁰; limba românilor din Dacia diferă de aceia vorbită în Macedonia; termenii de origine latină folosiți în agricultură dovedesc că românii au fost sedentari, nu păstori nomazi; „descălecările“ celor două state românești constituie o dovadă că populația românească era veche în Transilvania și că a coborît spre șes din regiunea muntoasă; elementele maghiare din limba română sînt aceleași la toți daco-românii, dovadă că în cîmpia răsăriteană ei au venit din Transilvania, unde se adăpostiseră și de unde au adus aceste elemente; românii sînt amintiți în izvoare istorice demne de crezare, ca notarul anonim, cronicarul Nestor și documentele maghiare din secolele XII-XIII; toponimia, în mare parte de origine latină, dovedește că dacoromanii nu au părăsit teritoriul de la nordul Dunării; topicile de origine slavă sau maghiară din cîmpie se datoresc faptului că românii trăiau retrași în munți; românii din Transilvania

¹²⁸ B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, I, Buc., 1875, pp. 294, 305; idem, *Cine sînt albanezii?* („Analele Acad. Rom., Mem. Secției literare“, 23, 1900—1901); idem, *Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice* (*ibidem*, 14, 1891—1892).

¹²⁹ Publicat în „Rev. pentru istorie, arheologie și filologie“, vol. I, 1882, fasc. 2, pp. 409—418, vol. II, 1883, pp. 83—139, 202—213; anul II, 1884, vol. III, fasc. 1, pp. 111—127, 289—297 și apoi separat, Iași, 1884. Lucrarea a fost tradusă în limba franceză, cu unele adăugiri și îndreptări, sub titlul *Une énigme historique. Les Roumains au moyen âge*, Paris, 1885. Vezi prezentarea lui Al. Philippide, *Originea românilor*, I, pp. 704—740 și L. Boia, *op. cit.*, pp. 698—700.

¹³⁰ Observație făcută încă din 1863 de A. Schmidt, după care munții Transilvaniei sînt plini de numiri curat românești: Retezat, Paring, Găina, Surul, Subcunună etc. (N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 47). N. Iorga se întreba — pe bună dreptate — dacă românii, ca nou veniți, ar alerga să se infunde în munte.

asimilaseră pe slavi înainte de venirea maghiarilor, dovadă numirile de origine slavă pe care le-au folosit numai românii etc.

Cu privire la metoda de lucru utilizată de Roesler, Xenopol arată că — deși acesta face „o mulțime de tălmăciri false, închipuiri silite, etimologii peste putință“ — nu i se poate tăgădui „o mare știință în dezvelirea temeiurilor sale și cu deosebire un talent însemnat în amestecarea adevărului cu falsul, astfel încît să le contopească într-un tot nedescurcat“¹³¹.

În concluzie, Xenopol considera că cei care susțin teoria lui Roesler „au fost nevoiți a recurge la mijloace nedemne de știință pentru a stabili ceea ce ei numesc adevărul... Acest chip de a proceda nu este acela al unor învățați care au de scop stabilirea adevărului, ci acela al unor avocați ce au de apărut o cauză. Este a degrada știința cînd ea este pusă în slujba altor interese decît acela al adevărului“. *Cu toate lipsurile ei, lucrarea lui A. D. Xenopol a rămas pînă astăzi una din cele mai de seamă replici date adversarilor continuității românilor.*

Lucrarea lui A. D. Xenopol a constituit obiectul unei ample dări de seamă făcută (la îndemnul lui Titu Maiorescu) de tînărul istoric pe atunci D. Onciul¹³². Acesta a recunoscut că problema continuității (numită de el „chestiunea română“) era folosită de un secol „spre a lovi în dreptul nostru de existență pe pămîntul ce locuim, și ca națiune politică și ca națiune istorică“. Onciul a făcut numeroase completări (îndeosebi de izvoare) la lucrarea lui Xenopol și și-a exprimat unele rezerve față de o serie de afirmații ale istoricului ieșan. Aflat sub influența lui B. P. Hasdeu, D. Onciul admite continui-

¹³¹ A. D. Xenopol, *op. cit.*, pp. 14—15.

¹³² *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană* de A. D. Xenopol („Convorbiri literare“, XIX, 1885—1886); reproducă în *Scrieri istorice*, I, Buc., 1968, pp. 131—260. Vezi prezentarea lui Al. Philippide, *op. cit.*, I, pp. 740—760 și L. Bala, *op. cit.*, p. 700—701.

Amintim aici și alte două studii despre lucrarea lui Xenopol: N. Denșușanu, *Note critice la scrierea d-lui A. D. Xenopol „Teoria lui Roesler“*, Buc., 1885 și I. Nădejde, *Teoria lui Rössler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană* de A. D. Xenopol („Contemporanul“, IV, 1884—1885, nr. 1, p. 108 și urm.). Primul a combătut o serie de afirmații ale lui A. D. Xenopol relative îndeosebi la viața nomadă a poporului român și la relațiile cu populația slavă, susținînd că Xenopol introduce în istoriografie „teoria slavistă“. I. Nădejde admite o imigrație parțială a românilor din sudul Dunării peste resturile populației romanice rămasă în Dacia, teorie asemănătoare cu a lui D. Onciul.

tatea elementului roman în Dacia numai „în regiunea dintre Olt și Timiș, cu partea apuseană a Ardealului“.

În problema continuității daco-romanilor, D. Onciul a adoptat o soluție de mijloc: el a admis că o bună parte a populației daco-romane a rămas la nordul Dunării, dar a creat o teorie nouă, a admigrării, după care în nordul Dunării a existat un adaus de populație română venită de la sud de marele fluviu. „Eu am ajuns anume la rezultatul, pentru mine aproape convingător, că daco-românii au primit în timpul dintîi al stăpînirii bulgare (sec. 7—9) un adaus însemnat din cea parte a Dunării, în urma așezării slavilor și bulgarilor în peninsulă“¹³³.

Onciul susține însă că „nu această imigrare a dat ființă poporului român în Dacia Traiană, a cărei existență din timpul dominației romane o dovedește toată tradiția istorică, ca și așezarea lui geografică. Un popor imigrat pe nesimțite, care de-a dreptul să ocupe același teritoriu pe care înainte de un mileniu îl părăsise străbunii săi; care îndată să fie recunoscut, de către vecinii aflați, ca popor vechi în țară, mai vechi chiar decît ei înșiși; care, abia venit, să absoarbă, pe un întins teritoriu și încă într-un stat organizat ca regatul ungar, neamuri de mult așezate, pînă atunci nedeznaționalizate de stăpînii lor, și dîndată să se ridice la o stare socială și politică precum cea a românilor în Dacia: acel popor al minunilor, istoria nu-l cunoaște, mintea noastră nu-l cuprinde“¹³⁴.

După aceste importante intervenții românești în problema continuității, discuțiile au urmat, unii învățați străini declarîndu-se partizanii continuității, alții adversarii ei.

Un susținător al continuității în această epocă a fost savantul german *Traugott Tamm*, care se declară împotriva lui Roesler, admitînd cu argumente logice și istorice că populația daco-romană a rămas în Dacia; el aduce ca argument expansiunea elementului românesc din centrul Daciei în cîmpiile de dincolo de Carpați. Ca și Kiepert, Tamm susține că românii ocupau regiunile locuite de străbunii lor ¹³⁵.

¹³³ D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 45. Vezi și idem, *Românii în Dacia Traiană pînă la întemeierea principatelor (Chestiunea română)*, în *Scrieri istorice*, II, p. 163.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 164.

¹³⁵ T. Tamm, *Über den Ursprung der Rumänen. Ein Beitrag zur Ethnographie Südosteuropas*, Bonn, 1891. Prezentarea lui A. D. Xenopol, în „*Arhiva*“, 3, 1892, p. 387 și I. Hurdubeșiu, *op. cit.*, pp. 96—98.

Un alt învățat care a admis prezența românilor în Transilvania din vechime a fost R. Bergner; el a susținut că așa-numitul „pământ crăiesc“ nu era un „desertum“ în timpul colonizării sașilor, ci era locuit de români¹³⁶.

Apariția vestitului *Memorandum* (1892) și procesul ce i-a urmat, ca și pregătirea serbării „mileniului“ de la venirea maghiarilor au contribuit la întărirea spiritului șovin al unor istorici maghiari. Unul dintre aceștia, L. Ovary — reluând ideile lui Roesler — susține mai departe că românii au venit în Transilvania în sec. XIII când apar în documente „villae olachales“; după opinia sa, românii și-ar fi făcut apariția de abia la 1222 și mai sigur după năvala tătarilor din 1241, după care regele Bela al IV-lea ar fi repopulat Transilvania cu coloniști¹³⁷.

Pe lângă istoricii maghiari care ne aduc de la sudul Dunării în secolele XII și XIII sint unii care — împotriva tuturor evidențelor istorice — susțin că românii din Transilvania ar fi venit din Țara Românească și Moldova de abia în secolul al XVIII-lea, când situația lor în aceste țări era foarte grea¹³⁸. După cum s-a arătat, aserțiunea lui *Jancsó Benedek*

¹³⁶ R. Bergner, *Topographie und Ethnologie Siebenbürgens* („Ausland“ 1892, nr. 21—23, pp. 1—13).

Problema atît de dezbătută despre sensul noțiunii de „desertum“, în care ar fi fost colonizați sașii, a fost reluată de Georg Müller, *Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande*, Sibiu, 1912; acestuia i-au răspuns I. Pușcariu și colaboratorii săi în lucrarea *Contribuții istorice privitoare la trecutul românilor din pămîntul crăiesc*, Sibiu, 1912, în care se aduc dovezi despre vechimea românilor din aceste locuri.

Noțiunea de „desertum“ a fost lămurită definitiv de Thomas Năgler, care a arătat că „terra deserta“ nu înseamnă regiune nelocuită ci regiune „deșertată“, adică părăsită de unii locuitori pentru a veni alții (*Zum Gebrauch des Ausdrucks „terra deserta“ in einigen Urkunden des 12.—13. Jahrhunderts*, în „Muz. Bruckenthal, Studii și comunicări“, 18, 1974, pp. 51—60).

Vezi și I. Hurdubeșiu, *Puncte de vedere cu privire la raporturile dintre coloniștii germani și populația autohtonă românească în spațiul carpato-danubian în evul mediu timpuriu* („Studii“, 26, 1973, nr. 6, pp. 1179—1193).

¹³⁷ L. Ovary, *La questione daco-romana e lo stato ungherese*, Roma, 1894. Vezi și critica lui A. D. Xenopol, *A propos du millenium magyar*, Paris, 1896 și prezentarea lui A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 132.

În același an apărea lucrarea lui J. H. Schwicker, *Die national-politischen Ansprüche der Rumänen in Ungarn*, în care autorul relua tezele prietenului său Hunfalvy.

¹³⁸ Iancsó Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* [Istoria străduințelor naționale românești și starea lor actuală], Budapesta, 1896.

se bazează pe niște calcule imaginare¹³⁹. Cu toate acestea, ideea va fi reluată și mai tirziu¹⁴⁰, oferind prilejul unuia din marii noștri istorici, *David Prodan*, să dovedească cu date concrete totala ei lipsă de temeinicie (la această problemă vom reveni mai departe).

La sfîrșitul secolului trecut, un alt învățat maghiar, *L. Réthy*, a emis o „teorie” nouă despre originea românilor, și anume că ei ar fi descendenții unui popor de păstori din munții Apenini care ar fi trecut în Peninsula Balcanică, unde s-a format limba română în secolul al X-lea și apoi peste Dunăre de abia în secolul al XIII-lea¹⁴¹. Învățații români au considerat această „teorie” drept „cea mai lipsită de orice simț istoric părere care s-a emis vreodată asupra originii românilor”¹⁴².

¹³⁹ D. Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, Sibiu, 1944, pp. 22—24, care arată că „un asemenea temel, pentru o teorie atît de gravă și mai ales atît de plină de consecințe, desigur, nici nu merita o discuție”.

Absurditatea acestei teorii a fost dovedită și de I. Conea, „*Tota Transilvania ad nos venit*”. Sau cît valorează teoria *Iancsó Benedek* („Geopolitica și geolistoria”, II, 1942, pp. 11—23), care au arătat că în sec. XVIII situația s-a petrecut exact invers de cum arată autorul „teoriei”. Vezi și I. Moga, *Numărul românilor în principatul Transilvaniei* („Transilvania”, 1941, pp. 285—291) și L. Boia, *op. cit.*, pp. 705—706.

¹⁴⁰ La conferința de pace din 1918, încercînd să păstreze Transilvania, delegația maghiară s-a folosit de aceste date în memoriul *Developpement de la situation ethnique et confessionnelle en Transylvanie de 1700 à 1850*, publicat în *Les Négociations de la paix hongroise*, vol. III. Vezi Z. Pichlșanu, *Statistique des Roumains de Transylvanie au XVIII-e siècle* („Revue de Transylvanie”, I, 1934, nr. 2, p. 204 și urm.). Mai tirziu, într-o conferință de presă ținută la Cambridge în 1933, contele Ștefan Bethlen afirma că românii din Transilvania s-au ridicat în sec. XVIII la o majoritate absolută prin imigrare, după ce la începutul secolului ei nu reprezentau mai mult de 1/4 din populația țării (*ibidem*).

¹⁴¹ L. Réthy, *Daco-Roumains ou Italo-Roumains. Etudes historiques et philologiques*, Budapesta, 1897; idem, *Die italische Herkunft der Rumänen*, Budapesta, 1897; idem, *Az oláhok itallal eredete* [Originea italiană a valahilor] („Budapesti Szemle”, 1897, pp. 161—171).

¹⁴² Al. Philippide, *op. cit.*, p. 768; vezi și A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 133—134, care susține că „teoria” lui Réthy „nu are nici o valoare istorică”.

Neseriozitatea opiniilor lui Réthy rezultă și din faptul că, în 1895, afirmase că poporul român s-ar fi format în Iliria! (*A romanismus Illyricum* [Romanismul în Illyricum], Budapesta, 1896; trad. în limba română de I. Costea cu titlul *Deslegarea cestiunii originii românilor*, Budapesta, 1896).

Cu toate acestea, teoria fantezistă a lui Réthy a fost reluată de A. de Bartha, *Magyars et Roumains devant l'histoire*, Paris, 1899, care susținea că românii ar fi venit prin nordul Adriaticei, s-ar fi oprit apoi

Un alt istoric din aceeași epocă, *Marczali*, afirma însă că românii ar fi fost aduși la nord de Dunăre ca prizonieri ai pecenegilor, cumanilor sau chiar ai maghiarilor¹⁴³

Au fost însă și unii istorici maghiari care au admis că la venirea ungurilor românii se găseau cel puțin în unele regiuni din Transilvania. Unul din aceștia a fost *T. Lehoczky*, care susținea: „la marginea nord-estică a patriei, în comitatele Maramureș, Ugocsa și Bereg, fără îndoială că încă pe timpul venirii maghiarilor au locuit românii de origine necunoscută (!!), cu deosebire în codrii vecini cu Galiția, ai comitatelor Bereg și Maramureș”¹⁴⁴.

Un alt adversar al continuității a fost *Emil Fischer*¹⁴⁵, după opinia căruia „actualii vlahi se trag din vlahii din Balcani”; dacii nu s-ar fi romanizat pentru că nu au avut cînd în cei 150 de ani de stăpînire romană, iar limba română „primitivă” — din care s-au desfăcut apoi dialectele române — „a fost aproape gata” în sec. IX—X. Specialiștii români au considerat teoriile lui Fischer drept „niște afirmări goale”¹⁴⁶.

O teorie asemănătoare cu a lui Réthy a susținut și *J. Karácsony* după care românii ar fi fost originari din Romagna din Italia, de unde ar fi trecut apoi în Peninsula Balcanică, unde s-a format limba română, fiind colonizați în Transilvania după năvălirea tătarilor din 1241¹⁴⁷. În alte lucrări

în valea Drinei și a Vardarului, de unde au trecut peste Dunăre după sec. X, ajungînd în Transilvania mai tîrziu. Neseriozitatea acestei teorii a fost relevată de A. D. Xenopol, *Magyars et Roumains devant l'histoire. Réponse à M.A. de Bartha*, Paris, 1900; și în limba română, Buc., 1900.

¹⁴³ „Programm” al Gimnaziului din Sibiu, 1897, p. 24.

¹⁴⁴ T. Lehoczky, *Adalékok az oláh vajdák, oláh és orosz kenézek vagy soltészok és szabadatok intézményéhez hazánkban* [Contribuții la instituția voievozilor valahi, a cnezilor sau șoltuzilor valahi și ruși] („Történelmi Tár”, 1890, p. 155).

¹⁴⁵ *Die Herkunft der Rumänen. Eine historisch-linguistisch-ethnographische Studie*, Bamberg, 1904. Vezi recenziile lui G. Weigand, în „Zeitschrift für romanische Philologie”, 1904, pp. 377—378; I. Ursu, în „Convorbiri literare”, 1905, pp. 278—288.

¹⁴⁶ Al. Philippide, *op. cit.*, pp. 774—781. Vezi și I. Hurdubețiu, *op. cit.*, pp. 99—100. Despre ideile altor învățați germani sau austrieci din această epocă în problema continuității (Fr. Müller, etc.) vezi *ibidem*, p. 108 și urm.

¹⁴⁷ J. Karácsony, *Die Ansiedlung der Rumänen auf dem linken Donauufer* („Mitteilungen des Fontes Rerum Transylvanicarum”, 1910, p. 22 și urm.); idem, *Az oláhok bevándorlása a Duna balpartjára* [Emigrarea românilor pe malul stîng al Dunării] („Erdélyi Történelmi Értesítő”, I, 1912, pp. 30—44); idem, *Les droits historiques de la nation hongroise à l'intégrité territoriale de son pays*, Budapest, 1919; idem, *A székelyek ősei és a székely magyarok* [Strămoșii secuilor și secuii maghiari], Cluj, 1924.

ale sale Karácsony susține că românii ar fi venit în Transilvania numai după 1526!¹⁴⁸ Dar nu numai pe români îi aduce Karácsony târziu în Transilvania; după opinia sa, slavii ar fi venit și ei de abia în vremea regelui Geza al II-lea (1141 — 1161) ca să repopuleze provincia golită de locuitori din pricina pecenegilor! Toate aceste ipoteze stranie ale lui Karácsony urmăreau să arate că ungurii nu au găsit în Transilvania decât pe secui¹⁴⁹, considerați de el urmașii gepizilor¹⁵⁰; românii ar fi venit la două, trei sau chiar patru secole după unguri! După cum arată savantul italian C. Tagliavini, „le idee strane del Karácsonyi... non possono assolutamente essere seguite senza grave danno della verità scientifica”¹⁵¹.

Dintre ideile năstrușnice mai amintim și pe aceia a lui Johann Peisker¹⁵², după care românii ar fi fost păstori nomazi și, ca toți păstorii, ar fi venit din Asia, fiind romanizați în Peninsula Balcanică în secolul al XII-lea!

La începutul secolului al XX-lea apăreau o serie de lucrări deosebit de importante în problema continuității datorate unor mari savanți români: Nicolae Iorga, Sextil Pușcariu și Vasile Pârvan.

N. Iorga a tratat problema continuității în câteva lucrări ale sale¹⁵³. El a arătat că nu poate fi vorba de o părăsire totală a Daciei; dimpotrivă, așa cum elementul roman a persistat în toate fostele provincii ale Imperiului roman sub forma Romaniilor (Romaniae), așa și românii au format o Românie orientală, ai cărei locuitori au coabitat cu popoarele aflate în migrație. Nu poate fi admisă în nici un chip o

¹⁴⁸ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 151—152.

¹⁴⁹ Nu vom putea aborda aici problema originii secuilor, foarte discutată în istoriografie. Vom aminti doar că, în lumina ultimelor cercetări, ei s-au așezat în regiunea pe care o ocupă astăzi la începutul secolului al XIII-lea (Székely Zoltan, *Contribuții la problema stabilirii secuilor în sud-estul Transilvaniei*, în „Crisia”, IV, 1974, pp. 89—94).

¹⁵⁰ Teoria sa despre originea gepidă a secuilor a fost combătută chiar de istoricii maghiari.

¹⁵¹ C. Tagliavini, *Studi Rumeni*, III, p. 115. Vezi și Z. Pictișanu, *Locuit-au românii în Ardeal pe timpul venirii Ungurilor?*, Blaj, 1912.

¹⁵² *Die Abkunft der Rumänen wirtschaftsgeschichtlich untersucht* („Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark”, 15, 1917, pp. 160—205). Prezentarea lui Al. Philippide, *op. cit.*, I, pp. 840—848 și A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 146—150.

¹⁵³ *Geschichte des Rumänischen Volkes*, Gotha, 1905; *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, Buc., 1915—1916 etc. Vezi prezentarea lui A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 141—142 și L. Boia, *op. cit.*, pp. 701—703. Asupra altor lucrări ale marelui istoric vom reveni mai departe, la locul potrivit.

emigrare de la sudul Dunării pentru motivul că, în vremea cînd acest lucru ar fi fost posibil, situația valahilor de acolo era destul de bună; pe de altă parte, dacă ar fi înaintat spre nord, românii ar fi dat de ținutul ocupat de barbari, de sub apăsarea cărora ar fi fugit mai curînd spre sud.

La rîndul său, marele filolog **Sextil Pușcariu**¹⁵⁴ a dovedit netemeinicia argumentului roeslerian după care limba română s-ar fi născut la sudul Dunării. El a susținut existența a două grupuri romanizate care au creat două forme lingvistice: una pentru românii orientali din Tracia și Macedonia și alta pentru cei din Dacia și cei (dispăruți) din Serbia. Mișcările de popoare ce s-au produs apoi au împins pe românii orientali spre Pind și Tesalia, iar pe cei din Serbia către Istria. În Dacia nu au fost decît mișcări locale de populație (transhumanță). Cît privește asemănările cu limba albaneză, ele se datoresc contactului dintre strămoșii românilor și albanezilor. Pușcariu e considerat primul învățat care a demonstrat pe cale filologică imposibilitatea emigrării românilor de la sudul Dunării.

Numeroase și valoroase argumente în sprijinul continuității a adus marele învățat **Vasile Pârvan**¹⁵⁵, argumente pe care le vom folosi pe larg în partea doua a lucrării.

¹⁵⁴ Zur *Rekonstruktion der Urrumänischen*, Halle, 1910; (retipărit în limba franceză în vol. *Etudes de linguistique roumaine*, Cluj-Buc., 1937, pp. 64—120); *Locul limbii române între limbile romanice*, Buc., 1920. Vezi prezentarea lui A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 143. Asupra unor opinii ale lui S. Pușcariu vom mai reveni în partea a II-a a lucrării. Despre opera sa vezi: D. Macrea, *Opera lingvistică a lui Sextil Pușcariu. La 80 de ani de la nașterea lui* („Limba română”, V, 1956, nr. 6, pp. 5—21); V. Arvinte, *S. Pușcariu despre formarea limbii și a poporului român* (A S U C, 14, 1968, secția III, fasc. 2, pp. 175—180); *Istoria lingvisticii românești*, Buc., 1978, pp. 105—109; Romulus Tudoran, *Sextil Pușcariu despre romanitatea limbii române și continuitatea poporului român*, în vol. *100 de ani de la nașterea lui Sextil Pușcariu*, 1977, pp. 25—35.

¹⁵⁵ *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, Buc., 1911; *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, Buc., 1923. Vezi și L. Boia, *op. cit.*, pp. 703—704.

Dintre savanții români care s-au declarat împotriva continuității aminorim pe Ovidiu Densusianu și Augustin Bunea. Primul — fără a lua în considerație elementul istoric — susținea că locul formării limbii române ar fi fost în vestul Bulgariei, într-un ținut vecin cu Albania. După opinia sa, romanizarea profundă a Peninsulei Balcanice, ca și relațiile dintre elementul roman din Dacia și cel din sudul Dunării „interdisent d'isoler la naissance de la langue roumaine dans la région des Carpathes” (*Histoire de la langue roumaine*, Paris, 1901). Opiniile lui O. Densusianu au fost combătute de I. Bogdan („Conv. lit.”, 1901, pp. 254—266), Ilie Gherghel,

Nu vom insista aici asupra literaturii cu caracter mai mult politic prin care istoricii unguri căutau să convingă lumea despre „drepturile” lor asupra Transilvaniei în vremea primului război mondial și a tratativelor de pace ce au urmat.

*

După ce, la 1 decembrie 1918, Transilvania s-a unit cu „țara” prin voința locuitorilor ei, îndeplinind astfel dezideratul de veacuri al poporului român, discuțiile în problema continuității și-au mai pierdut un timp din intensitate; la câțiva ani după încheierea păcii care consfințea unirea Transilvaniei cu România, ele au fost reluate, dându-li-se încă un caracter mai științific decât în vremea lui Rethy și Karácsony.

În 1922, C. Diclescu a dedicat o lucrare întinsă gepizilor¹⁵⁶. Deși a exagerat mult influența germană asupra limbii române¹⁵⁷, el a adus dovezi despre conviețuirea gepizilor cu populația daco-romană, declarându-se partizanul continuității acestei populații (se știe că unul din argumentele adversarilor continuității este acela al lipsei influențelor vechi germane asupra limbii române).

În anii 1923—1928 a apărut lucrarea stufoasă, în două volume, despre *Originea românilor*, datorată unui alt filolog, Alex. Philippide. În primul volum, intitulat *Ce spun izvoa-*

Zur Frage der Urheimat der Rumänen, Viena, 1910, etc. Vezi prezentarea lui A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 139—140.

Într-o altă lucrare a sa, *Păstoritul la popoarele romanice. Însemnătatea sa lingvistică și etnografică*, Buc., 1913, O. Densușianu a susținut că românii ar fi fost un popor de păstori cărui i-au trebuit câteva sute de ani ca să devină popor de agricultori, teză asemănătoare cu a unor istorici maghiari, asupra căreia vom reveni în partea a doua a lucrării. Vezi și Corneliu Bucur, *Direcții ale demografiei istorice românești: transhumanța pastorală* (R. Ist., 1978, nr. 12, p. 2303), care constată: „nimic nu considerăm mai fals în literatura noastră științifică cu caracter istoric decât acel «adevăr nestrămutat» — afirmat de O. Densușianu — că noi am fost în primul rând un popor de păstori”.

La rîndul său, A. Bunea a susținut că poporul român s-ar fi format la sudul Dunării și că a trecut în stînga Dunării în sec. X, cînd exista un „teritoriu neutral” între unguri și pecenegi. Ungurii au găsit însă pe români în Transilvania. (*Încercare de istoria românilor pînă la 1382*, Buc., 1912).

¹⁵⁶ C. Diclescu, *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, Leipzig, 1922.

¹⁵⁷ După cum arăta V. Bogrea, Diclescu, „respingînd dogma apriorică a absenței elementelor vechi germene în românește, cade în extremul opus ... exagerat pînă la paradox” (A I I N C, II, 1923, p. 393),

rele istorice (889 p.), autorul a discutat numeroase izvoare atestând prezența românilor (valahilor) la nordul și la sudul Dunării și a rezumat sau reprodus (uneori foarte pe larg) opiniile exprimate de diverși autori împotriva sau în favoarea continuității. În cel de al doilea volum, purtând subtitlul *Ce spun limbile română și albaneză* (829 p.), Philippide a întreprins o analiză comparativă a dialectelor macedo-, istro- și daco-român și a acestora cu limba albaneză, conchizând că „toate asemănările câte există pe terenul lexical între română și albaneză nu pot fi interpretate cu nici un preț ca împrumuturi. Singura interpretare posibilă este aceea a unui fond etnic și limbistic comun”¹⁵⁸ (opinie asemănătoare cu aceia susținută de Miklosich, Hasdeu sau Sandfeld-Jensen).

După opinia lui Al. Philippide, poporul român — care este deosebit ca limbă de populația romanică din Dalmația — s-a format în Moesia Superior și Inferior, Dacia Traiană și Pannonia Inferior. Când partea de la nordul Dunării a fost părăsită, teritoriul s-a restrins. Întrucît populația „a fost strămutată de-a dreapta fluviului, iar cîtă a rămas pe loc, ori s-a contopit cu năvălitorii, ori s-a păstrat pînă la venirea românilor de peste Dunăre..., românismul s-a dezvoltat numai în Peninsula Balcanică”¹⁵⁹. Philippide consideră că data cînd au început să vină românii de la sudul Dunării ar fi sec. VII, spre deosebire de Roesler pe care-l combate: „începutul secolului XIII nu însemnează începutul migrației daco-romanilor, cum credea Rösler, ci sfîrșitul ei; la începutul secolului XIII tot teritoriul ocupat actualmente de români era umplut de dinșii”. După opinia (greșită) a lui Al. Philippide, ceea ce ar fi determinat trecerea românilor la nordul Dunării în sec. VII ar fi fost părăsirea Daciei de masele slave după moartea lui Mauriciu; „în golul lăsat de dinșii s-au scurs dacoromânii”¹⁶⁰. Se știe însă că slavii nu au părăsit cu toții fosta Dacie Traiană, unde au continuat să conviețuiască cu autohtonii care i-au asimilat. Indiferent însă de aceste opinii, Philippide admite prezența românilor

¹⁵⁸ Al. Philippide, *op. cit.*, II, p. 759.

¹⁵⁹ *Ibidem*, I, p. 854.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 858, vol. II, pp. 406—407. Ideile lui Al. Philippide au fost combătute de numeroși învățați care au arătat că argumentele sale nu sînt convingătoare. Vezi D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, pp. 53—55; idem, *Despre dialectele limbii române* („Limba română”, V, 1956, nr. 1, pp. 5—24), etc. Vezi și Iorgu Iordan, *Alexandru Philippide*, Buc., 1969.

în fosta Dacie la venirea ungarilor când afirmă că Xenopol „a reușit să probeze că românii erau în Dacia înainte de venirea ungarilor”¹⁶¹.

În perioada dintre cele două războaie mondiale s-au pronunțat în favoarea continuității numeroși învățați străini: italieni, germani, englezi, francezi, cehi etc., dintre care amintim pe: Gino Lupi¹⁶², Jaroslav Müller¹⁶³, Seton-Watson¹⁶⁴, Josef Mačurek¹⁶⁵, W. Wartburg¹⁶⁶, M. Besnier¹⁶⁷, C. Patsch¹⁶⁸, Franz Altheim¹⁶⁹, Marcel Emerit¹⁷⁰, Hans Koch¹⁷¹,

¹⁶¹ Al. Philippide, *op. cit.*, I, p. 740.

Amintim aici și lucrările lui Th. Capidan, unul din cei mai buni specialiști în studiul dialectelor aromân și meglenoromân: *Raporturile albanoromâne* („Dacoromania”, II, 1921—1922, pp. 444—554); *Elementul slav în dialectul aromân*, Buc., 1925 sau *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, Buc., 1932, în care a adus contribuții de seamă la lămurirea raporturilor dintre dialectele daco-român și aromân, ca și dintre limbile română și albaneză.

¹⁶² *Intorno all'origine del Roment* („Annuario de R. Liceo Ginnasio A. Manzoni”, 1931—1932).

¹⁶³ *Naši rumunští sousede* (Vecinii noștri români), Praha, 1932.

¹⁶⁴ *A History of the Roumanians from Roman times to the completion of Unity*, Cambridge, 1934, pp. 5—6, 9—10. Vezi I. Moga, *Seton Watson et les Roumains de Transylvanie* (R. Trans., V, 1939, nr. 1, pp. 61—72). Lucrarea a fost criticată însă de istoricii maghiari, întrucât pentru problema continuității. Vezi E. Horváth, *Transylvania and the History of the Roumanians. A Reply to Professor R. E. Seton Watson*, Budapesta, 1935.

¹⁶⁵ *Histoire des Hongrois et de l'Etat magyar*, Paris, 1934; prezentarea lui Silviu Dragomir, în R. Trans., II, 1935, nr. 2, pp. 232—237.

¹⁶⁶ *Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume*, Halle, 1936. Vezi I. Hurdubețiu, *op. cit.*, pp. 121—125.

¹⁶⁷ *Histoire romaine*, Paris, 1937, pp. 243—244.

¹⁶⁸ *Der Kampf um den Donaauraum unter Domitian und Traian*, Berlin, 1937.

¹⁶⁹ *Die Soldatenkaiser, Frankfurt am Main*, 1939, pp. 103, 201—202; idem, *Das erste Auftreten der Goten im Donaauraum* („Germanien, Monatshefte für Germanenkunde”, febr. 1939, pp. 49—56).

Despre ideile altui învățat german cu privire la continuitate vezi Friederich Schür, *Das Lebenswerk Mathias Friedwagners und die Kontinuität des Dakoromanischen* („Acta Historica”, 10, 1972, pp. 81—92). Despre ideile lui Patsch și Altheim vezi I. Hurdubețiu, *op. cit.*, pp. 111—115.

Trebuie să amintim însă că au fost și unii învățați străini care și-au schimbat părerea: de pildă, Lilio Cialdea a devenit din susținătorul continuității (*Per la storia del Roment in Transilvania*, Roma, 1930), adversarul acesteia (*La Transilvania. Aspetti diplomatici e politici*, Milano, 1939). Vezi R. Trans., VI, 1940, nr. 1, pp. 122—138; A. Decei, *Les études de l'italien Lilio Cialdea sur la Roumanie* (ibidem, V, 1939, nr. 3, pp. 369—380) și Șt. Pascu, *O carte italiană despre dreptul românesc în Ardeal* (R I, 26, 1940, pp. 170—198).

¹⁷⁰ *Les derniers travaux des historiens roumains sur la Dacie* („Revue des études anciennes”, 1939, pp. 57—64).

¹⁷¹ *Die neue Propyläen-Weltgeschichte*, Berlin, 1940, p. 505.

*Emil Gamilscheg*¹⁷², *Karl Jaberg*¹⁷³, *Mario Ruffini*¹⁷⁴ etc. Nu vom putea aminti aci — se înțelege — argumentele aduse de fiecare dintre aceștia în sprijinul continuității.

O importantă contribuție teoretică în sprijinul continuității a adus savantul german *A. Dopsch* care a arătat că nicăieri în Europa nu a existat un hiatus între cultura antică și cea medievală deoarece barbarii nu au distrus civilizația romană pe care unii și-au însușit-o, teză valabilă și în cazul Daciei¹⁷⁵. De asemenea, *W. Wartburg* a arătat că în toate regiunile evacuate de romani au persistat coloniile romane și că Dacia nu putea face excepție de la această regulă¹⁷⁶.

În aceeași epocă numeroși învățați sași (lingviști, istorici) au admis continuitatea cu argumente științifice. *Gustav Kisch* a dovedit astfel că elementele slave din limba sașilor au fost primite prin intermediul românilor care se aflau în Transilvania la venirea coloniștilor germani¹⁷⁷. Același învățat a arătat că o serie de numiri topice ungurești din Transilvania au fost preluate de la populația româno-slavă găsită aici¹⁷⁸ (teză susținută și de învățații români *N. Drăganu*, *Emil Petrovici*, *I. Moga*).

H. Theil a susținut și el continuitatea ținând seama de faptul că daco-romanii nu puteau părăsi o regiune atât de bogată unde au asigurat continuitatea de locuire în timpul migrațiilor; un alt argument este acela că ei sînt amintiți

¹⁷² Vezi „Dacoromania”, 1934—1935, p. 303 și lucrarea lui E. Gamillscheg, *Zur Herkunftsfrage der Rumänen* („Südost-Forschungen” V, 1940, pp. 1—21).

¹⁷³ *Die Rumänische Sprach-atlas und die Struktur des dacorumänischen Sprachgebiets* („Vox Romanica”, 1940, p. 75 și urm.).

¹⁷⁴ *Il problema della romanità nella Dacia Traiana. Studio storico-filologico*, Roma, 1941. Prezentarea C. Dalcoviciu, în „Transilvania”, 1942, p. 234.

¹⁷⁵ *A. Dopsch, Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung*, Berlin, 1923.

¹⁷⁶ *W. Wartburg, Die Entstehung der romanischen Völker*, Halle-Saale, 1939.

¹⁷⁷ *Gustav Kisch, Zur Wortforschung Erloschenes Slawentum in Siebenbürgen* („Korrespondenzblatt für Volks und Landeskunde”, 1924, nr. 1—3, pp. 1—9, nr. 4—6, pp. 25—41).

¹⁷⁸ *Idem, Siebenbürgen im Lichte der Sprache, ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Karpathenländer*, Leipzig, 1929. Vezi și *idem, Das Banat im Spiegel seiner Ortsnamen*, 1928. Vezi prezentarea lui I. Hurdubeșiu, *op. cit.*, pp. 117—118.

în izvoarele maghiare¹⁷⁹. Pe baza păstrării vechii toponimii a admis continuitatea și R. Schuller¹⁸⁰.

Istoricii și filologii maghiari au continuat însă cu inversurare să susțină mai departe tezele din arsenalul creat de Roesler, deși cele mai multe se dovediseră caduce¹⁸¹. Nu-i vom putea aminti aici pe toți, ci ne vom mulțumi cu câțiva mai reprezentativi.

Unul dintre aceștia a fost Székely János, care susține că românii ar fi trecut pe malul stîng al Dunării după ce ar fi fost înfrinți de împăratul Isac Angelos (pe care de fapt l-au înfrînt împreună cu bulgarii, creînd țaratul vlaho-bulgar)¹⁸². În recenzia făcută, N. Iorga a arătat că, dacă românii ar fi fost colonizați în Transilvania, aceștia ar fi avut o situație privilegiată, ca și sașii¹⁸³.

Într-o altă lucrare, Székely a „precizat” că românii ar fi fost aduși în Transilvania între anii 1142 și 1208 pentru apărarea frontierei în regiunea Oltului; după cîtva timp, mărindu-se mult numărul lor, au repopulat Transilvania devastată de tătari¹⁸⁴. Cu acest prilej românii ar fi fost colonizați, avîndu-și organizarea lor cnezială și voievodală, ca și dreptul lor românesc; ei ar fi primit „de bunăvoie oarecari servituți”, astfel încît „românii din Transilvania n-au fost niciodată liberi”! Cum de a fost posibil ca românii să fi primit servitutea în mod benevol Székely nu ne mărturisește. „Cum

¹⁷⁹ H. Theil, *Die Anstedlungen von Siebenbürgen*, Sibiu, 1927 (din „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde”, 1927, pp. 163—228).

¹⁸⁰ *Aus der Vergangenheit Klausenburgs*, Cluj, 1925.

¹⁸¹ După cum arăta romanistul german W. Wartburg, *Die Entstehung der roman. Völker*, p. 158, „sie stützt sich auf viele Argumente, von denen manche heute morsch geworden sind”.

¹⁸² Székely János, *La réforme agraire en Transylvanie et l'histoire (Compte rendu de l'ouvrage de Miliță Constantinescu: L'évolution de la propriété rurale et la réforme agraire en Roumanie)*, Budapesta, 1927 (din R E H, ian.—iunie 1927, pp. 164—196). Vezi prezentarea lui A. Sacerdoțeanu, *Constderații*, pp. 164—169.

¹⁸³ R H S E E, 4, 1927, pp. 380—383.

Vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 44, unde se spune: „dacă românii ar fi venit de aiurea, la o dată cînd sistemul politic ungar era terminat și cancelaria regală organizată, ei ar avea un statut”. Vezi și pp. 45—46, unde citim: „orice venire de populație în Ungaria trebuia să aducă sau privilegiul ocupanților, ca pentru sași, sau organizarea în ceată militară, ca pentru cumanii”.

¹⁸⁴ Székely János, *Reponse à M. Nicolas Iorga. II. Roumains et Hongrois en Transylvanie* (R E H, 1928, nr. 2—3, pp. 269—283). Vezi și răspunsul lui N. Iorga, *Encore une réponse* (R H S E E, 6, 1929, pp. 89—95).

s-ar putea oare să se explice o astfel de colonizare în care chiar de la început coloniștii sînt arătați numai ca șerbi, care nu aveau nici măcar dreptul să-și schimbe stăpînul?“. Și cum se poate explica faptul că românii au părăsit o situație mult mai bună la sudul Dunării „pentru a intra robi în condiții mult mai nenorocite? Cumpăna dreaptă a judecății nu o poate admite“¹⁸⁵.

Cînd afirmă că românii din Transilvania nu au fost nici odată liberi, Székely uită desigur faptul că, pînă în secolul al XIV-lea, românii nu au fost lipsiți de drepturi politice, că reprezentanții lor au luat parte la conducerea țării alături de nobilii unguri, de secui și de sași, fiind amintiți ca membrii ai dietei; de pildă, la dieta din 1291, ținută la Alba Iulia, au participat „*universis nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis in partibus Transilvanis*“¹⁸⁶. Ei au fost privați de drepturi politice după 1366, nu pentru faptul că ar fi venit tîrziu în Transilvania, ci din alte considerente. La 1366 — după consolidarea celor două state feudale românești — Ludovic cel Mare a hotărît să nu mai recunoască calitatea nobiliară a cnezilor români care nu aveau confirmări regale¹⁸⁷ și să excludă din categoria nobililor pe cei care nu erau catolici, adică pe români¹⁸⁸. Nu insistăm aci asupra acestor împrejurări, studiate de curînd¹⁸⁹.

În privința modului cum au venit românii în Transilvania, istoricii și lingviștii maghiari propun soluții diferite: după unii, românii ar fi venit în grupuri mari. Întrucît însă documentele nu amintesc mișcări mari de populație, alții preferă o soluție mai „discretă“: românii s-au „furișat“ peste munți¹⁹⁰,

¹⁸⁵ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 168—169.

¹⁸⁶ *Doc. priv. ist. României*, C., Trans., XIII, vol. II, p. 369. Vezi și A. Decei, *Contribution à l'étude de la situation politique des Roumains de Transylvanie au XIII-e et au XIV-e siècles* (R. Trans., VI, 1940, nr. 2, pp. 194—232), îndeosebi cap. II: *Aux temps les plus reculés, les Roumains ont participé à la vie politique de la Transylvanie*.

¹⁸⁷ „*Ubi unusquisque kenezus per nostras litteras regales in suo kenezatu roboratus, pro uno vero nobili acceptetur; communis autem kenezus pro villico fidei unius fertonis computetur*“ (Hurmuzaki, I/2, p. 120).

¹⁸⁸ „*Nullus alter nisi vere catholicus et fidem quam romana tenet et profitetur ecclesia fideliter colens possessiones aliquas sub titulo nobilitatis aut sub titulo beneficii tenere possit ac conservare et possidere*“ (*Documenta historiam Valachorum*, Budapesta, 1941, pp. 207—208).

¹⁸⁹ Șerban Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie; une nouvelle source* (R R H, 1978, nr. 3, pp. 389—408).

¹⁹⁰ Referîndu-se la acest aspect, G. Brătianu arăta cu fină ironie: „ce peuple attend patiemment, au coeur des montagnes inaccessibles,

unde s-au înmulțit repede. În sfârșit, alții, ca Székely, afirmă că românii ar fi fost colonizați (ca și secuii) ca să apere granița.

La aserțiunea că românii ar fi fost colonizați în Transilvania, cel mai bun răspuns ni se pare a fi acela dat de N. Iorga: „dacă i-ar fi așezat regele Ungariei, i-ar fi pus în locurile pustei, nu în marginea unei țări unde același element (românesc — N. S.) ajungea atunci la o conștiință de stat, ca să-i dea, prin urmare, ca aliați unor posibili dușmani”¹⁹¹.

Cît privește afirmația lui Székely că românii ar fi repopulat Transilvania după devastarea ei de către tătari, vom da cuvîntul lui A. Sacerdoțeanu, care remarca cu mult spirit și fină ironie: „înseamnă să credem că românii stăteau la pîndă și, cînd vedeau că năvălitorii distruseseră cîteva sate, treceau repede munții Carpați, ocupau locurile devastate și-și făceau satele lor. Abia atunci interveneau bieții regi ungurești ca să le dea diplome — care nu există — legalizînd aceste așezări străine”. Istoricii maghiari nu ne spun „de ce turco-tătarii nu pustiau mai degrabă Moldova și Muntenia, distrugînd și populația lor, căci doar trebuiau să treacă mai întîi pe acolo ca să ajungă în Transilvania; ori cum se face că au fost cruțați numai locuitorii din alte părți? Sau poate barbarii urau numai pe unguri și le făcea plăcere să-i înlocuiască cu români?”¹⁹².

În aceeași epocă cu Székely, un lingvist maghiar Melich János, a încercat să demonstreze pe baza toponimiei că, la venirea lor în Transilvania, maghiarii ar fi găsit numai bulgari slavizați și bulgari turci; contactul cu populația românească ar fi avut loc de abia în secolul al XII-lea, deși — ca și alți istorici (Pauler, Eckhardt) — Melich admite că în unele regiuni (de pildă în Făgăraș) au locuit românii încă din secolul al X-lea sau al XI-lea, deoarece mutarea lor din Balcani peste Dunăre ar fi început în secolul al IX-lea sau al X-lea¹⁹³.

que les Bulgares et les Hongrois aient acquis au Nord et au Sud du Danube des titres indiscutables de priorité, pour apparaître ensuite soudain, par une infiltration mystérieuse sur leur territoire”¹ (R H S E E, 1943, pp. 93—94).

¹⁹¹ N. Iorga, *Romanitatea din jurul Brașovului* (R I, 1939, p. 366).

¹⁹² A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 162.

¹⁹³ Melich János, *A honfoglalás kori Magyarország* [Ungaria în epoca constituirii sale], Budapesta, 1925—1929. Despre opiniile lui Melich vezi A. Decel, în R. Trans., VI, 1940. nr. 2, p. 194, nota 1.

În recenzia făcută de N. Drăganu¹⁹⁴, acesta a arătat că teoria bulgaro-turcă a lui Melich „este lipsită de orice probabilitate” și că acesta cercetează mai ales numirile ulterioare venirii maghiarilor, nu pe cele mai vechi. Pentru a ne da seama de absurditatea teoriei lui Melich, vom arăta că acesta susține că numai un popor bulgaro-turc ar fi putut păstra numirile Timiș, Criș, Mureș și Someș, despre care se știe că sînt numiri vechi, păstrate de populația românească¹⁹⁵. Teoria lui Melich despre o continuitate de limbă turcică prin huni, avari și bulgaro-turci pînă la cucerirea Panoniei și Transilvaniei de către maghiari a fost repinsă chiar de filologii unguri (Istvan Kniezsa, de pildă).

Într-o altă lucrare a sa, Melich a reluat ideea lui Sulzer și Roesler, potrivit căreia limba română nu s-a putut forma decît la sudul Dunării deoarece nu cuprinde elemente germanice¹⁹⁶. Întrucît asemenea cuvinte există (fară, tufă, pungă etc.) și cum, pe de altă parte, P. Skok a arătat că „este sigur că elemente germane s-au găsit și în latina balcanică”¹⁹⁷, acest argument nu are nici o valoare (asupra sa vom reveni în partea doua, cap. IV).

Unul din cei mai reductabili adversari maghiari ai continuității în perioada dintre cele două războaie mondiale a fost Lajos Tamas (*TremI*), autorul unei serii de lucrări în

¹⁹⁴ „Dacoromania”, 7, 1931—1933, pp. 224—259 și R. Trans., II, 1935, nr. 2, pp. 240—269. Mania lui Melich de a vedea peste tot popoare „turcice” a fost criticată și de Elemer Moor, în „Zeitschrift für Ortsnamenforschung”, VII, p. 266 și urm. Cu toate acestea, au fost unii istorici care au fost influențați de Melich; de pildă, I. Horvath susținea că maghiarii au găsit în Transilvania bulgari (*Die Geschichte Sieberbürgen*, Danubia, 1943, p. 10).

¹⁹⁵ Vezi și J. Melich, *Réponse à M. Nicolas Iorga. Noms de lieux en Transylvanie* (R E H, 6, 1928, nr. 2—3, pp. 264—268), unde cele patru nume de ape sînt considerate maghiare. În răspunsul său, N. Iorga a arătat că părerile lui Melich despre filologia română „pourraient faire sourire” (R H S E E, 1929, p. 96).

¹⁹⁶ J. Melich, *Gépidés et Roumains, Gelou du Notaire Anonyme* (R E H, 6, 1928, pp. 62—79). Despre metoda utilizată de Melich vezi A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 157—160.

¹⁹⁷ P. Skok, *Gibt es allergermanische Elemente im Rumänischen?* („Zeitschrift für romanische Philologie”, 43, 1923, p. 167); „Dacoromania”, 1931—1933, p. 221. Vezi și E. Gamillscheg, *Romania Germanica, Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des Alten Römerreichs*, Berlin—Leipzig, 1934—1935.

această problemă¹⁹⁸. În ultima lucrare, tradusă în limba franceză, reluînd ideile lui Roesler, Melich, Weigand și Homan, Tamas susține că poporul român s-a format la sudul Dunării și că oricine afirmă că românii sud-dunăreni au venit la nordul Dunării în sec. IX sau X „quitte de même coup le terrain de l'argumentation scientifique et devient en quelque sorte déserteur“! Principalele sale argumente sînt: în răsăritul Europei, latina nu a putut fi menținută decît de un popor de păstori cum au fost valahii; raporturile lingvistice dintre albanezi și daco-români s-au prelungit pînă în sec. X, în timp ce contactele maghiaro-române nu au început decît în sec. XII—XIII, iar toponimele românești nu sînt mai vechi decît sec. XIII; în concluzie, afirmă că înainte de sec. XII—XIII, nu existau români sedentari, că românii erau puțini în Transilvania în sec. XIII, unde s-au înmulțit prin salturi începînd din sec. XVII.

Autorul se declară adept convins al unei patrii străromâne pe un teritoriu restrîns din Peninsula Balcanică și consideră „fantaști“ pe savanții români care susțineau continuitatea. Spre deosebire de Székely, care susține că românii au fost colonizați, Tremł afirmă că aceștia „s-au infiltrat“ ca păstori nomazi și transhumanți la nordul Dunării, idee reluată apoi și de alți istorici.

Fără să țină seama că devine „deserteur“ — cum spunea Tremł — un alt istoric maghiar din această epocă, *Fr. Eckhardt*, aduce ceva mai devreme pe români din Peninsula Bal-

¹⁹⁸ *A románok őshazája és a kontinuitás* [Patria străveche a românilor și continuitatea], Budapesta, 1931 (extras din *Jancsó Benedek emlékkönyve*, Budapesta, 1931); recenzia lui N. Drăganu, în „Dacoromania“, 7, 1931—1933, pp. 218—224 și R. Trans., I, 1934, nr. 3, pp. 397—407; *Romaniak, románok és olahok Dácia Trajanaban* [Romanii și românii în Dacia Traiană], Budapesta, 1935; ultima lucrare tradusă în limba franceză cu titlul *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, Budapesta, 1936, 277 p. Vezi prezentarea lui G. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique*, Buc., 1937, pp. 17—27 și în R H S E E, 1943, pp. 88—100.

În recenzia făcută în „Südost-Forschungen“, 5, 1940, pp. 1—21, E. Gamillscheg arată că lucrarea lui Tamas convinge numai pe cei care sînt de aceeași părere cu autorul, deoarece nu aduce nici o dovadă nouă. Vezi și recenzia lui E. Petrovici în „Transilvania“, 72, 1941, nr. 1, pp. 72—75, care combate cîteva din argumentele lui Tremł.

Menționăm că, la recenzia publicată de savantul Paul Henry, în R. Trans., IV, 1938, pp. 347—353, L. Tremł a răspuns foarte violent în „Nouvelle Revue de Hongrie“, iulie 1939, pp. 22—28. A se vedea răspunsul lui P. Henry în R. Trans., V, 1939, nr. 4, pp. 505—506.

canică; după opinia sa, „daco-romanii ardeleni au pornit din patria lor balcanică în sec. IX—X și cele dintii cete de păstori nomazi sau refugiați ale lor au putut ajunge în Ardeal mai întâi în jumătatea I a secolului X, și au locuit acolo numai în treacăt“! Întrucît însă același istoric susține că de abia „la începutul sec. XIII hotarele țării (Ungaria — N. S.) au ajuns linia naturală, puternica catenă a Carpaților și linia Dunării“¹⁹⁹, înseamnă că el admite implicit prezența românilor în Transilvania înainte de venirea ungarilor²⁰⁰.

Dar nu numai istoricii maghiari au negat continuitatea românilor în această epocă. Un istoric bulgar, P. Mutaftiev susținea, de pildă, că după abandonarea Daciei și ocuparea ei efectivă de către barbari, în fosta provincie romană nu s-a putut menține decît o slabă populație romană de păstori nomazi, în munți. Cît privește populația romanizată de la Dunărea de Jos și de la sudul Dunării, aceasta ar fi fost distrusă complet de invaziile germanice din sec. IV; după opinia lui P. Mutaftiev, în secolele V—IX nu ar fi existat nici un fel de populație romanizată nici la nordul nici la sudul Dunării, regiuni ocupate de barbari. Cît privește pe strămoșii românilor, aceștia ar fi trăit ca păstori în munții inaccesibili ai Carpaților sau în Macedonia. Despre modul și locul unde s-a format poporul român în aceste condiții misterioase, Mutaftiev declară că aceasta e o problemă care l-ar duce prea departe și pe care nu o poate aborda!^{200bis}

¹⁹⁹ Fr. Eckhardt, *Magyarország története*, Budapesta, 1933, pp. 55, 62. Într-o altă lucrare a sa, *Introduction à l'histoire hongroise*, Paris, 1928, Eckhardt susținea că păstorii valahi s-ar fi infiltrat în Transilvania începînd de la sfîrșitul sec. XII! Vezi și A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 161—164, care remarcă cu ironie cît de precise erau ideile lui Eckhardt.

Un alt învățat maghiar din aceeași epocă, Deér József, aduce pe români în Transilvania la mijlocul sec. XII („Magyar Szemle“, 22, 1935, pp. 194—205); prezentarea lui A. P. Todor, în R I R, V—VI, 1935—1936, p. 507 și urm.

²⁰⁰ Pe baza izvoarelor istorice, a descoperirilor arheologice și a datelor toponimice, K. Horedt a stabilit următoarele etape de pătrundere a regatului feudal maghiar în Transilvania: „în prima fază se ocupă, pe la 900, linia Someșului Mic; în a doua fază, pe la 1000, valea Mureșului, și în a treia, pe la 1100, linia Tîrnavei Mari. Pe la 1150, în a patra fază, se ajunge pînă la Olt și în ultima și cea de a cincea fază, pe la 1200, se ocupă linia Carpaților răsăriteni și sudici“ (*Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, Buc., 1958, p. 130). Vezi și S C I V, V, 1954, nr. 2, pp. 499—506.

^{200 bis} P. Mutaftiev, *Bălgari i Rumâni v istorijata na Dunavskite zeml* [Bulgarii și românii în istoria țărilor danubiene], Sofia, 1927. Vezi prezentarea lui P. P. Panaitescu, *Les relations bulgaro-roumaines au moyen*

O deosebită importanță pentru problema continuității o au studiile lingvistului *Nicolae Drăganu*²⁰¹ dezvoltate în marea sa lucrare *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticii*, apărută în 1933²⁰². În această lucrare, autorul a dovedit pe baza studiului toponimiei și onomasticii că „românii au fost găsiți de unguri (la venirea acestora) nu numai pe teritoriul pe care-l locuiesc astăzi, ci chiar pe o întindere mult mai mare, în locuințe statornice și în organizații politice și militare“ (p. 588). Numele de origine românească, atestate începând din 850 în Panonia și în Moravia, 1075 în Transilvania, în sec. XI în Galiția etc. „sînt dovezi sigure că afirmațiile Anonimului privitoare la românii din Panonia, Banat și Ardeal erau întemeiate“. În concluzie „imigrația românilor numai în secolul al XIII-lea pe teritoriile acum românești, «strecurarea lor neobservată în colțul sud-estic al Ardealului», cum susține teoria lui Roesler și mai ales învățații unguri, și înaintarea lor din spre sud-est pe coama Carpaților pînă în Moravia este exclusă. În secolul al XIII-lea se poate vorbi cel mult de încheierea marelui expansiuni românești“.

În prezentarea făcută lucrării lui Drăganu de *Sextil Pușcariu*, marele savant arată: „printr-o justă interpretare a toponimiei din Ardeal, Drăganu a izbutit să arate, în mod evident, pe de o parte, prioritatea noastră față de unguri, pe de altă parte, o comunitate îndelungată româno-slavă în aceste regiuni“²⁰³.

Una din cele mai importante contribuții la lămurirea problemei („Rev. aromânească“, I, 1929, nr. 1, pp. 8—31), care arată imposibilitatea ca un popor numeros să trăiască vreme atît de îndelungată în munții inaccesibili.

Opinii asemănătoare cu ale lui Mutafchiev a mai susținut și un alt istoric bulgar St. Romanski, *Makedonskite Rumâni* („Makedonski pregled“, I, 1925, fasc. 5—6, pp. 63—96), care afirmă: „cu nici o dovadă serioasă nu se mai poate susține părerea că românii de astăzi din ținuturile Daciei de altă dată, despre prezența cărora istoria nu pomeneste nimic pînă în sec. XIII, sînt urmașii coloniștilor și dacilor romanizați“. Vezi recenzia lui Th. Capidan, în „Graiul românesc“, I, 1927, nr. 3, pp. 64—67.

²⁰¹ *Din vechea noastră toponimie*, Cluj, 1920 (extras din „Dacoromania“); *Toponimie și istorie*, Cluj, 1927; *Ampoiu*, în vol. *Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, pp. 133—137; *Vechimea și răsîndirea românilor pe baza toponimiei și a onomasticii*, Vălenii de Munte, 1934 etc.

²⁰² Recenzii mai importante: N. Iorga, în R I, 19, 1933, pp. 305—307; Sextil Pușcariu, în „Dacoromania“, 8, 1934—1935, pp. 284—289.

²⁰³ *Ibidem*, p. 346. Despre opera sa vezi Iorgu Iordan, *Nicolae Drăganu (1884—1939)*, Buc., 1942, și „Cerc. lingvistice“, 1961, nr. 1.

blemei continuității a adus *Aurelian Sacerdoțeanu* într-o lucrare apărută în 1936²⁰⁴, considerată de *N. Iorga* drept „cel mai bun răspuns dat roslerismului”²⁰⁵. După ce prezintă pe larg istoriografia originii poporului român și a continuității sale și modul cum a luat naștere așa-zisa „problemă românească”, autorul aduce o serie de dovezi istorice și filologice în sprijinul continuității. Arată că, pînă în secolul al VII-lea, „Romania orientală” alcătuita o singură unitate, cu o limbă latină unică, străromâna, și că din acest secol s-a fragmentat în mai multe „Romanii locale, de o parte și de alta a Dunării”. Concluzia sa este că „romanizarea perfectă a Daciei, păstrarea elementului roman în această provincie, continuitatea limbii, a religiei, toponimiei preromane și străromâne, izvoarele istorice, atît narative cît și documentare în care e vorba precis de români, cum și permanența vieții autohtone sub barbari” constituie dovezile concludente ale continuității.

În anul următor, 1937, unul din marii istorici ai Europei, *Ferdinand Lot*, considera poporul român „une énigme et un miracle historique” și se pronunța împotriva continuității bazîndu-se pe următoarele argumente: dispariția civilizației romane, identitatea idiomului aromân cu cel moldo-vlah, liturghia slavă, toponimia și mai ales tăcerea izvoarelor: „Jamais, entre la fin du IV-e et le XIII-e siècle, il n'est question d'une population romaine vivant dans l'ancienne Dacie. Ce mutisme de dix siècles est impressionnant”²⁰⁶.

În același an 1937, marele istoric *G. Brătianu* a răspuns lui *F. Lot* printr-una din cele mai frumoase pledoarii în favoarea continuității²⁰⁷, în care a discutat o serie de probleme

²⁰⁴ *Considerații asupra istoriei românilor în evul mediu. Dovezile continuității și drepturile românilor asupra teritoriilor lor actuale*, Buc., 1936. Lucrarea dezvoltă o altă mai veche *Considerations sur l'histoire des Roumains au Moyen âge*, Paris, 1928.

²⁰⁵ R I, 1936, p. 349. Vezi și completările lui *Aurel A. Mureșianu*, *O nouă contribuție la istoria românilor în evul mediu* („Țara Bîrsei”, VIII, 1936, nr. 5, pp. 401—415, nr. 6, pp. 494—508, IX, 1937, nr. 2, pp. 109—127, nr. 3, pp. 195—214, nr. 4—5, pp. 307—329) și extras, Brașov, 1937.

²⁰⁶ *F. Lot*, *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe, considérés comme introduction à l'intelligence des dernières traités de paix*, Paris, 1937, cap. III: *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*. Vezi răspunsul lui *A. Oțetea*, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român* („Însemnări ieșene”, 3, 1938, vol. I, pp. 532—541).

²⁰⁷ *G. Brătianu*, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain. À propos de livre de M. Ferdinand Lot sur les invasions barbares et de quelques ouvrages récentes sur les origines du peuple roumain*, Buc., 1937.

importante ca: evacuarea Daciei, unitatea lingvistică a poporului român, izvoarele literare vechi care amintesc pe români, legăturile cu patriarhia de Ohrida etc. El a scos în evidență contradicția flagrantă dintre învățații străini, dintre care unii ne neagă la sudul Dunării iar alții la nordul ei și s-a întrebat dacă nu cumva românii constituie un caz de generație spontanee!

Într-o a doua lucrare, apărută în 1939, G. Brătianu a arătat că abundența materialelor arheologice descoperite indică o continuitate de viață la nordul Dunării și a susținut că este imposibil să se refuze continuitatea poporului român atita vreme cît aceasta este recunoscută fără dificultate altor foste provincii ale Imperiului roman²⁰⁸.

În anul 1938 avea loc o polemică între istoricii N. Iorga²⁰⁹ și Al. Domanowsky²¹⁰ în problema continuității, într-o vreme în care această problemă căpăta un tot mai pronunțat caracter politic. Istoricul maghiar susținea că daco-romanii au părăsit Dacia la anul 260, că primele dovezi despre existența românilor în Transilvania datează de la începutul sec. XIII, dar că „vîrsta de aur” a pătrunderii românilor în Transilvania este incontestabil sec. XV, procesul acesta continuînd în secolele XVI—XVII și mai ales în sec. XVIII, datorită Fanarioților (despre această problemă a mai fost vorba în paginile precedente).

În același an, un lingvist maghiar, István Knieszsa — elevul lui Melich — studiînd toponimia Transilvaniei și utilizînd argumentele lui Homan Balint și J. Karácsony, susți-

²⁰⁸ Idem, *Les origines du peuple roumain: les données archéologiques*, Buc., 1939. Cele două lucrări au fost publicate și în limba română sub titlul *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, Buc., 1940.

Ferdinand Lot a revenit la discutarea problemei continuității, invocînd împotriva acestora: dispariția orașelor și a monedelor, identitatea limbii române cu aromâna, liturghia slavă și toponimia (R H S E E, 20, 1943, pp. 48—52), probleme pe care le vom discuta în partea a doua a lucrării.

Utilizînd rezultatele cercetărilor lui C. Daicoviciu, S. Pușcariu, Al. Rosetti, M. Macrea etc., G. I. Brătianu a dat un nou răspuns cu titlul *Le problème de la continuité daco-roumaine. A propos des nouvelles remarques de M. Ferdinand Lot* (R H S E E, 20, 1943, p. 46—79).

²⁰⁹ *L'origine et la patrie première des Roumains. Réponse à une agression*, Buc., 1938.

²¹⁰ *L'origine et la patrie première des Roumains* (A E C O, 4, 1938, pp. 508—514). Vezi și A. Sacerdoțeanu, *M. Domanowsky et l'histoire des Roumains. À propos d'une méthode historique* (R. Trans., V, 1939, nr. 1, pp. 3—26).

nea că nu existau români aici în secolul al XI-lea și că numele de locuri au fost preluate de unguri de la populația slavă spre mijlocul secolului al XI-lea²¹¹. După opinia sa, românii ar fi pătruns în Transilvania de abia în a doua jumătate a secolului al XII-lea, mai întâi în cîmpiile și văile ocupate de unguri și sași și apoi, în secolele XIV—XV, în regiunile muntoase, care erau nelocuite pînă atunci. În realitate, lucrurile stau exact invers: „le fait que la toponymie des régions de près alpins est purement roumaine; que dans la région des collines elle est mixte, slave et roumaine; que dans les larges vallées et les plaines jusque dans la région des collines, elle est hongroise et saxonne, prouve, par analogie avec d'autres régions européennes, que la population la plus récente est celle de la plaine; ce sont les Hongrois et les Saxons”²¹².

După Kniezsa, cu excepția numelor Bălgrad (Alba Iulia) și Tîrnava, numirile române de origine slavă nu apar decît la marginile Transilvaniei, în regiunea de munte, celelalte fiind împrumutate de români prin intermediul maghiarilor atunci cînd au venit în Transilvania în secolul al XII-lea. După cum a arătat E. Petrovici, păstrarea numirilor slave Bălgrad, Tîrnava, Bistra, Zlaști etc. constituie o dovadă evidentă că românii au conviețuit cu slavii înainte de venirea maghiarilor²¹³.

Analizînd opiniile lui Kniezsa, același Emil Petrovici a arătat netemeinicia acestora, aducînd numeroase dovezi din toponimia transilvăneană în sprijinul continuității și demonstrînd existența populației românești în Transilvania în sec. XI. Cît privește toponimia maghiară, aceasta nu poate fi invocată ca o dovadă despre prezența unei numeroase populații maghiare, deoarece este o toponimie medievală, tîrzie. În

²¹¹ Kniezsa István, *Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert*, Budapesta, 1938 (din A E C O, 4, 1938, pp. 241—412); *Die geographischen Namen Siebenbürgens*, în vol. *Siebenbürgen*, Budapesta, 1940, p. 47 și urm.; idem, *Siebenbürgen zur Zeit der Landnahme und die Ansiedlung des Ungartums*, în vol. *Siebenbürgen und seine Völker*, Budapesta, 1943; idem, *Keletmagyarország helynevei* [Numele de locuri din Ungaria răsăriteană], în vol. *Magyarok és románok*, Budapesta, 1943, etc.

²¹² I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie*, pp. 40—41.

²¹³ E. Petrovici, *Continuitatea daco-romană și slavii* („Transilvania”, 73, 1942, p. 871). De aceeași părere sînt: Sextil Pușcariu, N. Drăganu, G. Weigand, G. Kisch etc., toți citați de I. Moga, *op. cit.*, pp. 54—55.

concluzie se arată că nu se poate vorbi de o continuitate maghiară în estul fostei Ungarii pe baza toponimiei²¹⁴.

În aceeași epocă, în marea sinteză de istorie maghiară a lui *Homan Bálint — Szekfu Gyula* se relua vechea idee a lui Jancsó Benedek de la sfârșitul secolului trecut după care românii din Transilvania s-ar fi înmulțit în secolul al XVIII-lea prin emigrare din Țara Românească și Moldova, unde ar fi trăit în condiții mult mai grele decât în Transilvania; această situație ar fi împins „aceste popoare semisălbatică” (!) să se „îmbulzească spre Ungaria ca spre pământul făgăduinței” (!!)²¹⁵. După opinia celor doi istorici, aceasta era „cheia” istoriei românilor din Transilvania în sec. XVIII, considerați o populație de păstori seminomazi și semisălbatici, care stînjeneau neconținut opera civilizatoare a statului stăpînitor !

Acestor idei greșite le-a răspuns *David Prodan* într-una din cele mai serioase lucrări dedicate problemei continuității²¹⁶. Utilizînd cifrele cunoscute din statisticile vremii, ca și diverse alte izvoare, el a dovedit că migrațiile românești peste Carpați „se soldează pentru Transilvania mai curînd cu deficit decât cu profit; românii din Transilvania mai mult emigrează decât imigrează”²¹⁷. D. Prodan a citat, printre altele, o descriere a Transilvaniei din sec. XVIII, în care se spune: „vedem neconținut, an de an, un mare număr de români ardeleni care trec în Țara Românească și în Moldova, dar vedem foarte rar un număr însemnat de români de dincolo care ar veni în Ardeal”, și aceasta din pricină că românii din cele două principate aveau o situație mult mai bună decât cei din Transilvania²¹⁸.

²¹⁴ E. Petrovici, *La population de la Transylvanie au XI-e siècle* (R. Trans., X, 1944, nr. 1—2, pp. 71—98+1 h.) și recenzie din „Dacoromania”, X, 1943, partea a II-a, pp. 517—545.

²¹⁵ Hóman B. — Szekfu Gy., *Magyar történet*, ed. VI-a, vol. IV, pp. 442—444. Într-o altă lucrare a lui Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria [1290—1403]*, Roma, 1938, p. 559, acesta afirmă că deplasarea în masă și pătrunderea românilor în regiunile limitrofe cu Transilvania a avut loc la sfârșitul sec. X și începutul sec. XI. (Vezi „Revue de Transylvanie”, VI, 1940, nr. 1, p. 138).

²¹⁶ D. Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, Sibiu, 1944. Lucrarea a apărut și în limba franceză în 1945.

²¹⁷ *Ibidem*, p. 165.

²¹⁸ *Ibidem*, p. 99. Problema emigrării românilor din Transilvania peste Carpați în sec. XVIII a fost tratată și în alte studii din această epocă, studii din care rezultă că procesul nu era și invers, deoarece situația

Un alt savant român care a susținut cu fermitate în această epocă continuitatea a fost C. Daicoviciu, unul din marii noștri arheologi și unul din cei mai buni cunoscători ai istoriei Daciei. Într-o lucrare apărută în 1940, el a adus „precizări noi și lămuriri suplimentare“ de ordin arheologic în sprijinul tezei continuității. El a arătat că nu poate fi vorba de părăsirea Daciei de către toți locuitorii, că romanizarea Daciei a continuat și după plecarea autorităților romane, când „Romania“ se întindea la nordul și la sudul Dunării. În timp ce în nordul Dunării există numeroase dovezi ale prezenței daco-romanilor după sec. III e. n., la sudul fluviului „nu avem mărturii directe (epigrafice) despre o populație refugiată din Dacia Traiană în Dacia Aureliană“²¹⁹.

Un adversar redutabil al continuității a fost arheologul A. Alföldi. El a susținut că toți dacii ar fi fost uciși de către romani, astfel încât nu au putut fi romanizați; întrucât populația romană a fost retrasă din Dacia de către Aurelian, „disparut naturellement en Transylvanie toute trace de vie romaine“ și, deci, posibilitatea continuității²²⁰.

Răspunsul cel mai bun l-a dat învățatul C. Daicoviciu,

lobagilor era foarte grea: A. Golopenția, *A fost Transilvania în veacul al XVIII-lea țintă sau punct de plecare de migrațiuni românești?* („Geopolitica și geoistoria“, 1941, pp. 90—97); C. Racoviță, *Migrațiuni din Ardeal peste Carpați în lumina toponimiei* (*ibidem*, II, 1942, pp. 69—73).

²¹⁹ C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia. Cteva observații și precizări de ordin istoric-arheologic*, Cluj, 1940 (apărută și în limba franceză, Buc., 1940). Vezi și *idem*, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Buc., 1938.

Din același epocă amintim și lucrarea lui G. Popa-Lisseanu, *Continuitatea românilor în Dacia. Dovezi nouă*, Buc., 1941 (extras din A R M S I, s. III, t. 23, 1940—1941, pp. 145—257) care strânge la un loc numeroase dovezi arheologice, istorice (toate izvoarele de la Ammianus Marcellinus pînă la Rogerius), lingvistice, din toponimie și onomastică din epoca sec. III — întemeierea principatelor.

²²⁰ A. Alföldi, *Daci e Romani in Transilvania*, Budapesta, 1940; traducere a lucrării *Dakos és Rómaiak Erdélyben* [Dacii și romanii în Transilvania] („Századok“, 74, 1940, pp. 129—180).

Vezi și A. Alföldi, *Zu den Schicksalen Siebenbürgen im Altertum*, Budapesta, 1944, unde — criticînd lucrarea lui C. Daicoviciu, *Siebenbürgen in Altertum* — susține din nou că Traian a exterminat pe toți dacii, astfel încît nu poate fi vorba de continuitate după retragerea romanilor.

În recenzia pe care a făcut-o cărții lui C. Diculescu, *Die Gepiden*, Alföldi afirmase: „este imposibil să se dovedească o supraviețuire romană în ținutul Transilvaniei“ deoarece „se știe (de unde? — N.S.) că poporul român nu s-a format în această regiune, ci cu mult mai la sud, într-o oarecare parte din Balcani, la cursul inferior al Dunării, ori chiar mai jos“. În plus, după opinia sa, goții și ceilalți barbari care au trecut prin

care — utilizând cercetările altor savanți ca C. Patsch, Jung, R. Syme etc., ca și rezultatele descoperirilor arheologice și epigrafice cunoscute la acea dată — a arătat că nu se poate vorbi de o exterminare a dacilor de către romani²²¹ (asupra acestei probleme vom reveni în partea a II-a, cap. I).

În anii aceștia — când se punea din nou în discuție problema Transilvaniei — „l'historiographie magyare a déclenché... une véritable offensive de popularisation de théories anciennes et nouvelles concernant la discontinuité de la vie roumaine sur le territoire de l'ancienne Dacie, soutenant la théorie de l'immigration des Roumains en Transylvanie aux XIII-e et XIV-e siècles“²²². Nu ne vom putea ocupa de toată această literatură cu un puternic iz șovin care avea menirea să înveineze relațiile dintre popoarele român și maghiar.

Nu vom putea omite unul din cele mai violente atacuri împotriva poporului român cuprins în volumul *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia* (1941); editat de E. Lukinich, L. Gáldi, A. Fekete-Nagy și L. Makkai. În introducere se consideră „avec certitude qu'il est erroné de parler de la présence d'une population roumaine en Hongrie avant la fin du XII-e siècle“²²³, adică teza roesleriană, devenită dogmă pentru toți adversarii continuității. Lucrarea cuprinde trei capitole dedicate vieții pastorale a românilor, imigrării lor în Transilvania și amintirii lor în documentele

Transilvania „au ras coloniile romane, fără a lăsa să se păstreze măcar numele“! (R E H, IV, 1926, pp. 187—188).

Alföldi a avut numeroși susținători; după opinia lui L. Treml, „aproape toți cercetătorii moderni“ (!!) ar fi fost de acord cu teza lui Alföldi (*Romains, Romans et Roumains*, p. 58). În capitolul *Römische Kaiserzeit*, scris de Alföldi în *Historia Mundi*, IV, Berna, 1956, se susține din nou că dacii au fost distruși.

²²¹ C. Dalcoviciu, *Le problème de la continuité en Dacie* (R. Trans., VI, 1940, nr. 1, pp. 24—35). Vezi și „Dacia“, VII—VIII, 1940—1941, pp. 456—459.

²²² I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au moyen âge*, Sibiu, 1944, p. 5. După cum declara Z. Toth, „une partie des jeunes savants ont fait des Roumains l'objet primordial de leurs recherches et le programme de leur vie“ (*Recherches historiques sur les problèmes roumaines*, în „Revue d'histoire comparée“, XXI, 1943, p. 242).

²²³ Un alt istoric din această vreme, E. Darkó, susținea că românii ar fi fost aduși în Transilvania în sec. XIII, din regiunea Nis—Sofia — Constanța, pentru a păzi granița împotriva bulgarilor și cumanilor! (*Die Überstedlung der Wlachen von Süden nach Norden der Donau*, în *Recueil dédié à la mémoire du prof. P. Nikov*, Sofia, 1940, pp. 173—180). Lucrarea a fost criticată de N. Bănescu, „Colontzare“, nu imigrație. O nouă teorie maghiară (R I, 30, 1944, pp. 1—5).

maghiare²²⁴. (Asupra opiniilor acestor autori vom mai reveni în partea a II-a a lucrării).

Afirmațiile autorilor lucrării *Documenta Valachorum* au fost discutate pe larg de I. Moga²²⁵. Acesta a arătat că prioritatea românilor în Transilvania este dovedită de simbioza slavo-română, anterioară venirii ungurilor; absența românilor din documente pînă la sfîrșitul sec. XII nu poate constitui un argument împotriva continuității deoarece nici ungurii, sașii și secuii nu sînt amintiți în această vreme; românii nu au fost păstori nomazi, ci sedentari, legați de sate stabile; toponimia slavo-română, preluată de maghiari, este o altă dovadă a continuității, așa cum continuitatea unor forme vechi de organizare social-politică dovedește existența populației românești autohtone, care a jucat un important rol politic, social și economic în istoria Transilvaniei în sec. XIII—XIV.

I. Moga a mai remarcat apoi dezacordul dintre autorii volumului *Documenta Valachorum* și filologul St. Kniezsa: în timp ce autorii volumului susțin că românii au pătruns în Transilvania în secolul al XIII-lea, infiltrîndu-se mai întîi în regiunile muntoase, de unde au coborît în cîmpie în secolul următor, Kniezsa susține că românii au venit în a doua jumătate a secolului al XII-lea în cîmpiile și văile ocupate de unguri și sași, suind în secolele XIV—XV spre munte, astfel încît „mit der Besiedlung von neuen, bis dahin nicht ausgebeuteten Gebieten, haben die Rumänen erst im 15. sogar im 16. Jahrhundert begonnen“²²⁶.

În aceeași epocă, reluînd tezele istoriografiei maghiare șovine, *Herbert van Leisen* a susținut că patria primitivă a poporului român a fost la sudul Dunării, în regiunea dintre Tesalia și Vardar²²⁷. Răspunsul i l-a dat învățatul *Silviu*

²²⁴ Cele trei capitole au apărut și separat cu titlul *Zur Geschichte der Ungarländischen Rumänen bis zum Jahre 1400 auf Grund der neuesten Forschungen*, Budapest, 1941.

²²⁵ Mai întîi în recenzie din „Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa“, VI, 1942, nr. 1—3, pp. 99—113, apoi în *Părerî istorice ungurești privitoare la românii din Transilvania medievală*, Sibiu, 1941; *I Romeni dt Transilvania nel Medio Evo*, Buc., 1942, (extras din R H S E E, 19, 1942, pp. 183—287); *Les Roumains de Transylvanie au moyen âge*, Sibiu, 1944. Vezi și G. Brătianu, *L'histoire roumaine écrite par les historiens hongrois* (R H S E E, 20, 1943, pp. 80—109).

²²⁶ *Siebenbürgen*, 1943, p. 82. Asupra argumentelor lui I. Moga vom reveni pe larg în partea a II-a a lucrării.

²²⁷ *Herbert van Leisen, Das siebenbürgische Problem*, Genève, 1943.

Dragomir într-una din cele mai importante lucrări în problema continuității. El a arătat că patria „primitivă” a românilor a fost foarte întinsă, cuprinzând și o regiune din sudul Dunării ce nu se poate limita precis. Ca dovezi că românii nu au putut veni din sudul Dunării se invocă faptul că nici un izvor nu vorbește de o mișcare de populație de asemenea amploare și că, dacă ar fi venit din sud, românii ar fi trebuit să aducă de acolo forme de organizare socială care nu se întâlnesc în Transilvania (fraternități, celnici, primichiuri etc.). În plus, este greu de crezut că țărani liberi din sudul Dunării ar fi acceptat să devină iobagi ai nobilimii maghiare²²⁸. „L'hypothèse d'une immigration roumaine partie de la Péninsule Balkanique au XII-e, XIII-e ou XIV-e siècles équivaldrait à jeter un défi à la vérité historique la plus élémentaire. Il n'y a ni de régions géographiques ni un moment dans le temps qui nous autoriseraient à localiser un événement de ce genre”²²⁹.

În aceeași epocă apărea o carte foarte bine informată în problema continuității datorată lui *Al. Procopovici*²³⁰. După ce arată care sînt părerile umaniștilor străini și români cu privire la continuitate, în partea a doua a lucrării autorul aduce dovezi filologice, istorice, etnografice și de toponimie în sprijinul continuității. Lucrarea — foarte bine organizată — avea menirea să facă cunoscut lumii apusene adevărul asupra acestei probleme atît de discutate în acea epocă.

*

După eliberarea patriei noastre și cucerirea puterii de către clasa muncitoare, aliată cu țărănimea muncitoare, „a avut loc o transformare radicală în orientarea și activitatea istoriografiei românești”. „Organizarea și orientarea ideologică a studiilor istorice au primit un puternic impuls în 1948 odată cu reorganizarea Academiei Române și înființarea institutelor de istorie din București, Cluj și Iași”, ca și a institutului de arheologie din București. Pe baza numeroaselor izvoare scoase la iveală și publicate în mod științific, a rezultatelor cercetărilor arheologice, ca și a prelucrării științifice a întregului

²²⁸ Silviu Dragomir, *La patrie primitive des Roumains et les frontières historiques* („Balcania”, 7/1, 1944, pp. 63—101).

²²⁹ *Ibidem*, p. 98.

²³⁰ *Die Rumänenfrage. (Beiträge zum Aufbau ihrer wahrhaften Geschichte). Priorität, Kontinuität und Struktur der dakischen Latinität*, Sibiu, 1944.

material acumulat de vechea istoriografie, s-au întreprins cercetări noi asupra unei serii întregi de probleme importante, nelămurite încă sau greșit prezentate de istoriografia mai veche, română sau străină²³¹.

S-a reluat studiul formării limbii și poporului român, problemă strins legată de aceea a continuității sale pe pământul strămoșesc. În acest domeniu au apărut două lucrări mai importante: prima, datorată lui C. Daicoviciu, E. Petrovici și Gh. Ștefan, apărută în 1963, cu titlul *La formation du peuple roumain et de sa langue*²³², utilizând toate datele istorice, arheologice, filologice, de toponimie etc., a demonstrat că poporul român s-a format ca rezultat al romanizării autohtonilor daco-moesieni în ultimele secole ale primului mileniu în spațiul carpato-dunărean, având ca teritoriu nucleu regiunile de deal și munte ale Daciei. Totdeodată, invocându-se numeroase argumente, s-a demonstrat inconsistența tezei roesleriene a discontinuității poporului român, considerată în contradicție cu mersul normal al istoriei.

Cea de a doua lucrare, apărută în 1973, a fost alcătuită de C. C. Giurescu și poartă titlul *Formarea poporului român*. În ea se dovedește că „formarea poporului român și persistența sa în spațiul carpato-danubian unde locuiseră strămoșii săi, daco-geții, nu este nici o «enigmă» și nici un «miracol», așa cum s-a afirmat de unii antecesorii și cum se susține și astăzi de cercetătorii neinformați. Ea se integrează, dimpotrivă, în procesul normal și general de formare a popoarelor romanice, adică al francezilor, italienilor, spaniolilor și portughezilor, comportând elemente constitutive similare și continuându-și viața neîntrerupt pe teritoriul pe care au luat naștere”²³³.

În domeniul istoriei limbii amintim, mai întâi, vol. II din *Istoria limbii române* (1969) care a urmărit reconstruirea fazei de trecere de la latină la română din secolele V—VIII, ultimul secol reprezentând epoca de dislocare a dialectelor²³⁴.

Deosebit de prețioase pentru unele aspecte ale continuității

²³¹ Ștefan Ștefănescu, *Introducere la Enciclopedia istoriografiei românești*, Buc., 1978, pp. 16—17.

²³² Vezi și Gh. Ștefan, *Formarea poporului român și a limbii sale*, Buc., 1973.

²³³ Idei ascănătoare și dovezi ale continuității se găsesc și în opera aceluiasi învățat *Transilvania în istoria poporului român*, Buc., 1967, apărută și în câteva limbi străine.

²³⁴ Vezi prezentarea din *Istoria lingvisticii românești*, Buc., 1978, pp. 135—137.

sînt lucrările lui I. I. Russu, dedicate elementului autohton din limba română: *Limba traco-dacilor* (1959, 1967) și *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez* (1970)²³⁵; prima a dovedit că românii au păstrat numeroase cuvinte de la geto-daci, ceea ce demonstrează în mod clar că aceștia nu au putut fi distruși, iar în cea de a doua se lămuresc raporturile dintre limbile română și albaneză, folosite ca argument în sprijinul afirmației că limba română s-a format la sudul Dunării (vezi partea a II-a, cap. IV).

Într-o serie de alte lucrări (la care ne vom referi în același capitol) s-au reluat alte probleme, ca de pildă influența slavă asupra limbii române.

Legată de cele precedente este lucrarea lui Silviu Dragomir despre *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu* (1959)²³⁶, care a dovedit că nu poate fi vorba de migrații masive de vlahi din Peninsula Balcanică spre nord începînd din sec. X, ci, dimpotrivă, că „totul vorbește în favoarea unei mișcări pornite din regiunea Dunării spre sud și de la Morava spre vest... În sec. XI se constată caracterul difuz al vlahilor «din toată Bulgaria» și prin aceasta se verifică implicit neputința de a iradia spre nord o populație atît de numeroasă ca cea dacoromână“. Același învățat a mai remarcat faptul că „organizația vieții patriarhale“ la românii de la nordul Dunării are un alt caracter decît la sudul Dunării, ceea ce dovedește că românii nu au putut veni de acolo.

Progrese mari s-au realizat și în domeniul publicării izvoarelor vechi. S-a început editarea marei colecții *Inscripțiile Daciei romane*, din care au apărut pînă acum trei volume: I, *Introducere istorică și epigrafică. Diplomele militare. Tăblițele cerate* (1975); II, *Oltenia și Muntenia* (1977) și III/1, *Dacia Superior. Zona de sud-vest (teritoriul dintre Dunăre, Tisa și Mureș)* (1977)²³⁷. După cum se arată în prefața la vol. I, următoarele volume vor cuprinde inscripțiile din jud. Hunedoara și restul Daciei Superior, apoi, separat, cele din Dacia

²³⁵ Același autor a publicat și lucrarea *Ilirii. Istoria. Limba și onomastica. Romanizarea*, Buc., 1969.

²³⁶ Apărută sub auspiciile Comisiei pentru studiul formării limbii și poporului român.

²³⁷ Primul volum a fost realizat de I. I. Russu; al II-lea de Grigore Florescu și Constantin Petolescu, iar al III-lea de I. I. Russu, Milena Dusanic, N. Gudea și Völker Wollmann. Pentru studiul limbii acestor inscripții vezi Sorin Stati, *Limba latină și inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*, Buc., 1961 și H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dundrene ale Imperiului roman*, Buc., 1960.

Porolissensis, Dacia Inferior (Malvensis); seria a II-ava cuprinde inscripțiile din Scythia Minor (Dobrogea).

Separat de aceste volume privind Dacia romană, a apărut un volum masiv cuprinzând *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România* (1976), elaborat de Emilian Popescu, volum asupra căruia vom reveni în partea a II-a, cap. VI.

A început, de asemenea, publicarea (text original și traducere românească) a textelor autorilor romani, greci și bizantini privitoare la daci, daco-romani și populația românească; din această colecție, intitulată *Fontes Historiae Daco-Romanae*, au apărut pînă acum trei volume: primul volum (1964) cuprinde izvoarele de la Hesiod pînă la Itinerariul lui Antoninus (sfîrșitul sec. III); cel de-al doilea (1970) de la anul 300 pînă la anul 1000, iar al treilea (1975) scriitorii bizantini din sec. XI—XIV.

O deosebită dezvoltare au luat în ultimele decenii cercetările arheologice, care au îmbogățit substanțial cunoștințele noastre cu privire la continuitatea românilor, furnizînd unul din argumentele cele mai convingătoare în sprijinul acesteia²³⁸. După cum s-a arătat pe drept cuvînt, „datorită rezultatelor obținute pînă acum, arheologia s-a dovedit a fi izvorul principal și nou al cercetărilor actuale pentru dovedirea continuității”²³⁹ (subl. ns. — N.S.).

Dintre lucrările apărute în acest domeniu se cuvin amintite în primul rînd acelea ale lui *Dumitru Protase* care a strîns și publicat în 1966 toate mărturiile arheologice ale continuității (anii 271—450)²⁴⁰. Același autor a dovedit într-o altă lucrare, tot pe baza descoperirilor arheologice, păstrarea vechilor rituri funerare ale dacilor și romanilor pe teritoriul fostei Dacii Traiane²⁴¹.

Dintre lucrările de interes mai larg din acest domeniu amintim pe cele ale *Eugeniei Zaharia*, dedicate culturii Dridu, cultura populației autohtone din secolele VII—XI, din epoca

²³⁸ Em. Condurachi, *Vingt années de recherches archéologiques en Roumanie (1944—1964)* („Dacia”, VIII, 1964, pp. 27—35). Rezultatele acestor cercetări au fost utilizate în primul volum din tratatul de *Istoria României*, apărut în 1960.

²³⁹ Eugenia Zaharia, *Cîteva observații despre arheologia și istoria sec. VIII—XI pe teritoriul R.S. România* („Aluta”, I, 1969, p. 117).

²⁴⁰ D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, Buc., 1966.

²⁴¹ Idem, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, Buc., 1971.

de formare a poporului român ²⁴², apoi pe cele ale lui *Octavian Toropu* și *Dan Gh. Teodor*; primul a făcut o sinteză a descoperirilor arheologice privind perioada 275—1025 din Dacia Traiană sud-carpatică (Oltenia)²⁴³, iar cel de al doilea „o sinteză a tuturor rezultatelor obținute prin cercetările arheologice întreprinse în Moldova în ultimul sfert de veac cu privire la perioada secolelor VI—XI e.n.”²⁴⁴, ambii aducând dovezi de necontestat cu privire la continuitatea elementului daco-roman și romanizat în cele două provincii.

Tot pe baza rezultatelor cercetărilor arheologice au fost lămurite relațiile între popoarele migratoare și populația autohtonă în secolele III—XIII, aducându-se dovezi noi despre persistența acestei populații, singurul factor de continuitate pe teritoriul Daciei²⁴⁵.

În același domeniu al arheologiei amintim câteva studii de sinteză privind problema continuității datorate unor arheologi de renume, ca: *I. Nestor*²⁴⁶, *K. Horedt*²⁴⁷, *M. Petrescu-Dîmbovița*²⁴⁸, *D. Tudor*²⁴⁹, *Eugenia Zaharia*²⁵⁰, *D. Berciu*²⁵¹ etc.,

²⁴² Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, Buc., 1967.

Pentru regiunea de sud a Munteniei deosebit de importante sînt săpăturile de la Dulceanca, dovedind continuitatea populației daco-romane în sec. III—VI (Suzana Dolinescu-Ferche, *Așezările din secolele III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, Buc., 1974).

²⁴³ Octavian Toropu, *Romanitatea tirzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976.

²⁴⁴ Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice în problema formării poporului român*, Iași, 1978.

²⁴⁵ *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, culegere de studii în redacția lui Miron Constantinescu, Ștefan Pascu și Petre Diaconu, Buc., 1975.

²⁴⁶ *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain* (R R H, III, 1964, nr. 3, pp. 383—423).

²⁴⁷ *Das archäologische Bild der romanischen Elemente nach der Räumung Daziens („Dacoromania“*, 1973, pp. 135—148) (este o sinteză a rezultatelor cercetărilor arheologice în problema continuității în ultimele două decenii dinainte de 1973).

²⁴⁸ *Die wichtigsten Ergebnisse der archäologischen Forschung über den Zeitraum vom 3. — 10. Jh. östlich der Karpaten* (ibidem, pp. 162—173).

²⁴⁹ *Dovezile arheologice despre menținerea stăpînirii romane la nord de Dunăre, după evacuarea aureliană a Daciei (sec. III—V)* („Historica“, III, 1974, pp. 93—109).

²⁵⁰ *Sursele arheologice ale continuității daco-romane* („Apulum“, XII, 1974, pp. 279—294).

²⁵¹ *Probleme privind formarea poporului român în lumina cercetărilor arheologice recente* (R. Ist., 28, 1975, nr. 8, pp. 1155—1169); idem, *Problèmes concernant la formation du peuple roumain à la lumière des recherches archéologiques récentes* („Roumanie. Pages d'histoire“, I/1, 1976, pp. 7—26).

care au scos în evidență aportul deosebit de însemnat al descoperirilor arheologice din ultimele trei decenii la elucidarea problemei continuității. „Rezultatele obținute de cercetarea arheologică românească îndeosebi în ultimii 15 ani — spunea D. Berciu în 1975 — constituie cel mai bun și științific răspuns care trebuie dat celor care mai contestă vechimea, continuitatea și unitatea poporului român”²⁵².

„Romanizarea Daciei, ca și continuitatea populației și civilizației daco-romane, grație avântului săpăturilor arheologice, au căpătat o bază solidă. Extinderea cercetărilor arheologice asupra perioadei de formare a poporului român a făcut ca spațiul dintre secolele IV—X, considerat altădată ca o perioadă obscură, să capete noi lumini cu fiecare campanie, devenind posibilă identificarea pe cale arheologică a populației românești”²⁵³.

Cît privește istoriografia problemei continuității, aceasta s-a îmbogățit recent cu o nouă lucrare datorată lui I. Hurdubețiu²⁵⁴: este vorba de un inventar cronologic și de un comentariu critic al istoriografiei de limbă germană (germană, austriacă, elvețiană-alemanică, săsească) în problema continuității, începînd de la F. A. Büsching pînă în zilele noastre. Din această lucrare rezultă că marea majoritate a autorilor prezentați (50) au susținut continuitatea românilor, în timp ce numai 12 s-au declarat împotriva (Sulzer, Eder, Engel, Roesler, Deutsch, Goos, Stadtmüller, Weczerka etc.).

Putem spune în concluzie că istoriografia română actuală „a consolidé le fondement scientifique sur lequel s'élève cette permanence de l'historiographie roumaine du XVIIe siècle et jusqu'à nos jours, à savoir l'existence dès l'origine et la continuité des Roumains dans l'espace carpatho-danubien...; l'historiographie roumaine s'est efforcée de montrer, à l'aide de l'information et des investigations de l'époque, que les Roumains sont «les maîtres de la terre» qu'ils habitent”²⁵⁵.

*

²⁵² D. Berciu, în R. Ist., 1975, pp. 1155—1156.

²⁵³ Ștefan Ștefănescu, *Introducere la Enciclopedia istoriografiei românești*, p. 17.

²⁵⁴ Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen, Buc., 1977, Prezentarea lui Valentin Georgescu, în R. Ist., 31, 1978, nr. 10, pp. 1907—1909.

²⁵⁵ Fl. Constantiniu — V. Ciociltan, 1944—1974: Trente années de recherche historique en Roumanie (R R H, 1974, nr. 4, p. 631).

Cu toate progresele înregistrate de istoriografia românească în lămurirea problemei continuității, o serie de istorici, etnografi, lingviști străini din vremea noastră continuă să susțină vechile teze perimate ale lui Roesler. Așa cum s-a arătat în ultima vreme într-o serie de publicații românești, unii dintre acești savanți sau ziariști urmăresc să învenineze relațiile de prietenie existente între popoarele român și maghiar, slujind astfel unor cercuri reacționare și revanșarde. Nu vom putea aminti aci toate lucrările de acest gen, mulțumindu-ne cu câteva exemple care au fost discutate în istoriografia românească din ultimii ani.

Printre adversarii continuității se află G. Stadtmüller care susține că extinderea poporului român în teritoriul carpatin s-a făcut „de păstorii valahi migranți din regiunile muntoase interioare ale Peninsulei Balcanice” și că, „după cât se pare, cumanii au avut un rol însemnat în această migrare mare valahă spre nord”²⁵⁶.

Într-o altă lucrare, apărută în anul 1962, se afirmă: „Les Valaques n'ont pu être autochtones dans les vastes régions situées au nord du Danube. Cela ne fait aucune doute car ils ouvrent de nouvelles voies et apparaissent en des territoires sur lesquels ne s'exerça jamais la domination romaine... Vers la fin de l'antiquité ils traversèrent en masse le Danube pour peupler la Dacie et les contrées avoisinantes, qu'ils avaient visitées antérieurement comme pasteurs nomades”²⁵⁷.

Printre adversarii continuității se numără și unii istorici și etnografi maghiari. Astfel, într-o serie de lucrări ale lui Gy. Györffy²⁵⁸ se reia vechea teză a istoriografiei maghiare po-

²⁵⁶ G. Stadtmüller, *Geschichte Südosteuropas*, München, 1950; idem, *Saeculum Weltgeschichte*, V, 1970. Replica lui C. Dalcoviciu, *D-l prof. G. Stadtmüller și continuitatea* („Tribuna”, 20 ian., 3 febr. 1972).

²⁵⁷ T. P. Vukanović, *Les Valaques habitants autochtones des Pays balkaniques* („L'Ethnographique”, Paris, 1962, nr. 56, pp. 11—41). Vezi și observațiile lui Valeriu Bulgaru, *Quelques observations en marge d'une étude d'ethnographie. Les Roumains, pasteurs nomades, autochtones des Pays balkaniques et „colonisateurs” de la Transylvanie?* (R R H, IV, 1965, nr. 5, pp. 995—1006).

²⁵⁸ A honfoglaláskori népesség és népsűrűség. A népgyarapodás a XI—XII. században [Populația și densitatea populației în epoca ocupării patriei. Creșterea populației în sec. XI—XII], în vol. *Magyarország történeti demografiája* [Demografia istorică a Ungariei], Budapesta, 1963; idem, *Ein Wohnerszahl und Bevölkerungsdichte in Ungarn bis zum Anfang des XIV. Jahrhunderts*, în *Etudes historiques*, Budapesta, 1960, pp. 186—187; idem, *Adatok a románok XIII századi történetéhez és a román állam kezdetéhez* [Contribuții la istoria românilor în sec. XIII și la originile statului român] („Történelmi Szemle”, 1964, pp. 1—25).

trivit căreia românii nu sînt amintiți în documentele din secolele XI—XII ci doar în cele din sec. XIII, cînd ei ar fi venit în Transilvania ca păstori nomazi.

În 1974 a apărut o istorie a Ungariei în limba franceză, urmată, în anul următor, de o ediție în limba engleză, alcătuită sub egida Institutului de istorie al Academiei de științe ungare. În aceste lucrări de popularizare peste hotare a istoriei Ungariei se reiau (cu mici modificări) vechile teze roesleriene: se susține, de pildă, dispariția quasi-totală a dacilor, sau că părăsirea Daciei a fost însoțită „de plecarea unei părți considerabile a populației romanizate; cei care au rămas au terminat, la capătul a două secole, prin a se asimila populației autohtone care nu vorbea latinește și noilor imigrați”. Ca urmare a acestui fapt, cînd au ocupat Transilvania, ungurii nu au dat decît de slavi care sînt considerați populație băștinașă²⁵⁹. Românii nu ar fi apărut decît în sec. XIII, cînd sînt amintiți în documente!

Lipsa de temeinicie a unor astfel de afirmații a fost dovedită de C. C. Giurescu, care a arătat că autorii acestor lucrări aplică vechea dogmă a istoriografiei maghiare de a trece sub tăcere izvoarele ce nu se potrivesc cu o teză preconcepută²⁶⁰.

Idei asemănătoare găsim și în vol. I din masiva lucrare *Magyar Néprajzi Lexikon* (Dicționar etnografic maghiar), apărut în 1977 sub redacția lui Ortutay Gyula, unde se afirmă — de pildă — că, la sfîrșitul sec. IX, cînd maghiarii ar fi pătruns în interiorul arcului carpatic (deși la această dată ei de abia se așezau în Panonia!), ar fi găsit în Țara Bîrsei o populație bulgaro-slavă, că de abia din sec. XVI se înregistrează prezența românilor în zonele muntoase ale Banatului, că românii au început să se așeze masiv în interiorul arcului

²⁵⁹ Într-un articol apărut în revista „Vizgázdálkodás”, 1974, nr. 6, se afirmă chiar că, la venirea ungarilor, Transilvania era „pămînt pustiu, anonim și nelocuit. Strămoșii noștri, bunii și avarii, nu au întîlnit oameni pe întinderi de sute de mile ale acestor meleaguri minunate”!

²⁶⁰ C. C. Giurescu, *Istoria românilor în unele lucrări străine recente* (R. Ist., 28, 1975, nr. 6, pp. 941—948). La replica lui L. Makkai din „Történelmi Szemle”, 1975, nr. 4, C. C. Giurescu a răspuns cu noi argumente sub titlul: *Răspuns la „nișel descîntec” al unui vraci al istoriografiei maghiare* (R. Ist., 29, 1976, nr. 8, pp. 1231—1235).

Vezi și Kristó Gyula, *Rómaiok és vlahok Nestor és Anonymus Krónikájában* [Romani și vlahi la Nestor și Anonymus] („Századok”, 1978, nr. 4), în care autorul neagă valoarea celor două izvoare în favoarea continuității și susține teza mai veche privind „infiltrarea păstorilor români în Transilvania” în sec. XII, venind din Balcani.

carpatic în secolele XIV—XVII, cînd și-au făcut apariția în toate regiunile Transilvaniei etc.²⁶¹.

Numeroși alți istorici sau lingviști străini din vremea noastră au înțeles absurditatea teoriei roesleriene și s-au declarat cu convingere adepții continuității.

Pentru continuitate s-a pronunțat astfel marele lingvist suedez *Alf Lombard*, bun cunoscător al limbii române căreia i-a dedicat o serie de studii. Într-una din aceste lucrări, tipărită în suedeză în 1967, Lombard a citat numeroasele dovezi ale continuității, aduse în special de filologi, afirmînd că cei mai mulți cercetători sînt convinși de faptul că „latina orientală a trebuit să se dezvolte, la sfîrșitul antichității și la începutul evului mediu, atît la nord, cît și la sud de Dunăre. Concordanțele dintre antichitate și timpurile moderne sînt prea evidente pentru a ne permite să înlăturăm teoria menținerii limbii latine la nord de Dunăre”²⁶². Un alt mare filolog care a susținut continuitatea a fost *G. Reichenkron*²⁶³.

Argumente arheologice și de altă natură au fost invocate în favoarea continuității de savanta iugoslavă *Draga Garasanin* în coraportul prezentat la Congresul internațional de studii sud-est europene din 1970²⁶⁴.

Pentru continuitatea românilor la nordul Dunării s-au pronunțat și unii istorici bulgari care neagă existența vlahilor la sudul marelui fluviu. De pildă, *Penio Rusev* susține că românii existau în Transilvania înainte de venirea ungurilor deoarece nu puteau adopta limba slavonă decît înainte de ocuparea țării de către regatul maghiar²⁶⁵.

Numeroși alți istorici din țările socialiste au susținut și ei

²⁶¹ Vezi observațiile făcute de Fl. Constantiniu, H. Daicoviciu, Radu Popa, *Marginales historiques à un volume d'ethnographie anhistorique* (R R H, XVI, 1977, nr. 4, pp. 751—761).

²⁶² Alf Lombard, *Destinele latinității orientale* („Ramuri”, 1976, nr. 3, p. 16). Vezi și G. Bulgăr, *Repere fundamentale: latinitatea, continuitatea, originalitatea limbii române*, în *Omagiu lui Iosif Constantin Drăgan*, I, Roma, 1977, pp. 112—114.

²⁶³ *Die Entstehung und Geschichte des Rumänischen (Das Dakische, rekonstruiert aus dem Rumänischen)*, Heidelberg, 1966.

²⁶⁴ „Steaua”, 1970, nr. 6, p. 78.

²⁶⁵ Penio Rusev, *La civilisation bulgare et les peuples balkaniques aux IX-e — XII-e ss* („Etudes balkaniques”, 1969, nr. 1, p. 28).

continuitatea românilor; dintre aceștia amintim pe: *Juliusz Demel*²⁶⁶, *V. D. Koroliuk*²⁶⁷, *N. A. Mohov*²⁶⁸, etc.

Dintre istoricii apuseni amintim pe profesorul american *Paul Mac Kendrick* care arată: „În Dacia retragerea birocrăției imperiale din toată provincia, exceptând capetele de pod de la Drobeta și Sucidava, înseamnă pentru noi absența totală sau aproape totală a documentelor oficiale. Dar săpărea așezărilor și cimitirelor pledează pentru continuitatea populației băștinașe, iar monedele și miliarii demonstrează că viața economică și traficul comercial s-au desfășurat în vechile orașe romane și după ce acestea au rămas pe mina dacilor”^{268 bis}.

*

Am făcut această trecere în revistă a diverselor opinii relative la problema continuității românilor nu din dorința de a răscoli patimi pe care noi, românii, le credeam stinse pentru totdeauna, ci cu scopul de a informa pe cititori despre istoricul acestei probleme, ca și despre arsenalul de argumente al adversarilor continuității, rămas aproape neschimbat de la Roesler încoace.

În discutarea acestor probleme am pornit de la constatarea făcută de *Valentin Georgescu*: „*continuitatea este atât de firească, de logică și de temeinic dovedită, încât numai susținătorii ei pot recurge la simpla dezbatere științifică și senină, în spiritul unei constructive vecinătăți și conlocuiri a popoarelor interesate*”²⁶⁹.

În încheiere ar mai trebui să subliniem câteva dintre contradicțiile evidente existente între adversarii continuității, îndeosebi cu privire la data la care românii ar fi venit la nordul Dunării și la motivele ce i-ar fi determinat să o facă. Ori, tocmai această nesiguranță arată nețemeinicia teoriilor roesleriene.

Astfel, după *Miklosich*, evenimentul s-ar fi petrecut la sfârșitul sec. V, când slavii au cuprins Peninsula Balcanică; după *Engel*, românii ar fi fost aduși la nordul Dunării de

²⁶⁶ *Historia Rumunilor*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1970, p. 69—86.

²⁶⁷ *Slaviane, vlahi, rimleane i rimske pastuht Vengreskogo „Anonyma”*, în *Jugo-vostocinaia Evropa v srednie veka*, Chișinău, 1972, p. 139—159.

²⁶⁸ *Legăturile slavo-valahe*, Chișinău, 1978 (volum alcătuit de mai mulți istorici sub redacția lui Mohov).

^{268 bis} *Paul Mac Kendrick, Pietrele dacilor vorbesc*, Buc., 1978, p. 130.

²⁶⁹ *R. Ist.*, 31, 1978, nr. 10, p. 1909.

Krum la începutul sec. IX (811—813); după opinia lui B. Homan, românii ar fi venit la sfârșitul sec. X — începutul sec. XI sau între 1131—1196, în vremea lui Anonymus; alți savanți îi aduc pe români în sec. XII (Melich, Kadlec, Kniezsa etc.) sau XII—XIII (Tamas—Tremł); cei mai mulți susțin însă că românii au venit în sec. XIII, dar indică fiecare o altă cauză: după Roesler, în timpul luptelor pentru independență ale vlahilor și bulgarilor (cînd primii, victorioși fiind, nu aveau nici un motiv să plece din țara unde erau stăpîniți); după Hunfalvy, ar fi fost împinși de tătari; după Karacsony, ar fi venit în urma invaziei tătare, cînd s-au făcut colonizări în Transilvania etc. Mai sînt și unii care îi aduc mai tîrziu pe români, fie în sec. XVI (Karácsony) sau chiar în sec. XVIII (Iancsó Benedek).

Să mai amintim apoi că sînt și unii care ne aduc în mai multe etape: astfel, după Sulzer, românii ar fi venit la sfârșitul sec. XII, cînd au fost apăsați de Isac Angelos și după năvala tătarilor din 1241; după Marczali, tot în etape, dar ca prizonieri ai pecenegilor, cumanilor și maghiarilor etc. Alții, în sfîrșit, „precizează” chiar datele între care românii ar fi putut veni în Transilvania; de pildă, J. Székely susține că ei au fost aduși între 1142 și 1208; W. Tomaschek susține că românii ar fi venit la nordul Dunării între 1074 și 1174 etc.

Adversarii continuității nu s-au hotărît deci asupra datei cînd românii ar fi trecut Dunărea și nici asupra cauzelor care i-ar fi determinat să o facă.

Mai amintim apoi că unii îi transportă pe români în grupuri mari, fie veniți singuri, fie aduși în calitate de coloniști, pe cînd alții îi furișează pe nebăgate de seamă pentru a explica de ce emigrarea lor nu e amintită în documente; unii afirmă că românii au venit mai întîi în regiunile de cîmpie, pe cînd alții îi așază mai întîi în munți, de unde ar fi coborît apoi în cîmpie etc.

Dar ceea ce este și mai interesant este că, *în timp ce cei mai mulți adversari ai continuității neagă prezența românilor la nordul Dunării pînă în sec. XIII, alți învățați (de pildă Mutafchiev) susțin că ei nu au existat nici la sudul Dunării!*²⁷⁰.

²⁷⁰ De altfel, trebuie să arătăm că negarea existenței populației romanizate sau vlahice la sudul Dunării constituie o teză a istoriografiei bulgare actuale. Vezi Vasilka Tăpkova-Zaimova, *Genèse des peuples balkaniques et formation de leurs états*, coraport la al III-lea Congres Internațional de studii sud-est europene, 1974 sau D. Angelov, *La formation de la nationalité bulgare* („Etudes balkaniques”, IV, 1969, pp. 14—37). Ultimul

Ținînd seama de acest fapt, G. Brătianu se întreba: „Mais alors, d’où sont venus les Roumains? Serait-ce un cas de génération spontanée, à l’aube des temps modernes? L’énigme demeure entière et la concordance de toutes ces opinions autorisées, qui nous obligent à chercher l’origine des Roumains du Moyen Age partout, sauf en Roumanie, aboutit à cette conclusion paradoxale, mais évidente, que ce peuple... n’a pas d’origine et de patrie. Ce serait vraiment à désespérer, si ce n’était risible“²⁷¹. La rîndul său, istoricul francez F. Lot putea să afirme cu același spirit că românii „au ieșit din infern ori au căzut din cer“²⁷²; aceasta deoarece — așa cum arăta C. Daicoviciu — „roeslerienii nu s-au sinchisit de cea mai elementară datorie științifică, de a studia, în general și îndeajuns, și posibilitatea, mult mai logică și mai verosimilă, ca populația să fi rămas pe loc, adică în Dacia. E una din voitele sau nevoitele greșeli de metodă în cercetarea istoriei comisă de adversarii continuității“²⁷³.

autor susține că, la venirea bulgarilor, exista la sudul Dunării doar un număr mic de traci, care își păstrau caracterul etnic original, restul fiind slavizați.

Unii cercetători, ca V. Beșevliev, au afirmat că teoria romanizării tracilor, susținută de Tomaschek, Jung etc., nu are nici o bază temeinică (V. Beșevliev, *Über manche ältere Theorien von den Romanisierung der Thra-ken*, în „Etudes balkaniques“, I, 1964, pp. 147—158).

Alți autori susțin că, în sec. IX pînă la începutul sec. XI, exista totuși o populație romanizată în Peninsula Balcanică, care nu reprezenta însă un „ansamblu unit“, trăind răspîndită în toată peninsula; o parte a acestei populații a fost împinsă de slavi în regiunile muntoase. Mai tîrziu această populație s-a concentrat și a jucat un rol în viața economică și socială a peninsulei; în această concentrare și unire a „naționalității române“ din Balcani un rol de seamă ar fi jucat adoptarea limbii slave ca limbă de cultură! (Penio Rousev, *La civilisation bulgare et les peuples balkaniques aux IX—XI ss.*, în „Etudes balkaniques“, 1969, nr. 1, p. 27).

²⁷¹ G. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique*, p. 34.

²⁷² „Era socialistă“, 1976, nr. 7, p. 44.

²⁷³ C. Daicoviciu, *Observații privind romanizarea și continuitatea* („Tribuna“, 22 oct. 1970, p. 4).

Partea a II-a
DOVEZILE CONTINUITĂȚII

După cum rezultă din partea I a studiului nostru, principalele argumente ale adversarilor continuității, rămase aproape aceleași de la Roesler încoace, ar fi următoarele:

— Dacii ar fi fost distruși ca popor în urma războaielor cu romanii;

— Dacia nu a putut fi romanizată într-un timp atât de scurt de la Traian până la Aurelian;

— Toți locuitorii Daciei și-ar fi părăsit țara la evacuarea ordonată de Aurelian;

— Ca urmare, poporul și limba română s-ar fi format la sudul Dunării, ideie în sprijinul căreia se aduc următoarele argumente:

1) fondul lexical comun din limbile română și albaneză;
2) asemănarea dialectelor daco-român și macedo-român;
3) influența slavă care nu putea fi primită decît la sudul Dunării, de unde românii ar fi adus și limba slavonă, utilizată în biserică;

4) lipsa elementelor germanice din limba română;

5) faptul că românii nu puteau deveni ortodocși decît la sudul Dunării;

— Nu există izvoare istorice care să ateste existența românilor la nordul fluviului înainte de sec. XIII sau, oricum, înainte de venirea maghiarilor (argumentul *ex silentio*); aceasta înseamnă că ei au venit tîrziu la nordul Dunării;

— Românii ar fi fost un popor de păstori nomazi;

— Vechea toponimie dacică sau dacoromană ar fi dispărut datorită exterminării populației¹.

În partea a II-a a lucrării — folosind toate contribuțiile înaintașilor — vom strînge la un loc pentru prima oară *toate dovezile continuității*, care arată cît de nefondate științific și lipsite de bază sînt argumentele din arsenalul roeslerienilor. La răspunsurile date acestor argumente, vom adăuga contribuțiile aduse de cercetările arheologice, care constituie unul din cele mai puternice argumente în favoarea continuității, ca și alte argumente de ordin logic și istoric.

¹ Vezi și considerațiile lui C. Dalcoviciu în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, pp. 84—85.

Capitolul I

DACII NU AU FOST DISTRUȘI

Unul din argumentele celor care susțin lipsa de continuitate este acela că *dacii ar fi dispărut ca popor*, resturile lor topindu-se în masa goților, idee formulată de Roesler¹ și preluată în forme diferite de adversarii continuității (în special A. Alföldi), ca și de unii învățați români care doreau ca originea noastră să fie pur romană².

Roesler a formulat acest argument pornind de la afirmațiile lui Eutropius, după care Dacia pierduse prin lungul război împotriva romanilor populația sa bărbătească (*Dacia enim diuturno bello Decebali viris erat exhausta*). Eutropius nu afirmă deci că Dacia a fost lipsită de orice populație, ci doar că, datorită războiului, a fost secătuită de bărbați³. În plus, Eutropius făcuse această afirmație pentru a justifica intensă colonizare întreprinsă de Traian, care „a adus în Dacia învinsă din toate părțile Imperiului roman o nenumărată mulțime de oameni” (*victa Dacia, ex toto orbe romano infinitas eo copias hominum transtulerat*)⁴. După cum a arătat A. D. Xenopol, Roesler și discipolii săi primesc fără control și fără critică numai afirmațiile care se împacă cu teoria lor; „și

¹ R. Roesler, *op. cit.*, p. 47.

² Pentru istoricul problemei, bibliografia și argumentele privind continuitatea dacilor sub stăpânirea romană a se vedea îndeosebi C. Daicoviciu în „Anuarul Inst. de studii clasice”, III, 1941, pp. 200—233 și idem, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Buc., 1945, pp. 104—126.

³ O dovadă importantă în acest sens, pusă de curând în lumină de H. Daicoviciu, este textul unei inscripții relative la războaiele purtate de Traian, care „a învins neamul dacilor și pe regele Decebal”; nu este vorba deci de exterminare ! („Muzeul Național”, III, 1976, pp. 39—40).

⁴ Eutropius, VIII, 6, 2 în *Fontes historiae Daco-Romanae*, II, p. 37.

aceasta se cheamă cercetare istorică, descoperirea adevărului⁵

Dispariția dacilor ca popor a fost susținută în istoriografia românească de *D. Cantemir*, dar a fost combătută de alți cronicari ca *Miron Costin* sau stolnicul *C. Cantacuzino*.

De la *D. Cantemir* teza dispariției dacilor a fost preluată de Școala Ardeleană care urmărea să demonstreze că românii sînt numai urmașii romanilor, „români adevărați din romani adevărați“, cum spunea *Petru Maior*⁶.

Această teză a fost apoi reluată și amplificată de așa-numita școală latinistă din secolul trecut, care a ajuns la unele exagerări prin reprezentanții ei *Timotei Cipariu*, *August T. Laurian* și *Massim*⁷.

Primul savant român care s-a ridicat împotriva exagerărilor școlii latiniste a fost *B. P. Hasdeu* într-un articol tipărit în 1860 cu titlul *Perit-au dacii?*⁸. El a demonstrat netemeinicia afirmațiilor învățaților latinizanți, dovedind, pe de o parte, slaba valoare a unui izvor ca *Breviarul* lui Eutropius, iar pe de alta, greșita interpretare dată pasajului aflat în discuție. El a dovedit, totdeodată, supraviețuirea populației autohtone (pe care romanii nu aveau interes să o extermine), bazîndu-se pe izvoare mult mai valoroase decît Eutropius (în primul rînd pe Cassius Dio) și a susținut persistența elementului băstinaș cu argumente lingvistice⁹. Deși lucrarea lui Hasdeu a stîrnit numeroase proteste, ideile sale aveau să cîștige teren încetul cu încetul, renunțîndu-se treptat la exagerările școlii latiniste.

Ulterior, însă, teoria exterminării dacilor a fost reluată și repetată ca o axiomă de unii istorici străini (în primul rînd *A. Alföldi*) care au făcut din aceasta o premisă a negării oricărei continuități daco-romane la nordul Dunării; în aceas-

⁵ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 30.

⁶ Ioan Lupaș, *Scriturile istorice ale lui Petru Maior*, în *Scrituri alese*, I, Cluj-Napoca, 1977, pp. 153—154.

⁷ M. Ruffini, *La scuola latinista romana (1780—1871). Studio storico-filologico* Roma, 1941.

August Treboniu Laurian, de pildă, în *Istoria românilor*, Iași, 1853, considera istoria poporului român ca o continuare a istoriei romanilor; „secțiunea S“ din vol. II al operei sale trata epoca „de pe timpul crucelor (cruciații stabiliți la Constantinopol — N.S.) pînă la Ștefan I domnul Moldovei“.

⁸ Apărut în „Foiță de istorie și literatură“, 1860, nr. 2—5; retipărit în *Scrituri istorice*, I, Buc., 1973, pp. 78—106. Vezi și lucrarea aceluiși intitulată *Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice*, Buc., 1892.

⁹ Clicerone-Poghirc, *B. P. Hasdeu, lingvist și filolog*, Buc., 1968, pp.

tă discuție, patima și interesele politice șovine au umbrît adeseori obiectivitatea științifică¹⁰.

Întrucît dispariția dacilor constituie una din tezele cele mai scumpe adversarilor continuității, ea a fost reluată în unele lucrări recente ale istoriografiei maghiare, unde se poate citi: „pierderile de vieți cauzate de război, zecile de mii de prizonieri vînduți ca sclavi și fugarii care, mai tîrziu, trebuiau să constituie tribul dacilor liberi, lăsară în urma lor un veritabil vid demografic. Pătura aristocraților a trebuit să fi pierdut mult sînge... Dar supraviețuirea însăși a poporului dac a trebuit să fie profund compromisă, căci regiunile muntoase, odinioară foarte populate, se goliră literalmente; în jurul cetăților dărîmate, agricultura dispăru, astfel încît arheologii nu mai descoperă acolo actualmente nici o urmă de viață. Nu se știe cu certitudine nici măcar dacă în populația din văile riurilor, prezentînd trăsăturile civilizației La Tène, trebuie să vedem pe daci și, în caz afirmativ, în ce măsură”¹¹.

Un prim argument în favoarea persistenței dacilor este de ordin logic: problema trebuie considerată ținînd seama de situația similară din celelalte provincii romane, în primul rînd de Galia și Spania. „A dispărut oare populația galică din Galia sau cea iberică din Spania după cucerirea romană? Nimeni n-a susținut o asemenea enormitate. De ce ar fi dispărut atunci populația dacică din Dacia?”, arăta pe drept cuvînt C. C. Giurescu, combătînd unele aserțiuni recente ale istoriografiei maghiare¹². *Un popor vechi și numeros cum au fost dacii nu putea fi distrus.*

După cum arăta M. Macrea, „cu greu s-ar putea imagina cum un popor numeros, ajuns la un înalt nivel de dezvoltare economică, socială și culturală, cum era acela al dacilor în preajma cuceririi romane, ar fi putut să dispară pînă la unul

167—168. Vezi și I. H. Crișan, B. P. Hasdeu și daco-geții („Scnteia tineretului”, 9 martie 1976).

¹⁰ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, Buc., 1969, p. 257.

¹¹ *Histoire de la Hongrie*, Paris, 1974, p. 20. Vezi critica făcută de C. C. Giurescu, în R. Ist., 28, 1975, nr. 6, p. 941 și urm. Un alt istoric maghiar, László Gyula, susține însă că „armata romană nu i-a nimicit pe daci în întregime”! (*De la Vertesszöllös la Pusztagser*. Vezi *ibidem*, p. 941).

¹² R. Ist., 29, 1976, nr. 8, p. 1233. Vezi și C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, p. 40, unde se arată că, chiar dacă o parte a bărbaților a căzut în lupte, nu au pierit femeile și copiii lor; în plus, „romanii n-aveau nici un interes să extermine populația rămasă, fiindcă ar fi exterminat, odată cu ea, și pe viitorii contribuabili, soldați și producători, de care imperiul avea nevoie”.

în cursul a două războaie, oricît de aprige și de nimicitoare ar fi fost ele, sau după terminarea lor...; era chiar în interesul romanilor cuceritori de a nu extermina sau alunga populația dacică, ci, dimpotrivă, de a o păstra și menține pe loc, pentru a o folosi ca masă de producători de care ei aveau nevoie pentru exploatarea bogățiilor teritoriului cucerit¹³.

Tot ca argument de ordin logic se poate aduce și acela că Transilvania, care alcătuia una din regiunile cele mai populate de daci, nu putea rămîne tocmai ea deșartă de locuitori. Datorită faptului că dacii se găseau pretutindeni în munții Transilvaniei, pe care i-au apărât cu îndrjire, scriitorul antic Florus, care a trăit în vremea lui Traian și Decebal, susținea că „dacii se țin strîns lipiți de munți“ (*Daci montibus inhaerent*)¹⁴. Nu este o simplă întîmplare că, peste un mileniu și jumătate, în secolul al XVI-lea, italianul Ascanio Centorio va face o remarcă asemănătoare despre români, urmașii dacilor: „le montagne de la Transilvania sono tutte habitate da Valacchi“¹⁵.

Această continuitate se remarcă și în privința cetăților, a locurilor întărite: „în Ardeal e un lanț întreg de cetăți, mai totdeauna pe locul așezării romane, ea însăși urmînd întăririi dace“¹⁶.

În afară de aceste argumente de simplă logică, există dovezi certe că dacii nu au fost distruși și că au continuat să trăiască sub noua administrație romană. Este, mai întii, mărturia lui Cassius Dio care arată că, la începutul războiului din 105—106, mulți daci au trecut de partea romanilor¹⁷. Afirmatia sa este confirmată de cîteva scene (7 la număr) de pe Columna lui Traian care înfățișează acte de supunere a dacilor; în plus, după cum au arătat învățații Reinach și Patsch, sculpturile finale, care înfățișează daci minînd turme de vite, se referă la revenirea populației dacice la locuințele părăsite¹⁸. În mod sigur, *această populație care s-a supus cuce-*

¹³ M. Macrea, *op. cit.*, p. 257.

¹⁴ *Stiebenbürgen*, I, Buc., 1943, p. 175; *Fontes Historiae Daco-Romanae*, I, p. 524.

¹⁵ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 20.

¹⁶ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 36.

¹⁷ Cassius Dio, LXXVII, 11, 1, în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, I, p. 691. Vezi și I. I. Russu, *Daco-geții în Dacia romană* („Sargetia“, III, 1956, pp. 35—36).

¹⁸ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 56. Vezi și H. Dalcoviciu, în „Dacia“, III, 1959, pp. 311—323.

rilor a continuat să trăiască sub noua stăpânire care avea nevoie de locuitori în țara cucerită.¹⁹

Este adevărat că inscripțiile păstrate în Dacia îi atestă în primul rând pe coloniști, deoarece aceștia aveau mijloace să ridice monumente cu inscripții. Populația nevoiașă, mai ales aceea din lumea satelor, a rămas anonimă, fiind foarte rar amintită în inscripții sau în alte izvoare scrise. „Situația de populație supusă, menită a susține doar prin munca ei istovitoare întreg edificiul măreț al stăpînirii romane, nu i-a permis să se manifeste decît rareori în formele superioare de cultură introduse de noii stăpîni. Acei dintre autohtoni care se ridică la situații mai bune își iau nume romane. De aceea, prezența populației autohtone în Dacia a putut fi numai cu greu sesizată, și nu de la început, în documentarea privitoare la epoca romană”²⁰.

Cu toate acestea, o serie de nume dacice apar în inscripțiile latine păstrate. Amintim aci că A. Dobo a strîns circa 80 de atestări epigrafice relative la peste 130 de nume de persoane civile și militare originare din Dacia²¹. Iată cîteva din numele dacice întîlnite în inscripții: Brasus, Costas, Diales, Dizo, Drigiza, Duras, Eptala, Mucatra, Mucapor Mucatralis (fiul primului), Mucasenus Cesorini, Rescuturma, Scorilo, Tarsa, Tzinto etc.²².

Numeroși alți locuitori poartă nume romane și dacice, acest fenomen dovedind modul cum se desfășura procesul de romanizare: Valeria Dula, Aurelius Duda, Aurelius Denzi etc.; iar alții chiar romane pure ca Iulius Secundinus, despre care inscripția afirmă totuși că era „natione dacus”.

¹⁹ Așa cum s-a arătat recent, pe monedele bătute de Traian după cucerirea Daciei, împăratul apare călare, în galop, cu lancea îndreptată spre un dac căzut în fața calului său, sau care, cu un genunchi și cu o mîină pe pămînt, cere îndurare cu cealaltă mîină, scene deosebit de grăitoare pentru supunerea, nu exterminarea dacilor (H. Daicoviciu, *Monedele trăniane și cucerirea Daciei*, în „Steaua”, 1978, nr. 2, p. 43).

²⁰ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, p. 256.

²¹ A. Dobo, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*, ed. II-a, Budapesta, 1940; pentru ed. IV-a, Budapesta, 1975, recenzie lui I. I. Russu, în R R H, 1977, nr. 1, pp. 173—178.

²² M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, p. 256—269. Vezi și I. I. Russu, *Onomasticon Daciae* („Anuarul Inst. de studii istorice”, IV, 1941—1943, pp. 217—222); C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, pp. 57—58; *Inscripțiile Daciei romane*, vol. I—III, Buc., 1975—1977 (indice).

Prezența unei puternice populații geto-dace în Dacia romană mai este dovedită de numeroșii ostași recrutați de romani din această regiune intens populată, ostași care ajung pînă în Britannia, Africa, Siria, Moesia etc.²³ și care sînt reprezentați și pe arcul de triumf al lui Galeriu de la Salonic ridicat după luptele cu perșii din anul 250²⁴.

Astfel, în Panonia (Ungaria de azi) se găseau *Cohors II Aurelia Dacorum* și *Cohors II Augusta Dacorum pia fidelis veterana milliaria equitata*; în Cappadocia, *Ala I Ulpia Dacorum*; în Macedonia, *Cohors III Dacorum equitata*; lângă Tigrul și Eufrat, *Vexillatio Dacorum Parthica*, ce păzea hotarul cu parții; în Siria, *Cohors I Ulpia Dacorum*; în Britannia există o altă cohortă de daci, *Cohors I Aelia Dacorum*, care purtau nume caracteristic dacice (Decibalus, Dida etc.) și care luptau cu sabie încovoiată, specific dacică.

După cum s-a arătat, se admite existența a 15 asemenea corpuri de armată formate din daci, dar nu este exclus ca numărul lor să fie și mai mare²⁵. Ele dovedesc prezența unei numeroase populații bărbătești de vîrstă tină în Dacia Traiană, care constituia, începînd din vremea lui Hadrian, una din principalele furnizoare de trupe auxiliare pentru Imperiu²⁶.

Persistența dacilor sub ocupația romană este dovedită apoi de numeroase descoperiri arheologice. Nu le vom putea aminti aci pe toate²⁷, mulțumindu-ne doar cu cîteva mai importante, și anume cele făcute la: Cașolț-Sibiu²⁸, Soporul

²³ K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau*, Berna, 1951.

²⁴ W. F. Kinch, *L'Arc de triomphe de Galère*, Paris, 1890; Constantin Iordache, *Traco-dacii în sculpturile arcului de triumf al lui Galeriu* („Săptămîna“, 26 martie 1976).

²⁵ *Istoria României*, I, p. 394; *Dtn istoria Transilvaniei*, I, ed. III-a, p. 54; C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, p. 24.

²⁶ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, pp. 266—267.

Opinia lui L. Makkai, după care aceste corpuri „erau formate probabil din motive de securitate din daci trimiși departe de patria lor“, nu are importanță în această discuție; important este că ele existau și că erau formate din tineri originari din Dacia (R. Ist., 1976, nr. 8, p. 1232).

²⁷ Vezi D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, Buc., 1966, pp. 16—84.

²⁸ Nicolae Lupu, *Istoricul cercetărilor necropolei de la Cașolț—Sibiu* („Studii și cercetări științifice“, Cluj, științe sociale, 6, 1955, nr. 3—4, pp. 97—126).

de Cîmpie²⁹, Ocna Sibiului³⁰, Brețcu și Comalău-Covasna, Dedrad, Lechința de Mureș și Iernut-Mureș, Obreja³¹, Ciunga și Noșlac-Alba, Mehadia și Vărădia — Caraș-Severin, Mușeni-Harghita, Orheiul Bistrița — Bistrița-Năsăud, Stolniceni-Vilcea, Bucium-Sălaj³², Bologa-Cluj³³, Slimnic³⁴ etc.

După cum s-a remarcat, „așezările dacilor în epoca romană, cercetate sau sesizate arheologic, se găsesc mai ales în jumătatea de est a Daciei, unde orașele lipsesc, colonizarea romană a fost mai puțin intensă, iar trupele sînt masate în castre de-a lungul hotarului provinciei”³⁵. Unele din aceste așezări dăinuiesc mai departe pe locul celor vechi (Slimnic, Noșlac, Ciunga etc.), altele se întemeiază ca urmare a deplasării unor grupuri de daci în timpul sau după terminarea războaielor, iar în altele (de pildă, la Cristești) populația dacă trăiește alături de coloniști³⁶.

Deosebit de importante sînt descoperirile de la Slimnic, unde, la distanțe de 4 și 5 km de vechea așezare preromană, care și-a continuat existența în tot timpul stăpînirii romane, au luat ființă alte două așezări daco-romane, a căror apariție se explică atît prin sporul demografic firesc, cît și prin transferarea populației dacice din sudul Transilvaniei, din afara fron-

²⁹ D. Protase, *Cimitirul de la Soporul de Cîmpie și importanța lui pentru problema persistenței băștinașilor în Dacia romană*, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, Buc., 1960, pp. 455—465. Vezi și *Matertale și cercetări arheologice*, V, 1959, pp. 425—434 și VI, 1959, pp. 383—395; D. Protase, *Le cimetière de Soporul de Cîmpie un nouveau temoignage de la présence des Daces en Dacie Romaine* („Dacia”, 13, 1969, pp. 291—318); idem, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporul de Cîmpie. Contribuție la problema continuității în Dacia*, Buc., 1976.

³⁰ D. Protase, *O așezare dacică din epoca romană la Ocna Sibiului* („Apu-lum”, VII, 1968, pp. 229—239).

³¹ D. Protase, *Așezarea și cimitirul daco-roman de la Obreja (Transilvania). O nouă dovadă despre permanența populației autohtone în Dacia romană și postromană* (A M N, VIII, 1971, pp. 135—160).

³² N. Gudea, *Ceramica dacică din castrul roman de la Bucium (jud. Sălaj)* (S C I V, 21, 1970, nr. 2, pp. 299—311).

³³ Idem, *Ceramica dacică din castrul roman de la Bologa (jud. Cluj)* (A M N, 10, 1973, pp. 503—508).

³⁴ I. Glodariu, *Așezarea dacică și daco-romană de la Slimnic* (A M N, 9, 1972, pp. 119—140).

³⁵ M. Macrea, *op. cit.*, p. 261.

³⁶ D. Protase, *Sur les établissements ruraux de la Dacie Romaine* (R R H, 8, 1969, nr. 1, pp. 1—14).

Vezi și considerațiile lui Ion Glodariu, *Aspecte ale politicii demografice romane în zona de sud a Transilvaniei* (A M N, 14, 1977, pp. 95—109), care arată că în toate așezările autohtone preluarea culturii materiale romane este evidentă.

tierei romane, în interiorul provinciei, unde putea fi mai bine supravegheată și unde putea să valorifice bogățiile existente.³⁷

Foarte grăitoare sînt descoperirile privind păstrarea ritului de înmormîntare al dacilor, incinerarea, care era diferit de cel al romanilor care practicau cu precădere înhumarea.

Ținînd seama de inventarul funerar al mormintelor de la Cașolț, cei mai mulți cercetători au fost de părere că acestea au început a fi utilizate în epoca Daciei libere și că cimitirul a continuat să funcționeze în timpul ocupației romane, moneda de la Antoninus Pius (138—161) datînd necropola ca „terminus ante quem“.

Cît despre cimitirul de la Soporu, importanța sa „constă în primul rînd în certitudinea cu care el poate fi atribuit, sub raport etnic, populației dacice care a rămas și a trăit, în condiții schimbate, pe teritoriul noii provincii romane. Ceramica dacică, reprezentată printr-un număr de șase urne funerare și printr-un produs specific culturii materiale dacice, ceașca dacică — folosită drept capac pe urnă — unică pînă acum într-o necropolă din epoca romană pe cuprinsul Transilvaniei, arată că cei care se înmormîntau la poalele dealului Cunteneț, în general după ritul tradițional al incinerăției, erau dacii din epoca romană, care trăiau într-o modestă așezare rurală... Prezența în același mormînt a ceramicii romane provinciale, alături de urne de autentică factură dacică, constituie o dovadă indiscutabilă că aceste morminte datează... din epoca dominației romane în Dacia. Acest fapt este integral confirmat, dealtfel, atît de monede, cît și de totalitatea obiectelor de inventar funerar“. Descoperirile de la Soporu constituie deci „mărturia de neînlăturat că ... în secolele II—III se înmormînta o populație dacică locală, care și-a păstrat o bună parte din patrimoniul culturii sale materiale și spirituale, preluînd și asimilînd totodată multe din produsele și formele de civilizație romane aduse în Dacia de coloniștii ajunși aici din diferite părți ale imperiului“³⁸.

Studiînd riturile funerare ale dacilor pe baza descoperirilor arheologice, D. Protase a constatat perpetuarea acestora

³⁷ Despre această problemă vezi D. Protase, *Le problème de la colonisation de Daces libres et des Carpes en Dacie romaine*, în *Actes du XII-e Conférence Internationale d'études classiques, Cluj-Napoca, 1972*, Buc., 1975, pp. 583—587.

³⁸ D. Protase, *Un cimitir dacic*, p. 83. Menționăm că, după alte opinii, cimitirul de la Soporu ar aparține unui grup de carpi colonizați în Transilvania (M. Macrea, în „Apulum“, VII, 1968, p. 198).

după abandonarea Daciei de către administrația romană, incinerarea fiind predominantă în mediul rural, iar înhumarea în vechile centre urbane. „Le maintien des principales formes d'inhumation ou d'incinération en usage du temps de la province mettent en relief, sous cet aspect aussi, la continuité de vie et de coutumes de la population romane dans l'ancienne Dacie romaine”³⁹.

Un alt aspect important relevat de descoperirile arheologice este perpetuarea în Dacia Traiană, prin numeroșii daci aflați aci, a tehnicilor vechi de lucru utilizate de populația autohtonă. Un exemplu grăitor îl oferă ceramica provincială romană din Dacia care este rezultatul unei sinteze între ceramica dacă autohtonă și aceea romană, sinteză realizată în timpul stăpînirii romane. Este demn de subliniat faptul că, de la începutul acestei stăpîniri, ni s-a păstrat o bogată ceramică autohtonă în așezările civile romane, ceea ce dovedește continuitatea de viață a dacilor sub noua stăpînire⁴⁰.

După cum a arătat C. Preda, o altă dovadă a continuității populației dace sînt tezaurele monetare din sec. II—III e.n. „Admițînd că procesul de acumulare a acestor tezaure a început înainte de cucerirea Daciei, posesorii lor nu puteau fi decît reprezentanți ai populației dace, care continuă să trăiască și să-și sporească avutul bănesc și în epoca romană”⁴¹.

³⁹ D. Protase, *Considérations sur les rites funéraires des Daces* („Dacia”, VI, 1962, p. 196). Vezi și idem, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, Buc., 1971, unde se descriu toate descoperirile făcute pînă la acea dată, precum și M. Macrea, *op. cit.*, pp. 262—265.

Vezi și Ligia Birzu, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Buc., 1979, p. 73, unde se spune: „unele detalii de ritual surprinse la Bratei (cimitirul 1), cum sînt: depunerea resturilor de la incinerare în gura gropii, starea fragmentară a ceramicii, marea cantitate de ofrande de carne, prezența vetrelor, explicabilă prin practica ospelilor funebre pe mormînt, preferința pentru unele categorii ceramice constituie ansamblul de tradiții spirituale și materiale pe care daco-romanii le-au încorporat în cultura provincială romană din Dacia și le-au conservat pînă în primele decenii ale secolului al V-lea”.

⁴⁰ G. Popilian, *Traditions autochtones dans la ceramique provinciale romaine de la Dacie méridionale*, în vol. *Thraco-Dacica*, Buc., 1976, pp. 279—286. Vezi și M. Macrea, *op. cit.*, pp. 259—260, care arată că „o bună parte a ceramicii provinciale din epoca romană poartă pecetea tradițiilor dacice, atît în ceea ce privește formele de vase, cît și ornamentarea lor”; Zoltan Székely, *Date referitoare la cucerirea sud-estului Transilvaniei de către romani și persistența elementului dacic* („Cumidava”, IV, 1970, pp. 49—55); N. Gudea, *Ceramica dacică din centrul roman de la Bologa* (A M N, VI, 1969, pp. 503—508) etc.

⁴¹ „Era socialistă”, 1976, nr. 17, p. 37.

În concluzie putem spune împreună cu *Hadrian Daicoviciu*: „Archaeological excavations dispelled once and for all the myth of the Dacians «extermination», «displacement», or «banishment» during Trajan's Dacian Wars and soon after their end. There are over one hundred places today on the territory of the province of Dacia where remains were identified as having belonged to the autochthonous population and yet dating from the period of the Roman rule. The province of Dacia was not therefore a deserted territory Romanized through the mere colonization of Latinophobe elements, but a territory inhabited by a relatively numerous Dacian population which had to be subjected to Romanization, that is, to the linguistic and spiritual assimilation“⁴².

Argumentul filologic este și el destul de convingător: dacă dacii ar fi pierit cu toții nu s-ar putea explica faptul că în limba română se păstrează 160 de cuvinte de origine geto-dacă. După cercetările făcute de *I. I. Russu* — cel mai bun specialist în materie — acești termeni îmbrățișează o arie foarte largă, începînd cu mediul fizic (baltă, mal, măgură), fauna (balaur, barză, mistreț, șopîrlă, viezure), flora (brad, copaci), îndeletnicirile principale ale omului (țarină, mazăre, butuc și curpen de viță, strugure, baci, mînz, strungă, țarc, urdă, zară), corpul omenesc (buză, ceafă, grumaz, gușă), familia (copil, prunc, zestre), diverse acțiuni (a răbda, a speria, a zburda) etc.⁴³.

⁴² *Hadrian Daicoviciu, Dacians and Romans in Trajan's Province, in Relations between the autochthonous population and the migratory populations*, Buc., 1975, p. 38. Vezi și *R R H*, 1977, nr. 4, pp. 758—759, unde se afirmă: „la mise à jour d'établissements daciques de l'époque romaine à Cașolt, Obreja et Slimnic, des nécropoles autochtones datant de la même période à Soporul de Cimpie et Obreja, la découverte de matériaux daciques dans les ensembles archéologiques romains, tels que la *villa rustica* de Cinciș ou les camps fortifiés de Bologa, Brețcu, Orheiul Bistriței etc. confirment pleinement la continuité de la population dacique sous la domination de Rome et sa coexistence avec les colonistes latinophones, conditions essentielles du processus de romanisation“.

⁴³ *I. I. Russu, Limba traco-dacilor*, ed. II-a, Buc., 1967, pp. 199—222; idem, *Elemente autohtone în terminologia așezărilor* („Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei“ pe 1962—1964, Cluj, 1966); *C. C. Giurescu, Formarea poporului român*, p. 51. Vezi și *VI. Georgiev, Le dace comun substrat de la langue roumaine* („Revue roumaine de linguistique“, X, 1965, nr. 1—3, pp. 75—89), precum și *I. I. Russu, Die autochthonen Elemente im Wortschatz des rumänischen Dialekte* („Dacoromania“, 1973, pp. 189—196), care constată că numărul elementelor moștenite din traco-dacă este cu o treime mai mare în dialectul daco-român decît în dialectele sud-dunărene luate la un loc, ceea ce dovedește că la nordul Dunării elementul autohton s-a păstrat cu mai multă tenacitate.

Tot de la daci s-au păstrat o serie de nume de ape și localități pe care romanii nu aveau cum să le preia dacă ar fi ucis toată populația: Dunărea (Dunaris)⁴⁴, Argeșul (Argessos)⁴⁵, Bîrzava, Someșul (Samus), Crișul, Timișul⁴⁶, Oltul, Tisa, Motru, Cerna, Buzău, Jiu, etc., apoi Apulum, Potaissa, Porolissum, Napoca, Drobeta⁴⁷, ca și numeroasele dave (Arcidava, Cumidava, Sucidava, Buridava, Ramidava, Rusidava etc.). După cum remarca pe bună dreptate A. Xenopol, „topografia acestei țări n-ar fi putut rămînea dacă poporul ce i-a dat naștere ar fi fost înlocuit în totul cu un altul”⁴⁸.

Un alt argument important în sprijinul persistenței unei numeroase populații dacice sînt repetatele răscoale ale acestei populații împotriva stăpînirii romane⁴⁹. Dintre aceste răscoale amintim pe cele din vremea împăraților Hadrian și Antoninus Pius sau marea răscoală din 166—175⁵⁰.

„Toate aceste categorii de fapte, și anume mărturiile cronicilor, prezența în armata romană de «cohorte» și de «ale» formate din daci, onomastica păstrată de inscripții, resturile arheologice, numele de ape și de orașe, precum și răscoalele repetate dovedesc în mod clar, fără putință de îndoială sau

⁴⁴ Bibliografia privind numele Dunării este foarte bogată. Deosebit de importantă rămîne lucrarea lui V. Părvan, *Considerațiuni asupra unor nume de riuri daco-scitice*, Buc., 1923 (din A A R M S I, s. III, t. 1, 1923). Amintim aici și părerea savantului bulgar Vl. Georgiev, după care forma românească continuă, fără intermediare străine, o formă daco-roească (*Zur dakischen Hydronomye*, în „Acta Antiqua Acad. Scientiarum Hungariae”, XI, 1962, fasc. 1—3, pp. 115—117).

⁴⁵ N. Antonovici, *Codrii și numele de Prut și Argeș în continuitatea românilor în sud-estul Carpaților*, Buc., 1937; C. Cihodaru, *Sensul unor hidronime, toponime și onomastice daco-gete* („Analele Univ. Al. I. Cuza”, istorie, 19, 1973, fasc. 1, pp. 25—34).

⁴⁶ I. D. Suci, *Contribuții la problema continuității: castrul Timiș* (R. Ist., 29, 1976, nr. 7, pp. 1051—1058).

⁴⁷ Cicerone Poghir, *Etimologia și semnificația toponimului dac Drobeta și relația lui cu drui, druele, dtrmoz din românește* („Drobeta”, 1976, pp. 30—33).

⁴⁸ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 36.

Despre necesitatea de a se extinde cercetarea și la alte toponime, probabil de origine dacă (Vertiporus, Gargheta, Orleta, Lueta, Buleta etc.), vezi C. Cihodaru, *Continuitatea populației băștinașe romanizate în regiunile nord-dundrene și urmele ei în toponimie* („Cerc. istorice”, 1977, pp. 249—266).

⁴⁹ D. Tudor, *Răscoale și atacuri „barbare” în Dacia Romană*, Buc., 1957.

⁵⁰ M. Macrea, *op. cit.*, pp. 278—282.

de răstălmăcire, existența unei numeroase populații dacice în cuprinsul provinciei romane Dacia⁵¹.

Nu trebuie să uităm apoi că, în afară de dacii aflați sub stăpânire romană în Dacia Traiană, o numeroasă populație geto-dacă a rămas în afara acestei provincii, ale cărei hotare nu corespundeau cu acelea ale vechii Dacii⁵².

În secolele III—IV e. n., au pătruns pe teritoriul Daciei Traiane numeroși daci liberi venind din vest⁵³, precum și carpi veniți din est⁵⁴, populații care au reîmprospătat și întărit elementul dacic romanizat sau în curs de romanizare.

Se poate spune deci că „substratul geto-dacic din provincie va fi în permanență alimentat din punct de vedere demografic prin pătrunderea dacilor liberi peste frontierele Daciei romane. În vremea stăpînirii romane a Daciei atari pătrunderi au avut caracter sporadic și neorganizat, dar, după retragerea aureliană, fenomenul a căpătat proporții de masă⁵⁵.

În concluzie, putem afirma împreună cu D. Protase: „teoria perimată a discontinuității unui popor mare, cum era cel al dacilor pe vremea lui Decebal, capabil să creeze o civilizație originală înfloritoare și să alcătuiască pe meleagurile străvechi un stat propriu, întins și puternic, a trecut defini-

⁵¹ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 60. Vezi și considerațiile lui C. Preda, *Factorul autohton și romanizarea în formarea poporului român* („Era socialistă”, 1976, nr. 17, pp. 35—38).

⁵² M. Macrea, *Dacii liberi în epoca romană* („Apulum”, VII, 1968, pp. 171—200); Ioan Horațiu Crișan, *Continuitatea dacică în cîmpia Aradului* (*ibidem*, pp. 241—251); G. Bichir, *Relations entre Daces libres et Romains au II-e—V-es siècles de n. è. à la lumière des recherches archéologiques*, în *Actes du VII-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Praga, 1966, II, pp. 1034—1037; *idem*, *Dacii liberi din zona extracarpatică a României în secolele II—IV e. n.* („Muzeul Național”, I, 1974, pp. 23—34), S. Dumitrașcu, *Dacii liberi din vestul și nord-vestul României* („Crisia”, 1977, pp. 65—76) etc.

⁵³ N. Vlăssă, *O pătrundere din vest a dacilor pe teritoriul fostei provincii Dacia în sec. IV e. n.* (S C I V, 16, 1965, nr. 3, pp. 501—518). Vezi și D. Protase, *Problema colonizării de daci liberi și carpi în Dacia romană* (*ibidem*, 23, 1972, nr. 4, pp. 593—607).

⁵⁴ M. Macrea și D. Protase, *Tezaurul de monede romane de la Geomal și invazia carpiilor din anul 242 în Dacia* („Studii și cerc. științifice”, Cluj, V, 1954, nr. 3—4, pp. 552—559).

⁵⁵ Gh. Diaconu, *Unitatea culturii materiale și spirituale a populației daco-romane în sec. III—VI* (R. Ist., 30, 1977, nr. 2, p. 310). Vezi și G. Bichir, *Les Daces libres de l'époque romaine à la lumière des données archéologiques*, în vol. *Thraco-dacica*, Buc., 1976, pp. 287—307, care trage același concluzii cu privire la reîmprospătarea elementului daco-roman din Dacia Traiană prin dacii liberi din afara provinciei.

tiv în domeniul legendei. Teoria exterminării de populații ori a alungării lor în masă din teritoriile de baștină și înlocuirea dezvoltării interne, firești, prin imagine migrățiuni este incompatibilă cu evoluția istorică reală⁵⁶.

⁵⁶ D. Protase, *Problema continuității în Dacia*, p. 15. Vezi și C. Daicoviciu, în vol. *Unitate și continuitate*, p. 86, care consideră extirparea dacilor „în contradicție totală nu numai cu rațiunea istorică ..., dar și cu faptele concret dovedite”.

Cf. și Ligia Birzu, *Continuitatea*, p. 38 care conchide: „continuitatea dacică, locul pe care-l ocupă dacii în configurația etnică a provinciei, a fost demonstrată nu pe bază de logică istorică și pe interpretarea forțată a textelor antice, ci pe documente materiale indiscutabile și databile din întreaga perioadă de existență a administrației romane”.

Dealtfel, amintirea dacilor și a teritoriului pe care locuiau s-a păstrat și în cartografia și istoriografia medievală. Vezi Al. Bărcăcilă, *Dacia și Dania în istoriografia și cartografia medievală* („Studii și mat. de istorie medie”, III, 1959, pp. 341—357).

Capitolul II

ROMANIZAREA DACIEI

Un alt „argument” adus de adversarii continuității, începînd tot cu R. Roesler, a fost acela al unei *slabe romanizări a Daciei*. După cum susținea părintele teoriei care-i poartă numele, „în Dacia, pe un teritoriu slab populat, înconjurat de o populație răuvoitoare, s-a format o țară pur colonială, în care romanismul n-a avut rădăcini adînci, pentru că nu se sprijinea pe baza largă și sigură a unei populații cucerită și sufletește. De aici ușurința cu care romanismul dintr-însa a putut să fie îndepărtat mai tirziu și să dispară fără să lase măcar atîtea urme cîte au rămas în Britannia sau în Noricum, unde el s-a șters după cum se șterge o lustruială”¹. Ideea a fost reluată și de alți adversari ai continuității (Hunfalvy, Buday, Trembl etc.)^{1 bis} *care nu au ținut seama de realitatea*

¹ R. Roesler, *op. cit.*, p. 45.

Ar mai trebui să amintim aici și observația lui C. Daicoviciu, care atrăgea atenția asupra inconsecvenței roeslerienilor în judecarea fenomenelor istorice: „se neagă posibilitatea romanizării Daciei romane, dar se admite fără rezerve romanizarea munților balcanici, a Traciei și Macedoniei” („Tribuna”, 3 febr. 1972, p. 12). Pentru a ilustra afirmația de mai sus, amintim că, în timp ce în Tracia și Macedonia s-au găsit cca 800 de inscripții latine, în Dacia s-au descoperit cca 3000 ! (H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, Buc., 1960, p. 5).

^{1 bis}. Vezi mai recent L. Balla, *L'importance des colonisations en Dacie* („Acta Classica Universitatis Scientiarum Debrecenensis”, X—XI, 1974—1975, pp. 139—143), care susține că procesul de colonizare nu a avut nici o importanță pentru romanizarea Daciei. Absurditatea unei asemenea teorii a fost arătată de Nicolae Gudea, *Despre importanța colonizării în Dacia (Note critice în legătură cu lucrarea lui L. Balla)* (S C I V, 1979, nr. 3, pp. 393—398).

Nu putem să nu amintim că și unii autori români au negat sau neagă romanizarea. De pildă, constatînd că „n-a îndrăznit nimeni” (!) să pună „o problemă serioasă a dacismului” și pornind de la ideile romantice ale lui

evidentă, aceea că românii sînt un popor de origine romană, singurul care-și mărturisește această origine prin numele său: *român de la romanus* și a cărui origine romană a fost recunoscută de numeroși învățați străini care au venit în contact cu poporul nostru încă din secolul al X-lea².

La argumentul lui Hunfalvy că romanizarea Daciei nu avea cînd să se producă în 165 de ani, A. D. Xenopol a arătat că „timpul întrebuintat pentru romanizarea tuturor provinciilor nu a fost nicăierea mai lung și pentru cîteva din ele chiar cu mult mai scurt“, și a dat ca exemplu Galia și Spania³. La aceasta trebuie să adăugăm argumentul adus de C. Patsch despre „intensitatea extraordinară“ a procesului de romanizare petrecut în Dacia⁴. În plus, „nu trebuie să uităm că Dacia, fiind cea din urmă din șirul provinciilor romane, toată experiența cîștigată în celelalte provincii a perfecționat mijloacele de romanizare ale stăpînirii“⁵.

N. Densușianu care susține continuitatea limbii dacilor ca fiind înrudită cu limba latină, într-o lucrare recentă V. Cărbăș neagă procesul de romanizare și afirmă că „limba dacă e mama limbii române care s-a vorbit în continuu pînă astăzi“, aceasta deoarece „limba dacilor era asemănătoare cu limba latină rustică și înrudită cu limba galilor și a iberilor“ (*Despre „pierderea“ limbii dacilor*, Buc., 1978).

² Vezi A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Buc., 1972.

³ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 40.

⁴ C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, II, p. 213. Cf. și M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, p. 255, care afirmă: „Succesul deplin al romanizării Daciei, în timpul relativ scurt, de abia 165 de ani, cit a durat stăpînirea romană în nordul Dunării, este în primul rînd o consecință a colonizării masive de la început a provinciei cu elemente romanizate aduse din tot imperiul, acțiune conștient continuată și sprijinită apoi de împărații următori“.

⁵ Sextil Pușcariu, în „Dacoromania“, 8, 1934—1935, pp. 298—299.

Dintre studiile mai noi despre romanizarea Daciei amintim: C. Daicoviciu, *Romanizarea Daciei* („Apulum“, VII, 1968, pp. 261—271); idem, *Romanisierung Daziens*, în *Beiträge zur Alten Geschichte und deren Nachleben. Althelm Festschrift*, I, Berlin, 1969, pp. 535—547; C. Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, *La Dacie et sa romanité*, în *Sources archéologiques de la civilisation européenne*, Buc., 1970, pp. 246—255; Andrei Aricescu, *Unitățile militare în procesul de romanizare a teritoriului dobrogean* (S C I V, 23, 1972, nr. 4, pp. 581—592); Sever Dumitrașcu, *Romanizare, romanizări, românizare* („Crisia“, IV, 1974, pp. 19—27); D. Tudor, *Romanizarea Muntelui* („Apulum“, 12, 1974, pp. 111—117); Iudita Winkler, *Procesul romanizării în lumina monumentelor epigrafice din așezările rurale ale provinciei Dacia* (S C I V, 24, 1974, nr. 4, pp. 497—515); Hadrian Daicoviciu, *Dacians and Romans in Trajan's Province*, în *Relations between the autochthonous population and the migratory populations*, Buc., 1975, pp. 33—53; Gh. Bichir, *Date noi cu privire la romanizarea Muntelui* (S C I V, 1978, nr. 3, pp. 385—393);

Pe lângă aceasta, trebuie neapărat să amintim aci faptul că „romanizarea efectivă a dacilor supuși se exercită asupra unei populații la care civilizația romană începuse să pătrundă cu cel puțin o sută de ani mai devreme”⁶, adevăr susținut de numeroși învățați români (V. Pârvan, N. Iorga, Radu Vulpe etc.), dintre care unii admit chiar un contact mai îndelungat înaintea cuceririi. „Cele dintii semănături cu sămînță romană la Dunărea noastră au fost cu două sute de ani mai vechi (decît supunerea Daciei — N.S.). Și atunci cînd Traian a supus și Dacia, tot malul drept al Dunării, de la izvoare și pînă la vărsarea în Marea Neagră, era plin de orașe și sate și cetăți romane”⁷. După cum a arătat marele învățat V. Pârvan, „romanii pătrunseră mai întîi ca agricultori și negustori, în cele mai multe cazuri pe urmele grecilor și pe drumurile folosite de ei”.

Acest lent proces de pătrundere a elementelor romane care a premers cuceririi Daciei de Traian a fost numit de N. Iorga romanizarea „populară”; el ar explica faptul că limba română nu este rezultatul exclusiv al unei romanizări oficiale, în ea găsindu-se „o întreagă parte adînc populară, păstorească și plugărească romană”⁸.

Relațiile dacilor cu lumea romană înainte de războaiele ce au dus la supunerea Daciei sînt ilustrate mai întîi de numeroasele tezaure monetare care dovedesc intense schimburi

Ligia Bîrzu, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Buc., 1979, cap. *Dacia în perioada premergătoare cuceririi romane și Dacia în perioada imperială romană*, care susține că „nivelul de dezvoltare atins de lumea dacică în prezîna cuceririi ei explică penetrația la influența civilizației romane și rapiditatea cu care s-a desfășurat procesul de romanizare. Deschiderea spiritului dacic față de tot ceea ce înseamnă element de civilizație romană nu ar fi fost posibilă fără cele trei secole de contacte prealabile victoriei lui Traian”.

⁶ C. Daicoviciu, *Romantizarea*, p. 263.

Vezi și Ion Horațiu Crișan, *Noi coordonate ale procesului romanizării și ale formării poporului român* („Ziridava”, VIII, 1977, pp. 29—40), care arată că romanizarea a durat 6 secole și că asimilarea limbii latine a avut loc la sfîrșit, fiind precedată de însușirea modului de viață roman, în dualitatea aspectului său de cultură materială și spirituală.

⁷ V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, p. 14. Vezi și idem, *Castrul de la Potana*, p. 13.

⁸ N. Iorga, *Istoria românilor*, I, partea a II-a, p. 15; vezi și pp. 263—264, unde se spune că nu numai oamenii inscripțiilor din Dacia au putut crea un popor ca cel românesc și că limba latină a venit „gata pregătită de la Dunăre”. Vezi și idem, *Les Latins d'Orient*, Paris, 1921, unde se arată că ocuparea militară a Daciei a fost precedată de o infiltrație lentă de populație romanizată.

economice între daci și romani în secolele II î.e.n. — I ȕ.n.⁹, ca și de folosirea scrierii și a limbii latine înainte de cucerirea romană¹⁰. Aceste aspecte ale relațiilor daco-romane au înlesnit procesul de romanizare a populației autohtone ce a urmat după cucerirea romană.

După cum declara I. I. Russu, „romanitatea acestei țări nu poate fi înțeleasă just și integral decît luînd în considerare tot ce este greco-roman în perioada «preromană» de aproape două veacuri a țării, cu niște realități social-economice care se leagă direct, fiind continuate nemijlocit de acțiunea... anexării Daciei carpato-danubiene la imperiu în anii 101 și 106”¹¹.

⁹ B. Mitrea, *Moneda republicană romană și unitatea lumii geto-dace*, în vol. *Unitate și continuitate*, pp. 53—64; V. Căpitanu și C. Buzdugan, *Un tezaur de monede republicane romane descoperit la Cornii de Sus („Carpica”, II, 1969, pp. 131—144); Maria Chișescu și V. Ursachi, Două tezaure romane imperiale descoperite în Moldova (ibidem, pp. 145—156); Constantin Buzdugan, Tezaurul de monede republicane romane de la Vișina, jud. Galați („Memoria Antiquitatis”, III, 1971, pp. 455—468); Bucur Mitrea, Reconsiderări istorice. Tezaurul de la Prejmer și pătrunderea economică romană republicană în estul Daciei („Aluta”, 1971, pp. 97—117); idem, Spre o revalorificare a tezaurelor de monede romane republicane descoperite în Dacia: tezaurul de la Ilient (jud. Covasna) (S C N, V, 1971, pp. 81—90); Violel Căpitanu și V. Ursachi, Două tezaure de denari romani republicani și imperiali, descoperite la Răcățâu și Pâncești (jud. Bacău) („Carpica”, IV, 1971, pp. 167—195); M. Chișescu, Cîteva tezaure monetare republicane din Moldova (ibidem, pp. 159—166); M. Chișescu — N. Angheliescu, Le trésor de monnaies romaines républicaines découvert à Jegălia (dép. de Ialomița) („Dacia”, 1972, pp. 303—316); Marius Moga, Tezaurul de monede republicane romane de la Secuștii (jud. Arad) („Rev. Muzeelor”, 1971, nr. 4, pp. 321—325); Bucur Mitrea, Dinu Rosetti, Un tezaur de denari romani republicani și imperiali de început descoperit la Cetățent—Muscel („Studii și comunicări”, Pitești, 1972, pp. 221—228); Em Moscalu și C. Beda, Tezaurul de monede republicane romane de la Orbeasca de Sus (jud. Teleorman) (S C I V, 25, 1974, nr. 2, pp. 265—275) etc.*

Despre dezvoltarea acestor schimburi vezi I. Glodariu, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj-Napoca, 1974, precum și considerațiile acelulași, *Comerțul roman și cucerirea Daciei* („Sargelia”, 11—12, 1974—1975, pp. 237—249, cu hărți), unde se arată că interesele economice romane au apărut cu două veacuri înainte de cucerirea Daciei.

¹⁰ D. Berciu, *Scriere cu litere latine în complexul dacic de la Ocnia (Ocnile Mari), jud. Vâlcea* (S C I V, 24, 1973, nr. 4, pp. 611—620); I. I. Russu, *Scrierea greacă și latină în Dacia preromană* (A I I C, 19, 1976, pp. 29—44).

¹¹ I. I. Russu, recenzie la lucrarea lui I. Glodariu amintită în nota 9 (R. Ist., 1975, nr. 8, p. 1275). Vezi și D. Berciu, *Continuitatea, factor de bază al etnogenezei și unității poporului român* („Era socialistă”, 1976, nr. 7, p. 43), unde se afirmă că săpăturile arheologice făcute în Câmpia Ro-

Ceea ce nu trebuie iarăși pierdut din vedere este faptul că *procesul de romanizare nu a încetat odată cu retragerea administrației romane din Dacia Traiană ci a continuat încă vreme de câteva secole*, timp în care populația autohtonă și-a creat o limbă și o civilizație proprie¹². „Inexistența limes-ului dacic a creat posibilitatea răspîndirii unei părți din populația daco-romană a fostei provincii Dacia și în teritoriile vecine, unde a contribuit nu numai la înmulțirea elementului romanic, ci și la generalizarea obștii sătești”¹³.

Pe lângă continuarea procesului de romanizare în cuprinsul Daciei Traiane, avea loc romanizarea dacilor liberi, a carpilor și costobocilor, care au pătruns în interiorul fostei provincii romane, precum și a acelor care au continuat să trăiască la marginile ei, în regiunea Aradului¹⁴, Careilor¹⁵ sau în Moldova, de pildă. „La présence et l'expansion de la civilisation Bratei, en différentes variantes régionales, sur tout le territoire de la Roumanie prouve que le processus de romanisation avait englobé aussi la population des régions de la Valachie et de la Moldavie; ce processus historique est attesté archéologiquement aux V—VI-e siècles dans le milieu rural... En partant des données archéologiques, nous admettons que sur le territoire de la Valachie et de la Moldavie il y a eu d'abord un processus de romanisation entre le II-e—VI-e siècles et ensuite une roumanisation dans le sens du développement graduel qui a eu lieu sur tout le territoire de la Roumanie, la clarification ethnique et culturelle, cristallisée dans les formes que nous discernons archéologiquement à partir de VIII-e siècle”¹⁶.

mână și în Subcarpați „au dus la concluzia că zona extracarpatică se afla nu numai sub înfrîngerea economică și culturală romană, ci și sub controlul roman încă din vremea lui Augustus”.

¹² Maria Comșa, *Sur la romanisation des territoires nord-danubiens aux III-e—VI-e siècles de n. è.*, în *Nouvelles études d'histoire*, III, 1965, pp. 23—40; idem, *Zur Romanisierung der Gebiete nördlich der Donau (Muntienien, Südmoldau) im 4. Jh. u. Z.* („Dacia”, IX, 1965, pp. 283—298).

¹³ Maria Comșa, în *S C I V*, 1967, nr. 3, pp. 432—433.

¹⁴ Egon Dörner, *Dacii liberi în cîmpia Aradului și stadiul lor de romanizare în secolele II—IV e. n.* („Ziridava”, III—IV, 1974, pp. 93—106).

¹⁵ Gh. Lazin, I. Nemeti, *Descoperiri dacice din sec. II—IV e. n. în zona Carei* („Crisia”, II, 1972, pp. 200—202).

¹⁶ Eugenia Zaharia, *Données sur l'archéologie des IV-e—XI siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu* („Dacia”, XV, 1971, pp. 286—287).

După cum s-a arătat de curînd, „gradul de asimilare a civilizației romane de către diferitele grupuri de populație dacică rămase în afara pro-

Trebuie să mai arătăm că populația de la nordul Dunării nu a întrerupt contactul cu Imperiul de la sudul fluviului, care continua să-și exercite influența fie prin capetele de pod rămase (Drobeta, Sucidava-Celei, Daphne, Turris, Lederata etc.), fie și mai viguros după recucerirea teritoriilor pierdute de la nordul fluviului în timpul lui Constantin cel Mare¹⁷ sau Justinian. De aceea se poate spune că „o a doua etapă importantă a procesului de romanizare s-a desfășurat în cursul secolului al IV-lea e.n., când puterea romană revine viguros la nord de marele fluviu, anexînd o parte însemnată a teritoriului de la sud de Carpați”¹⁸.

După cum s-a arătat, „castrele romane de pe malul stîng al Dunării, ca și valul și podurile lui Constantin cel Mare nu au fost construite, desigur, în pustiu, ci în mijlocul unei populații romane și romanizate, iar raza de acțiune a castrelor și fortificațiilor romane a fost totdeauna mult mai întinsă decît zidurile lor propriu-zise”¹⁹.

Limita nordică a acestui teritoriu a fost puternic fortificată printr-un val care traversa Câmpia Română și care era întărit cu căstre ca cele de la Hinova sau Pietroasele. „Importanța și marea durată a acestui sistem defensiv este demon-

vinciei nu este identic”; intensitatea lui a fost condiționată de „poziția lor geografică de care a depins intensitatea legăturilor culturale și economice, natura relațiilor politice și gradul de control exercitat de autoritățile romane” (Ligia Birzu, *op. cit.*, p. 40).

¹⁷ Biruințele lui Constantin cel Mare și recucerirea unei părți din teritoriul de la nordul Dunării au făcut pe unii istorici antici să afirme, exagerînd, că împăratul ar fi recîștigat pentru imperiu vechea Dacie a lui Traian (M. Macrea, *op. cit.*, p. 466). Vezi și D. Tudor, *Constantin cel Mare și recucerirea Daciei Tratane* (R I R, XI—XII, 1941—1942, pp. 134—148 + 1h.).

¹⁸ Gh. Diaconu, *Unitatea culturii materiale și spirituale a populației daco-romane în sec. III—VI* (R. Ist., 30, 1977, nr. 2, p. 310). O constatare asemănătoare la Ligia Birzu, *Continuitatea*, p. 51: „menținerea unui imperiu de limbă latină la Dunăre pînă la începutul secolului al VII-lea a asigurat, în condițiile permanenței legăturilor de pe ambele maluri ale Dunării, continuitatea procesului de romanizare”.

Vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, II, cap. III intitulat *Reromanizarea politică*.

¹⁹ D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, p. 15. Vezi și Eugenia Zaharia, *Cîteva observații despre arheologia și istoria sec. VIII—XI pe teritoriul R. S. România* („Aluta”, I, 1969, p. 116), care constată că aglomerarea și bogăția așezărilor populației autohtone „au fost considerabil crescute în perioadele în care imperiul era stăpîn pe linia Dunării, cîni ușor se poate observa în sec. IV, în timpul domniei lui Constantin cel Mare, în sec. VI, în vremea împăratului Justinian și apoi în sec. X—XI. În vremea împăraților Ioan Tzimisceș și Vasile II și în genere în toată perioada în care imperiul și-a reasezat granița la Dunăre”.

strată de ansamblul arheologic de la Pietroasele (jud. Buzău) constând din castru, terme și mai multe necropole sigur date din perioada constantiniană pînă la Valens^{19 bis}.

După cum spunea C. Daicoviciu, *argumentul timpului scurt al romanizării trebuie înlăturat categoric* dacă ținem seama de scopul cuceririi Daciei de către Roma și de organizarea conștientă a provinciei ca un bastion sigur al romanității, împlîntat în miezul „barbaricum“-ului²⁰.

„Intervențiile cu caracter durabil sau trecător ale Imperiului în regiunile de dincoace de marele fluviu, în cursul acelor 3—4 veacuri de după abandonare..., legăturile continue între cele două maluri ale Dunării, răspîndirea creștinismului în limba latină între populațiile din fosta Dacie, caracterul limbii latine ca mijloc de comunicare între diferitele populații eterogene au făcut ca această limbă să se răspîndească și mai departe, iar procesul romanizării să continue și după părăsirea provinciei. Istoria, arheologia și lingvistica arată o puternică romanitate la Dunărea de Jos și în Dobrogea, pînă la sfîrșitul veacului al VI-lea. Această romanitate a jucat un rol hotărîtor în răspîndirea și întărirea romanizării ținuturilor din cuprinsul fostei provincii și după abandonarea ei oficială“²¹.

Tot lui C. Daicoviciu îi aparțin considerațiile următoare cu privire la romanizarea Daciei: în Dacia au fost aduși numeroși coloniști romani „*ex toto orbe Romano*“²², cum spunea Eutropius. Populația dacă nu s-a izolat de acești numeroși coloniști, ci a trăit în cadrul civilizației romane aduse de ei în Dacia, fapt dovedit de descoperirile arheologice²³. Limba dacilor, cu graiurile ei diferențiate de la o regiune la alta, nu constituia o stavilă în fața limbii latine; dimpotrivă, nevoile zilnice ale populației locale și ale coloniștilor impuneau cu necesitate folosirea unei limbi comune, limbă înțeleasă de toți, și aceasta nu putea fi decît limba la-

^{19 bis} Ligia Bîrzu, *op. cit.*, pp. 54—55.

²⁰ C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 263.

²¹ C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I. p. 779.

²² După cercetările lui I. I. Russu, din cele cca 2600 de nume cunoscute din inscripțiile din Dacia, marea majoritate (cca 1920, adică 74 %) sînt romane sau de tip italic. Vezi discuția la M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, pp. 254—255.

²³ D. Protase, *Etablissements ruraux de la Dacie romaine* (R R H, 1969, nr. 1, p. 13). Despre conviețuirea autohtonilor daci cu coloniștii romani vezi și Hadrian Daicoviciu, *Continuitate și romanizare în Dacia Traiană* („Steaua“, 1971, nr. 6, p. 25).

tină²⁴, care era limba administrației, a armatei, a justiției și a vieții social-economice. Intensitatea folosirii limbii latine este ilustrată de numărul mare (circa 3000) de inscripții descoperite pe teritoriul fostei Dacii. Nici religia dacilor nu constituia un factor de izolare, deoarece încă înainte de cucerire se făcuse o apropiere între divinitățile dacilor liberi și cele greco-romane.

Ca în tot Imperiul roman, un rol de seamă în romanizarea Daciei l-au avut trupele romane, în majoritate provenind din provinciile occidentale supuse de mai multă vreme romanizării; „lagărele militare constituiau, prin durata lungă de serviciu, nu numai școli de limbă latină pentru soldați, dar, împreună cu nelipsitele canabae din preajma lor, și adevărate focare de răspândire a graiului simplu latinesc. Așezarea normală a veteranilor în regiunile unde au servit, înscrisurile cu băștinașii continuau și dădeau caracter de perpetuitate acestei acțiuni“. Se poate spune deci că, pe lângă orașe și centrele economico-comerciale^{24 bis}, „așezările rurale împinzite cu militari și veterani devin al doilea canal prin care în Dacia se propagă o limbă de înțelegere pentru toți, limba latină rustică“²⁵.

„Numărul veteranilor așezați în Dacia trebuie să fi fost considerabil, de vreme ce, în limba română, noțiunea de om în vîrstă, cu mulți ani, este exprimată tocmai de acest cuvînt. Fiindcă *bătrîn* nu e altceva decît *veteranus*, modificat după regulile limbii române“²⁶.

²⁴ H. Mihăiescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, Buc., 1960.

^{24 bis} Despre rolul acestora vezi C. Daicoviciu — H. Daicoviciu, *Développement urbain et romanisation dans la province de Dacie*, în *Centenar muzeal orădean*, 1972, pp. 153—160.

După cum s-a arătat recent, limba latină a fost adoptată în scurtă vreme „pentru că numai folosirea latinei făcea posibilă înțelegerea între autohtoni și administrație, între autohtoni și diverse grupuri de coloniști“ (Ligia Birzu, *op. cit.*, p. 51).

²⁵ C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 268.

O dovadă în acest sens o constituie inscripția descoperită la Gornea, în Banat, care „probează faptul că ostașii grăniceri, acei limitanei, vorbeau la sfîrșitul secolului al III-lea sau la începutul celui următor o limbă latină destul de bună, asemănătoare cu cea vorbită în oricare alt colț al imperiului“ (N. Gudea — I. Dragomir, *Cărămida romană cu text cursiv din secolul al IV-lea descoperită la Gornea*, în „*Banatica*“, III, 1975, pp. 99—121).

²⁶ C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, p. 88. Vezi și M. Zahariade, *Factorul militar și procesul simbiozel daco-romane*, în *Armata și societatea românească*. Buc. 1980, pp. 42—63.

Ca și în alte colonii romane, înflorirea vieții economice, promovată cu consecvență de stăpânirea romană, a constituit un puternic mijloc de atragere a populației autohtone la romanizare.

După cum s-a mai arătat, *procesul de romanizare a Daciei a fost intens și rapid*; el este ilustrat prin câteva exemple caracteristice din care rezultă că numele localnicilor au ajuns curat romane după două-trei generații²⁷. „În Dacia romană, asimilarea a fost tot așa de rapidă și de completă; se poate afirma că pe la jumătatea secolului al III-lea, deci înainte de retragerea legiunilor, Dacia era o țară deplin romanizată”²⁸.

„Romanismul a biruit în Dacia fiindcă el a cîștigat pe autohtoni. Dacă romanii nu izbuteau să cîștige pentru civilizația și cultura lor pe daci, s-ar fi întîmplat și în ținutul carpatodanubian ceea ce s-a întîmplat în Panonia și în Britania: dispărea adică treptat romanismul. Pentru că numai cu funcționari și cu oameni veniți din altă parte nu poți imprima unui ținut un nou aspect, o nouă viață. Trebuie să ai neapărat și concursul băștinașilor, care să se simtă atrași de această nouă viață”²⁹.

Romanizarea Daciei a fost recunoscută și de numeroși învățați străini: V. Duruy o considera „la plus grande oeuvre de colonisation que l'histoire connaisse”³⁰; C. Patsch o socotea un proces de o intensitate extraordinară³¹, etc.

Concluzia ce se poate trage din cele spuse mai sus este una singură: *Dacia a fost romanizată efectiv, creîndu-se o populație*

²⁷ Pentru detalii vezi I. Winkler, *Procesul romanizării în lumina monumentelor epigrafice și sculpturale din așezările rurale ale provinciei Dacia* (S C I V, 25, 1974, pp. 497—517); V. Wollmann, *Epigrafia și problema romanizării în provincia Dacia* (A I I C, XVIII, 1975, pp. 281—289).

²⁸ C. C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 91—92. Aceeași concluzie la D. Protase, *Les rapports entre Romains et Daces dans la province de Dacie*, în vol. *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien*, Buc., 1976, p. 499: „La romanisation des Daces a été un processus réel, rapide et puissant, assuré essentiellement par la colonisation massive et par l'armée”.

Despre influența romană asupra îmbrăcămintel dacilor vezi Lucia Marinescu, *Despre îmbrăcămîntea populației din provincia Dacia* („Muzeul Național”, III, 1976, pp. 125—132).

²⁹ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 88. Vezi și M. Macrea, *op. cit.*, pp. 385—386; C. Preda, *Factorul autohton și romanizarea în formarea poporului român* („Era socialistă”, 1976, nr. 17, pp. 38—40).

³⁰ V. Duruy, *Histoire des Romains*, IV, Paris, 1882, p. 758.

³¹ C. Patsch, *op. cit.*, p. 213. Vezi și opiniile invocate de C. Daicoviciu, *op. cit.*, pp. 261—262.

daco-romană, care a constituit nucleul singurului popor romanic în estul romanității. După cum a dovedit A. Armbruster în cunoscuta sa lucrare despre romanitatea românilor, poporul nostru a avut de-a lungul veacurilor conștiința originii sale latine, conștiință strâns legată de aceea a continuității sale pe pământul strămoșesc. Originea latină a poporului român și a limbii sale a fost recunoscută, de asemenea, de numeroși străini care au venit în contact cu poporul nostru începând din secolul al X-lea.

Capitolul III

ABANDONAREA ȘI EVACUAREA DACIEI DE ADMINISTRAȚIA ROMANĂ

Adversarii continuității (Roesler, Hunfalvy, Tamás etc.) au folosit ca principal argument al lor afirmații unor istorici romani (în special ale lui Flavius Vopiscus), după care Aurelian ar fi retras toată populația din Dacia. Pentru a da greutate acestor afirmații, Roesler susținea că Vopiscus a fost „un istoric prea înțelept, care-și întemeiază părerile sale pe o cercetare conștiincioasă a faptelor și care dispunea de un bogat material istoric”¹, afirmație cu totul neîntemeiată. Autorul uită că Vopiscus însuși mărturisește că a scris istoria lui Aurelian la stăruințele unei rude a împăratului, Iulius Tiberianus, care l-a sfătuit că nu trebuie să spună adevărul „căci ar avea tovarăși de minciună pe niște autori a căror elocință istorică o admirăm” (*habiturus mendaciorum comites quos historiae eloquentiae miramur auctores*)².

După cum s-a arătat, deosebirea de păreri dintre istorici își are originea în felul ambiguu, prea rezumativ și nu îndeajuns de precis în care evenimentul abandonării oficiale a Daciei a fost prezentat de scriitorii antici, care nu sînt contemporani cu acest eveniment. Întreaga discuție a fost de multe ori viciată de unele tendințe inspirate din interese politice, ceea ce a dăunat lămuririi pe baze științifice a problemei³.

Adversarii continuității nu au ținut seama nici măcar de faptul că în Dacia locuiau numeroși daci liberi (în afara pro-

¹ R. Roesler, *op. cit.*, p. 68.

² A. D. Xenopol, *op. cit.*, pp. 22–23. Vezi și „Foala pentru minte”, 1842, pp. 275–276.

³ M. Macrea, *op. cit.*, p. 445.

vinciei romane) care nu trebuiau să asculte de ordinele lui Aurelian de a-și părăsi țara.

Izvoarele literare relative la părăsirea Daciei au fost supuse unor atente analize de numeroși cercetători⁴; cei mai mulți dintre ei au arătat că acestea exagerează, că sînt scrise din poruncă pentru a liniști spiritele și a salva onoarea împăratului, susținînd că acesta ar fi pus la adăpost populația.

„Istoriile cele vechi n-au scris ce vedeau, ci ce auzeau. Învățații aceia de atunci, scriind și ei numai după cărți, nu și după viață, au pus în povestea lor știrea ce li s-a spus la Roma, care era așa de departe de Dacia noastră: «Dacia lui Traian a fost părăsită și toți locuitorii ei au fost mutați la miazăzi de Dunăre». Ar fi fost o rușine mare și pentru Roma și pentru împăratul care a făcut isprava să se spună adevărul, că locuitorii nu s-au mutat, ci au rămas dincolo de hotar, cu barbarii stăpîni peste ei și peste țara și munca lor. Pe urmă însă, cum la miazăzi de Dunăre nu se întîmplase nimic nou, căci totul fusese numai praf în ochii lumii, firește nimeni n-a mai scris nimic și nici pe pietre, nici în cărți, n-a mai rămas nici o știre despre ceea ce ar fi fost să fie viața cea nouă a noastră, în Peninsula Balcanică. Și au rămas numai știre despre romanii cei vechi de acolo, care erau foarte mulți și

⁴ N. Iorga, *Le problème de l'abandon de la Dacie par l'empereur Aurélien* (R H S E E, I, 1924, pp. 37—58); C. Daicoviciu, *Le problème de la continuité en Dacie. Observations et précisions d'ordre historique et archéologique* („Revue de la Transylvanie“, VI, 1940, nr. 1, pp. 41—57); Șt. D. Marin, *Părăsirea Daciei Traiane în izvoarele literare antice* („Bul. Inst. Al. Philippide“, X, 1943, pp. 163—187); idem, *I „provinciales“ ritirati della Dacia sotto Aureliano* („Revue des études roumaines“, III—IV, 1957, pp. 170—219); M. Macrea, *op. cit.*, pp. 445—456; A. Bodor, *Împăratul Aurelian și părăsirea Daciei* („Studia Historica“, 17, 1972, fasc. 1, pp. 3—16); idem, *Emperor Aurelian and the Abandonment of Dacia* („Dacoromania“, I, 1973, p. 29—40); Radu Vulpe, *Considerații istorice în jurul evacuării Daciei de către Aurelian* („Studii și art. de istorie“, 23, 1973, pp. 5—14); idem, *Considérations historiques autour de l'évacuation de la Dacie par Aurélien* („Dacoromania“, I, 1973, pp. 41—51) etc.

Asupra împrejurărilor în care au fost retrase legiunile romane vezi Lîgia Birzu, *op. cit.*, p. 61, care arată că nu este vorba de o panică generală care să fi determinat evacuarea provinciei, ci, dimpotrivă, de o atmosferă relativ calmă: momentele dificile de la mijlocul secolului fuseseră depășite, grupuri mari de carpi fuseseră colonizate în imperiu, iar agresivitatea carpogotică era în declin. Dealtfel, trebuie subliniat faptul că, în ultimul sfert al sec. III și în cea mai mare parte a celui următor, „nu se constată în provincia Dacia Superioară și la apus de limes-ul transalutan nici o mișcare de populație demnă de a fi luată în considerare“.

au dăinuit acolo, cu tot puhoiul de slavi ce i-a coplesit, mai ales din veacul al șaselea înainte⁵.

Un alt învățat român, G. Popa-Lisseanu, a arătat că nu se poate pune bază pe Vopiscus, deoarece acesta a scris din poruncă un panegiric pentru împăratul Aurelian, fiind un „mis-tificator”; el arată că ceilalți istorici care discută problema părăsirii Daciei vorbesc numai despre evacuarea oficială a administrației⁶.

Iată textul lui Vopiscus: „Văzînd Illyricul devastat și Moesia pierdută, (Aurelian) a părăsit provincia întemeiată de Traian peste Dunăre, Dacia, disperînd de a o mai putea menține și a retras din ea armata și pe provinciali (*sublato exercitu et provincialibus*). Oamenii luați de acolo i-a așezat în Moesia și a numit (noua provincie) Dacia sa (adică Aureliană) care acuma desparte cele două Moesii”⁷.

După cum s-a observat, afirmațiile lui Vopiscus conțin unele contradicții flagrante, astfel încît el nu poate constitui un izvor sigur despre retragerea „provincialilor” din Dacia. Mai întîi, dacă Illyricul era devastat și Moesia „pierdută”, cum ar fi putut Aurelian să retragă locuitorii într-o provincie „pierdută”? Apoi, dacă și sudul Dunării era mereu prădat și nesigur, din cauza barbarilor, ce siguranță putea prezenta această regiune pentru locuitorii veniți din nordul Dunării?⁸

⁵ V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, Buc., 1923, p. 10. Cf. și A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 26, care remarcă: „toți istoricii romani ... copiază cu mai mult sau mai puțină credință o expunere oficială, întocmită după ordinul împăratului Aurelian. Cîne nu cunoaște valoarea unor asemenea acte, menite tocmai a ascunde adevărul! Pe de altă parte, potrivirea aproape identică a spuselor întrebuițate arată că toți acești autori nu se îndeletniceau pe atît cu controlarea arătărilor găsite, dar că ținta lor de căpetenie era de a da o față mai puțin rușinoasă retragerii împăratului”.

⁶ G. Popa-Lisseanu, *Flavius Vopiscus și părăsirea Daciei*, în *Fraților I. și Al. Lapedatu*, Buc., 1936, pp. 709—728. Despre „lipsa de adevărată informație” și falsurile lui Vopiscus vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, I/2, p. 330 și urm.

⁷ *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, Buc., 1970, p. 108.

⁸ C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, p. 102.

Alți învățați au considerat însă că locuitorii din Dacia ar fi fost re-
trași la sud de Dunăre pentru a „repara” pierderile de populație ale pro-
vinciilor lipsite de locuitori datorită invaziilor barbare „imediat anteri-
oare” (L. Tamas, *Romains, Romans et Roumains*, p. 80). Cum ar fi fost
posibil un asemenea „transfer” de populație în locul unuia dispărute datorită
acelorași barbari?

Vopiscus nu este însă singurul izvor despre abandonarea Daciei; mai sînt și altele care se contrazic în privința elementelor retrase din provincia lui Traian. Astfel, Eutropius vorbește vag de „romani din orașe și de pe ogoare“ (*abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit*); Rufius Festus⁹ se mulțumește cu simplul nume de „romani“ (*translatis exinde Romanis*), în timp ce bineinformatul Iordanes nu menționează decît „legiunile“ (*evocatis exinde legionibus*)¹⁰.

După cum s-a arătat, „nodul discuției îl constituie mai ales termenul provinciales^{10 bis} din *Historia Augusta* și expresia *ex urbibus et agris* de la Eutropius¹¹, interpretate într-un mod simplist și absolut. Or, aceste biete cuvinte, scrise fugitiv, în rezumate extrem de concise, de către autori trăind cu mult mai tirziu decît faptele pe care le pomenesc, sînt din capul locului lipsite de o adevărată autoritate documentară. Pe de altă parte, chiar acordîndu-le atenție, în lipsă de știri mai circumstanțiate, aceste cuvinte nu justifică deloc sensul de totalitate pe care unii se simt ispitiți să li-l acorde. Ele nu prezintă nici o precizie care să oblige la o asemenea accepțiune. Există în schimb o variantă care chiar i se opune categoric. Este expresia *evocatis exinde legionibus* a lui Iordanes, care se abține să vorbească de populația evacuată, limitîndu-și aserțiunea la armată¹².

O contribuție importantă la studierea izvoarelor literare relative la părăsirea Daciei a adus Vladimir Iliescu, care a dovedit existența a două tradiții istorice în această privință:

⁹ Acesta afirmă că Dacia a fost pierdută (*amissa*) de Gallienus și că Aurelian ar fi mutat locuitorii (N. Iorga, *op. cit.*, p. 337). Vezi și M. Macrea, *op. cit.*, pp. 446—447.

Cît privește opinia lui Orosius (sec. V) că Dacia a fost definitiv pierdută în vremea lui Gallienus (*nam Dacia trans Danubium in perpetuum auferitur*), aceasta „este lipsită de interes și deci nu poate fi avută în vedere“ (M. Macrea, *op. cit.*, p. 447). Pierderea Daciei în timpul lui Gallienus a fost susținută de unii istorici străini ca A. Alföldi, L. Tamas (Trem) etc. Vezi lucrarea ultimului *Romains, Romans et Roumains*, pp. 71—75.

¹⁰ Radu Vulpe, *Considerații istorice ...*, p. 11.

^{10 bis} Amintim aci că, după opinia lui I.D. Marin, prin „*provinciales*“ ar trebui să se înțeleagă numai cetățenii romani cu reședința provizorie într-o provincie, adică funcționarii romani aflați la acea dată în Dacia (*I „provinciales...”*).

¹¹ După opinia lui N. Iorga, lucrarea lui Eutropius „arată nedumerire și nu poate servi de bază a unor concluzii sigure“ (*op. cit.*, pp. 336—337).

¹² R. Vulpe, *op. cit.*, p. 11.

prima, care vorbește de o evacuare totală, atît a armatei, cît și a populației, este greșită și tendențioasă, în timp ce a doua, care indică doar o evacuare parțială sau oficială, reprezintă tradiția cea bună sau corectă, îndreptînd în mod conștient tradiția greșită despre evacuarea totală a Daciei. După opinia sa, Eutropius urmărea să atenueze impresia produsă de marea pierdere teritorială suferită de Imperiul roman și să salveze atît prestigiul compromis al acestuia, cît și pe acela al lui Aurelian, pe care-l idealiza.

Analizînd cu atenție textul relativ la intenția lui Hadrian de a evacua Dacia, autorul arată: „Pe vremea lui Hadrian era greu de conceput o evacuare a cetățenilor romani din Dacia, drept care împăratul a renunțat la ideea sa, deși ne aflăm doar la cîțiva ani după cucerire și de aceea numărul cetățenilor era în orice caz mai mic decît după 165 de ani de romanizare^{12 bis}. Înseamnă că sub Aurelian, cînd imperiul era mult mai slab, iar populația romană mai numeroasă, operația ar fi fost imposibilă, cel puțin după logica lui Eutropius“. Acesta „nu și-a dat seama de contradicția ireconciliabilă a argumentării sale, care este ambiguă. Căci din moment ce Hadrian vroia cu adevărat să plece din Dacia, trebuia să retragă puținii cetățeni, dacă Aurelian a putut să-i retragă pe toți; iar dacă a rămas, fiindcă n-a putut să-i scoată pe cei puțini, nici Aurelian n-ar fi putut să procedeze la fel cu toată populația“¹³.

Ideea abandonării Daciei de către întreaga populație daco-romană a fost respinsă de aproape toți istoricii români care

^{12 bis} Observație făcută și de G. Bariț încă din 1842, cînd spunea: „Dacă Aurelian urma a face aceea ce n-au făcut Adrian, au nu era pentru dînsul necinstea și pata cu atît mai mare cu cît de la Adrian și pînă la el populația în colonii se înmulțise foarte“ („Foaie pentru minte“, 1842, p. 276).

¹³ Vladimir Iliescu, *Părăsirea Daciei în lumina izvoarelor literare* (S C I V, 22, 1971, nr. 3, pp. 425—441). Vezi și idem, „*Evocatis exinde legionibus*“. *Zu Jord. Rom. 217* („Studii clasice“, XIV, 1972, pp. 149—160. Amintim aici și alte opinii. De pildă, Andrei Aricescu, *Despre o recentă interpretare a izvoarelor literare privind părăsirea Daciei* (S C I V, 24, 1973, nr. 3, pp. 485—493), după ce face unele observații și rectificări la primul articol al lui V. Iliescu, consideră că „autorul care trebuie urmat și cercetat cu mai multă atenție este Eutropius“.

Vezi, de asemenea, precizările făcute de H. Daicoviciu, *În legătură cu retragerea aureliană* („Steaua“, 1972, nr. 6, p. 22, nr. 8, p. 23), care susține că relatarea lui Iordanes „nu reprezintă o dovadă a continuității daco-romane“.

s-au ocupat de această problemă și care au susținut cu toții că este vorba doar de retragerea legiunilor, administrației și a unei minorități a populației civile. Iată câteva din părerile expuse în această problemă: „Un popor așezat nu fuge nicio dată în întregimea lui înaintea unei năvăliri. Numai nomazii, care își duc viața în căruțele lor, umblind din loc în loc, se pot strămuta cu totul. Se poate oare găsi un singur exemplu în istorie unde un popor întreg așezat să fi părăsit țara sa pentru a căuta scăpare aiurea?... Pentru ce oare singura Dacia să fi făcut excepție de la această obștească lege?”¹⁴.

„Condamnată de critica izvoarelor, teza unei evacuări totale a populației din Dacia este respinsă și mai mult de realitățile generale ale vieții omenesti și de ordinea firească a lucrurilor. Teritoriile Daciei Aureliene de pe malul drept al Dunării și din Balcani nu ofereau nici întinderea, nici mijloacele de trai ale Daciei Traiane și nici nu erau depopulate pentru a-i primi pe toți locuitorii acesteia pînă la ultimul om”¹⁵.

„Părăsirea Daciei sub Aurelian trebuie înțeleasă în sensul că s-au retras peste Dunăre legiunile, funcționarii și o minoritate a populației civile, aceea bogată, care, cu banii ei, putea trăi oriunde. Marea majoritate însă a populației satelor și orașelor, plugarii, păstorii, meseriașii, micii negustori, descendenții direcți ai dacilor autohtoni romanizați și ai veteranilor, au rămas pe loc, sub noii stăpîni, goții, cărora le-au plătit dări și dijme. De altfel, goții luaseră în stăpînire Dacia în calitate de «federati», adică aliați, obligîndu-se să nu mai atace imperiul, ba chiar să-i dea ajutor împotriva altor năvălitori. Nu e vorba, așadar, de o părăsire în mîna unor adversari neîmpăcați, care să distrugă totul, așezări și oameni, în țara cucerită”¹⁶. Și mai departe: „Istoria ne arată că, în toate timpurile și la toate popoarele, mulțimea, aceea legată prin îndeletnicirile ei de pămîntul care o hrănește, mulțimea nu fuge. N-au fugit nici galo-romanii în fața francilor, n-au fugit nici italicii în fața goților și apoi a longobarzilor, n-au fugit deci nici daco-romanii în fața

¹⁴ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 47.

¹⁵ Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 12.

¹⁶ C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, Buc., 1967, p. 35; idem, *Elementul daco-roman în spațiul carpato-danubian în secolele III—XIII*, Buc., 1970, p. 9.

goșilor, cum nu vor fugi, un mileniu mai târziu, în fața tătarilor“¹⁷.

Dar nu numai istoricii români au respins ideea părăsirii Daciei de către întreaga populație daco-romană, ci și numeroși istorici și învățați străini. Iată doar câteva exemple din numeroasele ce se pot da:

Mitropolitul *Ștefan Stratimirovici* de Carloviț — contemporan cu Petru Maior — susținea cu justete la 1806: „mărturia lui Vopiscus din această expresie *«sublato exercitu et provincialibus»* și a lui Eutropius *«abductos Romanos ex urbis et agri Daciae»* cel mai bine și probabil așa se poate înțelege dacă spunem că romanii și-au retras de acolo armata lor, toate garnizoanele și toți funcționarii care au aparținut armatei sau așa-zis conducerii, și poate pe toți cetățenii romani care s-au distins prin proprietăți și prestigiu, care au putut și au vrut să plece. Acolo au lăsat întreaga prostime (*vulgus ignobile, colluuiem*) a aceluia popor, care întotdeauna a alcătuit cea mai mare parte a locuitorilor, neputînd afirma că ei (romanii) au retras, în afară de funcționari, orășeni și familiile ilustre, și marele număr al prostimii de acolo, răspîndită pretutindeni prin acei munți și dumbrăvi, majorată în timp de mai mult de un secol și jumătate (între 106 — 272 cît timp romanii au stăpînit acolo), obișnuită cu acele regiuni, cu clima, cu felul și obiceiurile sale, decît să fie retrasă vrînd sau nevrînd. Această ultimă posibilitate este aproape imposibilă la oricare popor, mai ales în timp scurt, numai dacă este întrebuințată forța despre care, însă, nu știm nimic. Totuși, putem presupune că acea prostime, după exemplul celorlalte, din Italia și din alte regiuni ale Imperiului roman invadate de barbari, a vrut să rămînă pe loc și să se unească cu prostimea invadatorilor. A fost imposibil și în același timp probabil ca romanii să nu dorească ca pe întreg poporul colonizat acolo de Traian să-l transfere în acea vastă provincie, ci, dimpotrivă, au transferat funcționarii, orășenii și poate pe niște coloniști, pe care i-au așezat în dreapta Dunării, în Moesia, așa încît cel mai mare număr al poporului simplu a rămas pe locurile lui“. Învățatul mitropolit considera mai departe că numai astfel pot fi acceptate în mod fi-

¹⁷ C. C. Giurescu, *Transilvania*, p. 36. Vezi și M. Macrea, *op. cit.*, p. 455, care arată și el că „evacuarea Daciei nu a putut fi totală și că o populație romană a rămas în nordul Dunării și după Aurelian. Însăși logica istorică și bunul simț au impus o asemenea opinie“.

resc „expresiile istoricilor romani”¹⁸. Am insistat asupra acestui punct de vedere deoarece este mai puțin cunoscut și, în plus, este foarte apropiat de acela al istoriografiei românești.

Marele istoric *E. Gibbon* afirma că Aurelian a retras numai armata din Dacia, dar că aici „a rămas, totuși, un număr considerabil din locuitorii săi, care se îngrozeau mai mult de pribegie decât de stăpînul got. Acești romani decăzuți au continuat să slujească imperiului, atrăgînd la viața civilizată pe barbari, pe care i-au făcut să se lege chiar de Roma”¹⁹.

De aceeași părere se declara și *J. Jung*, care considera că românii din Dacia sînt fără îndoială urmașii dacilor romanizați care au rămas în țara lor; Aurelian nu a retras din Dacia decât o parte din coloniști, mai ales dintre cei bogați, însă marea majoritate a populației, care cunoscuse destule greutăți în timpul stăpînirii romane, a continuat să trăiască sub noii stăpîni, goții²⁰.

L. Homo, unul din cei mai buni cunoscători ai epocii lui Aurelian, susține și el că nu a fost posibilă părăsirea Daciei de către toată populația daco-romană: „Toute la partie de la population qui vivait à proximité des camps légionnaires: familles des soldats, vétérans retirés du service, marchands etc., a suivi l'armée sur la rive droite du Danube. Mais il dut rester dans les campagnes un grand nombre d'anciens habitants qui vivaient en bon accord avec les Goths, et n'avaient aucun intérêt à abandonner la province. D'ailleurs, une évacuation complète eût probablement été inexécutable, sans une nouvelle guerre; les Goths ne se seraient pas prêts un départ de toute la population civile. Si cette population s'accommodait du nouveau régime, Aurélien n'avait aucune raison de se montrer plus intransigeant qu'elle”²¹.

¹⁸ Silviu Anuichi, *Mitropolitul Ștefan Stratimirovici de Carloviț (1790—1836) despre valahi. Vechimea și statornicia poporului român* („Bis. ort. română”, 1975, nr. 3—4, p. 420).

¹⁹ *E. Gibbon, The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, I, 1788, p. 226. Vezi și Sacerdoțeanu, *Românii*, pp. 107—108 și R R H, IX, 1970, nr. 4, pp. 712—713.

²⁰ *J. Jung, Die Anfänge der Rumänen, Kritisch-etnographische Studien* („Zeitschrift für die oesterreichischen Gymnasien“, XXVII. 1876, pp. 87—88). Pentru părerile străinilor cu privire la evacuarea Daciei vezi N. Iorga, *op. cit.*, I/2, pp. 339—353.

²¹ *L. Homo, Essai sur le règne de l'empereur Aurélien*, Paris, 1904, pp. 316—317.

Un alt mare istoric *Jacques Zeiller*, susține la rîndu-i: „o plecare în masă (a locuitorilor) ar fi fost inexecutabilă fără război. Goții, înaintea cărora se retrăgeau romanii, n-ar fi admis o evacuare a întregii populații civile. Dacă această populație se acomoda noului regim, Aurelian n-avea nici un motiv să se arate mai intransigent decît ea... Înclinăm deci a crede că Dacia n-a fost evacuată complet la 275”²².

C. *Patsch* invocă faptul că viața în Dacia Traiană a fost destul de neliniștită înainte de retragerea aureliană, astfel încît cei ce au reușit să se acomodeze cu acest fel de viață au rămas pe loc; cei care-și temeau averile vor fi părăsit provincia chiar înainte de evacuarea oficială. El citează cazul mamei viitorului împărat Gallienus care a plecat din Transilvania, refugiindu-se, în fața invaziei carpilor, în apropiere de malul drept al Dunării, gata să se înapoieze imediat ce situația politică s-ar fi schimbat și regretînd provincia părăsită²³.

Unul din argumentele cele mai convingătoare pentru dovedirea imposibilității strămutării unei populații atît de numeroase la sudul Dunării este faptul că *această strămutare nu a lăsat nici o urmă materială în locurile unde se presupune că s-ar fi făcut*, nici urme scrise, nici urmele sau amintirea unor așezări noi care trebuiau să adăpostească pe noii veniți. Acest argument a fost formulat deosebit de frumos de marele învățat care a fost *Vasile Pârvan*, care spunea: „Povestea începuturilor nației noastre românești a încăput, de vreo sută de ani încoace, pe mîna unor învățați străini, care citiseră multe cărți despre noi, dar țara, viața și firea noastră nu le cunoșteau. Și ei au scris așa cum au găsit în niște istorii vechi, că acum șaisprezece sute de ani strămoșii noștri daco-romani au plecat, în urma unei porunci împărătești, din țara aceasta ce o locuim între Nistru și Tisa, și s-au dus dincolo de Dunăre pînă în fundul Balcanilor și nu s-au întors înapoi decît acum șase sute de ani, cînd adică hrisoavele vechi vorbesc iară de ei ca fiind aici, în România.. Dar numai cu cărțile nu se poate dovedi nimic hotărît... Căci aici trebuie întrebată și viața, nu numai cărțile, care pentru zece veacuri nu știu să spună mare lucru despre noi în țara noastră de azi”.

²² J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain*, Paris, 1918, p. 39.

²³ C. Patsch, *op. cit.*, II, pp. 206—213.

Pornind de la această constatare și ținînd seama de desimea așezărilor omenеști (sate și orașe) din Dacia Traiană (fără a mai socoti Muntenia și Moldova!), marele savant considera că la o suprafață de c. 100 000 km² și o densitate de minimum 10 locuitori pe km², „avem pentru Dacia lui Traian un milion de locuitori^{23 bis} la anul cînd a venit porunca să părăsească toți țara”. „Și zicem noi: dacă milionul ăsta de oameni a trecut tot la miazăzi de Dunăre, cum spun cele vreo două-trei scrieri vechi după care s-au luat învățații cei noi, atunci nu se poate să nu găsim dincolo de Dunăre, în ruinele și pe pietrele scrise, ce ni s-au păstrat destul de multe din vremea aceea, semne că la anul 270 după Hristos populația de acolo s-a înmulțit dintr-o dată cu un milion. Dacă nu orașe, măcar sate mai multe, dacă nici sate nouă, măcar lărgirea celor vechi, trebuie s-o întîlnim în semnele scrise ale vremii aceleia. Și totuși. Toate știrile ce avem de la miazăzi de Dunăre: ruine, pietre scrise, cărți vechi cu nume de orașe și sate de atunci, nu arată, în afară de botezarea de către stăpînire a unor bucăți de pămînt de aici cu numele Daciei pierdute, nici o schimbare în anii de după 270. Tot atîtea sate, tot atîtea orașe, tot atîta bogăție și sărăcie și înainte și după anul așa zisei noastre strămutări. Atunci, unde a intrat mulțimea aceea de oameni? Că nu un milion, ci numai cinci sute de mii, ba chiar și numai o sută de mii să fi fost și tot s-ar fi păstrat vreo urmă”.

Mai departe V. Pârvan arată că *orice mișcare mare de populație din acea vreme a lăsat urme scrise, în afară de aceea, inexistentă, a mutării daco-romanilor la sudul Dunării*: „Căci iată: sînt așezați aici cu de-a sila, tot prin vremurile acestea, niște barbari carpi, rude cu dacii noștri, și istoriile vechi ne-au păstrat numele satului lor, cum ne-au păstrat și numele unor sate ale sarmaților, mutați în diferite timpuri la miazăzi de Dunăre. Și tot așa avem păstrate o mulțime de nume de ale satelor dace ori barbare de la miazăzi de Dunăre, precum pietrele scrise ne dau știre bună și dreaptă despre atîtea mutări de popoare de la miazănoapte la miazăzi de Dunăre, încă

^{23 bis} Cifra ni se pare rezonabilă ținînd seama de faptul că populația Dalmației în această epocă este estimată la c. 600 000 — 700 000 persoane pentru o singură generație (G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapesta, 1965, p. 19—26, Pierre Salmon, *Population et dépopulation dans l'Empire romain*, Bruxelles, 1974, p. 77).

dinainte de vremea lui Hristos și apoi mereu pînă în vremurile nouă²⁴.

O serie de alți istorici au dovedit că în alte provincii ale imperiului, părăsite de administrația romană, locuitorii au rămas pe loc, ceea ce se va fi întîmplat și în Dacia. Astfel *Jung* și *Friedwagner* au invocat analogia cu situația provinciilor Noricum și Vindelicia, unde stăpînirea romană a durat de trei ori mai mult decît în Dacia. Deși la anul 488 s-a dat poruncă pentru părăsirea acestor provincii de către toți locuitorii (*universi*), mulți dintre ei au rămas pe loc, astfel încît în secolul al IX-lea se găseau aici numeroși țărani care vorbeau o limbă romanică, trăind în satele lor denumite „vici romanisci”²⁵.

Un alt exemplu, invocat de *N. Iorga*, este acela al coloniștilor romani din orașul Nisibis de la granița persană care, cu toate amenințările stăpînirii, s-au împotrivit ordinului de a părăsi orașul în vremea lui Iovianus (sec. IV e. n.)²⁶.

Dealtfel, așa cum au remarcat numeroși istorici (*D. Cantemir*, *P. Maior*, *A. T. Laurian*, *A. Sacerdoțeanu* etc.), locuitorii Daciei Traiane nu se puteau muta de pe locurile străbune într-o regiune săracă și nesigură, pentru că și la sud de Dunăre aveau loc dese incursiuni barbare. „În Dacia Aureliană, ca și în toată Moesia, barbarii puteau să străbată fără nici o dificultate atît în sec. III cît și în IV, după cum se probează prin devastarea generală a Imperiului, de unde rezultă că și în dreapta Dunării viața romanilor era tot așa de expusă ca și în Dacia” și se citează afirmațiile lui Ieronim: „*vastalis urbibus, hominibusque interfectis... testis Illyricum, testis Thracia, solum terram et crescentos vepres, cuncta perierunt*”²⁷.

Dealtfel, așa cum s-a mai observat, barbarii înșiși aveau nevoie de o populație stabilă în Dacia, în propriul lor interes. „Germanii — scrie *E. Gamillscheg* — care au venit înaintea

²⁴ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 7—9. Cu toate acestea, L. Tamas (Tremł), *op. cit.*, p. 81, putea să afirme, destul de naiv: „Nous ne comprenons par pourquoi on n'aurait pu, sous la protection d'une armée concentrée et dirigée par l'empereur même, transporter jusqu'à un demimillion de colons d'une rive à l'autre mais n'insistons pas” (ca și cînd lucrul acesta ar fi fost așa de simplu).

²⁵ M. Friedwagner, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen*, pp. 648—649. Cf. și G. Brătlanu, *Une énigme et un miracle historique*, p. 40, care adaugă că este vorba de o regiune germanică, de o populație mai puțin numeroasă și mai săracă decît aceea din Dacia.

²⁶ „Dacoromania”, 1934—1935, p. 300.

²⁷ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 161.

gepizilor în Dacia și Panonia, vandali, goți, etc., nu se puteau dispensa de brațele populației autohtone, care trăia din munca pământului. Ei erau siliți s-o cruțe, întocmai ca francii în Galia și goții și longobarzii în Italia. Acești daci romanizați, panoni și iliri erau pe jumătate liberi; deposeați fură numai marii proprietari²⁸. Și, într-adevăr, după cum vom arăta într-un alt capitol, cercetările arheologice au dovedit o coabitare a populației băștinașe cu unii dintre migratori (goți, gepizi, slavi etc.).

Pentru a ilustra interesul pe care-l aveau popoarele migratoare față de populația băștinașe care-i furniza hrana, s-a citat conflictul dintre Attila și Bizanț din pricina populației romanizate fugite în Imperiu. „Regele hunilor amenință cu război pe împăratul bizantin dacă nu i se vor restitui și nu vor fi expulzați acei «romani» care îi cultivă pământul cucerit de el”²⁹.

Un alt argument adus în favoarea rămînerii populației autohtone în Dacia îl constituie faptul că sub dominația mai mult nominală a unor barbari obligațiile acestei populații față de noii stăpîni erau mai suportabile decît acelea față de administrația bine organizată a romanilor. „Că viața în noile împrejurări din ținutul carpato-dunărean era suportabilă, mai mult chiar, că, în unele privințe, era mai ușoară decît aceea dusă sub perceptorul și militarul roman, ne-o dovedesc anumite pasaje ale scriitorilor epocii imperiale tîrzii și în special pasajul următor din Silavianus: Într-un glas se roagă țaranii romani să-i lase a trăi cu barbarii..... Și apoi să ne mirăm că nu pot fi învinși goții, cînd sătenii sînt mai bucu-roși să fie cu ei decît cu noi”³⁰.

²⁸ „Dacoromania“, 1934—1935, p. 303. Vezi și J. Jung, *Römer und Romanen*, p. 183, care arată că goții n-au distrus populația nici unei țări din Imperiul roman deoarece aveau nevoie de puterea ei de muncă.

²⁹ *Istoria României*, I, p. 784. Vezi și I. I. Nistor, *Autohtonii dacoromânilor în spațiul carpato-dunărean*, Buc., 1942, p. 29, care invocă și afirmația lui Ammianus Marcellinus, după care hunii nu arau și nu se atingeau de coarnele plugului.

³⁰ C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, p. 35 (citatul din Silavianus este luat din *De gubernatione Dei*, V, 8). Vezi și M. Macrea, *op. cit.*, p. 455, care arată: „populația săracă și plină aici exploatată, care reprezenta majoritatea populației provinciei, nu era deloc interesată să urmeze pe foștii ei stăpîni. Rămînînd pe loc, ea scăpa de foștii ei exploatare, de plata impozitelor, de vexațiile de tot felul ale funcționarilor fiscali. Totodată, ea putea profita de pe urma plecării celor bogați, luînd în stăpînire pământul și tot ceea ce aceștia nu puteau duce cu ei“.

Alți învățați au evocat cuvintele lui Egiptus: „*Romani benevola cum Rugis societate vixerunt*”³¹ sau au citat spusele unui cronicar sirian care mărturisea că avarii și slavii spuneau populației supuse „semănați și secerați, noi avem să vă luăm numai o parte”³².

Dacă nu au trecut Dunărea la ordinul lui Aurelian ce vor fi făcut atunci strămoșii noștri? Răspunsul este simplu: *au rămas pe loc la adăpostul munților și pădurilor foarte întinse, unde popoarele migratoare pătrundeau mai greu*³³. „Între teza păstrării autohtonilor în cel mai ferit loc al răspîntiei de la Dunărea de Jos (cetatea Carpaților cu anexele ei deluroase și cu mantia de păduri ocrotitoare) și cealaltă teză a emigrării din Balcani pe cale ocolită și expusă năvălirilor, oricare om normal se oprește la prima”³⁴.

Dealtfel, teza părăsirii Daciei la 272 a fost infirmată total pe cale arheologică. După cum s-a arătat, *din secolul al IV-lea datează „foarte numeroase așezări și cimitire, dovedind o locuire intensă și oarecum uniformă ca aspect cultural”*³⁵, concluzie

Despre aspectele pozitive și negative ale retragerii administrației romane (primele exagerate de unii autori), vezi precizările lui H. Daicoviciu, *Pozitiv și negativ în două fenomene istorice* („Steaua”, 1972, nr. 23, p. 16). Printre aspectele negative trebuie să amintim: distrugerea vieții urbane și a sistemului rutier roman. Vezi E. Lozovan, *Le „village” dans la toponymie et l’histoire roumaines* („Zeit. für rom. Philologie”, 73, 1957, pp. 124—144); idem, *Les „routes” de la Romania Orientale* („Revue int. onomastique”, 1957, pp. 213—226).

³¹ M. Friedwagner, *op. cit.*, p. 645.

³² A. Philippide, *op. cit.*, I, p. 422. Vezi și I. I. Nistor, *op. cit.*, pp. 29—30 și 40.

³³ După unele opinii, retragerea daco-romanilor s-ar fi făcut mai ales în întinsele păduri ce acopereau părți mari din teritoriul țării și care ofereau — pe lângă adăpost — și posibilități de hrană. Vezi C. C. Giurescu, „Retragerea la pădure”, nu „retragerea la munte” („Muzeul Național”, III, 1976, pp. 13—16). Vezi și idem, *Istoria pădurii românești*, Buc., 1975, pp. 29—30, unde se repetă unele idei din discursul de recepție la Academia R.S.R., intitulat *Românii în mileniul migrațiilor*, conchizîndu-se: „cum pădurea acoperea nu numai munții, dar și dealurile și o bună parte a cîmpiei, rezultatul a fost că romanicii s-au putut păstra deopotrivă și la deal și la șes”.

³⁴ Vintilă Mihăilescu, în „Transilvania”, 1943, nr. 9—10, p. 641.

³⁵ Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, Buc., 1967, p. 100.

Vezi și Ligia Birzu, *Continuitatea*, p. 62, care constată că „la apus de limesul transalutan lipsesc aproape cu totul descoperiri care să ateste prezența unei populații germanice în secolele III—IV” și că „așezarea goților în Muntenia și Moldova, cu o concentrare importantă de-a lungul Dunării, nu este dovedită de cît pentru secolul al IV-lea”.

ce nu are nevoie de nici un comentariu. (Asupra dovezilor arheologice ale continuității vom reveni pe larg într-un alt capitol).

Faptul că daco-romanii apoi românii s-au retras în locuri mai adăpostite este dovedit și de toponimie care este mai bogat românească în asemenea regiuni. Studii speciale au dovedit astfel pe baza toponimiei că citadela muntoasă din sud-vestul Transilvaniei, cu părțile limitrofe din Banat și Oltenia, „a fost teritoriul cu condiții geografice optime pentru o continuitate daco-romană la nordul Dunării”³⁶.

Alte dovezi găsim în folclorul și etnografia românească. Zicala „codru-i frate cu românul” sau cîntecele care încep cu „frunză verde” amintesc, după opinia unor savanți români, vremea cînd poporul nostru găsea adăpost în pădurile mari ce acopereau o bună parte din teritoriul țării³⁷.

Obiceiul ca populația să se retragă în locuri adăpostite (munți, păduri) a fost înregistrat și de cronicari (Miron Costin, D. Cantemir) pentru marea năvală a tătarilor din 1241. Retragerea locuitorilor din cîmpie spre regiunile adăpostite cu ocazia acestei mari năvăliri a fost verificată, dealtfel, și pe cale arheologică³⁸. Putem presupune deci că așa s-au petrecut lucrurile și în secolele precedente.

³⁶ I. Conea, L. Badea, D. Oancea, *Toponymie ancienne témoignant de la continuité daco-roumaine dans les Carpathes Méridionales de l'ouest de l'Olt*, în vol. *VII Congresso internazionale di scienze onomastiche*, Firenze-Pisa, 4—8 april, 1961, pp. 327—362.

³⁷ B.P. Hasdeu, *Frunză verde*, în *Scrieri istorice*, II, Buc., 1973, pp. 30—45.

³⁸ Maria Comșa, *Types d'habitations de caractere rural de la région comprise entre les Carpates Méridionales et le Danube aux XIII-e — XVII-e siècles* („Dacia”, XXI, 1977, p. 317).

Despre „pendularea” populației autohtone în sec. V—VIII e.n. între cîmpie și zonele împădurite vezi idem, *Unele date privind regiunile din nord-vestul României în secolele V—VIII e.n.*, în *Centenar muzeal orădean*, 1972, pp. 209—213.

Nu este desigur întimplător faptul că cercetările arheologice au constat continuitate de viață mai ales în locurile adăpostite; de pildă, pe vâile închise dintre dealurile de la Budureasca—Prahova locuirea este atestată din vremea dacilor pînă în sec. VIII (S C I V, 15, 1964, nr. 4, p. 485).

Dealtfel, așa se explică puternica pulsație demografică din rezervorul care devenise zona subcarpatică, pulsație care a dus în secolul al XIV-lea — după constituirea statului feudal Țara Românească — la îndesirea așezărilor umane din Cîmpia Română. Vezi Panait I. Panait, *Cercetarea arheologică a culturii materiale din Țara Românească în secolul al XIV-lea* (S C I V, 1971, nr. 2, pp. 247—262).

Retragerea locuilor în locuri mai adăpostite în timpul migrațiilor barbare nu este, dealtfel, un fenomen specific țării noastre; la fel se petreceau lucrurile și în alte părți. De pildă, în Alsacia, părăsită și ea de legiunile romane, când se apropiau invaziile germanice, populația romanizată se refugia în locuri adăpostite, iar după un timp intra în legătură cu invadatorii, care aveau tot interesul să o menajeze, pentru că din munca ei își asigurau aprovizionarea și realizau venituri³⁹. Iată ce spune marele istoric Mommsen despre situația din Raetia: „muntele apărător era locul de scăpare cel mai apropiat al provincialilor care fugeau în aceste timpuri pline de tulburări înaintea germanilor, atât din țările Dunării, cât și din Noricum sau din valea Padului”⁴⁰.

Mai adăugăm aici și constatările marelui medievist *Henri Pirenne* privind situația din Tirol și Bavaria: „on sait de plus que les Romains se sont maintenus longtemps dans les montagnes du Tirol et de la Bavière”⁴¹ (este vorba de epoca ocupării lor de către neamurile germanice). Iată deci că în numeroase alte foste colonii romane, populația romanizată s-a retras și a rezistat în locuri adăpostite în timpul migrațiilor.

„Concluzia care se impune e că oficialitatea romană a evacuat din Dacia numai ceea ce îi aparținea direct: armata și funcționarii, precum și ceea ce simțea de datorie să o ocrotească în primul rînd: clasele bogate, cuprinzînd pe marii proprietari agricoli, pe bancheri, pe negustori, pe oamenii de afaceri, pe exploatatorii de mine și de mari ateliere. Cît despre masele de muncitori, mai ales de țărani, oameni prin excelență legați de pămînturile lor, ei au preferat să rămînă în cîmpiile și în munții lor, neavînd nici un motiv să le părăsească. Protecția oficială nu le apărea neapărat indispensabilă acestor plugari și păstori, care, în timpul diverselor invazii din ultimul secol, fuseseră de atîtea ori siliți să se descurce singuri în fața năvălitorilor, pe cînd soldații și orășenii se apărau la adăpostul zidurilor lor, fără să le poată veni în ajutor... Rămăși singuri, nimic mai rău nu-i putea aștepta”⁴².

³⁹ R. Forrer, *L'Alsace romaine*, Paris, 1935, p. 200 și urm. Pentru o epocă mai nouă vezi A.E. Vacalopoulos, *La retraite des populations grecques vers les régions éloignées et montagneuses pendant la domination turque* („Balkan Studies“, IV, 1963, pp. 265—276).

⁴⁰ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 46.

⁴¹ H. Pirenne, *Mahomet et Charlesmagne*, ed. a V-a, Paris—Bruxelles, 1937, p. 17.

⁴² R. Vulpe, *op. cit.*, p. 12.

Putem spune deci, așa cum arăta tovarășul *Nicolae Ceaușescu*, că, după abandonarea Daciei de către administrația romană, „poporul nostru, aflat în plin proces de cristalizare a fizionomiei sale etnice și spirituale, a rămas să facă față singur, prin propriile-i forțe, neamurilor migratoare ce aveau să treacă peste teritoriile sale”⁴³.

⁴³ Nicolae Ceaușescu, *Expunere prezentată la sesiunea solemnă comună a Comitetului Central al P.C.R., Marii Adunări Naționale și activului central de partid și de stat consacrată sărbătoririi centenarului proclamării independenței de stat a României, 9 mai 1977, Buc., 1977, p. 8.*

Capitolul IV

UNDE S-A FORMAT LIMBA ȘI POPORUL ROMÂN. INFLUENȚELE STRĂINE. ARGUMENTELE FILOLOGICE ALE CONTINUITĂȚII

După cum s-a văzut din partea I a lucrării, cei mai mulți dintre adversarii continuității au utilizat ca principal argument al lor, pe lângă părăsirea Daciei de locuitori, afirmația că poporul român s-ar fi format la sudul Dunării, acolo unde s-ar fi refugiat străbunii săi. Susținerea originii exclusiv sud-dunărene a limbii și poporului român a fost strâns legată de ideea părăsirii totale a Daciei de către populația romană și romanizată, idee a cărei netemeinicie am arătat-o în capitolul precedent.

Asupra regiunii unde s-ar fi format acest popor mare și viguros, adversarii continuității sale nu au ajuns la un consens: după opinia unora, s-ar fi născut în munții Haemus; după alții, între Haemus și Dunăre; alții îl mută în regiunea sudică a acestor munți; alții (în primul rînd *Miklosich*) consideră că patria primitivă a românilor a fost Illyricum; după opinia lui *G. Weigand*, „leagănul“ românilor ar fi fost „în împrejurimile orașelor Sofia, Niș și Skopje, numită de cei vechi Dacia Mediterranea ... și Dardania“¹ etc.

După cum arăta *C. Daicoviciu*, învățații respectivi „nu au reușit pînă acum să demonstreze unde s-a format și unde s-a menținut poporul român în Peninsula Balcanică, mulțumindu-se doar de a afirma că infiltrarea elementelor românești la nordul Dunării și în special în Transilvania s-a făcut în cursul mai multor veacuri. Nu mai e nevoie de a releva că

¹ „Dacoromania“, IV, 1926, pp. 1335—1336.

și celebrul triunghi Naissus-Scupi-Serdica rămîne și el o ipoteză cu nimic susținută².

Ceea ce nu trebuie pierdut din vedere cînd se studiază spațiul în care s-a format limba și poporul român este faptul că acesta nu s-a putut forma într-o regiune restrînsă (situată indiferent unde, la nordul sau la sudul Dunării), ci într-o arie mult mai vastă, aceasta deoarece românii sînt urmașii romanității orientale. Cei care au studiat problema au arătat că nu este posibil ca de pe mica suprafață muntoasă, unde s-ar fi format poporul român după opinia adversarilor continuității, să se reverse apoi atîta mulțime de oameni în tot spațiul carpato-dunărean. Problema nu poate fi înțeleasă decît dacă admitem că românii s-au format ca popor pe o arie mult mai mare.

Această idee a fost expusă în numeroase lucrări ale savanților români Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, Th. Capidan, Sextil Pușcariu și cîștigă tot mai mulți adepți.

Primul a arătat în mai multe rînduri că românii sînt urmașii unei „romanități cu mult mai întinse”³. La rîndu-i, Sextil Pușcariu menționa: „poporul nostru este singurul supraviețuitor al romanității care se întindea odinioară între cele două mări — Adriatică și Neagră — pe ambele maluri ale Dunării și ale afluenților ei”⁴ iar „patria străromânilor trebuie să fi avut o întindere mare, cuprinzînd teritorii locuite de strămoșii bulgarilor, sîrbilor și albanezilor de azi”⁵.

„Noi, românii de azi, sîntem nu numai urmașii romanilor din Dacia, ci, în aceeași vreme, urmașii, și ca sînge și ca suflet, ai întregii împărății romane de răsărit, care alcătuia o

² C. Dalcoviciu, *Originea poporului român după cele mai noi cercetări*, în vol. *Unitate și continuitate*, p. 86.

Vezi și Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, Buc., 1970, p. 243, care arată că, în faimosul triunghi al lui Weigand, nu se găsește nici un toponim major de origine românească, iar toponimele minore „nu pot servi drept dovadă că regiunea respectivă a constituit o leagănul poporului român”. Vezi, de asemenea, P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, p. 115, care afirmă la rîndu-i „teoria unor filologi care susțin că cel mai mare popor al Europei sud-estice s-ar fi format în triunghiul muntos Sofia, Niș, Skoplje apare absurdă”.

³ N. Iorga, *Români și slavi. Români și unguri. Două conferințe ale Institutului pentru studiul Europei sud-orientale*, Buc., 1922; *La „Roumanian” danubienne et les barbares au VI-e siècle* („Revue Belge de philologie et d’histoire”, III, 1924, pp. 35—50).

⁴ Sextil Pușcariu, în „Dacoromania”, 1934—1935, p. 340; vezi și idem, *Limba română*, I, 1940, p. 255.

⁵ Idem, în „Dacoromania”, 1926, p. 1380. Vezi și idem, *Roumain et roman*, în *Etudes de linguistique roumaine*, Cluj, 1937, p. 55 și urm.

singură țară de limbă latină, peste toate ținuturile care astăzi se cheamă: Slavonia, Croația, Dalmația, Bosnia și Muntenegru, Serbia, Ungaria de pe dreapta Dunării, România cu tot cu Dobrogea și, în sfârșit, Bulgaria cea dintre Balcani și Dunăre“, susținea marele învățat V. Pârvan⁶.

În sfârșit, E. Petrovici arăta, în 1942: „Serbia, vestul Bulgariei, nordul Macedoniei, împreună cu Banatul, Oltenia și Transilvania de vest trebuie considerate ca patria străveche a românilor, în care s-au format — la nord și la sud de Dunăre, considerată «șira spinării» romanității de est — limba și poporul românesc“⁷.

Cît privește noua istoriografie românească, aceasta „a conturat mai puternic concepția despre poporul român ca descendent al întregii romanități răsăritene“⁸.

Pentru o arie largă de formare a poporului român s-au pronunțat și numeroși învățați străini. După opinia lui C. Jirecek, „centrul limbii românești primitive“ l-a constituit sud-estul Pannoniei, Moesia superioară, Syrmia, Serbia, ves-

⁶ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 14.

Vezi și A. Sacerdoțeanu, *Cu privire la problema continuității poporului român* („Studii, 23, 1970, nr. 1, p. 5), care arată: „la început un singur popor, cu o singură limbă, cuprindea întreaga Românie orientală. Căzută pradă unor popoare migratoare, populația veche s-a restrîns rînd pe rînd în ținuturi care îi puteau asigura viața proprie, pe de o parte și de alta a Dunării sau sub protecția văilor din munții Carpați, Hemus sau Alpii Dinariici. Ei au ajuns aici împinși de alții și nu retrași de bună voie“.

⁷ E. Petrovici, în „Transilvania, 1942, nr. 11, p. 865. Vezi și N. Drăganu, în „Balcania“, 1938, pp. 25—46. Mai tîrziu E. Petrovici a exclus Serbia din teritoriul de formare a limbii române (*Studii de dialectologie și toponimie*, Buc., 1970, p. 241).

⁸ I. Nestor, *Continuitate în istoria poporului român* („Mag. istoric“, 1969, nr. 5, p. 5). Vezi și C. Dalcoviciu, *O problemă de bază a istoriografiei noastre: Cînd și unde s-au format limba și poporul român?* („Tribuna“, 21 și 28 april. 1957); E. Condurachi — G. Ștefan, *La romanité orientale* („Nouvelles études d'histoire“, IV, 1970, pp. 7—22); E. Lozovan, *Unité et dissolution de la Romanie Orientale* („Orbis“, 3, 1954, p. 123—137) etc.

Vezi, de asemenea, P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, p. 106, care afirmă „noi sîntem urmașii romanității orientale întregi“, și D. Berciu, *Continuitatea, factor de bază al etnogenezei și unității poporului român* („Era socialistă“, 1976, nr. 7, pp. 41—44), unde se arată că vatra formării poporului român a fost vastă, cuprinzînd regiunea dintre pantele nordice ale munților Haemus (Balcani), Carpații Păduroși, Tyras (Nistru) și Tisoss (Tisa), înglobînd și ținuturile din nord-vestul Bulgariei și estul Serbiei vechi. „Cu alte cuvinte, este vorba de întreaga romanitate orientală“. Vezi și idem, *Procesul formării poporului român și a limbii române. Elemente constitutive, aria geografică și perioada istorică* („Era socialistă“, 1977, nr. 2, pp. 39—44).

tul Bulgariei (este așa-numita linie Jirecek). „Ramuri din acest domeniu de limbă cuprindeau, pe de o parte, țărmlul drept al Dunării pînă la gurile acestui rîu, iar pe de altă parte Dacia Traiană”⁹. Aceeași arie mare, care cuprindea atît nordul cit și sudul Dunării, a fost acceptată și de alți lingviști din vremea noastră ca *Alf Lombard*¹⁰ sau *Carlo Tagliavini*^{10 bis}.

O altă constatare de care trebuie să ținem seama este aceea că *Dunărea nu a constituit un hotar între populația romanizată de la nordul ei și cea de la sud*. Faptul acesta a fost arătat de numeroși învățați, atît istorici, cit și geografi și filologi, atît români, cit și străini (*Sandfeld, Friedwanger* etc.).

Invocînd întinderea statului lui Burebista, stăpînirea romană, stăpînirea statului bulgar sau aceea pecenego-cumană la nordul și la sudul Dunării, *Sextil Pușcariu* arăta: „de cite ori în istorie putem constata o epocă de înflorire în viața uneia din națiunile care s-au afirmat în sud-estul Europei, vedem că statul riveran cuprindea amîndouă malurile fluviului”¹¹.

„Ni dans l’antiquité et ni au Moyen Age, la Danube n’a été un fleuve séparant des nations. De même que le Danube n’a point séparé les Germains et plus tard les Magyars, il n’a point isolé les Roumains Carpathiques de ceux des Balkans et, de cette façon, les éléments linguistiques ont pu circuler sans interruption au delà de ce fleuve, conservant dans leurs éléments essentiels l’unité de la langue roumaine”¹².

⁹ C. Jirecek, *Die Romanen in de Städten Dalmatiens während des Mittelalters* („Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften im Wien“, Phil.-hist. Klasse, 48, 1901). Vezi și prezentarea lui Al. Philippide, *Originea românilor*, I. p. 774, care o consideră „un mare progres în istoriografia românească”.

Vezi, de asemenea, E. Petrovici, *Problema limitei sud-vestice a teritoriului de formare a limbii românești*, în *Studii de dialectologie și toponimie*, Buc., 1970, pp. 56—60+1 h; idem, *Les éléments sud-slaves orientaux de l’istroumain et le territoire de formation de la langue roumaine*, în *Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, VI, Sofia, 1968, pp. 203—210+1 h și V. Arvinte, *Limba de vest a teritoriului romanizat de la baza limbii române* (A L I L., 20, 1969, pp. 5—18).

¹⁰ *Destinele latinității orientale* („Ramuri”, 1976, nr. 3, p. 16).

^{10 bis} *Originile limbilor neo-latine. Introducere în filologia romanică*, Buc., 1977, p. 300, unde se afirmă: „majoritatea filologilor străini recunosc că locul de formare al limbii române trebuie să fie stabilit aproximativ în ținuturile sud-vestice limitrofe la nord și la sud de Dunăre”.

¹¹ „Dacoromania”, 1934—1935, p. 339. Vezi și S. Pușcariu, *Limba română*, I, Buc., 1940, pp. 337—338.

¹² I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au Moyen Age*, p. 130.

La rîndu-i, marele V. Pârvan arăta: „de altă parte însă învățații care cercetează chipul cum s-a alcătuit limba noastră românească ziceau că trebuie să aibă dreptate cei ce spun că nu sîntem aici acasă și că am venit de la miazăzi de Dunăre. Căci, ziceau ei, românii din Macedonia, albanezii și românii din România au trebuit odată să trăiască alături, fiindcă limba lor e sau aceeași sau cu multe vorbe înrudite. Și atunci mulți dintre învățații aceștia au fost de părere că undeva prin Serbia de azi ar fi leagănul nației și limbii noastre“. După opinia lui Pârvan, acești învățați „cu multă știință“ au uitat „că granița pusă la Dunăre de împăratul roman care a părăsit la 270 Dacia lui Traian n-a fost niciodată ținută cum se cade de romani după anul acesta. Cînd erau barbarii mai tari, ei stăpîneau pînă în Grecia; cînd erau romanii mai tari (ca, de pildă, pe vremea împăratului Constantin cel Mare și a fiilor lui, în veacul al patrulea, ori pe vremea împăratului Iustinian, în veacul al șaselea) atunci se întindeau ei dincolo de Dunăre, stăpînind și în fosta Dacie a lui Traian. Lucrul acesta nu e spus de știrile vechi așa de lămurit, dar se vede bine din înțelesul adevărat al vieții ascunse de acele știri. Astfel, nu e nevoie să mutăm pe strămoșii noștri din Oltenia, din Banat și din Transilvania tocmai în Serbia ori în Bulgaria ca să înțelegem de ce limba lor e aceeași cu a românilor din Macedonia. Iar cît despre asemănarea cu limba albaneză, mai e și altă poveste, pe care nu o mai depănăm aici, fiind de-ajuns ce am spus mai sus. E adică și după anul 270 aceeași singură țară romană, trăind în aceleași nenorociri, de la munții de răsărit ai Ardealului și pînă la granițele Greciei“¹³.

În sfîrșit, geograful S. Mehedinți susținea: „Dunărea n-a fost hotar, ci axa vieții poporului nostru încă din epoca geto-dacă“¹⁴.

După cum a arătat P. P. Panaitescu, populația romanică din care a rezultat poporul român se întindea din nordul Dunării pînă în Pind și Salonic ca o „pînză de populație“, aflată într-o simbioză cu o altă „pînză de populație“, cea slavă. În timp ce populația romanică de la nordul fluviului a rezistat

¹³ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 11—12.

¹⁴ S. Mehedinți, *Unde s-a născut poporul român* („Tribuna românilor de peste hotare“, 1923, nr. 3, p. 3—5). Vezi și T. Papahagi, *Din epoca de formațiune a limbii române* („Grai și suflet“, 1, 1923, nr. 2, pp. 201—234), care arată: „poporul român s-a format în neîntreruptă unitate teritorială în sudul ca și în nordul Dunării“.

tendinței slave de asimilare, reușind să-i asimileze pe slavii din acest spațiu, cea din sudul Dunării nu a izbutit să se impună în fața celei slave în mijlocul căreia a dispărut în cea mai mare parte; *nu este vorba deci de un transfer de populație, ci de un proces de asimilare reciprocă, câștigat la nordul fluviului de populația romanizată care a constituit poporul român*¹⁵.

Un moment important în acest proces îl reprezintă secolul al VII-lea, când — după ce limesul dunărean a fost distrus la anul 602^{15 bis} — șapte triburi de slavi au trecut la sudul Dunării și au împins treptat populația romanizată de aici spre Haemus, Pind și Adriatica, spărgînd unitatea populației romanizate de pe ambele maluri ale Dunării¹⁶. Cu acest prilej este posibil ca o parte a populației de la sudul fluviului să fi trecut la nordul lui, idee exprimată de filologul *Al. Philippide*¹⁷ și acceptată de arheologul *C. Daicoviciu*¹⁸.

Trecerea unei mase mari de slavi la sudul Dunării a împuținat elementul slav de la nordul fluviului și a ușurat astfel posibilitatea asimilării acestuia de către populația daco-romană mai numeroasă.

După opinia unor învățați ca *C. Daicoviciu*, am avea două faze în formarea poporului român: pînă în secolul al VI-lea, cînd procesul de romanizare a fost activ, plămădirea poporului român s-a făcut pe o arie largă balcano-carpatică; începînd din secolul următor, ea se restringe la teritoriul fostei provincii Dacia, care a devenit astfel „centrul de greutate” al procesului. *C. Daicoviciu* face o deosebire netă între faza iniția: romanitate, ca rezultat al romanizării (pînă în sec.

¹⁵ P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, pp. 120—121.

^{15 bis} Maria Comșa, *Directions et étapes de la pénétration des Slaves vers la Péninsule Balcanique aux VI-e—VII-e siècles* („Balcanoslavica”, 1, 1972, pp. 9—28+2 h.); idem, *Unele considerații privind situația de la Dunărea de Jos în secolele VI—VII* (A M N, 12, 1974, pp. 300—318+1 h); Jovan Kovacević, *Contributions archéologiques à la précision de la chronologie de l'installation des Slaves dans les Balkans*, în *Publications spéciales*, Sarajevo, 1969, pp. 57—83.

¹⁶ Vezi *C. C. Giurescu*, *Formarea poporului român*, p. 128, unde se spune: „Așezarea slavilor la sud de Dunăre a avut un efect considerabil asupra populației romanice din răsăritul Europei. În afară de faptul că a împuținat-o prin luptele ce însoțeau repetatele lor expediții, a și dislocat-o, a împărțit-o în două mari grupe: una spre miazănoapte, cuprinzînd pe dacoromâni, și alta spre miazăzi, cuprinzînd pe macedoromâni”.

¹⁷ *Al. Philippide*, *Originea românilor*, I, p. 857.

¹⁸ *C. Daicoviciu*, *Der Ursprung des rumänischen Volkes im Lichte der neuesten Forschungen und Ausgrabungen* („Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, 10, 1967, nr. 2, p. 14).

VI) și poporul român și limba română, formată în ultimele două—trei secole ale primului mileniu (sec. VIII—X)¹⁹. O opinie asemănătoare formulase ceva mai înainte și N. Iorga, după care așezarea slavilor la sudul Dunării a adus „concentrarea romanității în părțile noastre”²⁰.

Unitatea populației romanizate de la nordul și sudul Dunării este confirmată și de rezultatele săpăturilor arheologice, în primul rând de existența culturii Dridu, care, „romanică și autohtonă în esența ei... acoperă aproape întreg teritoriul românesc cît și unele regiuni din sudul Dunării, fiind singura cultură materială locală atestată în spațiul carpato-dunărean în sec. VIII—XI”²¹ și care aparține astfel pinzei de populație românească (valahă) ce se desfășura la nordul și la sudul Dunării.

*

Unul din argumentele aduse de R. Roesler și de partizanii săi în favoarea ideii formării poporului român la sudul Dunării a fost existența unui fond lexical comun în limbile albaneză și română: „Unde aiurea decît în peninsula sudică a putut primi limba daco-română cuvinte albaneze?”, se întreba Roesler²².

Timp de un secol problema înrudirii limbilor albaneză și română a fost discutată de numeroși lingviști și istorici, începînd cu B. P. Hasdeu²³ și Fr. Miklosich²⁴, care au arătat că

¹⁹ Vezi precizarea lui C. Dalcoviciu din „Steaua”, 1971, nr. 4, pp. 77—78. Într-un articol intitulat *Observații privind romanizarea și continuitatea* („Tribuna”, 5 nov. 1970, p. 5), C. Dalcoviciu a arătat că „pînă în sec. VII se poate vorbi de o limbă română comună daco-moesică” și că în sec. VII—VIII comunitatea lingvistică se destramă în romanitate balcanică (macedoromânii) și carpatică (daco-românii).

Vezi și excelentul articol despre formarea limbii și poporului român din *Dicționarul de istorie veche a României*, sub red. lui D. M. Pippidi, Buc., 1975, pp. 271—284 (autori Al. Graur și Gh. Ștefan).

²⁰ N. Iorga, *Români și slavi. Români și unguri* ..., Buc., 1922, p. 11.

²¹ *Istoria poporului român*, p. 108. Vezi și „Mag. istoric”, 1969, nr. 6, pp. 25—27.

²² R. Roesler, *op. cit.*, p. 126. Pentru discuțiile purtate în acest domeniu vezi I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, Buc., 1970, pp. 13—47.

²³ *Istoria critică a românilor*, I, p. 294. Vezi și Al. Philippide, *op. cit.*, I, pp. 692—694 și C. Poghirc, B. P. Hasdeu, *lingvist și filolog*, Buc., 1968, pp. 169—170.

²⁴ *Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatischen Alpen und den Karpathen*, Viena, 1879.

Vezi și Al. Philippide, *Originea românilor*, II, *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, 1927, care susține, ca și Hasdeu și Miklosich, că asemă-

este vorba de un fond lexical comun, dacii fiind traci iar albanezii iliri^{24 bis}. *Asemănarea dintre limbile română și albaneză se explică deci prin înrudirea dintre tracă și iliră.*

Lingvistul danez *Kristian Sanfeld* a explicat la rîndu-i aceste asemănări prin influența reciprocă dintre cele două limbi, ca și prin dezvoltarea lor în condiții istorice asemănătoare: după opinia sa, limbile balcanice (în care include greșit și româna) ar forma o unitate comparabilă cu a limbilor slave, germane etc.²⁵. Lingviștii români n-au acceptat această teorie.

Pe lângă numeroși alți savanți străini care au studiat problema²⁶, contribuții însemnate au adus lingviștii români *Theodor Capidan*²⁷, *Alexandru Rosetti*²⁸, *A. Balotă*²⁹, *I. Șiad-bei*³⁰ și *Sextil Pușcariu*.

Primul a arătat că toate cuvintele preromane provin dintr-o moștenire comună, traco-iliră, nu dintr-un împrumut din limba albaneză. După opinia lui *Al. Rosetti*, teritoriul pe care s-a format poporul român atingea în limita sa sudică regiunea locuită de strămoșii albanezilor³¹; influența limbii

nărilor dintre cele două limbi se datoresc unui fond etnic și lingvistic comun și că cele două limbi s-au dezvoltat separat, după cum o dovedește „marele număr de cuvinte latinești proprii limbii albaneze, care lipsesc limbii române”. „Deosebiriile dintre fonetismul acestei limbi și cel românesc sînt mai mari decît asemănările”.

^{24 bis} Vezi mai recent *Les Illyriens et la genèse des Albanais. Travaux de la Session du 3—4 mars 1969*, Tirana, 1971, 253 p.

²⁵ *Kristian Sanfeld, Linguistique balkanique. Problèmes et résultats* Paris, 1930.

²⁶ *G. Meyer, Etymologisches Wörterbuch der albanischen Sprache*, Strassburg, 1890; *W. Meyer-Lübke, Rumänisch, Romanisch, Albanesisch* („Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien“, 1, 1914, p. 1—42); *L. Spitzer, Zu den linguistischen Beziehungen der Albanesen und Rumänen* (ibidem, pp. 43—80); *Carl Treimer, Albanisch und Rumänisch* („Zeitschrift für rom. Philologie“, 38, 1914, pp. 385—411); *H. Barić, Albano-rumänische Studien*, Sarajevo, 1919 etc.

²⁷ *Raporturile albanoromâne*, Cluj, 1923 (din „Dacoromania“, II, 1922—1923, pp. 444—554); idem, *Romanitatea balcanică*, Buc., 1936.

²⁸ *Albano-romanica* („Bulletin linguistique“, 10, 1942, pp. 82—86).

²⁹ *Le problème thraco-illyrien et les origines albanoroumaines*, în vol. *Le problème de la continuité. Contributions linguistiques*, Buc., 1941, pp. 69—118 (comunicare ținută la Zürich în 1938).

³⁰ *Albanais et Roumain commun* („Revue roumaine de linguistique“, 3, 1938, t. II, pp. 446—461).

³¹ O opinie asemănătoare a susținut *H. Mihăescu*, după care, în antichitate, albanezii se învecinau spre nord-est cu populația romanizată din valea Dunării și din Dacia (*Les éléments latins de la langue albanaise*, în *R E S E E*, 4, 1966, nr. 1—2, pp. 5—34 și nr. 3—4, pp. 323—353).

grecești asupra limbilor română și albaneză s-a exercitat în moduri diferite, ceea ce dovedește că cele două limbi s-au format și dezvoltat separat. I. Şiadbei a arătat că tratamentul fonetic al elementelor latine diferă în limbile albaneză și română, dovedind astfel că cele două limbi s-au format pe teritorii diferite.

Au fost însă și unii savanți străini, ca *Gustav Weigand*, care s-au declarat împotriva continuității pe baza elementelor albaneze din limba română, ceea ce ar dovedi că albanezii și românii au trăit la sudul Dunării pînă în secolele XI—XII, cînd albanezii au emigrat spre sud iar românii au emigrat spre nord, pe valea Moravei, în Banat și Transilvania, de unde au venit apoi în Muntenia și Moldova³².

Numeroși învățați români au arătat netemeinicia unui asemenea argument. Iată ce spunea *C. Daicoviciu*: „Argumentul adus de unii cercetători străini din existența în limba română a unor cuvinte comune cu limba albaneză, fenomen explicat cu o patrie comună, în Balcani, nu poate trage nici el în cumpănă, deoarece aceste cuvinte comune se justifică ușor prin fondul străvechi indo-european (traco-iliric) al ambelor limbi, iar — pe de altă parte — după cum just s-a remarcat de învățatul bulgar *D. Decev*^{32bis}, în cazul unei patrii comune albanezo-române în Balcani, ar fi trebuit să ia naștere și o limbă comună și nu două limbi total diferite una de cealaltă”³³.

³² *Gustav Weigand*, *Albanische Einwanderung in Siebenbürgen* („Balkan Archiv“, 3, 1927, pp. 208—226); vezi observațiile lui *Sextil Pușcariu*, în „Dacoromania“, 4, 1924—1926, pp. 1333—1356. *Weigand* a revenit asupra problemei în studiul *Sind die Albaner die Nachkommen der Illyrer oder der Thraken?* („Balkan Archiv“, 4, 1928, pp. 227—251).

Vezi și *L. Tamas*, *Romains, Roumains et Roumains*, pp. 156—170, care se declară de acord cu tezele lui *Weigand*, susținînd: „l'argument tire de la nature des rapports linguistiques albano-roumains suffit, à lui-seul, pour prouver l'origine balkanique de la langue et du peuple roumains“.

În ultima parte a activității, *Weigand* a revenit la vechile sale păreri, susținînd că limba română se înrudește structural cu cea albaneză prin substratul tragic comun acestor limbi (*D. Macrea*, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, Buc., 1965, pp. 243—245).

Vezi, de asemenea, *G. Stadtmüller*, *Forschungen zur albanischen Frühgeschichte*, Budapest, 1941 (extras din *A E C O*, 7, 1941, pp. 1—196).

^{32 bis} Este vorba de lucrarea *Charakteristik der thrakischen Sprache*, Sofia, 1952, în care se spune, printre altele: „concordanțele limbii române cu albaneza pot fi explicate în chip multumitor prin faptul că prima s-a dezvoltat ca o limbă romană pe un fond tragic“ (p. 112).

³³ *C. Daicoviciu*, în *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 51. Vezi și considerațiile aceluiasi în „Tribuna“, 3 febr. 1972, p. 12, unde se arată: „nu putem accepta pretinsa simbioză a vlahilor cu albanezii, de natură a duce

La rîndul său, marele savant *Sextil Pușcariu* spunea: „albanismele noastre — în parte, desigur, străvechi — și coincidențele lingvistice cu albanezii dovedesc un singur lucru, mai presus de orice îndoială, și anume că strămoși de-ai noștri au locuit împreună cu strămoși de-ai albanezilor actuali”³⁴.

După cum a arătat învățatul *I. I. Russu*, faptul că nu există împrumuturi lexicale din albaneză în română și nici invers după anul 600 anulează teoria neștiințifică a conviețuirii albano-române și unul din principalele argumente ale susținătorilor teoriei lui *Roesler*³⁵.

la o înrudire lingvistică și se citează din nou opinia lui *Decev* despre două limbi diferite.

Vezi și *Istoria limbii române*, II, Buc., 1969, p. 365, unde se spune că „cel mai adesea este vorba de fapte moștenite independent în cele două limbi și a căror asemănare se explică prin originea comună indo-europeană și veche balcanică, și nu prin identitatea substratului limbii române cu protoalbaneza”.

³⁴ „Dacoromania”, 1934—1935, p. 330. Vezi și *idem*, *Limba română*, I, pp. 263—272.

³⁵ „Astra”, martie, 1967, p. 4.

Vezi și *I. I. Russu*, *Formarea poporului și a limbii române (Romanitatea și elementele autohtone traco-dace)* („Transilvania”, 1976, nr. 6, p. 39), unde se spune că elucidarea acestui aspect al problemei „albano-române” a făcut să dispară unul dintre cele mai importante argumente ale roeslerienilor.

Vezi, de asemenea, *I. Petkanov*, *Lat. amurga, murga, murgă, Murgas. Une mise au point*, în *XI-e Congrès international des sciences onomastiques*, Sofia, 1970, p. 170, unde se arată: „la partie des Balcanes comprises entre Bitolja et le Danube, Sofia et Montenegro ... jusqu'à l'arrivée des Slaves, pouvait être considérée comme le bastion de l'albanité et de la romanité”.

În această problemă vezi mai nou: *Vi. Georgiev*, *Sur l'ethnogenèse des peuples balkaniques. Le dace, l'albanais et le roumain* („Studii clasice”, III, 1961, pp. 23—27); *I. I. Russu*, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, Buc., 1970; recenzie *A. Vraciu*, în *S C L*, 1971, nr. 1, pp. 85—92; *Ariton Vraciu*, *Limba română și limbile balcanice, problema substratului*, în *Actele celui de al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, II, Buc., 1971, pp. 965—973; *Gr. Brâncuș*, *Albano-romanica, I. Metoda comparației româno-albaneze* (*S C L*, 1971, nr. 4, pp. 411—416); *idem*, II, *Cuvinte autohtone probabile* (*S C L*, 1972, nr. 3, pp. 299—308); *C. Poghirc*, *Réflexions sur les problèmes du dacomoisien* („Studia balcanica”, V, 1971, pp. 171—177), care arată că e greu de stabilit gradul de înrudire între proto-albaneză și substratul românei: este posibil să fie vorba de două dialecte ale aceleiași limbi (dacomoesiană) sau de două limbi diferite (ilirică și dacomoesiană). Vezi și *Istoria lingvisticii românești*, Buc., 1978, pp. 191—192.

Încercarea lui *G. Reichenkron* („Romanisches Jahrbuch”, 1958 și 1960) de a explica unele trăsături comune între albaneză și română printr-o influență armeană a fost respinsă de unii filologi. Vezi *Eric Hamp*, *Deux fantômes de l'ethnogenèse balkaniques* („Studia balcanica”, V, 1971, p. 243—246).

Cei mai mulți învățați români din vremea noastră (I. I. Russu, A. Vraciu, C. Poghiru etc.) au admis o moștenire directă din substratul comun tracic; comunitatea de substrat etnic, social și lingvistic explică deci asemănările dintre cele două limbi.

Un alt argument al adversarilor continuității, începînd cu Sulzer, este acela că, datorită asemănării dialectelor daco-român și macedo-român, nu se poate admite o dezvoltare aparte a românilor.

După opinia unor filologi, asemănarea se datorește faptului că macedonenii „au coborît în locurile pe care le ocupă astăzi prin sec. VIII, IX și X, de prin părțile dunărene”, ceea ce explică asemănarea celor două dialecte³⁶, sau că, „în epoca de formațiune a poporului român, strămoșii macedonenilor trăiau în strîns contact cu elementul românesc din nordul Dunării, prin mijlocirea populației românești de pe amîndouă malurile

De curînd s-a arătat că există unele asemănări între portul popular albanez și cel românesc datorită „afinităților strînsse” ce au existat între tracii și iliri (Andromaqi Gjergji, *Analogies albano-roumaines dans les costumes populaires, in Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, VII, Sofia, 1971, pp. 629—638).

³⁶ Th. Capidan, *Macedo-românii. Vechimea și însemnătatea lor istorică în Peninsula Balcanică* (A I I N C, IV, 1926—1927, p. 177). Vezi și idem, *Aromânismele din dialectul daco-român și problemele care se leagă de ele* („Junimea literară”, 14, 1925, nr. 8—10, pp. 275—291).

Vezi și Valeriu Papahagi, *Originea geografică a aromânilor. Note bibliografice* („Rev. aromânească”, 1929, pp. 56—66), unde — după o trecere în revistă a opiniilor exprimate de diverși învățați în această problemă — se arată că „toți filologii sînt de acord că aromânii sînt veniți de la nord” (subl. ns. — N.S.). Pentru a ilustra teza lui Th. Capidan, Octavian Răuț amintește cîteva toponime bănățene „care conservă o serie de apelative dispărute din graiul local dar încă vii la aromâni”: Agriș, Ciumu, Robu, Sturu, Șumig, Zana etc. (O. Răuț-Vasile Ioniță, *Studii și cercetări de istorie și toponimie*, Reșița, 1976, pp. 22—24).

Asupra datei cînd a avut loc despărțirea între daco- și macedo-români părerile sînt împărțite: Al. Philippide susține că acest fapt s-a produs în sec. VI—VII; Ovid Densusianu în sec. IX—XIII; E. Petrovici susține că „aromâna s-a despărțit de dacoromână prin sec. IX—X, cînd strămoșii aromânilor s-au mutat spre sud, în Pînd, Tesalia și Epir, din partea sud-estică a teritoriului de formație al limbii și poporului român” („Transilvania”, 1942, nr. 11, p. 872). Vezi mai nou V. Romalo — Guțu, *Stabilirea datelor de separație a aromânelor de dacoromână cu ajutorul gloto-cronologiei* (S C L, X, 1959, nr. 4, p. 573—586) și Elena Scărlătoiu, *Nouvelles contributions à l'étude des emprunts slaves dans le lexique aromain* (R E S E E, 15, 1977, nr. 3, pp. 535—549), care admite că întreruperea contactelor între romanitatea nord-dunăreană și cea sud-dunăreană n-a putut avea loc înainte de sec. XI.

acestui fluviu³⁷. După aşezarea slavilor şi bulgarilor, contactul acesta a fost întrerupt, iar cele două dialecte s-au dezvoltat separat.

După cum s-a arătat, „bazându-se pe faptul că dialectul aromân este, faţă de celelalte dialecte sud-dunărene, mai deosebit de dialectul daco-român, toţi lingviştii români sînt de acord că aromânii sînt cei dinţii care s-au rupt de grupul român primitiv³⁸. Este vorba deci de o origine comună şi de două dialecte care s-au format în condiţii istorice diferite, fapt mărturisit de cronicarul bizantin Kekaumenos care ştie că vlahii din Macedonia au venit din regiunea Dunării.

Unii cercetători au dovedit că sînt cuvinte în limba română necunoscute de aromâni: aceră (aquilă), Negoiu, Crăciun, bour, păcură, papură³⁹ etc., aşa cum există în aromână unii termeni bizantini care nu există în daco-română⁴⁰, ceea ce ilustrează dezvoltarea lor în condiţii deosebite.

*

Unul din cele mai slabe argumente din arsenalul lui Rösler este acela că limba română nu putea primi influenţa slavă decît în dreapta Dunării, deoarece în stînga fluviului „locuiau slavi de viţă ruteană⁴¹. Acelaşi argument este utilizat şi de alţi adversari ai continuităţii: Sulzer, Engel sau Tamas (Tremi).

Netemeinicia acestei afirmaţii a fost dovedită de numeroşi învăţaţi, în primul rînd de *Paul Joseph Schafarik*, care a arătat că în sec. V—VII slavii ocupau în mare număr şi fosta Dacie Traiană, unde au exercitat o oarecare influenţă asupra populaţiei daco-romane; după părerea lui Schafarik, toţi românii (vlahii) au aceeaşi origine, trăgîndu-se dintr-un ames-

³⁷ Th. Capidan, în *A I I N C*, 1926—1927, p. 183.

³⁸ D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, Buc., 1961, p. 55.

³⁹ P. Papahagi, *Dovezi din studiu limbii noastre despre continuitatea românilor în Dacia Traiană* („Dunărea”, I, 1923, pp. 105—112, 143—153).

⁴⁰ Idem, în „Pen. Balcanică”, 2, 1924, pp. 29—30; vezi şi idem, *Quelques influences byzantines sur le dialecte aroumain ou macédo-roumain* (R H S E E, 1925, pp. 185—196). Vezi şi A. Sacerdoţeanu, în vol. *Continuitate şi unitate*, p. 120, care constată prezenţa în limba română a altor cuvinte inexistente la macedoromâni (negustor, negoţ, ban etc.).

⁴¹ R. Rösler, *op. cit.*, p. 127.

tec traco-geto-roman asupra căruia s-a exercitat influența slavă⁴².

Mai tirziu, un alt specialist, *Al. Iașimirski*, într-o lucrare intitulată *Împrumuturile slave în limba română ca o dovadă în problema teritoriului de formare a poporului român*, a respins teoria lui Roesler, arătând la rindu-i că populația romanică a primit influența slavă la nordul Dunării, într-o regiune muntoasă, unde au găsit-o slavii. „Lumea plantelor de pădure și de grădină, a ierburilor de pe marginea riurilor, a florilor de platou și de munte, a buruienilor și ciupercilor sînt în mare parte de origine slavă“⁴³.

Savantii români care au reluat problema influenței slave (nu ne interesează aici intensitatea acestei influențe, exagerată de unii învățați) au arătat că aceasta nu s-a putut exercita decît la nordul Dunării, unde slavii au găsit o numeroasă populație daco-romană cu care au conviețuit. Astfel, *Emil Petrovici* — unul din cei mai buni cunoscători ai problemei — a arătat că „simbioza slavo-română din Transilvania a existat înainte de venirea ungurilor“, ea fiind o dovadă a continuității populației autohtone pe acest teritoriu; dacă românii ar fi venit pe acest teritoriu în sec. XII sau XIII, ar fi trebuit să împrumute toponimele de la unguri „care aveau un prestigiu deosebit ca popor stăpînitor, și nu de la slavii sporadici, pe cale de a dispărea“⁴⁴.

La rîndul său, un alt mare slavist, *P. P. Panaitescu*, arăta: „din cercetarea particularităților daco-slave rezultă că romanii au primit aceste influențe în limba lor la nordul Dunării“, de la populația slavă de acolo. Referindu-se la influența slavă asupra limbii maghiare, același învățat preciza: „limba maghiară a suferit și ca înriurirea aceleiași limbi slave și nimeni nu poate afirma că patria primitivă maghiară ar fi în Bulgaria sau Macedonia“⁴⁵ (așa cum se afirmă despre poporul român).

Dintre cercetările mai noi amintim pe cele întreprinse de

⁴² P. J. Schafarik, *Slavische Alterthümer*, Leipzig, I, 1843, p. 32.

⁴³ Al. Iașimirski, *Slavianskie zaïmstrovaniia v rumânskomo iazyke kak dannie dlia voprosu o rodine rumînskogo plemeni*, în *Sbornik Leningradskomu*, St. Petersburg, 1908 și în *Rumâno-slavianskie ocerki*, I/2, St. Petersburg, 1905.

⁴⁴ Emil Petrovici, *Daco slava* („Dacoromania“, 10, 1943, partea a II a, pp. 233—277).

⁴⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, pp. 83, 109.

arheologii *Dan Teodor*⁴⁶ și *Maria Comșa*⁴⁷ și de lingviștii *G. Mihăilă*⁴⁸ și *I. Pătruț*⁴⁹.

Putem spune în concluzie că influența slavă asupra limbii române — îndeosebi toponimia de origine slavă, preluată de maghiari în Transilvania de la populația română aflată aci — este unul din cele mai puternice argumente în favoarea continuității (asupra acestei probleme vom reveni în capitolul consacrat toponimiei).

Un alt argument la fel de neîntemeiat al adversarilor continuității — dar pe care nu-l putem neglija în această prezentare — este acela că limba română nu s-a putut forma decât la sudul Dunării deoarece nu cuprinde elemente germanice; acest argument a fost invocat de Sulzer, Eder, Melich și alții.

Învățații români au răspuns în diverse feluri acestei probleme; de pildă, *Petru Maior* a susținut că asemenea elemente nu există datorită lipsei de afinități între cele două limbi, cea germană și cea română, de origine latină⁵⁰.

Mai tirziu, filologul *C. Diculescu* a exagerat în sens invers, afirmând că influența germană veche asupra limbii române a fost însemnată, putînd fi comparată cu aceea a francilor asupra galoromanilor; el a alcătuit o listă de cca 300 de cuvinte,

⁴⁶ *Natives and Slavs in the East-Carpathian regions of Romania in the 6 th — 10 th centuries*, în vol. *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, Buc., 1975, pp. 155—170.

⁴⁷ *Socio-economic organization of the Daco-Romania and Slav populations on the lower Danube during the 6 th- 8 th centuries*, în vol. *Relations*, pp. 171—200. Vezi și *Mircea Rusu*, *Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația romană din Transilvania (sec. VI—X)* („Apulum”, IX, 1971, pp. 713—730).

⁴⁸ *Studii de lexicologie și istorie a limbii românești*, Buc., 1973.

⁴⁹ *Studii de limba română și slavistică*, Cluj, 1974; recenzie în „Etudes balkaniques”, 1975, nr. 3, pp. 130—133.

Vezi și *Istoria limbii române*, II, Buc., 1969, p. 15, unde se afirmă că nu s-au adus dovezi concludente că vreun cuvînt sau vreo formă slavă ar fi intrat în limba română înainte de sec. IX (*I. Pătruț* susține că influența slavă ar fi început de-abia în sec. X, adică după transformarea latinei dunărene într-o limbă deosebită de latină și de celelalte limbi romanice, în timp ce *G. Mihăilă* consideră că limita inferioară a pătrunderii împrumuturilor slave este sec. VI—VII (*Criteriile determinării împrumuturilor slave în limba română*, în *S C L*, 22, 1971, nr. 4, p. 353).

⁵⁰ Vezi partea I, p. 34.

Într-un articol intitulat *Zina Filma, goștii și geptzii în Dacia*, Buc., 1877, *B. P. Hasdeu* a combătut teoria lui *Roesler* susținînd prezența elementului vechi german în limba română. *Hasdeu* este considerat primul savant care pune în mod științific această problemă. Vezi *E. Lazovan*, *B.P. Hasdeu et les deux nordiques* (*R E R*, 15, 1975, pp. 187—194).

precum și o serie întreagă de nume de locuri și de persoane care ar fi de origine veche germană⁵¹.

Alți savanți, ca *Ernst Gamillscheg*⁵² sau *Sextil Pușcariu*⁵³, au redus mult numărul cuvintelor de origine germană (tufă, pungă, rapăn, stinghe, targă etc.).

Intrucit deci asemenea cuvinte există, și cum, pe de altă parte, *P. Skok* a arătat că „este sigur că elemente germane s-au găsit și în latina balcanică”⁵⁴, acest argument nu mai are valoare⁵⁵.

În plus, după cum a arătat *Sextil Pușcariu*, românii au împrumutat de la germani verbul a cotropi care „e unul din cele dintii cuvinte auzite de noi de la germani și cea mai caracteristică urmă din epoca invaziilor. *Faptul că cotropi se găsește numai la românii din nordul Dunării e și o dovadă elocventă a continuității noastre*”⁵⁶ (subl. ns. — N.S.).

Cît privește vechea influență greacă asupra limbii române, studiile lui *H. Mihăescu* au dovedit că aceasta arată clar că românii nu au venit din Peninsula Balcanică^{56 bis}.

*

⁵¹ C. Diclescu, *Die Gepiden, Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, Leipzig, 1922. Vezi și recenzia lui N. Iorga, în *R H S E E*, 1925, pp. 55—64.

⁵² *Romania Germanica. Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreichs*, Berlin-Leipzig, 1934—1935, pp. 233—266. Vezi și observațiile lui Istvan Kniezsa în *A E C O*, 1937, nr. 1—3, pp. 208—227.

⁵³ *Pe marginea cărților („Dacoromania”, 8, 1934—1935, pp. 276—358) și Limba română, I, pp. 272—274. Pentru alte opinii vezi Al. Philippide, op. cit., I, pp. 349—352; V. Arvinte, Cu privire la elementele vechi germanice ale limbii române (A L I L, 18, 1967, pp. 5—20) și Istoria limbii române, II, pp. 368—370.*

⁵⁴ *P. Skok, Gibt es altgermanische Bestandteile im Rumänischen? („Zeitschrift für romanische Philologie”, 50, 1930, pp. 257—279).*

⁵⁵ Dealtfel, trebuie spus că nici în alte regiuni stăpnite de goți nu s-au păstrat urme în limbă sau în instituții; este cazul Italiei unde a existat un regat al ostrogoților (*P. P. Panaitescu, op. cit., p. 79*). De aceea lingvistul Alf Lombard putea să afirme: „mi se pare că o limbă germanică a putut pătrunde într-o țară muntoasă fără a lăsa în limba acestei țări trăsături durabile, perceptibile încă” (*„Ramuri”, 1976, nr. 3, p. 16*).

⁵⁶ „Dacoromania”, 8, 1934—1935, p. 292.

După unele opinii, goții ar fi împrumutat la rîndu-le unele cuvinte de la populația daco-romană. Vezi *Vittoria Corazza, Un'altra prova della continuità dacoromana: le parole latine in Ulfila* (*„Acta Historica”, Roma, VIII, 1968, pp. 41—48*).

^{56 bis} *H. Mihăescu, L'influence grecque sur la langue roumaine jusqu'au XV-e siècle*, Buc., 1966, recenzia lui V. Horejs, în *„Byzantinoslavica”, 1969, nr. 2, pp. 300—301.*

Din cele relatate mai sus rezultă că *poporul român — ca urmaș al romanității orientale — s-a format pe o arie largă, greu de delimitat cu precizie, dar din care nu poate lipsi, în nici un caz, fosta Dacie romană*⁵⁷. Începutul sec. VII marchează o dată importantă în acest proces prin ruperea unității romanității orientale datorită trecerii slavilor la sudul Dunării: vlahii rămași la sudul Dunării au fost treptat asimilați de slavi, în timp ce populația romanizată de la nordul fluviului a asimilat pe slavii din această regiune.

Nu este în intenția noastră de a discuta aici procesul complex care a dat naștere poporului român și nici data la care s-a încheiat procesul de etnogeneză⁵⁸. După opinia lui C. Daicoviciu, „procesul de formare a poporului român și a limbii românești are loc în ultimele două sau trei veacuri din mileniul I al erei noastre”⁵⁹.

Pornind de la constatarea făcută de K. Jaberg: „ce qui, au point de vue de la géographie linguistique, caractérise les régions colonisées, ce sont des grandes nappes unitaires qui

⁵⁷ Au fost și unii învățați ca B. P. Hasdeu care au susținut că poporul român s-a format pe un spațiu restrâns din Dacia (Oltenia și Hațeg). Reluând ideile lui B. P. Hasdeu, I. Bărbulescu afirma că poporul român s-ar fi format în sud-vestul Daciei, într-un „loc strîmt ... iar acel loc strîmt n-a putut fi decît sigur o porțiune din Dacia Traiană, obținută românilor” (*Problemele capitale ale slavisticii la români*, Iași, 1906; prezentarea lui Al. Philippide, *op. cit.*, I, pp. 804—824).

La rîndul său, C. Daicoviciu susține: „spațiul central în care se petrece și se desăvîrșește acest fenomen de etnogeneză nu putea fi decît regiunile de deal și de munte ale fostei Dacii romane” (*Originea poporului român după cele mai noi cercetări*, p. 95). Analizînd toate mărturiile geografilor despre concentrarea deosebită a satelor vechi românești în regiunile de deal și munte ale României, I. Conea a afirmat la rîndul său că aceste regiuni ar fi constituit „teritoriul nucleu” unde s-a format poporul român (*Cu privire la „teritoriul nucleu” de formare a poporului român*, în „Studii și cerc. de geografie”, 1967, nr. 1, pp. 3—14).

Alți cercetători adaugă la aceasta o zonă „arhaică” danubiană, unde ar fi existat o numeroasă populație romană și romanizată, a cărei amintire se păstrează în toponimele Vlașca și Codrii Vlășiei (E. Lozovan, *Byzance et la romanité scythique*, în R E R, V—VI, 1960, p. 244).

⁵⁸ Vezi V. Arvinte, *Formarea limbii și poporului român în lumina cercetărilor recente* (A L I L, 17, 1966, pp. 13—32); I. Mitrea, *Formarea poporului român în lumina ultimelor rezultate ale cercetării istorico-arheologice* („Ateneu”, febr. 1972).

⁵⁹ C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 95. În *Istoria limbii române*, vol. II, se vorbește însă de româna comună în sec. V—VIII, în timp ce Sorin Stati consideră româna comună limba vorbită în sec. VIII—XI (*Le latin oriental et la reconstruction du roumain commun*, în „Dacoromania”, 1973, pp. 210—214).

se sont formées grâce à l'action des centres colonisateurs et grâce au mélange des dialectes parlés par les immigrants"⁶⁰, *Sextil Pușcariu* a susținut că „unitatea lingvistică din Moldova și Muntenia, față de varietatea de cuvinte și forme din Ardeal, e un indiciu mai mult că leagănul poporului nostru e Ardealul din care s-a coborât mereu surplusul de populație românească⁶¹.

Hărțile *Atlasului lingvistic român* constituie o dovadă puternică pentru susținerea continuității în Transilvania. Ele arată prezența unor termeni de origine latină (nea, păcurar, pedestru, aiu, june) numai în părțile de apus ale Transilvaniei, din Maramureș și Crișana pînă în Banat, lipsind în restul regiunilor carpato-dunărene. Dacă stră-românii ar fi venit din sudul Dunării, lucrul acesta nu ar fi fost cu putință.

Fenomenul a fost relevat de lingviștii români *Sextil Pușcariu*⁶² și *Emil Petrovici*⁶³ ca și de unii filologi străini. Astfel, romanistul *K. Jaberg* susține că hărțile amintite „vorbesc o limbă limpede: cum erau să se păstreze atît de bine elementele latine în nord-vestul actualei Românie dacă românii ar fi venit din Moesia?”⁶⁴. O părere asemănătoare susține și romanistul *Ernst Gamillscheg*, care consideră — tot pe temeiul hărților amintite — că unul din centrele de formare a limbii române a fost regiunea munților Apuseni⁶⁵.

⁶⁰ K. Jaberg, *Aspects géographiques du langage*, Paris, 1936, p. 31.

⁶¹ „Dacoromania”. IX, 1936—1938, p. 446. Cf. și Emil Petrovici care afirmă: „fărimîțarea dialectală a Transilvaniei dovedește că aici n-a avut loc o colonizare mai nouă, ci că populația e așezată din timpuri străvechi în aceleași locuri, astfel încît limba a avut timp să se diferențieze după unități geografice, determinate de sol, în nenumărate celule dialectale” (*Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean*, în „Transilvania”, 1941, nr. 2, pp. 102—106). Vezi și articolul aceluiași, *Românii veniți recent în Transilvania? Ce ne spune lingvistica* (*ibidem*, nr. 7, pp. 467—470), unde se susține, pe baza hărților lingvistice, că „un curent de migrațiune românească din principale în Transilvania n-a existat niciodată” (subl. ns. — N.S.).

⁶² *Les enseignements de l'Atlas linguistique de Roumanie* (R. Trans., 3, 1936, nr. 1, pp. 13—22+15 h.); idem, *Le rôle de la Transylvanie dans la formation et l'évolution de la langue roumaine*, în vol. *La Transylvanie*, 1938, pp. 339—348; idem, *Limba română*, I, Buc., 1940, p. 339.

⁶³ *Stebenberg als Kernland der nördlich der Donau gesprochenen rumänischen Mundarten*, în vol. *Stebenberg*, I, Buc., 1943, pp. 309—317.

⁶⁴ *Die Rumänische Sprach — Atlas und die Struktur des dacoromanischen Sprachgebiets* („Vox Romanica”, V, 1940, p. 73 și urm.). Vezi și idem, *Romanidad oriental y romanidad occidental* („Cahiers S. Pușcariu”, 1953, nr. 1, pp. 1—11).

⁶⁵ *Über die Herkunft der Rumänen*, Berlin, 1940; recenziei lui M. Macrea, în „Transilvania”, 1941, nr. 4, p. 320.

După cum a arătat *Sextil Pușcariu*, „ar fi cel puțin curios ca o populație venită în evul de mijloc din sudul Dunării, unde era aria centrală și deci inovatoare a românismului, să aducă cu sine elementele vechi, și mai curios ca ea să se așeze tocmai în ținuturile vestice, unde știm că romanitatea fusese mai intensă înainte de părăsirea Daciei”⁶⁶.

Un fapt important — relevat de *Emil Petrovici* — este acela că în apusul Transilvaniei se păstrează atât numele antice ale râurilor Timiș, Mureș, Criș, Ampoi, Olt, Someș, „al căror fonetism românesc dovedește că în preajma acestor riuri au viețuit neîntrerupt, din antichitate pînă astăzi, strămoși ai românilor”, dar și o seamă de termeni de origine latină dispăruți în alte regiuni: nea (zăpadă), june (flăcău), aiu (usturoi), a custa (a trăi), pedestru⁶⁷, cuminecătură etc., dovedind astfel că în părțile apusene ale Transilvaniei romanizarea a fost cea mai intensă⁶⁸.

Un puternic argument filologic — pus în valoare de *C. C. Giurescu* — este existența cuvîntului *păcură*, care derivă din latinul *picula*. „Acest cuvînt, care nu există în celelalte limbi romanice, nici în franceză, nici în italiană, nici în spaniolă, nici în portugheză, nu s-a putut forma și păstra decît în stînga Dunării, unde păcura e cunoscută și exploatată din vremi îndepărtate, iar nu în dreapta ei, unde nici romanii, nici popoarele evului mediu n-au avut asemenea exploatări... Originea latină a cuvîntului *păcură* și continua exploatare a acestui produs exclusiv în ținutul carpatic — în Balcani n-a existat —, exploatare atestată documentar în prima jumătate a secolului al XV-lea, duc, cu necesitate, la concluzia continuității populației romanice în amintitul ținut”⁶⁹.

⁶⁶ „Dacoromania”, 1934—1935, p. 326.

Vezi și D. Macrea, *Limbă, istorie și continuitate* („Limbă și Literatură”, 1976, nr. 2, p. 389), care consideră părerile de mai sus drept „cele mai convingătoare ... în problema locului de formare a limbii și poporului român și a continuității noastre neîntrerupte în România de astăzi”.

⁶⁷ Valeriu Rusu, *dr. Pedestru* (S C L, 1970, nr. 4, pp. 491—493).

⁶⁸ Em. Petrovici, *Dovezile filologice ale continuității* („Transilvania”, 74, 1943, nr. 3, pp. 11—12). Aceste considerații de ordin filologic sînt confirmate și de cele etnografice. Vezi R. Vula, *Studii de etnografie și folclor*, Buc., 1975, pp. 49—50, 80, 98 etc.

⁶⁹ C. C. Giurescu, *Vechimea exploatării petrolului și a „certi de pămînt” în țăările românești* („Cibinium”, 1967—1968, p. 15—22); idem, *Elementul daco-roman în spațiul carpato-danubian în secolele III—XIII*, Buc., 1970, p. 21—23.

Întrucît autorul nu a amintit și de topicele derivînd de la cuvîntul *păcură* existente în Transilvania, istoricul L. Makkai afirma că „în Ardeal

Un alt argument de ordin filologic îl constituie utilizarea termenului de *voloh* de către slavii orientali. După cum se știe, denumirea de vlah a fost preluată de bizantini de la slavii de sud, vecinii lor. Pentru slavii de est românii sînt volohi; cu acest nume apar în *Cronica vremurilor trecute*, atribuită lui Nestor, care arată că ungurii, după ce au trecut munții, „începură să se lupte cu volochii și cu slavii care locuiau aceste țări”. „Dacă românii ar fi venit prin sec. X — XIII din Balcani, ei ar fi fost numiți și de slavii de est tot cu numele de vlahi, luat de la slavii de sud. Slavii de est numindu-i însă pe români volochi, deci în forma proprie graiului lor, înseamnă că ei, slavii de est, au cunoscut populația românească aici, la nordul Dunării, în imediata lor apropiere, încă dintru început”⁷⁰.

Tot un argument de același fel a fost adus de slavistul I. Pătruț, care a arătat că absența vocativului în o în nordul României dovedește existența aici a poporului român în secolele X—XI⁷¹.

Însfîrșit, să mai amintim și constatarea slavistului Emil Petrovici, după care elementele romanice din limba și toponimia bulgară nu sînt românești, cum ar fi trebuit să fie dacă românii ar fi venit din mediul bulgăresc în sec. X—XII, ci de origine latină⁷².

În *concluzie* se poate spune că „teoria roesleriană, cu formarea limbii și poporului român în Balcani, cu imigrarea poporului român de la sudul Dunării în Dacia, nu poate fi considerată ca o teorie bazată pe analiza științifică și obiectivă a datelor de ordin arheologic, istoric și lingvistic. În

pină în timpurile cele mai recente nu s-a găsit petrol, deci acolo nu se putuse forma cuvîntul păcură nici în timpul dominațiunii romane, nici după aceea. Așa că adversarii continuității pot să-i mulțumească lui C.C. Giurescu pentru un argument excelent”. În răspunsul său, istoricul român a citat și toponime transilvănene legate de păcură din sec. XVI, arătînd la rîndu-i că „adversarii continuității au o nouă și ... «excelentă» dovadă că teza lor e greșită” (R. Ist., 1976, nr. 8, p. 1235).

⁷⁰ Din *Istoria Transilvaniei*, I, p. 50.

⁷¹ I. Pătruț, *Referitor la cronologia elementelor de origine sud-slavă ale limbii române* („Cerc. lingvistice”, 1967, nr. 1, pp. 21—27).

Despre unele împrumuturi vechi făcute de limbile nord-slave din zona Carpaților din limba română vezi P. V. Kravciuk *Iz Karpatskoj leziki*, în vol. colectiv *Karpatskaia dialektologhia i onomastika*, Moscova, 1972, pp. 118—139, care arată că aceste împrumuturi constituie o dovadă a vechimii românilor în acele locuri. Prezentarea lui Petru Zugun, *Argumente ale continuității limbii și poporului român* („Cronica”, 2 sept. 1977).

⁷² „Tribuna”, 10 febr. 1972, p. 12.

schimb, toate argumentele pledează pentru respingerea acestei teorii simpliste, care în mod cu totul de neînțeles caută să fixeze patria românilor nu acolo unde toate premisele istorice o așezau, adică în Dacia, ci, prin interpretările forțate și absolut neverosimile, căuta spațiul de formare a poporului român în interiorul Peninsulei Balcanice, sprijinindu-se doar pe existența în Balcani a unor frânturi de romanitate și neluînd în seamă masiva existență în nordul Dunării a maselor românești⁷³.

⁷³ C. Dalcoviciu, *Originea poporului român după cele mai noi cercetări*, pp. 93–94.

CREȘTINAREA DACOROMANILOR

Un alt argument adus de adversarii continuității — începînd cu Sulzer — a fost acela că românii nu au putut îmbrățișa credința ortodoxă decît la sudul Dunării, aceasta explicînd faptul că și-au putut-o păstra în mijlocul unor popoare catolice¹; la acest argument Roesler a adăugat folosirea limbii slavone în biserică datorită faptului că românii ar fi stat mult timp în Bulgaria².

După cum am arătat în alt capitol, în Dacia Traiană au fost aduși coloniști din toată lumea romană; printre ei se vor fi găsit desigur și numeroși creștini, fapt mărturisit de scriitorul Tertulian care susține că creștinismul pătrunsese în stînga Dunării înainte de retragerea legiunilor romane³.

Intrucît libertatea practicării creștinismului nu fusese încă

¹ Pentru rezistența opusă de români la încercările de catolicizare, deosebit de grăitoare ni se par constatările iezuitului Antonio Possevino: „este uimitor cît au fost de îndărătnici pînă acum (românii din Transilvania), împreună cu cei din Țara Românească și Moldova, în schisma lor și în ritul grecesc” (*Călători străini*, II, p. 567).

² A. D. Xenopol, *op. cit.*, pp. 69—90.

³ C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, p. 116. D. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ed. a II-a, Buc., 1967, pp. 481—496.

Dintre numeroasele lucrări relative la vechimea creștinismului la români a se vedea: V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, Buc., 1911; J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris, 1918; D.M. Pippidi, *Niceta din Remesiana și originile creștinismului daco-roman*, în *Contribuții la istoria veche a României*, Buc., 1967, pp. 497—516; Mircea Păcurariu, *Creștinismul daco-roman la nordul Dunării în secolul IV* („Mitr. Ardealului”, 1972, nr. 3—4, pp. 191—200); P.P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, pp. 96—105 etc.

recunoscută oficial (va fi recunoscută la 313), se poate spune că retragerea administrației romane din Dacia a ușurat răspîndirea noii religii care nu mai era persecutată de autorități. În plus, după retragerea legiunilor și administrației, s-a desființat și cultul împăratului, astfel încît populația daco-romană a fost liberă să îmbrățișeze creștinismul.

În această vreme (sec. II—III), marea majoritate a locuitorilor Daciei erau încă păgini, după cum o dovedește chiar acest termen din limba română, derivînd din latinul *paganus* care înseamnă „locuitor al satului“ (de la *pagus* = sat); populația rurală la care se referă acest termen s-a creștinat deci mai tîrziu, și anume în secolul al IV-lea și la începutul secolului al V-lea⁴. (Dealtfel, și în Galia creștinismul nu a pătruns la sate decît la sfîrșitul sec. IV.)

Creștinarea daco-romanilor rămași pe teritoriul fostei Dacii Traiane este în parte opera misionarilor veniți îndeosebi din dreapta Dunării, unde existau numeroase episcopii (Tomis, Durostorum, Naissus etc.) ce căutau să răspîndească noua credință⁵. Un rol deosebit în răspîndirea creștinismului în această regiune l-a avut episcopul Niceta din Remesia, care a predicat și a scris în limba latină vreme de aproape o jumătate de secol (367—414)⁶.

Faptul că misionarii predica la nordul Dunării în limba latină este o dovadă că ei se adresau unei populații care vorbea această limbă, adică populației romanizate rămase aici. Astfel, scriitorul Auxentius ne-a păstrat știrea că episcopul

⁴ C. Daicoviciu, în „Anuarul Inst. de studii clasice“, 1936, pp. 192—209 și în „Tribuna“, 24 febr. — 2 martie 1972; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 117. Vezi și M. Macrea, *op. cit.*, p. 476, care consideră că cuceririle din epoca lui Constantin cel Mare „au transplantat“ creștinismul în sudul Daciei.

Vezi și Ligia Birzu, *Continuitatea*, p. 70, care arată: „absența unor elemente creștine sigure în aria culturii Sîntana de Mureș... și constatarea faptului că toate descoperirile de caracter creștin (opaițe, geme, donarium) provin din foste centre romane ne obligă să admitem ideea că singurul mediu propice difuziunii creștinismului rămîne mediul urban și populația romană sau romanizată. Există o serie de fapte care ne fac să credem că în secolul al IV-lea satul rămîne emînamente păgîn și cimitirul 1 de la Bratei de rit păgîn pare să confirme această presupunere“.

⁵ După opinia lui P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 101, „misionarii trecuți în nordul Dunării urmăreau creștinarea barbarilor, ei nu stau așadar la temelia creștinismului daco-roman“; acesta este „urmarea firească a continuității imperiale la nordul Dunării în veacurile IV—VI“.

⁶ D. Pippidi, *op. cit.*, Vezi și I. Ionescu, *Sansala, primul preot creștin daco-roman atestat documentar* („Mitropolia Olteniei“, 1970, nr. 5—6, pp. 485—490).

Ulfila predica în limba gotă și în limba latină. „Pe seama cui a putut predica episcopul amintit, în limba latină, dacă nu pe seama dacilor romanizați și creștinați?“, se întreba pe bună dreptate I. Moga⁷.

O altă dovadă că populația daco-romană s-a creștinat încă din epoca în care se forma poporul român este faptul că termenii care exprimă noțiunile fundamentale ale credinței sînt de origine latină⁸: biserică (*basilica*)⁹, Dumnezeu (*Domine Deus*), cruce (*crux*), a cumineca (*communicare*), a boteza (*baptizare*), creștin (*christianus*), înger (*angelus*), rugăciune (*rogationem*), tîmpla (*templum*) etc. Numeroase sărbători creștine au, de asemenea, denumiri de origine latină: Rusaliile (*Rosalia*), Floriile (*Floralia*), Paștele (*Paschae*), Crăciun (de la *calatio* = convocare, întrunire sau de la *creatio* = creare)¹⁰.

Dintre provinciile românești, Dobrogea (Scythia Minor) — rămasă mai multă vreme sub stăpînire romană — a cunoscut un proces mai timpuriu și mult mai intens de creștinare.

⁷ „Transilvania“, 74, 1943, nr. 3, p. 15.

La aceasta trebuie să adăugăm și constatarea lui P. P. Panaitescu care arată că în sec. VI e.n. ținuturile de la nordul Dunării „sînt legate de mitropolia de limbă latină de la Justiniana Prima, ceea ce arată și limba populației de acolo“ (*Introducere la istoria culturii românești*, pp. 72—73).

⁸ C. Diclescu, *Vechimea creștinismului la români. Argumentul filologic*, București, 1910; I. Ionescu, *Privire asupra cuvintelor cu sens religios din fondul principal lexical al limbii române* („Mitropolia Olteniei“, XX, 1968, nr. 3—4, pp. 341—343).

⁹ După cum a arătat A. Sacerdoțeanu, faptul că dacoromânii au adoptat termenul latin biserică, nu pe cel slav corespunzător, dovedește „că dacoromânii erau creștini cînd au intrat în contact cu slavii și că instituția lor bisericească era consolidată și nu a mai putut fi influențată de limba slavă“ (*Elemente de unitate și continuitate*, p. 128).

După opinia lui C. Daicoviciu, faptul că românii au păstrat termenul de biserică (de la *basilica*) și nu au adoptat *ecclesia*, introdusă în sec. IV e.n., „dovedește că ei nu se găseau la acea dată în Peninsula Balcanică, ci se aflau la nordul Dunării“ („Steaua“, 1967, nr. 7, p. 113).

¹⁰ D. Bălașa, *Cuvîntul românesc Crăciun în antroponime, toponimie, folclor și etimologie* („Mitropolia Olteniei“, 1973, nr. 1—2, pp. 97—140) (cu bibliografia mai veche).

Cît privește termenii slavi privind organizarea bisericii, iată ce spunea Sextil Pușcariu: „Între lipsa unei terminologii creștine care să dovedească o organizație bisericească în epoca latină și lipsa unei terminologii citadine de origine latină este un paralelism perfect și dovedește că creștinismul nostru a fost eminentemente rural. Și precum multe din numele orașelor latine din nordul Peninsulei Balcanice ni s-au păstrat în formă slavă, tot astfel termenii latini în legătură cu organizația bisericească ne-au venit prin filieră greco-slavă, un nou indiciu că pe strămoșii românilor nu avem să-i căutăm în orașele din sudul Dunării“ („Dacoromania“, 1934—1935, p. 335).

Aici a existat în sec. IV—VI un episcop cu reședința la Tomis¹¹ și tot aici ni s-au păstrat numele a numeroși martiri din timpul persecuțiilor lui Dioclețian, dintre care: Chiril, Chindeas și Tasios din Axiopolis¹², Epictet și Astion din Halmyris (lingă Histria)¹³. Cu câțiva ani în urmă, în 1972, în nordul Dobrogei, la Niculițel, s-a descoperit mormintul-criptă a altor patru martiri din vremea persecuției lui Dioclețian, probabil din anul 304: Zoticos, Attalos, Camasis și Filippus; cripta a fost ridicată pe locul mormintului mai târziu, în a doua jumătate a secolului al IV-lea¹⁴.

¹¹ A. Ghimpu-Bolșacov, *Organizarea bisericii din Scythia Minor în secolul al VI-lea* („Glasul bisericii”, 1970, nr. 9—10, pp. 971—977); idem, *Scythia Minor, prima mitropolie a țărilor noastre* (ibidem, 1969, nr. 11—12, p. 1223—1225); Nicolae Șerbănescu, *1600 de ani de la prima mărturie documentară despre existența episcopiei Tomisului* („Biserica ortodoxă română” 1969, nr. 9—10, pp. 966—1026) etc.

Vezi și Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, Buc., 1976, p. 30, unde se spune: „inscripția inedită de la Callatis, conexată cu știrile literare și arheologice, a permis să se conchidă că în Scythia Minor au existat, în secolele V—VI, 15 episcopate, în frunte cu Tomis, metropola provinciei. Multe din aceste episcopate funcționau în cetățile de pe malul drept al Dunării, iar aria lor misionară se întindea și în Muntenia și Moldova”.

Vezi și Ligia Birzu, *Continuitatea*, p. 71, care arată: „aparitia unor puternice centre religioase în Dobrogea și de-a lungul Dunării, atestată prin construirea de lăcașuri de cult (Sucidava, Troesmis, Beroe) și prin organizarea unor episcopate cum sînt cele de la Tomis sau de la Iustiniana Prima, au creat condițiile desăvîrșirii procesului de creștinare în spațiul carpato-dunărean”.

¹² I. Barnea, *Date noi despre Axiopolis* (S C I V, XI, 1960, nr. 1, pp. 69—80); idem, *O inscripție creștină de la Axiopolis* („Studii teologice”, 1954, pp. 219—228). Vezi și Ene Braniște, *Martiri și sfinți pe pămîntul Dobrogei de azi*, în vol. *De la Dunăre la mare. Mărturie istorice și monumente de artă creștină*, Galați, 1977, pp. 34—62.

¹³ G. Moisescu, Șt. Lupșa, Al. Filipașcu, *Istoria bisericii române*, I, Buc. 1957, pp. 48—51.

¹⁴ Victor H. Baumann, *Bazilica cu „martyricon” din epoca romanității tirzilor descoperită la Niculițel (jud. Tulcea)*. („Bul. Mon. istorice”, 1972, nr. 2, pp. 17—26); I. Barnea, *Un martyrium descoperit la Niculițel (jud. Tulcea)* (S C I V, 24, 1973, nr. 1, pp. 123—126); V. H. Baumann, *Cîteva precizări rezultate din cercetarea monumentului paleocreștin din comuna Niculițel (jud. Tulcea)* (A M N, 14, 1977, pp. 245—267), care citează și alte studii.

Pentru alte descoperiri arheologice vezi C. Iconomu, *Noi morminte paleocreștine la Mangalia* („Pontica”, II, 1969, pp. 81—110); V. Culică, *Obiecte cu caracter creștin din epoca romano-bizantină găsite la Pitrjonia-Dobrogea* (ibidem, pp. 353—371); Silvia Baraschi, *Observații asupra necropolelor din epoca feudală timpurie din Dobrogea* (S C I V, 1977, nr. 3, pp. 403—418) etc.

Tot în Dobrogea au fost descoperite numeroase bazine, dintre care cea mai veche pare a fi cea de la Piatra Frecăței-Tulcea, atribuită epocii lui Constantin cel Mare și considerată cea mai veche bazilică din întreaga Europă sud-estică după oficializarea creștinismului¹⁵.

Tot pe teritoriul Dobrogei s-au descoperit peste 200 de inscripții și însemne cu caracter creștin. Multe dintre acestea se află pe stele funerare sau sarcofage din secolele IV—VII descoperite la Tomis, Callatis, Histria, Lazu și în alte locuri¹⁶; numeroase altele se găsesc pe geme, opaițe și diverse vase¹⁷, iar altele au aparținut unor vechi bazine ca cea de la Tomis (sec. V—VI)¹⁸. În afară de acestea, s-au găsit inscripții cu caracter creștin și la diverse construcții laice: în zidul de incintă al cetății Tomis (sfârșitul sec. V — începutul sec. VI)¹⁹, pe un capitel de la Callatis²⁰, în zidurile cetăților Histria și Axiopolis²¹ etc. *Toate aceste descoperiri dovedesc intensitatea vieții creștine în Dobrogea începând din sec. IV e. n.*

Descoperirile arheologice au adus o contribuție hotărâtoare la stabilirea vechimii creștinismului și pe teritoriul fostei Dacii Traiane începând din sec. IV e. n., infirmând teza că românii s-ar fi creștinat la sudul Dunării. Numeroși cercetători care s-au ocupat de această problemă: K. Horedt²², C.

¹⁵ Petre Aurelian, *Beroe I. Necropola din veacurile II—VII e.n. de la Piatra Frecăței*, Buc., 1975, p. 21 (rezumatul tezei de doctorat). Pentru alte bazine vezi Epifanie Norocel Tomitanul, *Bazilicile din Tomis*, în vol. *De la Dunăre la mare*, p. 84—89 și Adrian Rădulescu, *Bazilicile creștine de la Axiopolis, Callatis și Tropaeum Traianum*, în același volum, pp. 90—97.

¹⁶ Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, Buc., 1976, pp. 51—55, 56—57, 64—68, 71—86, 140—141, 154, 187—188 passim.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 89—96, 120—124, 146, 155—156, 158—159, 161, 163—173, 196 passim.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 46—47.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 42—43.

²⁰ *Ibidem*, p. 134.

²¹ *Ibidem*, pp. 151—153, 209.

Vezi și Maria Munteanu, *Mărturiile creștine păstrate în Muzeul de arheologie Constanța*, în *De la Dunăre la mare*, pp. 98—104; Gavrilă Simeon, *Vestigiile și mărturiile creștine din zona gurilor Dunării*, în același volum, pp. 105—110; Emilian Popescu, *Cîteva considerații cu privire la limba inscripțiilor creștine din Scythia Minor în secolele IV—VI*, în același volum, pp. 123—132.

²² *Ein christliche Denkmal aus Potaissa* („Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum“, XI, 1946, p. 13).

Daicoviciu²³, M. Macrea²⁴, D. Protase²⁵, Cloșca L. Băluță²⁶, I. I. Russu²⁷ etc. au studiat și inventariat un număr impresionant de materiale arheologice paleocreștine descoperite pe teritoriul patriei noastre, îndeosebi în Transilvania. Nu le vom putea prezenta aici pe toate, ci ne vom mulțumi doar cu câteva.

Între cele mai vechi dintre aceste descoperiri trebuie amintită gema descoperită la Turda, care atestă pătrunderea creștinismului în Dacia încă de la sfârșitul sec. III — începutul sec. IV e. n.²⁸.

Fără îndoială că una din cele mai importante descoperiri de acest gen este inscripția descoperită la Biertan care cuprinde monogramul lui Hristos și textul: „*Ego Zenovius votum posui*“, adică „Eu Zenobie am pus (această) danie“. După forma literelor și a monogramului, specialiștii au datat inscripția din secolul al IV-lea e. n.²⁹. „Motivul pentru care se așează la Biertan această danie nu poate fi altul decât acela că aici se afla o comunitate creștină în jurul unui sanctuar sau loc de cult creștin“³⁰. Faptul că inscripția e scrisă în limba latină dovedește că autorul ei era un daco-roman care se adresa contemporanilor săi într-o limbă cunoscută acestora. *Inscripția de la Biertan este în același timp o dovadă incontestabilă a continuității populației daco-romane ca și o dovadă peremptorie despre vechimea creștinismului daco-roman*³¹.

²³ *Au sujet des monuments chrétiens de la Dacie Trajane*, în *Mélanges offerts à J. Marouzeau*, Paris, 1948, p. 120—121.

²⁴ *A propos de quelques découvertes chrétiennes en Dacie* („Dacia“, XI—XII, 1945—1947, pp. 281—302); idem, *Viața în Dacia Romană*, Buc., 1969, pp. 476—479.

²⁵ *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, Buc., 1966, pp. 141—158.

²⁶ *O lucernă paleocreștină din Dacia* („Apulum“, VI, 1967, pp. 619—623).

²⁷ *Materiale arheologice paleocreștine din Transilvania* („Studii teologice“, X, 1958, nr. 5—6, p. 311—314). Vezi și Marius Moga, *Vestigiile paleocreștine în Banat*, în vol. *In memoriam C. Daicoviciu*, Cluj, 1974, pp. 259—266 etc.

²⁸ Emilian Popescu, *op. cit.*, pp. 391—392.

²⁹ K. Horedt, *Eine lateinische Inschrift des 4. Jahrhunderts aus Siebenbürgen*, Sibiu, 1941.

³⁰ C. Daicoviciu, *O senzațională descoperire arheologică în Transilvania* („Transilvania“, 72, 1941, nr. 8, p. 577).

³¹ C. C. Giurescu, *Însemnătatea inscripției creștine în limba latină de la Biertan (jud. Sibiu)* („Mitropolia Olteniei“, 1970, nr. 5—6, pp. 473—478).

Inscripția de pe vasul descoperit la Biertan nu este singura de acest fel; cu câțiva ani în urmă, un vas asemănător, cu monogram creștin și cruci încrustate, a fost descoperit la Moigrad (fostul Porolissum). Datînd din același timp cu cel de la Biertan, vasul cuprinde o inscripție asemănătoare, completată de N. Gudea [astfel: „ego <Pa>ulus vot <um> p<osui>”³² și de P. I. David în felul următor: „ego <Zeno>-vius vot<um> p<osui>”³³. După opinia ultimului autor, ținînd seama de scrierea foarte asemănătoare de pe cele două vase, este posibil ca acestea să fi fost lucrate în același atelier și „pentru aceeași persoană: Zenovius, probabil primul episcop daco-roman cunoscut pînă acum în Dacoromania, cu mult înainte de Niceta de Remesiana (sec. V)”. Aceste două descoperiri constituie documente indiscutabile ale organizării creștinismului strămoșilor noștri în limba latină.

Tot în Transilvania s-au mai descoperit inscripții cu caracter creștin la Tg. Secuiesc, Poian, jud. Covasna etc.³⁴

În Oltenia numeroase descoperiri epigrafice cu caracter creștin s-au făcut la Sucidava — unde exista un puternic centru creștin — ca și la Slăveni și Romula, unde au ființat în secolele V—VI comunități creștine mai mici³⁵. La Sucidava a existat încă din sec. VI o bazilică creștină³⁶.

O deosebită însemnătate prezintă apoi descoperirea unui vas din secolul al VI-lea avînd pe el încrustată (după piatra tiparului) o cruce care este fără îndoială simbolul creștin. „Prezența tiparului de cruce în modesta așezare rurală de la Străulești-Lunca constituie încă o dovadă a fondului profund autohton daco-roman al așezărilor Ciurel, iar factura lui reflectă legăturile strînse cu Imperiul în timpul lui Ius-

³² „Flacăra” 1978, nr. 35.

³³ „Săptămîna”, 20 oct., 1978.

³⁴ Emilian Popescu, *op. cit.*, p. 385 și urm.

³⁵ *Ibidem*, pp. 310—311, 314—321, 328—330, 333, 339—344, 346, 350.

³⁶ D. Tudor, *Prima bazilică creștină în Dacia Traiană*, Iași, 1948; E. Popescu, *op. cit.*, p. 311.

Despre bazilica de la Slăveni din sec. IV e.n. vezi D. Tudor, *Biserica paleocreștină de la Slăveni-Olt* (S C I V, 1979, nr. 3, pp. 453—458), care arată că descoperirea „documentează cimentarea puternică a creștinismului la nord de Dunăre în secolele IV—VI e.n.”. Vezi și *idem*, *Biserica Castrensis de la Slăveni pe Olt* („Drobeta”, 1974, pp. 47—53).

tinian³⁷. Tipare asemănătoare s-au mai descoperit la Olteni (Teleorman) și Cindești (Vrancea)³⁸.

De o deosebită importanță sînt și vechile cimitire creștine descoperite pe teritoriul României, dovedind existența unei populații creștine înainte de venirea ungurilor: „The Christian cemeteries of the Ciumbud-Blandiana B type (de adăugat la acestea: Deta, Galoșpetreu, Sălacea etc. — N. S.) from the 9th — 10th centuries which were prior to those of the Bjelo Brdo type, clearly prove that this territory was inhabited by a Christian population who, before the Christianizing of the Hungarians, could have been no other than Romanian-Slav population³⁹.

Toate aceste date — și se mai pot aduce și altele — dovedesc că *poporul român s-a creștinat la nordul Dunării, acolo unde s-a format și în timpul procesului de etnogeneză*. „Creștinismul românesc, ca și graiul românesc, este de caracter latin. Românii sînt, în această parte a Europei, cei mai vechi creștini. Toate popoarele vecine: bulgarii, sirbii, ungurii, slovacii, polonii, rușii au fost creștinate mult în urma lor⁴⁰.

*

Cît privește limba slavonă folosită în biserică pînă în secolul al XVII-lea, aceasta nu a fost adusă de români de la sudul Dunării — cum susținea Roesler — ci a constituit limba „sfîntă“ a tuturor locuitorilor din această parte a Europei, așa cum latina era limba sacră, utilizată în slujbele religioase, în Apusul Europei.

După cum arăta *P. P. Panaitescu*, istoricii care susțin că românii ar fi venit ca păstori de la sudul Dunării de unde au adus liturghia slavă „uită că păstorii nomazi și inculți nu puteau cunoaște o limbă literară, nici nu puteau aduce cu ei din țările slave cărțile traduse de Metodie și Ciril. Dimpot-

³⁷ Margareta Constantiniu, *Elemente romano-bizantine în cultura materială a populației autohtone din partea centrală a Munteniei, în secolele VI—VII e.n.* (S C I V, 17, 1966, nr. 4, pp. 674—675).

³⁸ Pentru Moldova vezi Îndeoșebi Coman Ghenuță, *Mărturii arheologice privind creștinismul în Moldova secolelor VI—XII* („Danubius“, 5, 1971, pp. 75—100+8 pl.).

³⁹ Mircea Rusu, *The autochthonous population and the Hungarians on the territory of Transylvania in the 9th — 11th centuries*, în *Relations between the autochthonous population and the migratory populations*, Buc., 1975, p. 207. Vezi și harta de la p. 214 și lista de la pp. 215—217.

⁴⁰ C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, p. 118.

trivă, liturghia slavă la noi este o dovadă că românii, în vremea cînd au primit-o, erau un popor așezat, cu o clasă superioară învățată⁴¹.

După cum o dovedesc inscripțiile citate, ca și mărturiile cronicarilor și fondul de cuvinte creștine de origine latină din limba română, în primele secole de creștinare dacoromânii au folosit în biserică limba latină⁴².

Asupra datei cînd au adoptat românii limba slavonă în biserică, P. P. Panaitescu susținea că, întrucît ea a fost adoptată de toți românii, inclusiv de cei din Transilvania, este de presupus că adoptarea ei este anterioară cuceririi Transilvaniei de către maghiari „căci această mare reformă religioasă nu s-ar fi putut produce sub scutul coroanei apostolice a sf. Ștefan“; ar fi vorba deci de secolele X—XI, epoca de expansiune a liturghiei slave care tocmai atunci pătrundea și în Rusia⁴³.

O părere similară are A. Sacerdoșeanu, care, pornind de la faptul că, în vremea coabitării româno-slave, limba română s-a îmbogățit cu un vocabular slav, dar a rămas latină și a contribuit la asimilarea slavilor, afirmă că „acest lucru nu ar fi fost posibil dacă în secolul al IX-lea biserica românilor ar fi întrebuintat limba slavă. Introducerea limbii slave în slujba bisericească a avut loc mai tîrziu“⁴⁴.

Unii istorici, ca P. P. Panaitescu, au legat introducerea limbii slavone în biserică de dominația bulgară la nordul Dunării, dominație pe care alți savanți (N. Iorga, G. Brătianu, N. Bănescu etc.) au contestat-o.^{44bis}

⁴¹ P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, p. 197.

⁴² P. St. Năsturel, *Une réminiscence romaine de la messe latine à l'époque de la liturgie slave* („Romanoslavica“, I, 1958, pp. 198—209).

⁴³ P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine et sa importance pour l'histoire des littératures slaves*, Praga, 1931, p. 2. Vezi și idem, *Introducere la istoria culturii românești*, p. 185 și urm., unde se arată că „liturghia slavă a fost adoptată de români în sec. X“.

⁴⁴ A. Sacerdoșeanu, *Elemente de continuitate și unitate*, p. 129.

^{44bis} Vezi G. Brătianu, „Bulgaria de dincolo de Dunăre“ în *izvoarele bizantine*, în *Omagiu lui I. Lupaș*, Buc., 1943, pp. 127—132, care arată că stăpînirea bulgară la nord de Dunăre este o simplă tradiție istorică ce nu corespunde decît pentru scurt timp realităților istorice; N. Bănescu, *Vechiul stat bulgar și țările române*, Buc., 1947; A. Sacerdoșeanu, *Organizarea bisericilor ortodoxe române în secolele al IX-lea și al XIII-lea* („Studii teologice“, 1968, nr. 3—4, pp. 242—257) etc. Vezi și M. Chisvași-Comșa, *Cîteva date arheologice în legătură cu stăpînirea bulgară la nordul Dunării în sec. IX—X*, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, Buc., 1960, pp. 69—79, care arată că sub numele de „bulgari“ se ascund uneori populațiile care trăiau în Imperiul bulgar, adică slavii și străromânii.

Cît privește faptul că în organizarea bisericii ortodoxe române se simte o oarecare influență slavonă (vlădică, stareț etc.), aceasta nu înseamnă că creștinismul daco-romanilor este împrumutat de la slavi. După cum a arătat A. Sacerdoțeanu, „una este să fii creștin și să trăiești într-o organizare religioasă primitivă cu horepiscopi și pseudoepiscopi (cum trăiau daco-romanii în primele secole de la creștinare — N. S.) și alta să ai o ierarhie bisericească stabilă și canonică, gen monarhie ecleziastică. În prima formă avem de-a face cu un misionarism creștin, care nu cunoaște divergențe confesionale, în timp ce în a doua domină contradicțiile confesionale, însoțite de propagandă viguroasă în vederea ciștigării de prozeliți. În ce privește poporul nostru, aceste condiții nu au putut apărea decît mult ulterior schismei (1054) și ca un rezultat al acesteia“. Întrucît ierarhia bisericească nu funcționează independent de puterea laică, în Țara Românească și Moldova nu s-au creat condiții de organizare a bisericii decît târziu⁴⁵.

Un alt argument utilizat de adversarii continuității în sprijinul faptului că poporul român s-ar fi format la sudul Dunării a fost *presupusa dependență a bisericii române de patriarhia de Ohrida*. După cum a arătat savantul M. Lascaris, nu a existat nici o legătură de dependență între această patriarhie și biserica ortodoxă de la nordul Dunării⁴⁶, astfel încît și acest argument s-a dovedit neîntemeiat⁴⁷.

⁴⁵ A. Sacerdoțeanu, *Cu privire la problema continuității poporului român* („Studii“, 1970, nr. 1, p. 11).

Vezi și Emil Petrovici, *Daco-slava* („Dacoromania“, 10, 1943, p. 277), care afirmă: „caracterul oriental și slav al bisericii daco-românilor nu poate servi ca dovadă a venirii acestora de la sud de Dunăre, căci misionari slavi au cutreerat, începînd din sec. X, regiunile de la nord de Dunăre (pînă în stepele sarmate), aducînd cu ei liturgia slavă și terminologia creștină slavonă la populațiile de aci, deci și la populația din Dacia“.

⁴⁶ M. Lascaris, *Joachim, Métropolit de Moldavie, et les relations de l'église moldave avec le patriarchat de Peć et archevêché d'Achris au XV-e siècle*, Buc., 1927. Iată concluzia acestui învățat: „il n'y a jamais eu ni dépendance canonique, ni relations culturelles étroites entre l'église moldave et le patriarchat d'Achris. Quant à la Valachie, il est inutile même de discuter si elle a jamais dépendu de l'archevêché d'Achris, puisque rien n'autorise une pareille hypothèse“.

⁴⁷ Cu toate acestea, și după data apariției articolului lui Lascaris, unii istorici maghiari au susținut ca un „loc comun“ în discuția problemei apartenența românilor la patriarhia de Ohrida (L. Tamas, *op. cit.*, p. 297, 301). Vezi și R H S E E, 1943, p. 96.

În concluzie, putem spune că *nici unul din argumentele privind creștinarea românilor la sudul Dunării nu rezistă unei critici științifice, deoarece ele nu corespund realității istorice cunoscute.* „Originea romană a creștinismului daco-roman, păstrarea și răspîndirea lui pe bază populară prin instituții strict locale în vremea popoarelor în migrațiune și organizarea ierarhiei bisericești proprii cînd ierarhia laică a trecut la crearea statelor românești demonstrează o perfectă unitate etnică și o continuitate de cultură, mereu în dezvoltare”⁴⁸.

⁴⁸ A. Sacerdoțeanu, *Elemente de continuitate și unitate*, pp. 129—130.

Capitolul VI

MĂRTURIILE ARHEOLOGICE, NUMISMATICE ȘI EPIGRAFICE ALE CONTINUITĂȚII

Mărturiile arheologice au fost utilizate mai puțin în trecut pentru dovedirea continuității daco-romanilor¹, aceasta deoarece arheologia a luat o deosebită amploare în ultimele decenii, cînd *descoperirile arheologice au devenit unul din cele mai convingătoare și palpabile argumente că majoritatea populației autohtone a rămas pe loc.*

În situația de acum o jumătate de secol, cînd tăcerea izvoarelor scrise despre populația autohtonă era coroborată cu pretinsa inexistență în Dacia a celorlalte materiale documentare (arheologice, numismatice, epigrafice) — *inexistență datorată lipsei investigațiilor* — era oarecum firesc ca teoria lui Roesler și a adepților săi de mai tirziu să găsească credit în anumite cercuri de învățați². În lumina cercetărilor și descoperirilor cunoscute acum, putem spune că *modul de a pune problema în spiritul discontinuității daco-romanilor și-a pier-*

¹ Dintre lucrările mai vechi a se vedea îndeosebi: G. I. Brătianu, *Les origines du peuple roumain: les données archéologiques*, Buc., 1939; C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia. Cîteva observații și precizări de ordin istoric-arheologic*, Cluj, 1940; idem, *Dovezile arheologice ale continuității* („Transilvania“, 74, 1943, nr. 1, pp. 1—6); idem, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Buc., 1945, pp. 191—264.

² Constatare făcută încă de acum un secol de I. L. Pić, care spunea: „lipsa de izvoare pozitive istorice despre istoria cea mai veche a românilor a fost un rău, care totdeauna fu cauza că se născură atîtea teorii nouă despre această temă care mai mult încurcă obiectul chestionat, decît au contribuit la lămurirea lui ...; sînt astăzi încă destui necredincioși, care, sau din cauze ușor de priceput naționale, sau în urma scrupulelor științifice, neagă adevărul luminat sau îl trag la îndoială și de aceea este necesar de a afla un argument mai palpabil pentru stabilirea și descălecarea cea mai veche și pentru continuitatea românilor în nordul Dunării“ („Cumidava“, V, 1971, pp. 755—756).

dut suportul științific³. După cum s-a spus de curînd, cînd pămîntul vorbește, patimile ar trebui să amuțească⁴. Și totuși...

Nu vom putea enumera aici toate dovezile arheologice ale continuității, mulțumindu-ne să amintim pe cele mai importante, ca și unele concluzii ale specialiștilor.

O deosebită importanță pentru problema continuității o prezintă lucrarea arheologului D. Protase care a strîns toate mărturiile arheologice ale continuității (între anii 271—450) descoperite pînă în anul 1966⁵. Repertoriul său cuprinde așezări, cimitire sau morminte răzlețe și diferite obiecte, asupra cărora nu e cazul să insistăm aici, ele sînt descrise în lucrarea sa, unde se indică și bibliografia aferentă. Subliniem însă că lucrarea „se referă exclusiv la teritoriile care alcătuiseră odinioară provincia Dacia (Transilvania, Banatul, Oltenia și Muntenia de vest)“.

Concluziile lui D. Protase sînt deosebit de importante: „Les découvertes archéologiques et numismatiques datées de la période comprise entre la retraite aurélienne et l'effondrement de la puissance des Huns en Europe centrale et sud-orientale confirment pleinement la justesse de la thèse, soutenue par des nombreux historiens, roumains et étrangers, de l'impossibilité d'une évacuation par les Romains de la totalité ou de la majorité de la population de la Dacie. Par leur fréquence et leur diffusion, ces découvertes attestent que nous ne sommes en présence, dans l'ancienne province, ni d'un vacuum ethnique autochtone, ni de simples restes d'une

³ D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, Buc., 1966, p. 133.

⁴ Al. Constantinescu, *Între istoria silențioasă și istoria zgomotoasă* („Viața românească“, 1978, nr. 9, p. 54).

⁵ D. Protase, *op. cit.* Vezi și idem, *Considérations sur la continuité des daco-roumains en Dacie post-aurélienne, à la lumière des recherches archéologiques et numismatiques* („Dacia“, VIII, 1964, pp. 177—193); idem, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, Buc., 1971.

Pentru completarea repertoriului lui D. Protase cu descoperirile privind secolele VI—IX vezi deosebi Mircea Rusu, *Transilvania și Banatul în secolele VI—IX* („Banatica“, IV, 1977, pp. 169—213), unde se analizează relațiile populației autohtone cu gepizii, avarii și slavii și se publică liste de așezări și cimitire descoperite din sec. VI—VII și VIII—IX, cu trimiteri la lucrările unde au fost publicate.

Pentru contribuția arheologilor clujeni la lămurirea problemei continuității vezi M. Macrea, I. H. Crișan, *Două decenii de cercetări arheologice și studii de istorie veche la Cluj (1944—1964)* (A M N, 1, 1964, pp. 307—365), cu o listă a localităților unde au fost cercetate așezări și cimitire feudale timpurii.

populație romanizată care se ar fi rapid fuzionat în masa „barbară”, dar bine d'ne populație *numeroasă*. Cea-ă continuă d'habita tot l'espae de l'anciena Dacie română, soit dans les anciens établissements du temps de la province, soit dans d'autres établissements nouvellement fondés au cours des IV-e et V-e siècles... Les sources directes d'information, l'archéologie et la numismatique, mettent une fois de plus en évidence cette vérité que *l'argument du silence des sources littéraires au sujet de la population daco-roumaine perd le crédit et la valeur qui lui ont été accordés d'une façon excessive et unilatérale par les adeptes de la discontinuité de la romanité nord-danubienne*. Elles démontrent que le véritable fondement des transformations historiques qui survinrent dans l'ancienne province de Dacie c'est la romanité locale qui la constitue“.

Continuitatea populației daco-române este probată și prin *păstrarea vechilor rituri funerare ale dacilor (incinerarea) și romanilor (înhumarea)*. Numeroasele descoperiri de morminte sau de cimitire făcute la: Alba Iulia, Bratei, Cluj, Iernut, Lechința de Mureș, Moigrad (Porolissum), Proștea Mică, Sarmizegetusa, Sărățeni, Sf. Gheorghe, Soporul de Cîmpie, Turda (Potaissa) etc. i-au permis lui D. Protase să constate *persistența principalelor forme funerare după abandonarea Daciei române*. „La persistance en Dacie postromaine, prouvée maintenant jusqu'au V-e siècle, des principaux types de tombes d'inhumation et d'incinération du temps de l'occupation romaine ne s'explique historiquement que par la continuité de vie et de coutumes d'une nombreuse population daco-romaine“⁶. Astfel, studiul riturilor și ritualurilor funerare la daci și la daco-romani aduce o contribuție substanțială în dovedirea continuității dace sub romani și a persistenței populației romanice în Dacia de după Aurelian pînă la pătrunderea slavilor pe teritoriul României.

După publicarea de către D. Protase a repertoriilor de descoperiri arheologice care atestă continuitatea autohtonilor în Dacia Traiană s-au mai făcut numeroase alte asemenea

⁶ D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, Buc., 1971, pp. 204—206. Vezi și Dardu Nicolaescu-Plopșor și Wanda Wolski, *O contribuție a antropologiei istorice la problema permanențelor în ritualul funerar* („Apulum“, IX, 1971, pp. 735—752).

descoperiri⁷. Nu este scopul lucrării de față acela de a întocmi un inventar complet al acestora, inventar greu de făcut datorită numărului mare de descoperiri, din care unele nici nu au fost încă publicate. Amintim doar câteva dintre acestea: Alba Iulia (sec. IV—XI)⁸, Arad, cartierul Grădiște (sec. III—IV)⁹, Biharea (sec. V—VI)^{9bis}, Cluj (sec. IV)¹⁰, Comana de Jos-Brașov (sec. VIII—IX)¹¹, Cristian-Brașov (sec. IV)¹², Deva¹³, Feldioara (sec. IV)¹⁴, Felnac-Arad (sec. III—IV,

⁷ O sinteză a acestora pînă la 1973 la K. Horedt, *Das archäologische Bild der romantischen Elemente nach der Raumdung Dazlens* („Dacoromania“, 1973, pp. 135—148).

⁸ Gh. Anghel, *Noti descoperiri arheologice în legătură cu așezarea feudală timpurie de la Alba Iulia* („Apulum“, VII, 1968, pp. 469—481); „Dacia“, 1977, p. 357; Radu Heitel, *Noti descoperiri privind continuitatea așezării de la Alba Iulia* („Științele sociale și politice din România. Sinteza informativă“, 1975, nr. 2, pp. 18—19). Deosebit de importante sînt săpăturile din regiunea catedralei catolice care au dus la descoperirea unui monument din sec. X, ca și a unor materiale aparținînd culturii Dridu, dovedind că supușii lui Gyula erau români. Vezi Radu Heitel, *Contribuții la problema genezei raporturilor feudale în lumina cercetărilor arheologice de la Alba Iulia* („Muzeul Național“, II, 1975, pp. 343—351).

⁹ Florian Dudaș, *Un mormînt autohton din sec. III—IV e. n. descoperit la Arad-Grădiște* („Ziridava“, V, 1975, pp. 13—17). Pentru alte descoperiri făcute în această zonă vezi Egon Dörner, *Cercetări și săpături arheologice în jud. Arad* („Materiale“, 9, 1970, pp. 444—465); I. H. Crișan, *Continuitatea dacică în cîmpia Aradului* („Apulum“, VII/1, 1968, p. 241 și urm.).

^{9 bis} Sever Dumitrașcu, *Descoperiri arheologice din sec. V—VI e. n. de la Biharea* („Ziridava“, X, 1978, pp. 81—100), care subliniază „continuitatea de locuire dacică, daco-romană și românească, dovedită de material arheologic concret descoperit în cetate și în așezarea întinsă din jurul cetății“.

¹⁰ Ioana Hica, *Urme de locuire din secolul al IV-lea e. n. la Cluj-Mănăstir*, în vol. *In memoriam C. Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, pp. 165—176; Ioana Hica-Cimpeanu, *Cu privire la unele morminte romane tirzii de la Napoca* (A M N, 14, 1977, pp. 221—237).

¹¹ „Dacia“, 1977, p. 361.

¹² „Cumidava“, II, 1968, pp. 43—51.

¹³ I. Andrițoiu, Ioan Petru Albu, *Deva și împrejurimile în sec. IV—XIV* („Sargetia“, VI, 1969, pp. 57—71); Octavian Floca, *Dovezi ale continuității locuirii a zonei cîmpii Deva în epoca dacică și romană* (*ibidem*, 11—12, 1974—1975, pp. 407—410).

¹⁴ „Cumidava“, V, 1971, pp. 25—44.

Despre descoperirile recente de la Șercaia — Brașov (sec. IV. e. n.), care constituie dovada extinderii populației romanizate din Dacia după retragerea aureliană, vezi H. Daicoviciu, *Arheologie dacică* („Steaua“, 1979, nr. 1, p. 49).

Despre diverse obiecte din sec. IV. e. n. care pledează pentru continuitate vezi Ioana Cimpeanu, *Piese din sec. IV e. n. în colecția Muzeului de istorie a Transilvaniei* (rezumat în „Steaua“, 1979, nr. 5, p. 48).

VII—XIII)¹⁵, Ghidfalău-Covasna (sec. VII—X)¹⁶, Hărman-Braşov (sec. IV, VIII—IX)¹⁷, Lazuri-Satu Mare (sec. VIII—IX)¹⁸, Remetea Mare-Timiş (sec. VIII—IX)¹⁹, Rupea-Braşov^{19bis}, Sălaşuri-Mureş²⁰, Streisîngeorgiu-Hunedoara (sec. VIII—IX, XI—XII)²¹, Şirioara-Bistriţa-Năsăud (sec. XI—XII)²², Şura Mică-Sibiu (sec. IX—X)²³, Turdaş-Alba (sec. VIII—IX)²⁴, Vladimirescu-Arad (sec. III—IV, IX—XI)²⁵, Voivodeni-Mureş (sec. IV—V)^{25bis}. Zăbrani-Arad (sec. X—XII)²⁶ etc., etc.

¹⁵ „Ziridava“, VI, 1976, pp. 47—49, „Dacia“, 1973, p. 375, şi 1977, p. 363. Unele consideraţii cu privire la apartenenţa etnică a populaţiei din această regiune la Mihai Blăjan, Egon Dörner, *Probleme de demografie istorică pe baza studiului căldăruşelor de lut (sec. XI—XIII) descoperite pe teritoriul judeţului Arad* („Ziridava“, X, 1978, pp. 123—138).

¹⁶ „Dacia“, 1973, p. 376.

Despre descoperirile din această regiune vezi Székely Zoltán, *Unele probleme ale cercetării epocii feudale timpurii în sud-estul Transilvaniei (sec. X—XIII)* („Aluta“, 1971, pp. 141—165), unde se arată că descoperirile de la Recl, Sf. Gheorghe, Cernat şi Sîncrăieni dovedesc prezenţa populaţiei româneşti în sec. IX—X şi că populaţia maghiară şi secuiască s-a stabilit aici în sec. XI—XII. Vezi şi Idem, *Aşezări din sec. VI—IX e. n. în sud-estul Transilvaniei* („Aluta“, 1974—1975, pp. 35—55); Idem, *Sud-estul Transilvaniei în secolele VI—XIII e. n. (ibidem, pp. 57—71)* etc.

¹⁷ „Cumidava“, V, 1971, pp. 11—23, 45—51, „Dacia“, 1971, p. 374, şi 1973, p. 378; A. D. Alexandrescu, I. Pop şi M. Marcu, *Raport asupra săpăturilor de la Hărman, jud. Braşov (1961—1970)*. („Materiale“, X, 1973, pp. 231—259).

¹⁸ „Dacia“, 1977, p. 364.

¹⁹ *Ibidem*, p. 367.

^{19bis} Mariana Dumitrache, *Archäologische und Baugeschichtliche Forschungen in der Repser Gegend Viscri-Deutschweitskirch* („Forschungen zur Volk-und-Landeskunde“, 21, 1978, nr. 2, pp. 35—53).

²⁰ Székely Zoltán, *Aşezarea prefeudală de la Sălaşuri* („Marisia“, V, 1975, p. 71 şi urm.). Pentru regiunea Mureşului vezi şi Liviu Marghitan, *Vestigii arheologice ulterioare veacului al IV-lea descoperite pe cursul mijlociu al Mureşului* („Crisia“, IV, 1974, pp. 33—37).

²¹ „Dacia“, 1977, p. 369. Vezi şi Victor Eskenasy, *Cercetări şi sondaje arheologice pe teritoriul aşezării medievale de la Streisîngeorgiu* (B M I, 1978, nr. 1, pp. 57—62).

²² „Dacia“, 1973, p. 392.

²³ *Ibidem*, 1977, p. 370.

²⁴ *Ibidem*, 1972, p. 354.

²⁵ *Ibidem*, p. 355, „Ziridava“, VI, 1976, pp. 50—55.

^{25bis} Mihai Petică, *Elemente de continuitate pe valea Mureşului superior — Sondajul arheologic de la Voivodeni (judeţul Mureş)* („Marisia“, VIII, 1978, pp. 81—89).

²⁶ V. Boroneanţ, *Sondajul arheologic privind feudalismul timpuriu de la Zăbrani-„Sătu“* („Ziridava“, VI, 1976, pp. 57—67).

Pentru descoperirile făcute în judeţul Bihor (Cociuba Mare, Curtuişeni, Ghenetea, Oradea etc.) vezi Sever Dumitraşcu, *Descoperiri arheolo-*

După cum rezultă din această listă și după cum a subliniat și K. Horedt în articolul citat mai sus, continuitatea de viață în sec. IV e.n. se constată nu numai în numeroase sate, dar și în fostele orașe daco-romane Apulum, Napoca, Potaissa, Sarmizegetusa etc., unde populația s-a adăpostit; aceste orașe vor fi părăsite și distruse însă în secolele V—VI.

Una din cele mai importante descoperiri arheologice care constituie „dovada de neînălțurat a continuității etnice daco-romane“ a fost făcută la Bratei-Sibiu²⁷. După cum s-a arătat, importanța excepțională a cimitirului descoperit aici „nu stă numai în documentarea existenței unui grup de daci romanizați trăind în fosta provincie în a doua jumătate a secolului al IV-lea și la începutul secolului al V-lea“, ci și în dovedirea rămîinerii în Dacia, după evacuarea acesteia, a unui număr relativ mare de coloniști, ceea ce confirmă ideea continuării procesului de romanizare și după încetarea stăpînirii romane la nordul Dunării²⁸.

Cel de al doilea cimitir descoperit la Bratei datează din secolele VII—VIII și el dovedește continuitatea de locuire în această regiune²⁹. Descoperirile de la Bratei „sînt de importanță fundamentală pentru dovedirea continuității daco-romane la nordul Dunării, de-a lungul mileniului întii, proces ilustrat de continuitatea de cultură materială, de caracterul său daco-roman, de riturile și ritualurile folosite, de continuitatea de locuire în aceeași vatră“³⁰.

gice din sec. IV—V e. n. în județul Bihor, în Centenar muzeal Iași, 1972, pp. 197—208. Pentru alte descoperiri vezi Dan Teodor, Sesiunea științifică „Noi descoperiri arheologice din perioada formării poporului român“ („Arheologia Moldovei“, VII, 1972, pp. 399—401).

²⁷ Ion Nestor și Eugenia Zaharia, *Raport preliminar despre săpăturile de la Bratei, jud. Sibiu (1959—1972)* („Materiale și cerc. arheologice“, 10, 1973, pp. 191—201); Ligia Birzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V (Cimitirul 1 de la Bratei)*, Buc., 1973; idem, *Continuitatea populației băștinașe din Transilvania la sfîrșitul sec. IV și începutul sec. V pe baza descoperirilor de la Bratei* („Analele Univ. București“, științe sociale, istorie, 15, 1966, pp. 35—48); idem, *Romani și daco-romani în sec. IV e. n. (ibidem, 19, 1970, pp. 19—33) etc.*

²⁸ Ligia Birzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania ...*, p. 95.

²⁹ Eugenia Zaharia, *Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, Buc., 1977.

³⁰ *Ibidem*, p. 5. Despre importanța acestor descoperiri vezi și Dumitru Popa, *Dovezi arheologice privind continuitatea populației autohtone în mileniul I e. n. descoperite pe teritoriul județului Sibiu* („Studii și comunicări“, Sibiu, Arheologie-istorie, 20, 1977).

Deosebit de importante sînt apoi rezultatele săpăturilor arheologice făcute în Țara Birsei, unde acestea au dovedit o continuitate de viață autohtonă neîntreruptă pînă în secolul al XI-lea³¹. Cercetările de aici au dovedit, de asemenea, că, în cursul secolului al XII-lea, comunitățile românești au părăsit așezările din cîmpie și s-au retras spre locuri mai ferite, apărute natural, unde și-au ridicat cetăți de pămînt ca cele de pe dealul Lemeș, sau dintre comunele Hărman și Sîmpetru; aceste cetăți erau menite să le apere de primejdia înaintării maghiare spre Țara Birsei. Descoperirile din această regiune „constituie un argument în plus în combaterea învechitei teorii a unor istorici din trecut, după care, înainte de colonizarea germană, Țara Birsei ar fi fost pustie și nelocuită. Materialul arheologic de care dispunem dovedește că această regiune a fost locuită și înainte de colonizare, aici existînd o numeroasă populație locală românească”³².

De o deosebită importanță sînt apoi descoperirile arheologice care dovedesc prezența în Transilvania, în secolul al X-lea, a unei numeroase populații slavo-române creștinate, descoperiri ilustrate de cimitirele de la Blandiana B, Alba Iulia, Ghirbom, Oradea etc.³³.

Despre ceramica prefeudală de tip Bratei din sec. V—VI e. n., descoperită la Sînmiclăuș—Alba, vezi Gh. Anghel și M. Blăjan, *Săpăturile arheologice de la Sînmiclăuș (com. Șona, jud. Alba), 1974* (A M N, XV, 1977).

³¹ Ioan Pop, *Date arheologice privind continuitatea populației daco-romane pe teritoriul regiunii Brașov în perioada anilor 271—600* („Culegere de studii și cercetări”, Muzeul regional Brașov, I, 1967, pp. 93—112); idem, *Date arheologice privitoare la istoria Brașovului în sec. IX—XI* („Cumidava”, II, 1968, pp. 9—19); A. D. Alexandrescu și Ioan Pop, *Săpăturile de pe dealul Lemeș* („Materiale”, X, 1973, pp. 231—234); I. Pop, *Săpăturile de la poalele dealului Lemeș* (ibidem, pp. 246—258); A. D. Alexandrescu, *Contribuții la cunoașterea populației autohtone în feudalismul timpuriu în Țara Birsei* („Cumidava”, VII, 1973, pp. 47—52); Lucian Chițescu, în R. Ist., 28, 1975, nr. 7, pp. 1059—1060.

³² „Cumidava”, II, 1968, p. 19.

³³ Mircea Rusu, *The autochthonous population and the Hungarians on the territory of Transylvania in the 9th—11th centuries*, în vol. *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, Buc., 1975, p. 210. Vezi și: Sever Dumitrașcu — George Togan, *Cimitirul de la Boarta* („Studii și comunicări”, Muz. Brukenthal, 18, 1974, pp. 93—107); K. Horedt, *Un cimitir din sec. IX—X e. n. la Mediaș* (S Ū B B, Historia, II, 1965, fasc. 2, pp. 7—23); N. Chidioșan, *O necropolă din feudalismul timpuriu descoperită la Sălacea* (S C I V, 20, 1969, nr. 4, pp. 611—615) etc.

De asemenea, cercetările arheologice întreprinse la cetățile: Morești, Dăbica³⁴, Moigrad³⁵, Șirioara³⁶, Laz, Pianul de Sus^{36bis} etc. „have proved, due to archaeological inventory, to the building technique of the earthen walls and defence ditches, as well as due to the analogies they present (Stara Kourim, Bina, Werla, Grünwald etc.) that these fortresses existed during the 9th century; some of them showed signs of destruction and fires which have been connected to the invasions of the Hungarians at the beginning of the 10th century”³⁷.

De o deosebită însemnătate pentru a dovedi prezența românilor în Transilvania la venirea maghiarilor sînt o serie de descoperiri arheologice făcute în cetățile de pămînt ridicate de populația autohtonă, dintre care unele sînt amintite și de Anonymus (Byhor, Sătmăr, castrul lui Gelu de pe Someș etc.). Astfel, materialul ceramic cules în cetatea de la Vladimirescu (Glogovăț) lîngă Arad probează existența cetății încă din secolul al VIII-lea e.n., iar observațiile stratigrafice au dovedit că, în prima jumătate a sec. X (atunci cînd Anonymus plasează rezistența opusă de Glad, voievodul acestei regiuni), primul nivel al fortificației de refugiu

³⁴ Vezi Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, p. 47, care consideră cetatea Dăbica „o cetate voievodală la sfîrșitul sec. IX și la începutul sec. X, așa cum au fost Biharea și Satu Mare, Orșova, Horom și Cuvin”.

³⁵ M. Rusu, *Cetatea Moigrad și porțile Meseșului*, în *Sub semnul lui Clio, Omagiu lui Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, pp. 265—279.

³⁶ M. Rusu — Șt. Dănilă, *Cetatea feudal-timpurie de la Șirioara*, în *File de istorie*, Bistrița, II, 1972, pp. 47—62.

La acestea trebuie adăugată și cetatea de la Cluj Mănăstur care a făcut și ea parte din sistemul defensiv al voievodului Gelu (P. Iambor — St. Matei, *Cetatea feudală timpurie de la Cluj-Mănăstur*, în *A I I C*, XVII, 1975, pp. 291—304); cetatea de la Orlat-Sibiu, unde s-a descoperit ceramică de tip Ciugud (sec. X—XIII) (Th. Năgler, *Cetățile feudale de la Orlat și continuitatea românilor în sudul Transilvaniei*, în „Studii și comunicări”, Sibiu, Arheologie-istorie, 20, 1977).

^{36bis} Despre aceste două cetăți vezi I. Berciu, *Descoperiri din epoca feudală timpurie în raionul Alba Iulia* („Materiale”, IV, 1957, pp. 335—360+1 pl.).

³⁷ M. Rusu, în *II. Internationaler Kongress für Slavische Archäologie*, Berlin, III, 1973, p. 112 și urm. Vezi și idem, *Quelques remarques d'ordre archéologique et historique sur les places fortes transylvaines des IX-e—XII-e siècles*, în *Actes du VII-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, II, Praga, 1971, pp. 1131—1135.

Despre aceste cetăți și importanța lor pentru a dovedi prezența românilor în Transilvania în sec. IX—XI vezi Mircea Rusu, *Cetățile transilvănene din sec. IX—XI și importanța lor istorică* („Ziridava”, X, 1978, pp. 159—171).

a fost distrus de un puternic incendiu, cetatea fiind abandonată în secolul următor³⁸.

Analizele asupra materialului ceramic descoperit la Biharea de Sever Dumitrașcu au dovedit că această ceramică era ornamentată cu striuri, peste care, la partea superioară, s-a tras o bandă de linii în val. Întrucît acest decor este tipic ceramicii vechi românești de tip Dridu din spațiul carpato-dunărean (sec. VIII—XI), este logic să admitem că locuitorii de la Biharea aparțineau aceleiași arii de veche cultură românească³⁹. Descoperiri asemănătoare s-au făcut la Dăbica și în alte locuri.

Unii istorici maghiari au încercat să susțină că aceste vechi cetăți de pămînt ar fi opera unor războinici nomazi, nu a unei populații sedentare de autohtoni. Dacă „descălecătorii” maghiari ar fi fost constructorii acestor cetăți, ar fi fost firesc ca asemenea construcții să fi apărut și în Pannonia, unde s-au așezat mai întîi maghiarii; ori, asemenea cetăți nu sînt cunoscute pînă acum, arheologii maghiari nereușind să descopere decît vechi cetăți rămase de la romani sau altele ceva mai noi, construite de slavi⁴⁰.

Am insistat mai mult asupra cercetărilor arheologice făcute în Transilvania, deoarece această provincie constituie partea cea mai contestată de către roeslierieni. Nu putem trece însă cu vederea nici rezultatele obținute în celelalte provincii, unde s-au făcut, de asemenea, numeroase și însemnate săpături arheologice. Ne vom mulțumi să amintim doar lucrările și concluziile mai importante.

³⁸ M. Petrescu-Dîmbovița, *Cetăți medievale de pămînt pe teritoriul României* („Mag. istoric”, 1978, nr. 9, p. 31); Mircea Zdroba, Mircea Barbu, *Săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimirescu* („Ziridava”, VI, 1976, pp. 50—55); idem, *Noi cercetări privind cetatea de pămînt de la Vladimirescu* (ibidem, VIII, 1977, pp. 17—28); idem, *Șantierul arheologic Arad-Vladimirescu. Campaniile 1977* (ibidem, X, 1978, pp. 101—122).

Despre refolosirea cetății dacice de la Piatra Roșie de către „societatea românească hațegăna”, refolosire datată după ceramică din sec. IX—X, vezi Radu Popa, *Observații privind zidurile cu mortar din cetățile dacice hunedorene* („Sargetia”, 13, 1977, pp. 282—283).

³⁹ „Crisia”, 8, 1978, pp. 60—61. Vezi și M. Rusu, *Contribuții arheologice la istoricul cetății Biharea* (A I I C, III, 1960, pp. 7—25) și S. Dumitrașcu și L. Borcea, *Sondajul arheologic din iulie 1973 în cetatea de la Biharea* („Crisia”, IV, 1974, pp. 57—64), care susțin că cetatea mare, patrulată, de pămînt, a fost ridicată de Menumorut sau de urmașii săi.

⁴⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 32. Faptul că asemenea cetăți s-au ridicat în aceeași epocă și în alte regiuni ale țării, de pildă în Moldova, dovedește că procesul a fost general în societatea românească. Vezi Dan Teodor, *op. cit.*, p. 141.

Pentru regiunea de la nordul Dunării (sudul Munteniei, Olteniei și Banatului) continuitatea este dovedită în numeroase localități, unde s-au construit sau reconstruit în secolele IV sau VI, în vremea lui Constantin cel Mare și Iustinian, numeroase fortificații: Pojejena, Gornea, Svinița, Orșova (Dierna), Drobeta-T. Severin⁴¹, Hinova, Sucidava-Celei etc. Studiul acestor numeroase descoperiri l-a îndreptățit pe D. Tudor să conchidă: „La 271 e.n. Dunărea nu a devenit un zid chinezesc, iar Aurelian n-a fost alungat din Dacia. Imperiul a rămas stăpîn pe multe capete de pod de pe malul stîng al fluviului sub al căror control militar se găseau zone adînci din Munții Banatului, din cîmpiile Olteniei și ale Munteniei. Constantin cel Mare a extins stăpînirea romană pe întreaga cîmpie olteană și munteană, reîntărind astfel romanitatea de la nord de Dunăre“. Această situație a durat pînă în vremea lui Attila⁴².

Concluzii asemănătoare se degajă și din lucrarea lui D. Toropu, care a strîns rezultatele descoperirilor arheologice făcute în 159 localități din Oltenia din epoca 275—1025, dovedind că regiunea a fost populată fără întrerupere în această perioadă⁴³.

Cît privește Moldova, amintim sinteza asemănătoare făcută de Dan Teodor care a demonstrat continuitatea populației românești pe acest teritoriu în secolele V—XI⁴⁴.

⁴¹ Despre acestea vezi mai recent M. Davidescu, *Formarea și continuitatea poporului român în lumina descoperirilor arheologice de la Drobeta-Turnu Severin* („Ramuri“, 1976, nr. 5).

⁴² „Historica“, III, 1974, pp. 107—108. Vezi și M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, pp. 466—468; D. Tudor, *La domination romane au nord de Danube après Aurelien* („Dacoromania“, 1973, nr. 1, pp. 149—161), și O. Toropu, *La frontière nord-danubienne de la Dacie Ripensis depuis l'abandon de la Dacie Trajane jusqu'aux invasions hunniques*, în *Actes du IX-e Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaia 6-13 sept. 1972*, Buc., 1974, pp. 71—81.

⁴³ O. Toropu, *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976.

Vezi și Gheorghe I. Petre-Govora, *Continuitatea daco-romană în nordul Olteniei în sec. VI—VII e. n. în lumina noilor descoperiri arheologice și numismatice* („Drobeta“, 1976, pp. 112—116); Gh. Ștefan, *Justiniana Prima și stăpînirea bizantină la Dunăre de Jos în secolul al VI-lea* (ibidem, 1974, pp. 65—70).

⁴⁴ Dan Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice în problema formării poporului român*, Iași, 1978. Vezi și idem, *Unele probleme privind evoluția culturii materiale din Moldova în secolele VI—X* („Carpica“, II, 1969, pp. 253—309), cu lista celor 127 de descoperiri arheologice de pînă la această dată; Coman Ghenuță,

Nu putem neglija, firește, Dobrogea, unde cercetările arheologice și istorice au dovedit aceeași continuitate de viață ca pe întreg teritoriul patriei⁴⁵.

Cercetările de antropometrie și antropologie, făcute pe baza descoperirilor arheologice, au adus și ele argumente despre originea autohtonă a majorității locuitorilor. De pildă, la cimitirul Blandiana B din sec. X „predomină caractere mediteraneene, care denotă elemente băștinașe”⁴⁶.

Cercetări arheologice cu privire la secolele V—XI în sudul Moldovei („Arheologia Moldovei”, VI, 1969, p. 277—315), precum și datele sintetice publicate de M. Petrescu-Dîmbovița, *Date noi arheologice de pe teritoriul Moldovei privitoare la formarea poporului român* („Muzeul Național”, III, 1976, pp. 17—21).

Vezi, de asemenea, Ioan Mitrea, *Influențe bizantine în cultura materială și spirituală din regiunea subcarpatică a Moldovei în secolele VI—IX* (S C I V, 1979, nr. 2, pp. 145—162), care arată că descoperirile arheologice „atestă în întreaga perioadă a secolelor VI—IX, în regiunea subcarpatică a Moldovei, prezența unei populații autohtone, romanice, parte integrantă a romanității carpato-dunărene”. Despre importante descoperiri de la Izvoare-Bahna (sec. VIII—IX e. n.) vezi idem, *Așezarea prefeudală de la Izvoare-Bahna* („Carpica”, VI, 1973—1974, pp. 55—76 și X, 1978, pp. 205—252).

⁴⁵ Petre Aurelian, *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantines dans la Scythie Mineure aux VI et VII-e siècles de notre ère* („Dacia”, 7, 1963, pp. 317—354+1 h); C. Scorpan, *Aspecte ale problemei continuității și romanizării* („Pontica”, III, 1970, pp. 139—179); idem, *Noi descoperiri getice în Dobrogea romană* (ibidem, IV, 1971, pp. 137—153); idem, *Date arheologice referitoare la sec. VI—VII pe teritoriul Dobrogei* (ibidem, V, 1972, p. 349 și urm.); idem, *Continuitatea în Dobrogea și problema unității culturii geto-dace* („Crisia”, 1972, pp. 155—174) etc. Vezi și Adrian Rădulescu, *Contributions à une meilleure connaissance du répertoire archéologique du haut moyen âge en Dobroudja*, în *Actes du VII-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, II, Praga, 1971, pp. 977—982.

Despre orașele de la Dunărea de Jos amintite la 971 vezi P. Diaconu, *Une information de Skylitzès-Cédrenos à la lumière de l'archéologie* (R E S E E, 7, 1969, nr. 1, pp. 43—49).

⁴⁶ I. Russu, Kurt Horedt, Ion Șerbulescu, *Date antropometrice la osemintele din cimitirul Blandiana B. — secolul X e. n.* („Apulum”, V, 1965, pp. 297—308). Vezi și Dardu Nicolaescu-Plopșor și Wanda Wolski, *O contribuție a antropologiei istorice la problema permanențelor în ritualul funerar* („Apulum”, IX, 1971, pp. 735—752); Ioana Popovici, M. Adam, *Considerații asupra structurii antropologice a populației descoperite în necropola medievală de la Streitsingeorgtu* (B M I, 1978, nr. 1, pp. 50—51) etc.

După cum s-a arătat, „populațiile autohtone care au precedat în timp cultura Sintana de Mureș—Cerneahov sînt puțin cunoscute antropologic, dat fiind practicarea ritului de incinerare” (S. Antoniu-M. Onofrei, *Studiul antropologic al scheletelor din necropola din sec. IV e. n. de la Leșcani* (jud. Iași), în „Arheologia Moldovei”, VIII, 1975, pp. 281—285).

Pe lângă persistența populației autohtone, daco-romane, cercetările arheologice au dovedit coabitarea acestei populații cu unii dintre migratori. Astfel, în necropolele aparținând culturii Sintana de Mureș-Cerneahov s-au găsit morminte de daci, goți și sarmați, fiecare păstrându-și ritul și ritualul funerar⁴⁷.

În schimb, între huni și localnici nu se constată un asemenea amestec⁴⁸. În vremea dominației politice (nominale) a hunilor și pînă la pătrunderea slavilor, în secolele V—VI, se dezvoltă o cultură foarte bine reprezentată a populației autohtone din Muntenia, denumită Ipotești-Cîndești, în care se simte o puternică influență romano-bizantină⁴⁹.

Urmașii hunilor, gepizii, au întreținut relații mai strînse

⁴⁷ Gheorghe Diaconu, *Trgșor. Necropola din secolele III—IV e. n.*, Buc., 1965; Bucur Mltrea și Constantin Preda, *Necropole din secolul al IV-lea în Muntenia*, Buc., 1966; G. Diaconu, *Mogoșani, necropola din sec. IV e. n.*, Tirgoviște, 1970; Idem, *On the socio-economic relations between natives and Goths in Dacia*, în vol. *Relations between the autochthonous population and the migratory populations*, Buc., 1975, pp. 67—75; Ion Io-niță, *The social-economic structure of society during the Goths immigration in the Carpatho-Danubian area*, în același volum, pp. 77—89.

Vezi și Géza Bakó, *Autohtoni și migratori la Trgșor în sec. IV e. n.* („Studii“, 22, 1971, nr. 1, pp. 69—85), care arată că populația autohtonă se afla pe o treaptă mai avansată decît migratorii în evoluția social-economică și că trăia în grupe compacte, diferite de aceștia.

Despre influența populației dacice și daco-romane asupra culturii Sintana de Mureș vezi G. Diaconu, *Gelisch-dakische Elemente in der Sintana de Mureș-Kultur*, în *Thraco-Dacica*, Buc., 1976, p. 309 și urm.

Opinia lui K. Horedt, după care goții ar fi pătruns în Transilvania de-abia la 376 — ceea ce ar rezolva „de la sine“ problema continuității în primul veac de după abandonarea Daciei (*Un nou aspect al continuității*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Buc., 1968, p. 82) a fost considerată fără șanse de a se confirma de C. Daicoviciu (același volum, p. 88).

⁴⁸ Suzana Dolinescu-Ferche, *On socio-economic relations between natives and Huns at the Lower Danube*, în *Relations*, pp. 91—98.

Vezi și Gh. Diaconu, *Despre descoperirile de la Gherăseni-Buzău*, în *Studii și cercetări de istorie buzotănă*, Buzău, 1973, pp. 7—13; Idem, *Așezarea și necropola de la Gherăseni-Buzău* (S C I V, 1977, nr. 3, p. 431 și urm.).

Pentru problema relațiilor popoarelor migratoare cu poporul român vezi și C. C. Giurescu, *Nomadic populations in the Euro-Asian area and the part they played in the formation of mediaeval states*, în *Reports XIV International Congress of the Historical Sciences*, II, New York, 1977, pp. 837—879.

⁴⁹ S C I V, 17, 1966, nr. 4, pp. 665—678.

cu autohtonii, ilustrate de complexe de tip Morești-Bandu din Transilvania⁵⁰.

De la sfârșitul sec. VII și în sec. VIII se surprinde și un amestec de elemente autohtone și avaro-slave, amestec datorit în primul rînd contactului avarilor cu slavii, sub influența cărora primii și-au modificat modul de trai, trecînd la sedentarism⁵¹.

După cum s-a arătat, datorită contactului cu autohtonii găsiți pe acest teritoriu, popoarele migratoare ajunse în Dacia (goții, sarmații, iazigii) au trecut de la obștea gentilică la obștea teritorială⁵². Contactele au fost mai intense în rîndul populației de rînd, între membrii liberi ai obștilor locale și membrii de rînd ai triburilor migratoare.

Dar, dincolo de toate aceste numeroase descoperiri care atestă continuitatea de viață în diferite puncte ale țării, cercetările arheologice au mai dovedit un lucru deosebit de prețios: *continuitatea civilizației materiale care presupune o continuitate etnică*. „Par l'analyse du contenu, du développement et de l'expansion des civilisations de Bratei, d'Ipotești-

⁵⁰ K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Buc., 1958, pp. 71—111; M. Rusu, *The prefeudal cemetery of Noșlac (VI th—VII th centuries)* („Dacia“, VI, 1962, pp. 269—292); Székely Zoltán, *Săpăturile arheologice de la Porumbeni Mici* („Materiale“, VI, 1959, pp. 523—530); Radu Harhoiu, *Aspects of the socio-political situation in Transylvania during the 5th century*, în vol. *Relations*, pp. 99—109; Kurt Horedt, *The Gepidae, the Avars and the Romanic population in Transylvania*, în același volum, pp. 111—112 etc.

⁵¹ M. Comșa, în „Romanoslavica“, IX, 1963, p. 520—521; Mircea Rusu, *Avars, Slavs, Romanic population in the 6th—8th centuries*, în vol. *Relations*, pp. 123—153.

După cum a arătat D. Krundzalov, *Comment distinguer dans les matériaux archéologiques des pays balkaniques la population locale romanisée des Slaves et des autres éléments ethniques* („Acta Univ. Palackianae Olmouensis“, Hist., 7, 1964, pp. 5—43), slavii au imprumutat linia ondulată a ceramicii lor din ceramica provincială romană a populației romanizate.

Opiniile lui C. Daicoviciu, „*Romanitatea scitică*“ de la Dunărea de Jos (A M N, VIII, 1971, pp. 189—195), despre dispariția romanității de la Dunărea de Jos, care ar fi fost slavizată, sînt contrazise de descoperirile arheologice care dovedesc prezența populației daco-romane și în aceste regiuni. Vezi Maria Comșa, *Unele considerații privind situația de la Dunărea de Jos în secolele VI—VII* (A M N, 12, 1974, pp. 300—318).

⁵² Maria Comșa, *Cu privire la caracterul organizării social-economice și politice de pe teritoriul țării noastre în epoca migrațiilor* (S C I V, 18, 1967, nr. 3, p. 436).

Cindești⁵³ e de Dridu⁵⁴, ressortent les données suivantes d'ordre historique concernant la continuité des Daco-Romains en Dacie et la formation du peuple roumain: 1) le caractère dacoroumain de la culture Bratei et son intégration dans l'aire de développement de la culture matérielle romano-byzantine des IV-e — VII-e siècle; 2) cette aire étendue de la culture romano-byzantine est le territoire sur lequel s'est développée la civilisation Ipotești-Cindești et ensuite la civilisation Dridu, que nous considérons également comme provinciale-byzantine, qui s'est élevé sur place, sur un fondement dacoroumain et thraco-roumain⁵⁵; 3) une continuité de civilisation

⁵³ Despre această cultură vezi V. Teodorescu, *O nouă cultură arheologică recent precizată în țara noastră — cultura Ipotești-Cindești*, în *Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie*, II, Buc., 1964, p. 104 și urm.; P. Roman și Suzana Ferche, *Cercetările de la Ipotești (jud. Olt) (Observații asupra culturii materiale autohtone din secolul al VI-lea e. n.)* (S C I V, 1978, nr. 1, pp. 73—93).

Despre succesiunea culturilor Bratei 1 (cu varianta ei răsăriteană — cultura Costișa-Mănoaia-Botoșana, și sudică, cultura Cireșanu), Ipotești-Ciurelu-Cindești (pentru regiunea de la sud de Carpați), Bratei 2 (pentru Transilvania), Suceava (Șipot)-Botoșana II (pentru Moldova), vezi Ligia Bîrzu, *Continuitatea*, pp. 81—88.

⁵⁴ Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, Buc., 1967.

⁵⁵ Cu privire la caracterul culturii Dridu s-au purtat în ultima vreme o serie de discuții: unii istorici și arheologi străini, ca Stancio Vaklinov, plecând de la ideea că populația autohtonă se retrăsese în munți, unde ducea o viață pastorală, au susținut că o asemenea populație nu putea lăsa în cîmpie o cultură caracteristic agrară, cultură care ar fi slavo-bulgară („Steaua”, 1970, nr. 6, p. 78). Vezi și Zofia Hilczerosna, *Le problème de la civilisation de Dridu* („Slavia Antiqua”, 17, 1970, pp. 161—170); Ivan Bojilov, *Kulturata Dridu i pârvento bălgarsko farstvo* („Istoriceski Pregled”, 1970, nr. 4, pp. 115—124), precum și răspunsul Eugeniei Zaharia, *Les sources archéologiques de la continuité daco-romaine* (A M N, 12, 1974, pp. 279—294), care arată lipsa de obiectivitate științifică a acestor autori, care atribuie cultura Dridu oricărui alt popor numai românilor nu, deși aceștia sînt singurul popor autohton din tot spațiul carpato-danubian.

Despre caracterul românesc al acestei culturi, extinsă pe teritoriul întregii țări, vezi: Eugenia Zaharia, *Cîteva observații despre arheologia și istoria sec. VIII—XI pe teritoriul R. S. România* („Aluta”, I, 1969, pp. 117—125); idem, *Données sur l'archéologie des IV-e—XI-e siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu* („Dacia”, XV, 1971, pp. 269—287); Dan Teodor, *Apartenența etnică a culturii Dridu* („Cerc. istorice”, IV, 1973, pp. 127—142); idem, *Contribuția la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei* (S C I V, 19, 1968, nr. 2, pp. 287—314) etc.

Vezi și Maria Comșa, *Cultura materială veche românească (Așezările de la Bucov-Ploiești)*, Buc., 1978, pp. 148—151, care remarcă „pregnanta tradiție autohtonă daco-romană” prezentă în întreaga cultură materială a populației de la Bucov din secolele VIII—X. Vezi și S C I V, 1979, nr. 3, pp. 469—476.

*matérielle implique aussi une continuité ethnique dans l'espace respectif*⁵⁶.

*

Un alt argument utilizat de adversarii continuității (în-deosebi F. Lot, Alföldi, Trembl)⁵⁷ a fost *încetarea circulației monetare romane la nord de Dunăre*. Problema a fost studiată îndeosebi de M. Macrea⁵⁸, K. Horedt⁵⁹, D. Protase⁶⁰ și G. Preda⁶¹.

⁵⁶ Eugenia Zaharia, *Données sur l'archéologie des IV-e—XI-e siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu* („Dacia“, XV, 1971, p. 286). Aceeași concluzie în „Aluta“, I, 1969, p. 122. Pentru unitatea dintre culturile din Moldova și cele din Muntenia și Transilvania vezi Dan Teodor, *op. cit.*, și Sever Dumitrașcu, *Ceramica românească descoperită în Crișana (sec. VIII—XI)* („Crisia“, VIII, 1978, pp. 51—111) care arată că „ceramica românească din Crișana sec. VIII—XI este asemănătoare până la identitate cu ceramica românească din Muntenia, Moldova și Transilvania“, citind o bogată bibliografie despre aceasta. El susține că această ceramică se deosebește „fundamental“ de ceramica slavă, motiv pentru care nu poate fi numită decît *ceramică românească*.

⁵⁷ Recent în *Istoria Ungariei*, apărută în limba engleză la Londra, în 1975, se afirmă: „continuitatea circulației monedei romane sau conservarea tradițiilor artei ceramice romane nu dovedesc nici nu infirmă supraviețuirea populației romanizate“ (R. Ist., 1975, nr. 6, p. 944).

⁵⁸ *Monetele și părăsirea Daciei* („Anuarul Institutului de studii clasice“, 3, 1936—1940, pp. 271—305); idem, *Părăsirea Daciei și problema continuității daco-romane în lumina izvoarelor numismatice*, în *Omagiu lui I. Lupăș*, Buc., 1943, pp. 912—921; idem, *Viața în Dacia romană*, pp. 449—451.

Vezi și V. Părvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, Buc., 1911, p. 147, care arată: „Relațiile nordului cu sudul Dunării, după 270 pînă la sfîrșitul secolului al V-lea, sînt din belșug documentate prin numeroasele descoperiri de monede romane în toate părțile Daciei; Jung a putut stabili, cu ajutorul acestor descoperiri, circulația spre platoul transilvan, prin toate pasurile mai de seamă ale Carpaților“.

⁵⁹ *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, Buc., 1958, cap. *Circulația monetară din Transilvania între 276—450 e. n.* (pp. 11—40).

Vezi și Iudita Winkler, *Circulația monetară și continuitatea populației daco-romane la Potaissa* („Potaissa“, I, 1978, pp. 55—57).

⁶⁰ *Problema continuității în Dacia*, pp. 158—198.

⁶¹ *Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană* (S C I V, 23, 1972, nr. 3, pp. 375—415). Studiul a fost publicat și în limba engleză cu titlul *The Byzantine coins — an expression of the relations between the Empire and the populations north of the Danube in the 6th—13th centuries*, în vol. citat *Relations*, pp. 219—234. Vezi și idem, *Circulația monedelor romane post-aureliene în Dacia* (S C I V, 1975, nr. 4, pp. 441—486), unde se dă o listă completă a descoperirilor monetare făcute.

Vezi și Maria Comșa, *Cu privire la caracterul organizării social-economice ...* (S C I V, 18, 1967, nr. 3, p. 437), care constată: „Numeroasele monede de bronz (deci fără valoare intrinsecă) descoperite de cele mai multe ori izolat în cadrul așezărilor din secolele IV—VI e. n. dovedesc nu

Primul a arătat că există, într-adevăr, un hiatus în ultimul sfert al secolului al III-lea, datorită reformelor monetare, dar că monedele reapar în număr mare începînd din vremea lui Constantin cel Mare, aceasta fiind o nouă dovadă a continuității populației daco-romane. „Reluarea pe scară largă a circulației monetare nu poate fi explicată decît datorită populației daco-romane, singura obișnuită să aprecieze moneda ca mijloc de schimb, nu numai pentru valoarea ei intrinsecă. Ele lipsesc sau sînt foarte puține în așezările sau cimitirele atribuite goților“. Cît privește tezaurele, acestea constau aproape numai din monede de bronz și mai puțin din argint și ele au fost atribuite pe bună dreptate autohtonilor daco-romani, căci noii veniți nu aveau de unde să-și procure asemenea monede vechi, retrase din circulație, decît dacă am admite că și le-au însușit de la populația daco-romană cu care au intrat în contact⁶². Același învățat a arătat că îngroparea de tezaure pe pămîntul Daciei, oricare ar fi cauzele care au determinat-o, „dovedește nu plecarea în masă a locuitorilor..., ci dimpotrivă, că cei care le-au îngropat considerau trecătoare situația și că sperau în îndreptarea ei“.

D. Protase a alcătuit un repertoriu de 161 localități unde s-au făcut (pînă în 1966) descoperiri monetare dintre anii 271—450, perioadă în care a distins trei faze: 1) 271—305, care se remarcă printr-o pronunțată slăbire a circulației monetare; 2) 305—392, cînd se poate vorbi de un reviriment general, de o remarcabilă amploare a circulației monetare în fosta Dacie romană și 3) 393—450, cînd are loc o impresionantă reducere a numărului monedelor de bronz — folosite de populația autohtonă — și o creștere a numărului monedelor de aur. Analiza circulației monetare din perioada 271—450, prin aria de difuziune, frecvența mare și compoziția tezaurelor arată că *circulația monetară este un argument puternic pentru continuitatea populației autohtone de la nordul Dunării*, care a întreținut strînse legături comerciale cu lumea romano-bizantină pînă în secolul al VI-lea.

C. Preda a dovedit la rîndu-i că „fondul etnic al populației din secolele VI—VII e.n., în special din regiunile extracarpa-

numai prezența unei populații daco-romane sau mai tîrziu romanice pe teritoriul țării noastre, dar și faptul că ea atinsese un nivel de dezvoltare care simțea nevoia monedei în relațiile sale de schimb“, fie cu Imperiul roman, fie pe plan intern.

⁶² M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, p. 473.

tice, este acela care va genera pe cel din secolele XI—XII, atîta vreme cît în procesul de circulație monedele apar în aceleași regiuni, în ambele perioade, și se concentrează pe aceleași arii geografice“. După același autor, „teoria imigraționistă n-ar putea să explice persistența unor centre aglomerate de locuire și nici repetarea unor fenomene de circulație monetară care se succed în același loc și în aceleași condiții...; din felul cum se prezintă situația descoperirilor de monede din secolele X—XII, în regiunile carpato-dunărene, nu rezultă că în procesul de circulație s-ar fi produs anumite tulburări și cu atît mai mult că ar fi avut loc schimbări esențiale“. Descoperirile numismatice pledează deci și ele în sprijinul continuității^{62bis}.

*

O altă categorie de izvoare descoperite prin săpături arheologice sînt cele *epigrafice* care au fost strînse de curînd într-un volum de *Emilian Popescu*⁶³. După cum a observat editorul acestor izvoare, numărul inscripțiilor din secolele IV—XIII nu este prea mare în comparație cu perioada anterioară. Această constatare nu este însă valabilă numai pentru Dacia Traiană: „o scădere simțitoare sau chiar dispariție a documentelor epigrafice se constată în toate regiunile care au făcut parte cîndva din Imperiul roman“. Această scădere se explică prin aceea că numărul inscripțiilor a fost totdeauna în strînsă legătură cu existența așezărilor urbane și a unei organizații statale înfloritoare. „Mai ales inscripțiile pe piatră au constituit întotdeauna o caracteristică a vieții orășenești și a bunăstării. La sate se săpau mai rar inscripții de piatră chiar și în perioadele de pace și avînt economic. Este normal deci ca în perioada care ne interesează, cînd ora-

^{62bis} Trebuie să mai amintim și de faptul că tezaurele monetare descoperite confirmă și pătrunderea tirzie a maghiarilor în Transilvania; vezi Eugen Chirilă-Ana Hopîrtean, *Tezaurul monetar de la Turda (Contribuții numismatice la problema penetrației ungarilor în Transilvania în secolul XI)* („Potaissa“, I, 1978, pp. 59—72).

⁶³ *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, Buc., 1976. Studiînd inscripțiile și reprezentările simbolice publicate, L. Stanciu a relevat faptul că „spiritualitatea autohtonă străveche... constituie temelul unor sinteze culturale succesive, prin fuziunea cu spiritualitatea greco-romană și mai tîrziu cu spiritualitatea creștină primitivă și apoi creștină ortodoxă bizantină“ (*Spiritualitatea populației autohtone din Dacia în secolele IV—XIII*, în „Noi, Tracii“, sept.—oct. 1979) și idem, *The spirituality of the autochthonous population in Dacia in the 4—13 th centuries*, în „Ethnologica“, 1978, pp. 57—66).

șele se ruralizează sau dispar și cînd organizația statală slăbește, să constatăm o diminuare a numărului de inscripții. Pînă către sfîrșitul secolului al VI-lea tradiția epigrafică continuă, deși mai modest, în provinciile care au rămas în administrația directă sau sub influența Imperiului roman de răsărit, adică în Scythia Minor (Dobrogea) și o porțiune a Daciei (Oltenia și Banat). În secolele următoare, pînă spre sfîrșitul primului mileniu, numărul lor scade așa de mult că abia putem pomeni ici și colo cîte una. Este perioada de criză acută pentru tot sud-estul european, care se constată în toate domeniile. S-a vorbit de o cezură cu trecutul (*Bruch mit der Vergangenheit*) sub raport cultural, artistic-literar, dar nu de o întrerupere a continuității de populație... Această situație se constată, cu mai multă sau mai puțină intensitate, în toate țările europene⁶⁴.

„Sub aspect numeric, cele mai multe inscripții provin din Dobrogea (Scythia Minor) și din Oltenia și Banat (pămîntul fostei Dacii romane). Provincia Scythia Minor a rămas neîntrerupt, pînă la începutul secolului al VII-lea, sub administrație romano-bizantină, pe cînd Dacia a fost cu excepția sudului, de la Aurelian înainte, *extra imperium*. Muntenia și Moldova, regiuni dintotdeauna în zona de supraveghere a imperiului, cu o mică excepție în Muntenia, au rămas și acum în aceeași stare, dar pe o porțiune mai restrînsă. Cu toate acestea, atît de aici, cît mai ales din Transilvania, Banat și Oltenia, provin inscripții datînd din secolele IV—VI, lucru care atestă *continuitatea populației romanizate și după părăsirea Daciei de către armata și administrația romană. Materialul epigrafic vine astfel să completeze, în chip fericit, dovezile arheologice și literare în privința continuității*“⁶⁵ (subl. ns. — N. S.).

În afară de Dobrogea — unde nu se contestă continuitatea populației sub stăpinirea romano-bizantină de pînă în sec. VII — s-au mai făcut numeroase descoperiri epigrafice la: Sucidava-Celei, jud. Olt (după 275 — sec. VI), Slăveni, jud. Olt (sec. IV—V), Romula-Reșca, jud. Olt (sec. IV—V),

⁶⁴ E. Popescu, *op. cit.*, p. 17. Vezi și idem, *Das Problem der Kontinuität in Rumänien im Lichte der epigraphischen Entdeckungen* („Dacoromania“, 1973, pp. 69—77).

Despre valoarea statisticii epigrafice vezi mai nou A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der Provinz Moesia Superior*, Budapest, 1970, pp. 261—266, și Pierre Salmon, *Population et dépopulation dans l'Empire romain*, Bruxelles, 1974, pp. 173—174.

⁶⁵ Em. Popescu, *Inscripțiile ...*, p. 18.

Desa, jud. Dolj (sec. IV), Virvoru de Jos, jud. Dolj (sfârșitul sec. III — începutul sec. IV), Drobeta-Turnu Severin (începutul sec. IV — sec. V), Dierna-Orșova, jud. Mehedinți (sec. IV), Băile Herculane și Mehadia, jud. Caraș-Severin (sec. IV), Dubova, jud. Mehedinți (sec. IV), Șvinița, jud. Mehedinți (sec. IV), Gornea, jud. Caraș-Severin (sfârșitul sec. III — sec. IV), Pojejena de Sus, jud. Caraș-Severin (sec. IV), Cenad, jud. Timiș (sec. IV), Tg. Secuiesc, jud. Covasna (sec. IV—VI), Poian, jud. Covasna (sec. VI), Biertan, jud. Sibiu (sec. IV), Bratei, jud. Sibiu (sec. IV—V), Potaissa-Turda (sfârșitul sec. III—începutul sec. IV), Cluj-Napoca (sec. III—IV), Micia, jud. Hunedoara (sec. IV), Turnu Măgurele, jud. Teleorman (sec. IV?), Socetu, jud. Teleorman (sec. IV), Curcani, jud. Ilfov (sec. IV)⁶⁶.

Materialul epigrafic foarte bogat descoperit în Oltenia și Banat dovedește că împărații de la Constantinopol s-au preocupat intens de aceste teritorii. unde au construit drumuri și cetăți și au adus numeroase trupe; în două din cele mai importante cetăți, Sucidava și Dierna, au instalat chiar prefecturi militare⁶⁷.

Continuitatea populației autohtone poate fi urmărită și sub aspect onomastic; în inscripțiile publicate se întâlnesc nume folosite și azi: Pricopie, Petre, Constantin, Iosif, Gheorghe etc.⁶⁸.

*

Dovezile arheologice, numismatice și epigrafice ale continuității au convins pe toți cercetătorii români. Iată câteva din părerile mai recente: „Les découvertes de D. Protase (Alba Iulia, Iernut etc.), celles du professeur I. Nestor à Bratei et ailleurs (Bezid, Sălașuri et Filiași en Transylvanie), la civilisation d'Ipotești-Cindești, apparentée à celle de Bratei, Izvorul, Dridu dans la plaine du Danube, Botoșana etc. en Moldavie, constituent déjà d'importants chaînons dans le processus de la continuité. Ainsi donc tous nos chercheurs sont d'accord sur l'existence de la continuité ethnique, en

⁶⁶ *Ibidem*, pp. 293—399.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 32. Vezi și D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a III-a.

⁶⁸ E. Popescu, *op. cit.*, pp. 88, 211, 228—229, 268—269, 270 *passim*. Despre numele Petre, descoperit pe un vas din sec. X, vezi A. Rădulescu, *Un atestat străromânesc la Capidava* („Dacia”, 14, 1970, pp. 311—323).

général dacique et daco-romaine, à la période des migrations⁶⁹.

„Două monumente epigrafice, unul aflat la Biertan (lingă Mediaș), celălalt la Vețel (antica Micia, lingă Deva), diferite obiecte cu caracter creștin, circulația monedei mărunte de bronz, nefolosită de populațiile migratoare, tezaurele monetare conținând piese atât de dinaintea părăsirii, cât și de după efectuarea acesteia, și alte descoperiri arheologice sînt argumente convingătoare în favoarea continuității populației autohtone pe tot cuprinsul fostei provincii⁷⁰.

„Sursele directe de informație, arheologice și numismatice, prin însăși materialitatea lor, pun din nou în lumină adevărul incontestabil că argumentul tăcerii izvoarelor literare cu privire la populația daco-romană își pierde creditul și valoarea acordată excesiv și unilateral de adepții discontinuității romanității nord-dunărene. Ele demonstrează din plin că romanitatea locală formează adevăratul fundament, solid, al prefacerilor istorice din fosta provincie Dacia⁷¹.

⁶⁹ Gh. Ștefan, *Le problème de la continuité sur le territoire de la Dacie* („Dacia”, XII, 1968, p. 348).

⁷⁰ C. Daicoviciu, în „Lupta de clasă”, 1960, nr. 9, p. 37. Vezi și M. Macrea, *op. cit.*, pp. 473—474.

⁷¹ D. Protase, *Problema continuității*, p. 202.

Capitolul VII

ROMÂNII ÎN IZVOARELE ISTORICE LITERARE MEDIEVALE

S-a făcut mult caz de așa-numitul argument *ex silentio*, formulat de Sulzer și Roesler și reluat apoi de numeroși adversari ai continuității: poporul român nu s-a putut forma la nordul Dunării deoarece izvoarele bizantine nu-l amintesc. Dealtfel, așa cum a rezultat din capitolul precedent, acest argument tras din tăcerea izvoarelor antice și-a pierdut cu totul valoarea, ținând seama de mulțimea dovezilor arheologice, numismatice și epigrafice privitoare la existența și la dezvoltarea istorică a populației daco-romane în secolele ce au urmat după abandonarea oficială a Daciei¹.

Pornind de la argumentul lui Roesler și Sulzer, unii istorici maghiari au afirmat că românii au trecut la nordul Dunării în secolul al XIII-lea, când sînt amintiți în documente, afirmație eronată, așa cum vom arăta.

Adevărul este că izvoarele istorice scrise (documente, cronici) îi amintesc pe români cu acest nume începînd din secolul al X-lea, atunci cînd ei se constituie ca popor, atît la nordul, cît și la sudul Dunării. Pînă în acest secol în care sînt amintiți cu un nume propriu nou, este posibil ca daco-romanii să fie cuprinși de autorii bizantini sub diferite denumiri arhaizante sau sub numele popoarelor stăpînitore, după cum este la fel de posibil ca între numeroasele „gentes” sau „nationes” peste care domneau hunii să se înțeleagă în mod tacit și masele de

¹ M. Macrea, *op. cit.*, p. 470.

autohtoni existente în fosta Dacie², după cum au dovedit-o descoperirile arheologice.

„Cauza acestor pomeniri tirzii nu poate fi alta decât faptul diferențierii tirzii a vlahilor de populația romeică a imperiului răsăritean. Abia în ultimele veacuri ale mileniului I din e. n. se poate vorbi de o populație aparte (vlahă), deosebită de poporul grec și de celelalte populații din cuprinsul întregii Peninsule Balcanice“³.

² *Din istoria Transilvaniei*, I, Buc., 1960, p. 50. Vezi și G. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, Buc., 1943, p. 77, care remarcă: „Il faut tenir compte du style des auteurs de ce temps, de leur manie des archaïsmes et de leur goût de l'érudition classique, qui inspirera plus tard celui des historiens de la Renaissance. Pour désigner les peuples divers qui se pressent aux confins de l'empire, ils emploient le plus souvent, non les appellations qui sont en usage à leur époque, mais celles qui désignaient autrefois les habitants de ces mêmes contrées dans les écrits des géographes et des historiens de l'Antiquité. Les habitants des régions balkaniques septentrionales sont donc des «Moesiens», parce que la province romaine s'appelait la Moesie. Ce n'est qu'au XII-e siècle qu'il sera question du «peuple barbare des Moesiens», qui habitent dans les monts de l'Haemus et s'appellent maintenant les «Vlaques». Tout ce qui est au Nord du Danube s'appelle uniformément Scythes, selon Hérodote, qu'il s'agisse des Goths, des Alains, des Huns ou des Avars; le nom d'un peuple mentionné par les auteurs du IV-e et du III-e siècles avant notre ère finit par s'appliquer ainsi aux Tartars de Gengis-Khan, comme les croisés sont encore pour certains auteurs des «Celto-Galates». Le silence des textes au sujet de quelques noms de peuples n'est, en une certaine mesure, qu'un déguisement (subl. ns. — N. S.). Nous devons également considérer le sens exact qu'il faut donner à ces appellations: il ressort d'un examen, même rapide et superficiel, des documents de l'époque médiévale, qu'il n'est nullement ethnique, au sens moderne, mais bien et avant tout géographique“.

Despre așa-numiții „romel“ din sec. VI vezi C. Daicoviciu, „*Romeli*“ lui Maurikios („*Apulum*“, IX, 1971, pp. 731—733) și P. P. Panaitescu, op. cit., pp. 88—89.

Despre sciții amintiți la 865 și considerați de A. Sacerdoțeanu români vezi articolul acestuia *Barbari, sciți sau români în anul 865* („*Rev. macedoromână*“, 1931, pp. 54—60).

Despre diversele numiri sub care erau cunoscuți locuitorii romanizați de la nordul Dunării vezi C. Cihodaru, *Continuitatea populației băștinașe romanizate în regiunile nord-dunărene și urmele ei în toponimie* („*Cerc. Istoric*“, 1977, pp. 249—266), care subliniază faptul că, de la sfârșitul sec. VI, contactul dintre locuitorii amintiți și Imperiul bizantin s-a întrerupt prin așezarea slavilor.

³ *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 50.

O constatare asemănătoare la A. Sacerdoțeanu, *Considerații*, pp. 5—6: „În special românii au fost socotiți, așa cum era și logic, ca însăși națiune componentă a Imperiului oriental. De ce s-ar fi vorbit în special despre ei când diferențierea între ei și greci, poporul dominant, s-a făcut în mod foarte lent, neabătută în seamă? Neluând în considerație aceste lucruri, istoricii au ajuns la concluzia simplistă că, negăsindu-se astfel de

Această nouă realitate etnică este surprinsă documentar sub numele propriu de vlahi într-o scrisoare a împăratului bizantin Vasile al II-lea Macedoneanul din anul 980, mențiunea repetându-se apoi în anul 1020 într-un act emis de același împărat⁴. „Apariția acestui nume, dat românilor de către străini în evul mediu, marchează sfârșitul etnogenezei poporului român; el exprimă exact caracterul său romanic, conținutul de bază al expresiei fiind cel etnic”⁵.

Înainte de această dată și de folosirea termenului vlah, pe la mijlocul secolului al X-lea, împăratul bizantin Constantin al VII-lea Porfirogenetul, în lucrarea sa *De administrando imperio*, numea populația românească romani, pe care-i considera urmașii coloniștilor aduși de împărații romani; el face pentru prima oară deosebirea între populația bizantină, pe care o numește romei, și romani, populația romanică⁶.

Știri precise, care să menționeze pe români fie ca atare, fie ca vlahi, înseamnă că nici n-au existat în acea vreme, nu numai în arcul carpatic ci nici în ținutul bizantin⁷.

Despre împrejurările istorice în care apare noțiunea de vlah vezi mai nou Stelian Brezeanu, *De la populația romanizată la vlahii balcanici* (R. Ist., 29, 1976, nr. 2, pp. 211—222).

⁴ F. Dölger, *Regesten den Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565—1453*, I, München—Berlin, 1924, pp. 98, 104; A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, p. 12.

După opinia lui A. Decei, prima mențiune a numelui de vlah ar fi cuprinsă în geografia lui Moise Chorenaț’i din a doua jumătate a sec. IX, care amintește „țara necunoscută ce-l zic Balak” (*Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenesti*, Buc., 1939, p. 102).

Despre numele Blakumen — sub care unii istorici vedeau pe românii în sec. XII — vezi mai nou K. Horedt, *Blökumanaland și Blakumen* („Arheologia Moldovei”, VI, 1969, pp. 179—185), care arată că e vorba de cumanii negri (blök, blak).

⁵ A. Armbruster, *op. cit.*, p. 15.

⁶ *Ibidem*, pp. 17—18. Autorul amintit susține că „afirmația împăratului bizantin stă la cumpăna a două etape decisive din istoria psihicului poporului român: sfârșitul procesului de formare etnică și lingvistică a poporului român și totodată prima manifestare a conștiinței poporului nou constituit”.

Cam în aceeași epocă, pe la 966, valahii erau amintiți ca popor separat și în opera lui Mutahhar al-Maqdisi (Aurel Decei — Virgil Ciociltan, *La mention des Roumains (Walakh) chez Al-Maqdisi*, în „Româno-arabica”, 1974, pp. 49—54).

Reșinem deci că românii nu puteau fi amintiți în izvoarele scrise pînă în secolul al X-lea, cînd au apărut ca populație aparte, ca urmare a încheierii procesului de etnogeneză⁷.

S-a arătat pe bună dreptate că „primele știri scrise despre români se referă la populația românească din sudul Dunării”⁸. Faptul se datorește în primul rînd situației lor politice superioare — în primele veacuri de existență — în comparație cu cei din nordul Dunării. Totodată, în această perioadă romanitatea sud-dunăreană s-a aflat în contact mai direct cu marile realități ale politicii europene și prin aceasta mai prezentă în conștiința și scrierile epocii”. Întrucît numele comun de vlah oglindește originea și limba comună, „chiar și

⁷ Cf. A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 229: „românii nu puteau să apară în izvoare atîta vreme cît nu constituiau o națiune distinctă”.

Vezi și Eugen Stănescu, *Byzantino-Vlachica, I. Les Vlaques à la fin du X-e siècle — début du XI-e et la restauration de la domination byzantine dans la Péninsule Balkanique* (R E S E E, 6, 1968, nr. 3, p. 432), care susține că românii nu au fost menționați în izvoare pînă în sec. X deoarece nu au participat la evenimentele istorice notabile.

După alte opinii, „așezarea masivă și durabilă a slavilor între Dunăre și Balcani a întrerupt timp de aproape trei veacuri legăturile directe ale românilor cu Imperiul bizantin și de aceea izvoarele scrise nu îi menționează decît în secolul al X-lea, odată cu revenirea Imperiului bizantin la Dunăre” (Lucian Chițescu, *Permanență și unitate în istoria poporului român în secolele III—XIV*, în R. Ist., 1978, nr. 7, p. 1184).

Trebuie să subliniem faptul că secolul al X-lea marchează totdeodată trecerea la o nouă orînduire a unui popor deja format. După cum susține Ligia Birzu, *Continuitatea*, pp. 88—90, ținînd seama de „ansamblul transformărilor care sînt înregistrate pe plan economic, social și în suprastructura politică și ideologică”, se poate spune că „aspectele pe care le îmbracă cultura secolelor VIII—X constituie expresia materială a perioadei de afirmare etnică și politică a românilor, de constituire a celor mai timpurii formațiuni statale românești”. În aceeași vreme, „asistăm la refacerea vechilor legături comerciale, a căror intensificare în cursul secolelor X—XII nu se poate să nu fie corelată cu restaurarea autorității bizantine la Dunăre”.

Pentru izvoarele bizantine care amintesc pe români vezi și M. Gyoni, *Les sources byzantines de l'histoire des Roumains* („Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae”, II, 1953, pp. 225—235). Amintim aci că, în ultima vreme, numărul izvoarelor din această epocă ce menționează pe români a crescut datorită excerptării metodice făcute de un colectiv al Institutului „N. Iorga” pentru izvoarele apusene, bizantine, rusești și orientale.

⁸ După alte opinii, „cea mai veche pomenire a românilor (vlahilor) e aceea a vlahilor din Transilvania (împreună cu slavii) pentru prima jumătate a sec. X, făcută de către anonimul notar al regelui Bela al III-lea” (*Din istoria Transilvaniei*, I, p. 50). După alte păreri, primele informații scrise atît despre românii de la nordul Dunării, cît și pentru cei de la sudul fluviului datează din sec. XI (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 127).

în aceste împrejurări, știrile privind originea romană a românilor își păstrează valoarea în egală măsură și pentru românii din nordul Dunării⁹. Dealtfel, atunci când izvoarele nu precizează despre care vlahi e vorba, este greu de arătat dacă e vorba de vlahii sud sau nord-dunăreni care alcătuiau o entitate etnică, problemă la care vom mai reveni.

Mai târziu, în secolele XII—XIII, „în timp ce românii sud-dunăreni se dizolvă în masa slavă, dispărind în cele din urmă, cu excepția unor mici insule etnice, se afirmă și se întăresc cei de la nord de Dunăre, lucru ce se poate observa și în tot mai frecventa apariție a lor în izvoarele medievale, dovadă a rolului și importanței lor istorice”¹⁰.

Ținând seama de faptul că poporul român, atât cel de la nord, cât și cel de la sud de Dunăre, apare târziu în izvoare, în sec. X, „argumentul pomenirii sau nepomenirii populației românești în nordul Dunării — aproape tot atât de târziu ca și a celei din Peninsula Balcanică — nu poate constitui o dovadă a imigrării românilor în actuala lor patrie din ținuturile sud-dunărene”¹¹ (subl. ns. — N. S.).

Dealtfel, trebuie să arătăm că și alte popoare vechi din această regiune a Europei apar târziu în documente, fără ca cineva să le nege din această cauză autohtonă; de pildă, albanezii sînt amintiți prima oară în sec. XI¹².

Un alt motiv pentru care valahii sînt amintiți destul de rar în izvoarele bizantine este acela formulat de G. Brătianu: „les relations de l'époque ... ne s'occupent guère que de l'histoire politique des conquérants, de leurs chefs et de leurs armées, dans leurs rapports avec l'empire de la Nouvelle Rome... Le chroniqueur n'avait pas à s'occuper de la population d'origine romaine ou romanisée des provinces envahies par les Barbares ... Il ne peut donc être question d'une population

⁹ A. Armbruster, *op. cit.*, p. 16.

¹⁰ *Ibidem*, p. 24.

¹¹ *Din istoria Transilvaniei*, I, pp. 50—51. Nu putem să nu amintim aici și altă constatare, potrivit căreia „numărul de izvoare referitoare la o epocă nu este nicidecum în funcție de popularea sau nepopularea teritoriului de către populația autohtonă, ci în funcție de interesul mai mare sau mai redus pe care îl stîrnea Dacia și locuitorii ei lumii «civilizate» și, deci, scriitorilor ei” (N. Ursulescu, *Problema continuității în lumina unei interpretări statistice a izvoarelor literare despre Dacia*, în „Crisia”, 1972, p. 179).

¹² G. Welgand, *Ethnographie von Makedonien*, 1924, p. 59. Vezi și P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, pp. 111—112.

indigène, non parce qu'elle n'existe pas, mais simplement parce qu'elle n'a pas de rôle politique ou militaire¹³.

Ideea a fost reluată de Ștefan Ștefănescu care precizează: „cronicarii notau nu atât stabilitatea, nu atât cursul normal în desfășurarea istoriei, cât mai ales mișcarea, marile schimbări, numele popoarelor nomade ajunse în stăpânirea ținuturilor românești de unde amenințau Imperiul bizantin, evenimentele importante, confruntările războinice, marile victorii și înfringeri. Numele poporului român se ascundea adesea sub numele popoarelor nomade, care în acțiunile lor militare antrenau și pe supuși. Aceștia au putut să fie desemnați cu numele lor numai în condițiile în care criza se manifesta în rîndurile nomazilor stăpîni și românii puteau să se impună în ochii contemporanilor ca elemente etnice distincte, cu interese adesea deosebite de cele ale popoarelor nomade¹⁴.

Iată deci motivele principale pentru care românii sau vlahii sînt amintiți tîrziu în izvoare, iar după aceea sînt pomeniți destul de rar¹⁵ pînă cînd ajung să-și constituie state de sine stătătoare. Cu toate acestea, *mențiunile lor în izvoarele istorice (documente, cronici, relații diverse) de pînă în secolul al XIII-lea sînt destul de numeroase, ceea ce infirmă teoria emigrării lor la nordul Dunării în această vreme. Ceea ce mai trebuie reținut este faptul că, încă de la începutul apariției lor în izvoare, vlahii sau românii apar ca un popor foarte numeros; unele din aceste izvoare vorbesc de „maxima Valachorum ingenti multitudine¹⁶.*

Unii istorici maghiari au susținut că românii sînt rar amintiți în documentele din secolul al XIII-lea „din cauză că poporul român a venit în teritoriul în chestiune tîrziu și în grupuri răzlețe” și că „numai în secolul al XIV-lea s-a îndreptat spre Ungaria o imigrare mai serioasă dinspre Balcani și a urmat

¹³ G. Brătianu, *op. cit.*, p. 77. O idee asemănătoare susținuse Tomaszek încă din 1878; după părerea sa, „cînd se întîmplă ca istoricii să vorbească despre aceste regiuni, este natural să vorbească despre națiunile domnitoare, care se manifestau în mod activ, iar nu despre populația pasivă, deși era mai numeroasă, a păstorilor și muntенilor de neam românesc, care stăpînise fără întrerupere vechiul teritoriu” (Al. Philippide, *op. cit.*, I, pp. 664—665).

¹⁴ Ștefan Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Înimeietorul” pînă la Mihai Viteazul*, Buc., 1970, p. 16.

¹⁵ După A. D. Xenopol, *Teoria lui Rössler*, p. 287, „retrași în munții lor, românii fură uitați de istorie, care nu vorbește de ei decît atunci cînd vreun mare stat vine în atingere cu dînșii. Iată explicația tăcerii pe care o păstrează asupra românilor scriitorii veacului de mijloc”.

¹⁶ Sextil Pușcariu, în „Dacoromania”, 1934—1935, p. 307.

în chip firesc că documentele referitoare la români au sporit în proporție cu numărul noilor veniți¹⁷.

La această afirmație cel mai bun răspuns l-a dat istoricul I. Moga, care a arătat că raritatea documentelor relative la români se explică prin aceea că „majoritatea documentelor istorice transilvane și-au avut depozitul în arhiva capitlului din Alba Iulia, devastată de tătari la 1241, apoi arsă în două rinduri, la 1277 și 1308, și, astfel, cea mai mare parte a documentelor secolului al XIII-lea nu ni se păstrează în original, ci în confirmări ulterioare din secolul al XIV-lea. Or, asemenea confirmări nu erau solicitate de țărani sau de obștea lor, satul, care din vecie se știa stăpîn pe propriul pămînt, ci de cei ce ajungînd la neînțelegeri asupra dreptului de a stăpîni sate și moșii, care le-au fost date sau uzurpate, aveau nevoie de dovedirea dreptului contestat. Confirmările erau solicitate numai în cazurile favorabile celor ce aveau interesul să le obțină în dauna situației reale din veacul al XIII-lea“.

Cît privește numărul mare de documente din secolul al XIV-lea, el se datorește „necesității de a preciza raporturile de proprietate, devenite discutabile în urma atîtor distrugeri de documente, fapt care face organele administrative să se lovească pretutindeni de prezența românilor, amintindu-i“¹⁸.

¹⁷ *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta, 1941, p. VII. Vezi și Györfy György, *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdetéhez* [Contribuții la istoria românilor în sec. XIII și la originile statului român] („Történelmi Szemle“, 1964, pp. 1—25), care susține că documentele maghiare din sec. XI—XII nu amintesc de români, care sînt pomeniți în 21 documente din sec. XIII.

¹⁸ I. Moga, *Părerii istorice ungurești privitoare la românii din Transilvania medievală*, Sibiu, 1941, p. 6. Vezi și idem, *Les Roumains de Transylvanie au moyen âge*, p. 11, unde se spune: „le document apparaît afin de créer un ordre du droit nouveau comparativement aux réalités préexistantes ... Ainsi, les premiers documents faisant mention des Roumains de Transylvanie se rattachent à trois facteurs nouveaux apparus sur le territoire de cette province: la colonisation de Saxons, la fondation de l'abbaye de Cârța et la colonisation des Chevaliers Teutoniques ... Si ces trois événements n'avaient pas eu lieu, la documentation sur les Roumains aurait été retardée jusqu'à la moitié du XIII-e siècle, ce qui eut servi aux auteurs du *Documenta Valachica* comme un argument en plus, comme un argument décisif, pour démontrer que les Roumains n'auraient émigré en Transylvanie qu'après l'invasion des Tartares de 1241“.

O opinie asemănătoare la Ștefan Pascu, *Die mittelalterlichen Dorfsiedlungen in Siebenbürgen bis 1400* („Nouvelles études d'histoire“, II, 1960, pp. 135—148): data primei mențiuni documentare a unui sat nu corespunde vechimii sale reale ci momentului în care colectivitățile rurale intră în sistemul relațiilor patrimonial-juridice care justifică interesul cancelariei pentru satele respective.

Pe de altă parte, după cum a arătat I. Moga, autoritatea regală maghiară se infiltrează în Transilvania abia după colonizarea sașilor. „În asemenea împrejurări, zadarnic se împiedică istoriografia maghiară de lipsa de documente privitoare la prezența românilor în Transilvania într-o vreme cînd pentru cancelaria ungară această provincie nu se deosebea mult de o «terra incognita». *Aceste documente nu există pentru români cum nu există nici pentru unguri și nici pentru secui, care apar documentar simultan cu românii și cu sașii*” (subl. ns. — N. S.). Acestea fiind faptele istorice, pentru orice istoric obiectiv, apariția tot mai spornică a mărturiilor documentare despre români abia în a doua jumătate a veacului al XIII-lea nu se datorește vreunei imigrări tîrzii a românilor din Balcani ci vremurilor tîrzii în care autoritățile politice, administrative și bisericești ungare au ajuns să se poată organiza în interiorul Transilvaniei¹⁹.

Opinia lui I. Moga este susținută și de un profesor sas, *Rudolf David*, care arată și el că „numai în a doua jumătate a secolului al XII-lea s-a organizat cancelaria regilor unguri și numai de atunci înainte a dat numeroase documente, pe cînd înainte multe lucruri s-au făcut numai verbal”²⁰.

Foarte semnificativ în această privință este și calculul făcut de *E. Szentpétery*, care a arătat că din cele 1750 documente eliberate de cancelaria maghiară între 1001 și 1270 numai 55 se referă la Transilvania²¹; din aceste 55 documente, o treime se referă la români, ceea ce reprezintă o proporție destul de însemnată.

La aceste argumente mai trebuie să adăugăm și pe acela că, dacă ar fi să acceptăm ideea că românii s-au întors în sec. XIII la nordul Dunării, o asemenea strămutare nu putea rămîne neînregistrată de izvoare. Iată ce spunea *V. Pârvan*: „la începutul veacului al XIII-lea românii sînt așa de mulți la miazănoapte de Dunăre și întinși pînă așa de departe, încît dacă ar fi venit din miazăzi, fie odată cu toții, fie în cete mai mari ori mai mici, din veac de om în veac de om, ar fi trebuit să rămînă însemnare în cărțile vechi (care nu lipsesc pentru păr-

¹⁹ I. Moga, *Părerii istorice*, pp. 32—33. Vezi și „Țara Birsei”, 1937, p. 208—209. Despre etapele pătrunderii regatului maghiar în Transilvania vezi partea I, nota 200.

²⁰ „Kronstädter Zeitung”, 1936, nr. 184; citat de N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 40.

²¹ E. Szentpétery, *Az Árpád-házi királyaink okleveleinek kritikai jegyzéke*; citat de I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au moyen âge*, p. 10.

țile și vremile acestea) despre o așa mare strămutare de popoare²².

„Aussi longtemps que dura la polémique scientifique autour de la prétendue immigration roumaine, l'historiographie magyare n'a pu, et ne peut maintenant encore, montrer un seul document authentiquement médiéval ayant enregistré une immigration en masse ou sporadique, d'où résulterait le caractère d'immigrés des Roumains de Transylvanie²³.

De aceea nu putem decît să subscriem la observația lui N. Iorga: „întoarcerea (românilor — N. S.), fără pomenirea în cronici, fără observație în documente, fără opreliști sau privilegii pentru noii veniți nu poate afla nici un argument²⁴; „izvoarele nu spun nimic despre această trecere²⁵.

„O trecere masivă de români din sudul în nordul Dunării n-a putut fi dovedită pînă acum, nici din punct de vedere istoric nici din punct de vedere lingvistic²⁶.

*

După această introducere cu privire la izvoarele istorice în care apar românii și la data relativ tîrzie cînd aceștia sînt menționați de izvoarele scrise, să prezentăm pe scurt aceste izvoare, utilizînd lucrările predecesorilor²⁷.

După izvoarele bizantine amintite mai sus, datînd din secolul al X-lea, principalul izvor care atestă prezența românilor (vlahilor) la nordul Dunării este *cronica notarului anonim al regelui Bela*, cunoscut ca „P. Dictus magister quondam regis

²² V. Pârvan, *op. cit.*, p. 12.

²³ I. Moga, *op. cit.*, p. 146; vezi și p. 16.

²⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 45.

Vezi, de asemenea, C. Daicoviciu, care arată: „Cronicarii bizantini nu știu, firește, nici de o revenire din Haemus a vlahilor la Dunăre, prin sec. IX—XII, și ar fi absurd să presupunem că din munții lor aceștia s-ar fi încumetat să se întoarcă acolo unde fierbea mai grozav cazanul luptelor și năvălirilor de tot felul“ („Tribuna“, 12 nov. 1970, p. 4) (subl. ns. — N. S.).

²⁵ N. Iorga, *Romanitatea din jurul Brașovului* („Rev. istorică“, 1939, p. 360). Marele istoric adaugă: „Și apoi nimeni nu avea interesul să ne scoată de acolo și noi nu aveam interesul să părăsim un teritoriu unde eram privilegiați pentru a trece în teritoriul unguresc, teritoriu de catolicism, de feudalism, lucruri cu totul deosebite de religia și de felul nostru de viață“.

²⁶ D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, p. 52.

²⁷ A. D. Xenopol, *Teoria lui Rössler*, pp. 93—134; D. Onciul, *Teoria lui Roesler*; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 229—260; A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, p. 19 și urm., etc.

Bele notarius“ sau Anonymus. Cronica sa și identificarea autorului au constituit subiectul a nenumărate studii²⁸.

Ținând seama de faptul că informațiile notarului anonim dovedesc prezența românilor în Transilvania înainte de venirea ungarilor, numeroși istorici, începînd cu Sulzer și Roesler²⁹, au negat valoarea acestor informații³⁰; unii dintre ei au considerat că Anonymus, care nu avea decît cunoștințe topografice foarte vagi despre Transilvania, „n-a făcut decît să plaseze în trecut și într-o formă fantezistă condițiile demografice ale timpului său“³¹.

Ceea ce ni se pare curios este că unii dintre adversarii de astăzi ai continuității consideră drept „basme“ afirmațiile notarului anonim despre prezența românilor în Transilvania³², în timp ce cu ani în urmă susțineau exact contrariul. Iată ce spunea în 1946 același L. Makkai despre Anonymus: „critica modernă a izvoarelor a izbutit să precizeze într-un

²⁸ A. Armbruster, *op. cit.*, p. 29, nota 58. Vezi și V. D. Koroliuk, *Slavjane, vlahi, rimljane i rimske pastuki vengreskogo „Anonima“*, în *Jugovostočna Evropa v srednje veka*, 1972, pp. 139—159.

²⁹ Acesta chiar într-un studiu special: *Zur Kritik der aeltesten ungarischen Geschichte*, Troppau, 1860 și în cap. IV din *Rumaenische Studien* (titlul *Die Anfänge der Ungarn und der Anonymus*).

³⁰ A. de Bartha susținea, de pildă: „este imposibil să-l considerăm (pe Anonymus) ca un izvor serios în privința cuceririi țării“ (*Romains et Magyars devant l'histoire*, Paris, 1899, p. 70 și urm.). Vezi și Réthy László, *Anonymus az erdély oláhokról* [A. despre românii din Transilvania], Budapesta, 1880; Csetneki (Jelenik) Elek, *Anonymus az erdély oláhokról* („Egyetemes Philologiai közlöny“, 1881, pp. 229—254); Konrad Schünemann, *Die „Römer“ des Anonymers Notars* („Ungarische Jahrbuch“, 1926, pp. 448—457); L. Tamas, *op. cit.*, pp. 241—256 etc. Pentru bibliografia mai nouă vezi Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, ed. II-a, pp. 26—28.

Pentru poziția mai nouă a istoriografiei maghiare a se vedea îndeosebi Kristó Gyula, *Rómaiak és vlachok Nyestornál és Anonymusnál* [Romani și vlahi la Nestor și Anonymus] („Századok“, 1978, nr. 4, pp. 623—661), în care autorul reia teoria mai veche a aceleiași istoriografii, potrivit căreia cronica lui Anonymus nu poate fi luată în considerare deoarece nu este contemporană evenimentelor prezentate și nu face decît să transpună pentru epoca cuceririi Transilvaniei de către maghiari (sec. X) situația etnică existentă în vremea în care și redactează opera (sec. XII—XIII). După opinia lui Kristó, „analizele referitoare la Nestor și la sursele medievale maghiare nu dovedesc, nici în cea mai mică măsură, teoria continuității daco-romane“. O opinie contrară a susținut V. D. Koroliuk, *Slavjane, vlahi, rimleane i rimske pastuhi vengreskogo „Anonima“*, în *Jugo-vostocina Evropa v srednje veka*, Kișinev, 1972.

³¹ *Documenta historiam Valachorum*, p. LXI. Vezi respingerea acestei teze la C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, p. 38.

³² L. Makkai, în „Történelmi Szemle“, 1975, nr. 4; vezi și R. Ist., 1976, nr. 8, p. 1234.

mod incontestabil că informațiile privitoare la cucerirea ungară a Transilvaniei furnizate de cronici și de notarul anonim provin dintr-o primă *Gesta Ungarorum*, operă compusă la finele secolului XI, adică la o dată relativ destul de apropiată de evenimentele respective³³.

Pe de altă parte, unul din marii istorici maghiari, *B. Homan*, recunoaște preciziunea informațiilor și autoritatea de necontestat a lui Anonymus: „Dans l’histoire de la conquête de la patrie, son récit, soigneusement élaboré, aussi bien au point de vue stratégique que géographique, prouve la pénétration de sa critique, sa réflexion methodique et la profondeur de ses connaissances³⁴.”

Ținând seama de această situație, *I. Moga* se întreba: „un om cu atîta simț critic, înzestrat cu adîncă știință, cu precise cunoștințe geografice în ce privește Ungaria, cum de a rămas atît de vag informat privitor la împrejurările din Transilvania?” Răspunsul nu poate fi decît că „lipsa de amănunte geografice mai bogate privitoare la Transilvania, pe care o constatăm în cronica notarului regelui Bela II, atît de precisă și amănunțită în ce privește Panonia și nordul Ungariei, este o dovadă concludentă că, în prima jumătate a veacului al XII-lea, prezența autorității regale ungurești în această provincie era mai mult nominală decît efectivă sau, poate, lipsea cu totul³⁵.”

După cum a observat *W. Tomaschek*, cînd a criticat teoria lui Roesler, „Anonymus nu putea fi așa de nepriceput încît să fi vrut să încredințeze pe compatrioții săi că valahii ar fi fost niște locuitori vechi ai țării cînd toată lumea din jurul său ar fi trebuit să știe că acest popor — după cum pretinde Roesler

³³ L. Makkai, *Histoire de Transylvanie*, p. 36.

³⁴ R E H, III, 1925, p. 762. De părerea lui Homan sînt și alți istorici și filologi maghiari, care acordă încredere lui Anonymus. „Va trebui să înceteze față de el punctul de vedere hiper critic și nu trebuie să vedem în descrierile lui numai icoane de ale Ungariei de la sfîrșitul sec. XII sau începutul sec. XIII”, deoarece cronica „păstrează urme istorice foarte importante” (E. Jakubovich) sau „nu se poate pune la îndoială că lucrarea lui n-ar fi avut în vedere tradițiile epocii mai vechi, poate chiar amănuntele epocilor sincronice, păstrate din gură în gură” (T. Ortway). Vezi prezentarea lui N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, pp. 7—13 și G. Brătianu, *Tradiția istorică despre voievodatele românești din Ardeal*, Buc., 1945, pp. 3—12.

³⁵ I. Moga, *Părerii istorice ungurești privitoare la românii din Transilvania medievală*, Sibiu, 1941, pp. 30—32. Dealtfel, comitatele, ca formă de organizare administrativă, au început să apară de-abia în a doua jumătate a sec. XII.

— nu era mai vechi în țară decât de 60 de ani. Nu! Tradiția mai veche decât memoria oamenilor arăta ca popoare străvechi pe valahi și pe slavi. Dacă ar fi putut privi pe valahi ca pe niște vagabonzi nou veniți, apoi el, care-i tratează drept cei mai netrebnici oameni, nu i-ar fi cruțat nici de această ocară“. În secolul al XIII-lea, când ar fi trăit Anonymus, „nimeni nu se gîndea să vadă în valahi niște emigranți veniți de curînd“³⁶ (subl. ns. — N. S.).

După cele mai îndreptățite opinii, cronica lui Anonymus se bazează pe o cronică internă maghiară *Gesta Ungarorum*, scrisă probabil în vremea lui Ladislau cel Sfînt. În plus, în redactarea cronicii sale, Anonymus compară realitățile din timpul său cu acelea din trecutul cunoscut lui din vechea cronică³⁷.

Să vedem acum ce spune Anonymus. Relatînd venirea maghiarilor în Panonia, el afirmă că aceștia au găsit acolo o populație numeroasă, alcătuită din mai multe neamuri, între care erau și românii (=vlahii) „adică păstorii romanilor“: „*terram (Pannoniae) habitarent Sclaui, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum*“³⁸. În acest text deci Anonymus identifică pe români sau „blachi“ cu descendenții direcți ai romanilor și susține că „în spațiul carpato-panonian a existat o continuitate romană permanentă și că abia ungurii au izgonit pe români din Panonia ... Prin afirmația lui Anonymus — bun cunoscător al realităților majore contemporane din vecinătatea sa — surprindem faptul că el era convins de continui-

³⁶ „*Zeitschrift für österr. Geschichte*“, 1872, p. 152.

La acest argument trebuie să adăugăm și pe acela că Anonymus nu amintește pe sași (colonizați la mijlocul sec. XII) și nici pe secui (menționați documentar la 1210), ceea ce l-a îndreptățit pe E. Jakubovich să afirme că autorul cronicii a fost notarul regelui Bela al II-lea (1131—1141), care a domnit înainte de venirea sașilor (*Emlékkönyv Dr. Graf Klebelsberg Kuno*, Budapesta, 1925, pp. 169—213).

³⁷ A. Armbruster, *op. cit.*, p. 29.

³⁸ *Gesta Hungarorum*, ed. G. Popa-Lisseanu, Buc., 1934, p. 32. Vezi și E. Gamillscheg, *Blachi ac pastores Romanorum*, în *Omăgiu lui Ioan Lupaș*, Buc., 1943, pp. 270—276. Discuția textului cu citate din istoricii maghiari la N. Drăganu, *op. cit.*, p. 13—20. După cum arată N. Drăganu, unii istorici maghiari (D. Pais) au admis prezența unei populații vlache în Panonia la venirea maghiarilor (*ibidem*, p. 31). După cum a observat I. Moga, folosirea formei blachi este o dovadă despre vechimea scrierii, deoarece maghiarii au utilizat forma olah de-abia în sec. XIII, după pătrunderea lor în Transilvania.

tatea elementului roman în spațiul carpato-panonian și de descendența românilor din romanii antici, ca ramură a Romaniei³⁹.

În afară de această continuitate a populației romanice, Anonymus mai dovedește că la venirea ungarilor Transilvania era locuită de o populație românească ce-și avea propriile sale formațiuni politice care s-au opus pătrunderii maghiare⁴⁰. El afirmă că una din căpeteniile maghiare, Tuhutum⁴¹, a aflat „despre bunătatea țării Ultransilvane, unde domnia o avea în oarecare blac (=român) Gelu⁴²; el a aflat că „pământul acela e udat de cele mai bune riuri ..., că din nisipul lor curge aur, că aurul din acea țară e cel mai bun aur, că de acolo se scoate sare și materii sărate și că locuitorii din acea țară ... sînt blachi și slavi, care nu au alte arme decît arcuri și săgeți“. El povestește mai departe lupta dintre Tuhutum și Gelu, ducele blachilor, luptă terminată cu înfringerea și moartea acestuia din urmă. În afară de ducatul (voievodatul) lui Gelu, mai existau și alte formațiuni politice asemănă-

³⁹ A. Armbruster, *op. cit.*, p. 31. Vezi și G. Brătianu, *Tradiția istorică*, pp. 13—16.

Prezența populației romanizate în Pannonia a fost pusă în lumină și prin descoperirile arheologice ale așa-numitei culturi Keszthely. Vezi A. Kiss, *The place of the Keszthely Culture in the Probleme of the roman continuity in Pannonia* („Archeologiai Ertesítő“, 1968, nr. 1, p. 101 și urm.).

⁴⁰ O bună prezentare a evenimentelor — asupra cărora nu insistăm aici — la Ștefan Pascu, *op. cit.*, pp. 28—32, 40 și G. Brătianu, *op. cit.*, pp. 15—19.

⁴¹ Acest Tuhutum „ar putea să fie pur și simplu Ahtum din viața Sf. Gerard“ (N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 42).

⁴² După cum s-a arătat, ipoteza lui Toth Z. I. că Anonymus a creat numele voievodului influențat de existența, în Transilvania, a șefului tribului maghiar Gyula trebuie privită cu multă rezervă (*Tuhutum és Gelou. Hagymány és hitelesség Anonymus munkájában*, în „Századok“, 1945—1946, pp. 21—84). Tot astfel, părerea lui Györfly Gy. că cele 4 capitole în care este amintit Gelu (și numai acestea!) ar fi fost interpolate ulterior de către Anonymus pare cel puțin ciudată (*Formation d'Etats au IX-e siècle suivant les Gesta Hungarorum du notaire Anonyme*, în *Nouvelles études historiques*, I, 1965, pp. 43—53). Vezi Ștefan Pascu, *op. cit.*, pp. 45, 50.

Cît privește opinia lui E. Moor, după care Gelu ar fi personificarea localității Gilău (ung. Gyalu), dăm cuvîntul marelui savant care a fost V. Bogrea care a arătat că Gyalu este „evident rom. Dealu (pron. Gialu), iar hărțile mai vechi indică de fapt acolo un «Dealul Mare»: adio, Gelu!“ („Dacoromania“, I, 1922, p. 219).

toare: a lui Menumorut, între Mureș și Someș, și a lui Glad, în Bauat⁴³.

Din afirmațiile lui Anonymus rezultă că, în secolul al X-lea, românii constituiau majoritatea populației din Transilvania, unde își aveau propriile lor formațiuni sociale și politice, formațiuni ce s-au împotrivit cuceririi maghiare.

Afirmațiile lui Anonymus despre existența acestor formațiuni social-politice românești și despre luptele purtate de unguri cu populația autohtonă au fost confirmate și pe cale arheologică⁴⁴. Astfel, observațiile stratigrafice făcute la cetatea de pământ de la Vladimirescu (Glogovăț), de lângă Arad, au permis constatarea că, în prima jumătate a sec. X — atunci când Anonymus plasează rezistența opusă de Glad, voievodul acestei regiuni — primul nivel al fortificației de refugiu a fost distrus de un puternic incendiu⁴⁵.

Cît privește cetatea Biharea, aici s-au descoperit cîteva morminte de maghiari din prima jumătate a sec. X, despre care arheologul M. Rusu crede că ar fi aparținut celor căzuți în luptă cu soldații lui Menumorut pentru cucerirea cetății⁴⁶.

Situația demografică din secolele VIII—X din zonele la care se referă Anonymus îi confirmă pe deplin știrile; cercetări mai uoi au dovedit o deplină concordanță între aceste știri și realitatea demografică pusă în evidență de cercetările arheologice efectuate în vremea noastră⁴⁷.

⁴³ *Gesta Hungarorum*, ed. cit., cap. IX, XI, XXIV—XXVII; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 233—234. Vezi și Geza Bakó, *The relations of the Principality of the Banat with the Hungarians and the Petchenegs in the tenth century*, în vol. *Relations between the autochthonous population and the migratory populations*, Buc., 1975, pp. 241—248.

⁴⁴ Vezi K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, p. 115 (cap. *Etapele de pătrundere a feudalismului maghiar în Transilvania*).

⁴⁵ „Mag. istoric”, 1978, nr. 9, p. 31. Despre concordanța dintre afirmațiile lui Anonymus și realitățile istorice cunoscute pe calea săpăturilor arheologice în această regiune vezi Eugen Glick, *Unele informații provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului (sec. VIII—X)* („Ziridava”, 6, 1976, pp. 73—87).

⁴⁶ A I I C, III, 1960, p. 16. Vezi și M. Rusu, *Cetatea Moigrad și Porțile Meseșului*, în vol. *Sub semnul lui Clio*, Cluj-Napoca, 1974, pp. 265—279, unde se fac unele apropieri între afirmațiile lui Anonymus și descoperirile de la Moigrad. Vezi și mai sus, cap. VI.

⁴⁷ Ștefan Olteanu, *Realități demografice pe teritoriul Transilvaniei în secolele VIII—X* (R. Ist., 28, 1975, nr. 12, pp. 1833—1847+1 h.). Vezi și idem, *Baza demografică străveche a organismelor statale din sec. XIII din sudul și estul Transilvaniei*, în *Sub semnul lui Clio*, Cluj, 1974, pp. 63—69.

Istoricii români — fără excepție — au considerat întemeiate afirmațiile lui Anonymus și nu s-au îndoit de veracitatea lor. Analizând aceste știri, marele istoric N. Iorga sublinia faptul că „existența unor formațiuni teritoriale anterioare năvălirii (ungurilor) e sigură“, românii fiind amintiți ca „blaci“ sau „rustici“⁴⁸. Autorii lucrării *Din istoria Transilvaniei* au arătat și ei că „esența povestirii“ lui Anonymus e vrednică de crezare, aceasta cu atât mai mult „cu cât anumite relatări (ale sale) au fost verificate prin alte izvoare“⁴⁹. I. Moga afirma la rindu-i: „prioritatea românilor în Transilvania față de sași, secui și unguri este dovedită de Anonymus, care și-a cules informațiile privitoare la această provincie în primele decenii ale veacului al XII-lea“⁵⁰.

Dar Anonymus nu este singurul cronicar ce atestă prezența vlahilor în Transilvania la venirea ungurilor. *Cronica lui Nestor*, zisă și *cronica rusă de la Kiev*, alcătuită la sfârșitul sec. XI sau începutul sec. XII, susține că ungurii s-au așezat în Transilvania după ce au învins pe vlahi. El arată că, după ce au trecut Carpații, ungurii „începură să se lupte cu volohii și cu slavii (volohov i slavian) care trăiau acolo“; „căci slavii se așezaseră mai întâi acolo, pe urmă au venit vlahii, care supuseră țara slavă, apoi ungurii, alungind pe vlahi și cucerind această țară, s-au așezat acolo împreună cu slavii după ce i-au cucerit“⁵¹. „Prin urmare, o afirmație foarte ase-

⁴⁸ N. Iorga, *Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains*, Buc., 1921 (și în limba română în R I, 7, 1921, pp. 1—22). În *Istoria românilor*, III. p. 42, N. Iorga susține că Anonymus „arată starea de lucruri de pe la 1200“.

⁴⁹ *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 65.

⁵⁰ I. Moga, *op. cit.*, p. 33. Tot I. Moga a atras atenția asupra faptului că, chiar dacă nu am accepta valabilitatea constatărilor lui Anonymus pentru epoca venirii maghiarilor, ea trebuie acceptată pentru prima jumătate a sec. XII când autorul își strângea informațiile: „mais ce qui ne peut être contesté dans le texte d'Anonyme est le fait que pendant la première moitié du XII-e siècle, avant la colonisation des Saxons, à l'époque où l'anonyme recueillait ses informations sur les circonstances de Transylvanie, il existait au centre de cette province et notamment dans la vallée de l'Aries et du Someș e à l'ouest jusqu'à la Porte de Meseș, une masse compacte roumaine autochtone ayant à sa tête un voïvode ..., à une époque où pour la cour du roi hongrois la Transylvanie n'était qu'une „ultra silva“, lointaine et aux contours indéfinis, d'où l'on apportait le sel“.

⁵¹ *Povest vremennih let*, I, Moscova-Leningrad, 1950, p. 217. Urmind pe Roesler, care urmărea să neghe valoarea acestui izvor, unii istorici maghiari au susținut că voloh din cronica rusă nu se referă la românii din Transilvania, ci la francii ! Vezi Matyas Gyóni, *Les Vlaques des Annales primitives de Kiev* („Etudes slaves et roumaines“, II, 1949, pp. 56—92).

mănătoare aceleia din cronica notarului anonim. Faptul că două izvoare, din medii diferite și scrise în limbi diferite, neavînd nici o legătură unul cu altul, dau aceeași informație despre prezența românilor în interiorul arcului carpatic la venirea ungarilor este concludent și lămurește definitiv chestiunea⁵².

După cum s-a mai arătat⁵³, constatările lui Anonymus nu sînt singulare în cronicile maghiare. Ele sînt confirmate și întărite de un alt cronicar de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, *Simon de Kéza*, care a folosit ca sursă de informare *Gesta Hungarorum*, compusă în vremea lui Ladislau Cumanul^{53 bis}. Acest cronicar, „care a trăit în mijlocul românilor și i-a cunoscut bine, îi consideră drept singurii urmași ai Romaniei orientale: numai ei ar fi rămas în Panonia în vremea hunilor („Blackis, qui ipsorum <Romanorum> fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia”)⁵⁴. Spre deosebire de Anonymus, S. de Kéza plasează începuturile vlahilor în vremea hunilor, *subliniind astfel ideia continuității elementului roman, reprezentat în vremea sa de vlahi*; după părerea sa, numai românii au rămas pe loc, în calitatea lor de sedentari și păstori romani („coloni” și „pastores”)⁵⁵.

După cum a remarcat *I. Moga*, S. de Kéza își redacta cronica exact în epoca pretinsei imigrări a românilor de la sudul

Amintim aici că învățații străini mai vechi nu au pus la îndolală afirmațiile lui Nestor cu privire la vlahi. Iată ce spunea, la 1806, mitropolitul srb Ștefan Stratimirovici: „am o opinie foarte fermă și hotărîtă că, în toate locurile acelei vechi istorii ruse, unde vorbește despre valahi, cu adevărat Nestor nu a înțeles pe alții, ci pe cei de astăzi, din Valahia, Moldova, Transilvania și celelalte părți în care se află valahii” („Bis. ort. română”, 1975, nr. 3—4, p. 418).

⁵² Constantin C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 113. Vezi și V. Pârvan, *Românii în cronica Notarului anonim al regelui Bela. Cercetare comparativă cu celelalte cronici ungurești și cu cronica lui Nestor* („Crisia”, VII, 1977, pp. 277—327).

⁵³ A. Armbruster, *op. cit.*, p. 32.

^{53 bis} Vezi Gerics József, *Domanovszky Sándor, az Árpád-kori Krónika-kutatós úttörője* [S. D., precursor al cercetărilor privind cronicile scrise în epoca arpadiană] („Szazadok”, 1978, nr. 2, pp. 235—250).

⁵⁴ Simon de Kéza, *Gesta Hunnorum et Hungarorum*, ed. G. Popa-Lisseanu, Buc., 1935, p. 32. Despre continuitatea culturii romane în Pannonia în sec. IV—V e. n. vezi J. Harmatta, *The Last Century of Pannonia* („Acta Antiqua”, 18, 1970, nr. 3—4, pp. 361—369).

⁵⁵ Vezi și A. Armbruster, *op. cit.*, p. 32, care remarcă semnificația deosebită a pasajului relativ la români, singurul popor din Europa răsărit eană de origine romană.

Dunării⁵⁶; cunoscându-i bine, putea el oare să afirme că românii erau un popor vechi în cazul în care ei ar fi venit în Transilvania de abia în sec. XIII? Fără îndoială că nu!

Relatînd despre originea secuilor și atașarea acestora la triburile maghiare, S. de Kéza precizează că secuii nu trăiau în cîmpia Pannoniei, ci împreună cu românii în munții de margine, unde — fiind amestecați cu românii — secuii au învățat scrierea acestora (*non tamen in plano Pannoniae, sed cum Blackis commixti montibus confinii sortem habuerunt, unde Blackis commixti literis ipsorum uti perhibentur*)⁵⁷.

Afirmația făcută atît de Anonymus cît și de S. de Kéza că vlahii și păstorii romanilor au fost găsiți aici de maghiari are la bază „o tradiție istorică temeinică în care latura esențială nu este data — epoca lui Arpad sau a lui Atila — ci faptul priorității poporului român în regiunile care au ajuns pe urmă sub stăpînirea maghiară”⁵⁸.

Un alt izvor care confirmă pe Anonymus și S. de Kéza este *Descriptio Europae Orientalis*, scrisă pe la anul 1308 de un autor francez pentru informarea lui Carol Robert și Carol de Valojs, dornici să cunoască realitățile din această parte a Europei. „Ca realitate componentă a spațiului descris și familiar autorului, românii apar în această descriere conform opiniei vremii, larg răspîndite de altfel, care în punctele ei esențiale concordă cu cele din izvoarele maghiare: valahii sînt păstorii romanilor“, deci popor de origine romană și, în plus, popor „foarte mare și răspîndit“ (*populus ualde magnus et spatiosus*) care locuia o țară „mare și bogată”⁵⁹. Spre deosebire de Anonymus și S. de Kéza, autorul *Descrierii* susține că vlahii au fost goniți din Panonia la sudul Dunării, fiind vorba deci — ca și la Kekaumenos — de o mișcare de populație în sens invers aceleia susținute de partizanii teoriei imigrării românilor de la sudul Dunării⁶⁰.

*

⁵⁶ I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie*, pp. 16—17.

⁵⁷ Ștefan Pascu, *op. cit.*, pp. 51—53.

⁵⁸ A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 33—34. Vezi și G. Brătianu, *op. cit.*, p. 18.

⁵⁹ *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*, ed. G. Popa-Lisseanu, Buc., 1934, p. 17. Vezi și idem, *Românii în Descriptio Europae Orientalis* (R I, 20, 1934, pp. 101—111).

⁶⁰ După opinia lui Sextil Pușcariu, autorul *Descrierii*, „cunoscînd pe de o parte cronicile ungurești cu știrile despre vlahii care erau „pastores Romanorum” locuind în Panonia la venirea hunilor și aflînd pe de altă parte despre vlahii din Pind, care erau tot păstori și vorbeau o limbă ro-

Trecînd mai departe, vom aminti că, în anul 1027, în vremea expediției împăratului Constantin al VIII-lea în Sicilia, românii (vlachii) sînt amintiți ca făcînd parte din armata acestuia, alături de bulgari, macedoneni și alții⁶¹.

Unul din cele mai importante izvoare narrative despre români este *Strategiconul* lui Katakalous Kekaumenos, general bizantin care și-a scris opera pe la mijlocul sec. XI. Manifestînd o oarecare ostilitate față de valahi, care „nu țin niciodată credință cuiva, cum nu au făcut-o nici vechilor împărați romani”, Kekaumenos îi consideră urmașii dacilor supuși de Traian. „Mai înainte trăiau în apropierea Dunării și pe Saos, pe care azi îl numim Sava, ... în locuri întărite (de natură) și greu accesibile”. Răzvrătindu-se împotriva bizantinilor, „românii furioși îi zdrobesc”, silindu-i să se retragă spre sud, în Epir, Macedonia și Elada⁶². Pe lângă faptul că-i consideră pe vlahi urmașii romanilor din Dacia lui Traian, Kekaumenos păstrează amintirea unei deplasări de populație românească de la nord la sud, și nu invers cum au susținut mai tîrziu adversarii continuității⁶³.

manică, păstrători ai tradiției că sînt veniți din regiunile dunărene, a combinat cele două știri, făcînd din vlahi din Pind urmașii păstorilor romani din Panonia” („Dacoromania”, IV, 1926, p. 1389). Vezi și G. Brătianu, *op. cit.*, p. 14.

⁶¹ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 236—237. Vezi și M. Gyóny, *Vlahi Bartiskoi letopisi* („Acta Antiqua”, 1951, pp. 235—245).

⁶² A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 237—238; A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 20—22 (cu bibliografia mai veche). Textul în *Fontes historiae Daco-Romanae*, III, p. 41.

De curînd a fost pus în valoare un nou izvor oriental care atestă prezența valahilor la nordul Dunării la venirea cumanilor; este vorba de cronică numită *Oguzname* din sec. XI, în care se spune că oastea cumană a fost trimisă împotriva rușilor, valahilor (*Ulakes*) și altor popoare care nu vroiau să se supună. Existența unei „țări a valahilor” (*Ulak ilti*) în sec. XI arată că la acea dată românii erau destul de numeroși și de cunoscuți la nordul Dunării (Mehmet Ali Ekrem, *O mențiune inedită despre români în Oguzname — cea mai veche cronică turcă*, ms.).

⁶³ Unii istorici maghiari au pus la îndoială autenticitatea istorică a pasajelor relative la români, afirmînd că Kekaumenos nu ar fi știut care este patria primă a vlahilor din Balcani, confundînd Dacia Traiană cu Dacia Aureliană. Vezi Gyóni M., *A legrégibb vélemény a román nép eredetéről. Kekaumenos művel mint a román történel forrásai* [Cea mai veche opinie despre originea poporului român. Opera lui K. sursă pentru istoria românilor], Budapesta, 1944. Reluînd studiul în anul următor, același istoric consideră că Kekaumenos nu poate fi utilizat în sprijinul continuității în Dacia și că este „imposibil” de găsit o singură dovadă despre prezența vlahilor la nord de Dunăre înainte de a doua jumătate a sec. XII (*L'oeuvre de Kekaumenos source de l'histoire roumaine*, în „Revue d'histoire comparée”, 23, 1945, pp. 96—180).

În aceeași epocă (1094, după V. Minorsky sau 1049—1053, după A. Decei), avem o știre foarte importantă despre românii de la nordul Dunării în scrierea persană a lui Gardizi, *Podoaba istoriilor*: prezentând realitățile etnice și politice ale Europei răsăritene, Gardizi așează între slavi (bulgari), ruși și unguri „un popor din Imperiul roman (ăz Rūm) și toți sînt creștini și pe ei îi numesc N-n-d-r. Și ei sînt mai mulți de cît maghiarii, dar sînt mai slabi” (se înțelege din punct de vedere al organizării politice, așa cum afirmase și Anonymus). Din datele oferite de Gardizi rezultă deci că, în sec. XI, exista o numeroasă populație românească la nordul Dunării; cît privește numele, A. Decei a arătat că sub grupul de consoane se ascunde probabil numele unui conducător al acestui popor⁶⁴.

Către sfîrșitul secolului al XI-lea, Ana Comnena, în opera sa *Alexiada*, amintește pe „geți” ca fiind un factor însemnat în raportul de forțe ce se înfruntau în regiunea Dunării; după unii autori, acești „geți” sînt foarte probabil românii de la nordul fluviului⁶⁵. Ana Comnena amintește, de asemenea, în cîteva rînduri și de vlahii din Peninsula Balcanică⁶⁶.

⁶⁴ A. Decei, *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardizi (a. 1050)* (Buc., 1936 (extras din vol. *Omagiu fraților Al. și Ion I. Lapedatu*); vezi și A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 22—23; C. Cîhodaru, *Există știri despre români în operele unor scriitori afgani sau persani din secolele X—XI?* (A Ș U C, istorie, XV, 1969, fasc. 2, pp. 157—170).

După opinia unor istorici bulgari, prin N.n.d.r. s-ar înțelege poporul bulgar (I. Bojilov, în „*Etudes balkaniques*”, 1971, nr. 3, p. 174).

Obiceul de a desemna popoare sau localități cu astfel de grupuri de consoane îl au și alți autori orientali; pe la mijlocul sec. IX, arabul Masudi amintea orașul W.l.n.d.r. *Vezi Nikos Oikonomides, Vardariotes — W.l.nd.r. — V.l.nd.r.: Hongrois installés dans la vallée du Vardar en 934* (S. F., 32, 1973, pp. 1—8).

Despre un alt izvor din sec. XI, care oferă ample informații cu privire la situația românilor din Transilvania (este vorba de *Deliberatio*, alcătuită de episcopul Gerard), vezi Eugen Glück, *Une source précieuse de l'histoire de la Roumanie: le manuscrit „Deliberatio” (XI-e siècle)* (R R H, 1979, nr. 2, pp. 259—275).

⁶⁵ E. Stănescu, *Les „mixobarbares” du bas-Danube au XI-e siècle (Quelques problèmes de terminologie des textes)*, în *Nouvelles études d'histoire*, III, pp. 50—51.

Pentru analogie vezi textul lui Ioan Cantacuzino care amintește pe „geții de dincolo de Istru” (=români) separat de sciți (cumani) (*Fontes historiae Daco-Romanae*, III, Buc., 1975, p. 485).

⁶⁶ *Fontes historiae Daco-Romanae*, III, p. 85 (sub anul 1083), 109 (sub anul 1091), 115 (sub anul 1096). Ultimul pasaj dovedește existența unei populații vlahie între Dunăre și munții Balcani, existență contestată de unii istorici bulgari.

Vezi și Matyas Gyóni, *La première mention historique des Vlaques des monts Balkans* („*Acta Antiqua*”, 1952, nr. 3—4, pp. 495—515), care sus-

Mai amintim apoi că, la mijlocul secolului al XII-lea, cu prilejul expediției din 1148 la nordul Dunării împotriva cumanilor, bizantinii au luat prizonier pe un șef cuman numit Lazăr. Întrucît, după nume, acesta nu are nimic turanic, unii cercetători îl consideră fie un feudal român supus cumanilor, fie un cuman creștinat sub influența supușilor săi⁶⁷.

Peste alți cîțiva ani, la 1164, povestind fuga lui Andronic Comnenul, cronicarul *N. Choniates* afirmă că acesta, înainte de a ajunge „la hotarele Galiției, către care se repezise ca spre un azil mîntuitor, atunci cade în capcanele vînătorilor. Căci, prins de vlahi, la care ajunsese zvonul despre fuga lui, era dus din nou înapoi, la împărat”⁶⁸. După opinia celor mai mulți dintre cercetători (*W. Tomaschek, A. D. Xenopol, D. Onciul, C. C. Giurescu* etc.), este vorba de românii de la nordul Dunării, și anume de cei din Moldova de nord pe unde trecea Andronic în drumul său spre Galiția⁶⁹.

Unul din cele mai discutate pasaje relative la români din cronicile bizantine este acela furnizat de *Kynnamos* privitor la luptele purtate de Manuel Comnenul cu maghiarii la 1167.

ține că prima mențiune datează din 1094, fiind cuprinsă într-un pasaj din *Alexiada*. Despre vlahii din Balcani care duc viață nomadă vezi idem, *Le nom de „Vlachos” dans l’Alexiade d’Anne Comnène* („Byzantinische Zeitschrift”, 1951, pp. 241—252).

⁶⁷ P. St. Năsturel, *Coumans et Byzantins sous le règne de Manuel Comnène* („Byzantina”, I, 1969, p. 175).

Despre amestecul de populații, din care nu lipseau românii, vezi mai nou Nicolae Șerban Tanașoca, *Les mixobabares et les formations politiques paristriennes du XI-e siècle* (R R H, 1973, nr. 1, pp. 61—82). Menționăm că unii istorici bulgari (de pildă Vasilka Tapkova-Zaimova) exclud pe români dintre așa-ziișii mixobarbari. Vezi precizările lui P. Diaconu, în R. Ist., 1977, nr. 10, p. 1295 și urm.

⁶⁸ Textul în *Fontes historiae Daco-Romanae*, III, p. 351.

⁶⁹ *Ibidem*, nota 20. Vezi și P. Diaconu, *Despre situația politică la Dunărea de Jos în sec. XII* (S C I V, 1976, nr. 3, pp. 299—301).

Amintim aci că sînt unii istorici care consideră în mod eronat că prima mențiune a vlahilor pe teritoriul Moldovei ar fi scrisoarea papei Grigore al IX-lea din 1234 (Gy. Györffy, *Sur la question de l’établissement des Petchenègues en Europe*, în „Acta Orientalia”, 25, 1972, nr. 1—3, p. 287, nota 17). Despre această problemă vezi: C. Cihodaru, *Considerații în legătură cu populația Moldovei din perioada premergătoare invaziei tătarilor (1241)* („Studii și cerc. științifice”, Iași, istorie, 14, 1963, nr. 2, pp. 240—241); V. Spinei, *Informații despre vlahi în izvoarele medievale nordice* (S C I V, 24, 1973, nr. 1, pp. 65—66 și nr. 2, pp. 277—278); idem, *Informațiile istorice despre populația românească de la est de Carpați în secolele XI—XIV* (A I I A I, 14, 1977, p. 1—21), care face și unele considerații despre puținătatea știrilor scrise privitoare la românii din Moldova în această perioadă.

El afirmă că împăratul ar fi trimis împotriva lor pe Alexios protospătarul pentru a face o demonstrație, în timp ce Leon Batatzes, „adunându-și din altă parte altă armată numeroasă și chiar mare mulțime de vlahi, care se zice că sînt coloniștii italiilor de odinioară, avea ordinul să năvălească în Ungaria din ținuturile de lingă Pontul Euxin, de unde nimeni, nicio-dată, nu năvălise asupră-le”⁷⁰.

După părerea celor mai mulți cercetători, atacul, îndreptându-se din ținuturile dinspre mare, nu putea porni decît din părțile de la nord și est de Dunăre, de unde se recruta acea „mare mulțime de vlahi”⁷¹. Pe lingă această constatare, *Kynamos ne-a lăsat prima dovadă despre conștiința originii romane la românii nord-dunăreni*⁷².

Către sfîrșitul aceluiași secol al XII-lea, românii de la nordul Dunării sînt amintiți adeseori de cronicarul bizantin *N. Choniates* fie ca aliați ai vlahilor și bulgarilor lui Petru și Asan⁷³, fie ca aliați ai cumanilor în incursiunile acestora la sudul Dunării⁷⁴.

În sfîrșit, mai menționăm că în *Nibelungenlied*, alcătuit pe la 1200, este amintit herțogul (ducele) Ramunc din Țara Vlahilor (*Vlâchenlant*)⁷⁵. Cei mai mulți istorici (*A. D. Xenopol, D. Onciul, G. Popa-Lisseanu, A. Armbruster* etc.) au văzut în

⁷⁰ N. Bănescu, în *A I I C*, I, 1921—1922, p. 154. Vezi și Eugen Stănescu, *Les Βλαχοι de Kinnamos et de Choniates et la présence militaire byzantine au Nord du Danube sous les Comnènes* (*R E S E E*, 9, 1971, nr. 3, pp. 585—593); A. Armbruster, *op. cit.*, p. 24; Petre Diaconu, *Despre situația politică la Dunărea de Jos în sec. XII* (*S C I V*, 1976, nr. 3, pp. 302—305).

⁷¹ După unele opinii, pasajul din *Kynamos* nu s-ar referi la vlahii din nordul Dunării, ci la cel din Balcani (C. Daicoviciu, *Izvoare istorice greșit interpretate*, în „*Tribuna*”, 3, 10, 17 și 24 sept. 1970). Vezi și L. Tamas, *op. cit.*, p. 103 și *Fontes historiae Daco-Romanae*, III, p. 239.

Despre corespondența izvoarelor bizantine cu descoperirile arheologice privind continuitatea populației romanizate la nordul Dunării vezi C. Cihodaru, *Date istorice și toponimice privind existența populației romane din regiunea carpato-dunăreană în sec. III—XI* (*A Ș U C*, istorie, t. 15, 1969, fasc. 1, pp. 1—19).

⁷² A. Armbruster, *op. cit.*, p. 24.

⁷³ *Fontes historiae Daco-Romanae*, III, p. 259; Ștefan Ștefănescu, *op. cit.*, pp. 18—20; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 243—245. Nu insistăm aici asupra vlahilor din sudul Dunării care jucau în acest timp un important rol politic.

⁷⁴ *Fontes historiae Daco-Romanae*, III, pp. 267, 291.

⁷⁵ A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 34—35. Vezi și *Idem*, *Nochmals „Herzoge Rámunc über Vlâchen Lant”* (*R R H*, 12, 1973, nr. 1, pp. 83—100) și P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 130, care arată că românii sînt amintiți alături de pecenegi, vecinii lor din sec. IX—X.

acest Ramunc un personaj fictiv, purtînd numele poporului său; cît priveşte Ţara Vlahilor, aceasta este o formaţie social-politică locală, care prefigurează Ţara Românească, ce se va constitui peste un secol.

*

Trecînd acum la documentele relative la Transilvania, adăugăm aci — pe lîngă constatările făcute în introducerea acestui capitol — şi o alta deosebit de importantă: în cele 480 de documente publicate în colecţia *Documenta Valachorum* „nu se găseşte nici un singur act de danie sau de colonizare de români. Acte de acestea au emanat de la regii unguri în folosul clerului şi nobilimii maghiare. În contextul acestor acte se menţionează mereu de «Vlahi» şi de «Terra Vlahorum», vlahii fiind mereu înfăţişaţi ca o populaţie găsită acolo — in ipsa terra Blaccorum existentem”⁷⁶. În afară de aceasta, trebuie să mai menţionăm şi faptul că *românii apar în acelaşi timp în mai multe locuri şi în finuturi depărtate unele de altele, ceea ce dovedeşte că nu putuseră veni atunci în toate aceste regiuni.*

Nu vom înşira aici toate documentele în care sînt amintiţi românii din Transilvania în secolul al XIII-lea — operaţie făcută deja de cîteva lucrări mai vechi⁷⁷ — ci ne vom opri la cîteva din cele mai importante şi la concluziile ce se pot trage din ele.

Uitînd desigur celelalte izvoare scrise, mărturiile arheologice, toponimia etc., partizanii teoriei lui Roesler au acordat o mare importanţă documentului din 1210, considerat de ei drept prima menţiune documentară a românilor din Transilvania⁷⁸.

⁷⁶ I. I. Nistor, *Autohtonii daco romanilor în spaţiul carpato-dunărean*, Buc., 1942, p. 50.

⁷⁷ V. Motogna, *Dovezi noi despre vechimea poporului român în Ardeal* (R. I., 9, 1923, pp. 28—32); A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, pp. 252—260; C. Pavel, *Ce ne spun cele dintîi ştiri documentare despre românii din Bihor?* („Calendarul Bihorului”, 7, 1927, pp. 71—79); L. Tamas, *op. cit.*, pp. 222—229; P. P. Panaiteşcu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, pp. 237—238, care citează documentele din 1202, amintind de Fecior, Fata, Micu, Tata etc. din Bihor, şi pe cel din 1205 relativ la un sat „scos de sub stăpînirea valahilor”, documente ce nu sînt cuprinse în colecţia *Doc. priv. ist. României*, seria C; Pompei Boca, *Vechimea documentară a localităţilor din judeţul Bistriţa-Năsăud — Secolele XII—XIV* („File de istorie”, Bistriţa, I, 1971, pp. 85—108).

⁷⁸ Szadeczky Lajos, *Az oláh telepítés legelső okleveles emléke*. [Prima dovadă documentară a colonizării româneşti] („Századok”, 42, 1908, p. 577 şi urm.); Karácsonyi János, *Az erdélyi székelyek első hadjárata 1210 ben* [Prima campanie militară a secuilor din Transilvania la 1210], Budapesta, 1912 (extras din „Századok”, 46, 1912). Vezi şi Ilie Minea, *Românii în*

În acest document se spune că Ioachim, comitele Sibiului, adunînd „sași, vlahi, secui și pecenegi“, i-a dat regelui Ungariei ajutor contra țarului Borilă⁷⁹. Se înțelege din acest document că vlahii erau de mai multă vreme în Transilvania, participînd la oastea țării, nu că acest act ar fi dovada colonizării lor, cum au susținut unii istorici maghiari.

Mai tîrziu, la 1222, regele Andrei al II-lea și papa Honoriu scutesc de vamă pe cavalerii teutoni — așezați în Țara Birsei — cînd vor trece prin țara secuilor sau prin „țara românilor“ (*terra Blachorum*)⁸⁰.

În anul următor, același rege dă mănăstirii Cîrța „ținutul luat de la români“ (*terram ... exemptam de Blacis*)⁸¹.

Documentele din 1222 și 1223 au fost atent analizate de istoricii români, îndeosebi de A. Bunea⁸² și A. Decei⁸³; ultimul învățat a arătat că amintirea unei *terra Blaccorum* la 1222 iar în 1223 o *terram exemptam de Blaccis* constituie dovezi categorice a existenței, la începutul sec. XIII, a unor țări românești autonome care nu se puteau constitui, firește, decît în decursul vremii.

În anul următor, 1224, același rege Andrei dă sașilor pădurea românilor și a pecenegilor (*silvam Blacorum et Bissenorum*) dimpreună cu apele „să le folosească împreună cu susnumiți vlahi și pecenegi“⁸⁴. Vorbînd despre acest document, marele N. Iorga sublinia „tovărășia aceasta cu pecenegii, care nu s-a putut lega de cît în veacurile X—XI, ar ajunge ca să arate vechimea populației românești în Ardeal“⁸⁵.

Inte de 1222. Noi contribuțiuni („Rev. pentru istorie, arheologie și filologie“, 13, 1912, pp. 226—233).

Referindu-se la valahii chemați la oaste în 1210, L. Tamas susținea că aceștia „étaient encore sans exception des pâtres nomades ou transhumants“, afirmație la care E. Gamillscheg nota cu ironie că regele Andrei al II-lea trebuia să alerge prin munți pentru a descoperi pe acești valahi nomazi pe care ținea totuși, dintr-un straniu capriciu, să i ia în armata sa! (R H S E E, XX, 1943, p. 91).

⁷⁹ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 255—256.

⁸⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, C, vol. I, p. 188.

⁸¹ *Ibidem*, p. 200.

⁸² *Stăpînită țării Oltului*, Buc., 1910.

⁸³ *Contribution à l'étude de la situation politique des Roumains de Transylvanie au XIII-e et au XIV-e siècle*, Buc., 1940, p. 19.

⁸⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, C, vol. I, p. 209.

⁸⁵ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 30. Vezi și Thomas Năgler, *Silva Blacorum et Bissenorum* („Tribuna Sibiului“, 1969, nr. 531), care arată că, la colonizarea lor, sașii au găsit în Transilvania „o străveche populație românească“.

Prezența românilor în Transilvania înainte de data presupusei lor emigrări este atestată nu numai de documentele și cronicile de pînă la începutul secolului al XIII-lea, dar și de alte documente mai tîrzii care înregistrează o veche tradiție. Una din cele mai interesante atestări de acest gen este cuprinsă în cîteva scrisori papale din anul 1377 relative la stăpînirea cetății Medieș din părțile Sătmărulei; în aceste scrisori se spune că „această cetate cu anumite sate aparținătoare ei a fost dobîndită de mult (=odinioară) din mîinile valahilor schismatici de regele de atunci al Ungariei și de strămoșii acestei Caterina, iar (după aceia) locuitorii și băștinașii acestei cetăți și acestor sate, care erau atunci pătați de întinare schismatică, fiind reîntorși de la rătăcirile lor“, s-au convertit la religia catolică.

Comentînd această știre și ținînd seama de faptul că pătrunderea dominației maghiare în părțile sătmărene s-a făcut prin cucerire, *Francisc Pall* a arătat că *scrisorile înregistrează o tradiție locală despre vechimea poporului român în aceste părți*, vechime recunoscută în sec. XIV și de cercurile feudale maghiare care știau că românii au stăpînit odinioară, în timpuri imemorabile, atît cetatea cît și satele din jur înainte de „dobîndirea“ lor prin forță de regii Ungariei.

Documentele respective aduc deci o contribuție prețioasă în sprijinul tezei despre prioritatea și persistența poporului român în părțile sătmărene⁸⁶. Nu este desigur întîmplător faptul că tocmai aici la Medieș a existat o puternică așezare a dacilor liberi⁸⁷. Putem presupune deci că la Medieș a ființat „una din străvechile organizații prestatale, cnezate și voievoodate locale, ca cele din Maramureș, Sălaj, Ardud etc., peste care s-a suprapus apoi, prin cucerire, feudalismul maghiar“⁸⁸.

Pentru alte documente de după 1224 vezi A. Sacerdoțeanu. *op. cit.*, pp. 257—260.

⁸⁶ Francisc Pall, *Românii din părțile sătmărene (înutul Medieș) în lumina unor documente din 1377* (A I I C. XII. 1969. p. 7—33). Documentele au fost publicate de Aloisio Tăutu. *Vechimea românilor în Țara Oașului. Cinci documente papale*. Roma, 1967.

⁸⁷ S. Dumitrașcu — T. Bader, *Așezarea dacică de la Medieșul Aurit* (A M N. IV. 1967. pp. 122—125).

⁸⁸ Fr. Pall. *op. cit.*, p. 27. Această afirmație a fost verificată pe cale arheologică prin descoperirea unei cetăți de pămînt din sec. X—XI. peste care s-a ridicat cetatea de piatră. Vezi Sever Dumitrașcu, *Săpăturile arheologice din anul 1970 la Medieșul Aurit-Castel* („Crisia“. IV, 1974. pp. 101—105).

Capitolul VIII

ROMÂNII, POPOR SEDENTAR. ARGUMENTELE ETNOGRAFICE ALE CONTINUITĂȚII

Un alt argument utilizat de unii adversari ai continuității a fost acela că românii nu au constituit o populație agricolă sedentară ci au fost un popor de păstori nomazi; unii dintre ei au mers atît de departe încît au susținut că termenul vlah nu este o denumire numai pentru români ci și pentru păstori¹.

Primul român care a combătut această idee greșită a fost A. D. Xenopol care a adus argumente convingătoare că „românii au fost totdeauna agricultori, fapt care se opune unei transmigrări complete dintr-o regiune în altă regiune”².

De aceeași părere a fost și marele istoric N. Iorga, care susținea că „marea masă a poporului nostru a fost alcătuită totdeauna din agricultori”³.

Au fost și unii istorici maghiari care au afirmat că „majo-

¹ B. Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria*, Roma, 1938, p. 560; L. Tamas, *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, pp. 47, 51.

² A. D. Xenopol, *Teoria lui Roesler*, pp. 209—210. Despre ideile lui Xenopol în această problemă vezi M. M. Bulgaru Alexandrescu-Dersca, *A. D. Xenopol și continuitatea poporului român în Dacia pe baza permanenței îndeletnicirilor sale agricole*, în vol. A. D. Xenopol. *Studii privitoare la viața și opera sa*, Buc., 1972, pp. 47—61.

Vezi și N. Dunăre, *Interdependența ocupațiilor tradiționale la români, factor de stabilitate și continuitate* („Apulum”, VII/2, 1969, pp. 529—550), care constată că așezarea agricolă a constituit „tipul de bază, atît ca formă inițială, cît și prin caracterul de masă al acestui tip, prin însumarea unui complex de factori de producție caracterizați prin stabilitate și continuitate”.

³ N. Iorga, *Popor de păstori sau de plugari?* („Albina”, 1927, pp. 393—395). De altfel, așa cum a remarcat P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 119, „viața păstorească și cea agricolă sînt forme de viață care nu se schimbă ușor una pentru alta” (subl. ns. — N. S.).

ritatea românilor din Ungaria duceau în cursul veacului al XIII-lea și al XIV-lea viață de păstori nomazi⁴ și că parte din ei au devenit agricultori de abia după 1241, când năvala tătarilor a distrus populația maghiară din șes; după opinia lor, „românii, crescători de animale, au avut nevoie de mai multe veacuri pentru a se deprinde cu agricultura”⁴.

La o asemenea aserțiune, I. Moga s-a întrebat cum este posibil ca tătarii să fi ucis numai unguri, cruțând restul populației din Transilvania⁵. „Acest pretins Hungaricidium a fost el atât de radical încît pe marile latifundii n-a mai rămas nici un țăran ungur, silind astfel pe primitivul cioban român, adus pe moșiile nobiliare, să chinuiască veacuri de-a rîndul pe bieții proprietari unguri să le dea lecții de agricultură?”. În cazul în care românii ar fi învățat agricultura de la unguri, se întreba mai departe I. Moga, cum se explică lipsa totală a termenilor maghiari din agricultura română?⁶.

În realitate, procesul este invers: „under the influence of the local population, the Hungarians, who formed a conglomeration of Finno- Ugric and Turkish tribes, gradually changed their mode of life and became sedentary, at the same time assimilating the traditions of the material and spiritual culture of the natives, so that after a long period of symbiosis a cultural synthesis was reached peculiar to the Carpatho-Danubian basin”⁷.

⁴ *Documenta historiam Valachorum*, p. XIII, XVI.

O dovadă elocventă despre importanța agriculturii la începutul sec. XIV într-o regiune românească cum este Țara Hațegului o constituie cele 12 pluguri reprezentate în altarul bisericii din Streitsingurgiu. Adrian Andrei Rusu, *Reprezentări de pluguri pe fresca monumentului medieval de la Streitsingurgiu, jud. Hunedoara*, în R. Ist., 29, 1976, nr. 7, pp. 1059—1065).

⁵ Vezi I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au moyen âge*, Sibiu, 1944, p. 43, unde se citează un document din care rezultă că tătarii nu făceau nici o deosebire între popoare: ei au jefuit „inter terras Olachorum de Kirch, Saxonum de Barassu et terras Siculorum de Sebus”.

⁶ I. Moga, *Păreri istorice ungurești privitoare la românii din Transilvania*, Sibiu, 1941, p. 12. Vezi și E. Petrovici, *Continuitatea daco-română și slavii* („Transilvania”, 1942, nr. 11, p. 870), care remarcă numărul mare de termeni de origine slavă din agricultură primiți în timpul conviețuirii cu slavii.

⁷ Mircea Rusu în vol. *Relations between the autochthonous population and the migratory populations*, Buc., 1975, p. 213.

Despre stadiul semi-nomad la care se găseau maghiarii, vezi mai nou Gy. Györffy, *Autour de l'état des semi-nomades: le cas de la Hongrie*, în *Etudes historiques hongroises*, Budapest, 1975, pp. 220—238.

Afirmația făcută de unii istorici maghiari că românii ar fi fost păstori nomazi se bazează în primul rînd pe confuzia între transhumanță și nomadism: transhumanța este plecarea dintr-un loc unde turmele au vîrat, în altul adăpostit unde ele ierneză și ea a fost practică de-a lungul veacurilor de ciobanii din munții Transilvaniei în bălțile Dunării și în Dobrogea⁸.

Deși autorii amintiți știu că românii din Transilvania sînt oameni de munte, „ne se rendent pas compte de la propriété conservatrice de la montagne en ce qui concerne la vie humaine et donc de l'impossibilité pour un peuple de montagnards de mener une vie nomade. Le nomadisme est un phénomène de steppe et non de montagne, et c'est pourquoi ceux qui gardent les réminiscences de la vie des steppes (comme les Hongrois — N.S.) ne peuvent comprendre le sens de la vie dans les montagnes”⁹.

În afară de aceasta, cînd afirmă că românii au venit ca păstori de-abia în secolul al XIII-lea (după unii chiar în sec. XV—XVI!), „ils négligent le fait que les prés alpins naturels et les pâturages ne sont pas une invention ou un produit du XIII-e, respectivement des XV-e—XVI-e siècles, qu'ils étaient exploités déjà à l'époque des Romains, qu'à l'époque des invasions des III-e—XII-e siècles, ils ont pu nourrir et conserver une population pastorale dans une région où aucun des envahisseurs n'a pu pénétrer et que, dans ces régions, on peut encore reconnaître aujourd'hui des terrasses agricoles recouvertes des forêts séculaires, indiquant une vie humaine permanente et que toute cette vie humaine est demeurée en dehors du rayon d'information des documents jusqu'au moment où les nécessités fiscales s'y sont étendues”¹⁰.

O importantă contribuție la lămurirea problemei păstoritului românesc în evul mediu timpuriu a adus I. Donat¹¹. El

⁸ Șt. Meteș, *Păstori ardeleni în Principatele Române*, Cluj, 1926; Andrei Veress, *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească*, Buc., 1927; Sabin Opreanu, *Contribuțiuni la transhumanța din Carpații Orientali*, Cluj, 1930; N. Dragomir, *Oțerii mărgineni și transhumanța lor în Dobrogea de sud* („Analele Dobrogei”, XIX, 1938, vol. II); R. Vuia, *Tipuri de păstori în România*, Buc., 1964 (cu bibliografia mai veche).

⁹ I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au moyen âge*, p. 22. În plus, P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 119, a mai remarcat și deosebirea radicală dintre transhumanța nord și sud-dunăreană: prima este ascendentă, pe cînd cea de a doua este descendentă.

¹⁰ I. Moga, *op. cit.*, p. 40.

¹¹ *Păstoritul românesc și problemele sale* („Studii”, 19, 1966, nr. 2, pp. 281—305 + 1 h.); idem, *La vie pastorale chez les Roumains et ses problèmes* („Dacoromania”, 1973, nr. 1, pp. 78—103).

a arătat că la originea teoriei despre păstoritul itinerant al protoromânilor stau două fapte indiscutabile, dar greșit înțelese, și anume: existența în Peninsula Balcanică, în Munții Pindului, a unei populații aromânești care a practicat un păstorit mai mult sau mai puțin nomad și existența la nordul Dunării a păstorilor transhumanți. După opinia sa, teoria nomadismului are un viciu de logică; ea „ne obligă să acceptăm, ca dovedită, următoarea evoluție în istoria popoarelor din sud-estul Europei: pe de o parte, protoromânii, popor născut din două neamuri sedentare și agricole — dacii și romanii — și-ar fi părăsit satele și viața așezată din cauza migrațiilor; pe de altă parte, în același spațiu dunărean, populații străvechi nomade, venite din stepa răsăriteană, și-ar fi schimbat la rîndul lor felul de viață, dar de data aceasta în sens contrar, spre a trece la agricultură. Ceva mai mult: se acceptă implicit că migrațiunile au determinat *numai* pe urmașii daco-romanilor să adopte viața nomadă, în vreme ce toate celelalte populații sedentare din vecinătate și-au putut păstra felul de viață. În plus, trebuie subliniată împrejurarea că poporul care, potrivit acestei teorii, a devenit nomad, din sedentar cum fusese înainte, și ca atare a trăit mai multe secole fără un spațiu național propriu, era tocmai poporul cel mai numeros și, cu excepția grecilor și a albanezilor, cel mai vechi (deci cu cele mai adînci rădăcini în propriul său pămînt), din sud-estul Europei”¹². *Se înțelege că asemenea fenomene nu au fost posibile. În afară de aceasta, pe baza unor date statistice, același autor a dovedit că „transhumanța a fost un fenomen limitat din punct de vedere economic și excepțional din punct de vedere etnografic”, deoarece populația românească a practicat mai ales păstoritul agricol, bazat pe mișcări de mică amplasare*¹³.

¹² I. Donat, *Păstoritul românesc*, pp. 283—284.

¹³ *Ibidem*, p. 294. O concluzie asemănătoare la R. Vuia, *op. cit.*, pp. 218—219, potrivit căreia tipul cel mai răspîndit era *păstoritul agricol local*, iar al doilea ca frecvență și distribuție teritorială *păstoritul agricol cu stîna la munte*. „Teoria «nomadismului» la poporul român apare astfel în toată absurditatea ei, căci atît dovezile istorice, cît și cele etnografice, pledează și pentru trecut pentru o viață agricolă pastorală, chiar dacă uneori a existat o mai ridicată proporție în favoarea celei din urmă”. R. Vuia a arătat că nici la sudul Dunării nu se poate vorbi de „nomadism”, ci de o „transhumanță complexă”, cu o pendulare între cele două pășuni: vara la munte și iarna la șes.

Vezi mai nou Corneliu Bucur, *Direcții ale demografiei istorice românești: transhumanța pastorală* (R. Ist., 1978, nr. 12, pp. 2285—2304), care

Nu trebuie să uităm apoi nici constatarea foarte interesantă pe care o face *David Prodan*: „toată discuția în jurul păstoritului, seminomadismului român în emigrație, s-ar putea încheia mai curînd cu o altă concluzie: dintre toate popoarele Transilvaniei, singuri românii locuiesc în toate ținuturile și în toate zonele ei, singuri ei exercitînd, în măsuri corespunzătoare, toate activitățile economice indicate de solul său, ei sînt mai adaptați la natura și la toate variațiile ei fizice, ceea ce înseamnă că dintre toate (popoarele) ei sînt cei mai puțin indicați de a fi socotiți populație imigrată. Nici calificativul de oameni de munte, păstori, cu care îi înzestrează teoria (adversarilor continuității — N.S.) nu indică altceva decît că Transilvania, cu formația ei fizică, trebuie să fi constituit însăși vatra lor biologică”¹⁴. *Asemenea constatări nu au nevoie de nici un comentariu!*

Ca străvechi popor sedentar, românii au moștenit și ocupațiile strămoșilor lor, în primul rînd *agricultura*, practică pe un sol atît de bogat ca cel al Daciei^{14 bis}. Deosebit de semnificative pentru vechimea cultivării cerealelor și bogăția recoltelor pe teritoriul Daciei sînt informațiile date de Arrian despre expediția lui Alexandru cel Mare împotriva geților în anul 336 î.e.n. Griul prin care treceau oștenii era atît de înalt, în-

face deosebirea cuvenită între transhumanța practică la nordul Dunării și aceea de la sudul fluviului: prima este o deplasare a turmelor însoțite doar de un număr redus de păstori „specializați”, pe cînd cealaltă constă în deplasarea în masă a turmelor și populației satelor de munte din toamnă pînă în primăvară.

¹⁴ D. Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, Sibiu, 1944, p. 153. Vezi și A. Sacerdoțeanu, în vol. *Continuitate și unitate*, p. 118, care constată legătura dintre agricultură și creșterea vitelor, ca și Al. Doboși, *Un chapitre de l'histoire économique des Roumains de Transylvanie. L'impôt roumain de „quinquagesima”* („Revue de Transylvanie”, III, 1936, pp. 74—84). La opinia unor istorici maghiari după care românii ar fi adus acest impozit de la sudul Dunării, P. P. Panaitescu a arătat că nu contribuabilul aduce darea, care este stabilită de stăpînire, nu oferită de supuși (*Introducere la istoria culturii românești*, p. 239).

^{14 bis} Vezi Ligia Birzu, *Continuitatea*, p. 89, care afirmă: „nicăieri, din observațiile arheologice înregistrate în așezări situate pe ambele maluri ale Dunării, nu se constată predominarea unei economii pastorale. Descoperirea unor așezări cu mai multe nivele aparținînd unor faze evolutive ale aceleiași culturi (Hlincea, Spinoasa, Bratei) dovedește permanența locuirii pe același teritoriu și transformările gradate înregistrate. Această constatare nu face decît să întărească observația... că nu există nici o dovadă serioasă în favoarea susținerii ideii că românii au făcut din păstorie o ocupație permanentă” (subl. ns.).

cît Alexandru a poruncit pedestrimii să înainteze „culcînd griul cu sulilele aplecate; iar călăreții urmau îndată prin partea de lanuri unde înaintase falanga”¹⁵. Lanurile întinse de griu ne arată că agricultura era una din îndeletnicirile de bază ale geto-dacilor.

O altă informație prețioasă pentru importanța pe care dacii o acordau agriculturii ne-o oferă lexicograful Suidas de la care aflăm că, în timpul războiului cu romanii, Decebal a însărcinat pe o parte din nobilii săi să aibă grijă de bunul mers al agriculturii. De aceea, pe bună dreptate, scriitorul roman Columella, în opera sa *De re rustica*, îi considera pe geto-daci printre popoarele „experte în lucrarea pămîntului”¹⁶.

Ținînd seama de aceste dovezi — ca și de rezultatele săpăturilor arheologice¹⁷ — *nu este de crezut că urmașii unor agricultori atît de pricepuți să fi devenit păstori nomazi*. Dimpotrivă, concluzia arheologilor este aceea că: „le fondement de la vie rurale romaine en Dacie est représenté par les établissements d'agriculteurs et d'éleveurs de bétail, lesquels sont d'ailleurs les plus nombreux et qui de ce fait se retrouvent d'un bout à l'autre de la province, aussi bien dans les régions de plaine ou de collines, que le long de cours d'eaux, en somme partout où la nature permettait une bonne agriculture et des riches pâturages”¹⁸.

În Dacia romană, o parte din teritoriul devenit în totalitate „ager publicus” — îndeosebi suprafețele din jurul castrelor militare — a fost cultivat de dacii autohtoni care erau obligați să predea cereale și alte produse garnizoanei de care depindeau. Date concrete despre modul cum erau cultivate aceste terenuri s-au descoperit în depresiunea Cîmpulung¹⁹. „Cul-

¹⁵ *Izvoare privind istoria României*, I, pp. 584—585.

¹⁶ C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, pp. 41—42.

¹⁷ A. Bodor, *Agricultura în Dacia înainte de cucerirea romană* (S C I V, 8, 1957, nr. 1—2, p. 145 și urm.); I. H. Crișan, *Un depozit de unelte descoperit la Lechința de Mureș* (ibidem, 11, 1960, nr. 2, p. 292 și urm.); V. Neamțu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle*, Buc., 1975, pp. 18—22.

¹⁸ D. Protase, *Etablissements ruraux de la Dacie romaine* (R R H, 1969, nr. 1, p. 5).

¹⁹ Flaminu Mirțu, *Agricultura din depresiunea Cîmpulung-Muscel în secolele III î.e.n. — III e. n.* („Terra Nostra”, I, 1969, pp. 53—64). Faptul că romanii aflați în castre erau aprovizionați cu cereale de populația dacă de agricultori este ilustrat de mulțimea rîșnițelor aflate în aceste castre, de pildă la Pietroasa—Buzău. Vezi Gh. Diaconu, *Așezarea și neoropola de la Gherăseni—Buzău* (Noi dovezi despre continuitatea populației autohtone de la Dunărea de Jos) (S C I V, 1977, nr. 3, pp. 431—456).

tivarea cerealelor, reclamată cu necesitate pentru hrană, este o certitudine pentru că romanii aduceau aci unelte și metode tehnice mai perfecționate. Plugul roman, cu brăzdarul triunghiular, ce avea o suprafață mai mare față de cel dacic, dădea un randament comparativ mai ridicat²⁰.

O altă dovadă importantă a continuității agriculturii pe teritoriul Daciei o constituie terminologia folosită care este în cea mai mare parte (îndeosebi pentru operațiile și cerealele mai importante) de origine latină: a ara (*arare*), a semăna (*seminare*), a treiera (*tribulare*), a secera (*sicilare*), a culege (*colligere*), grâu (*granum*), secară (*secale*), mei (*milium*), orz (*hordeum*), alac (*alica*) — termen folosit numai la nordul Dunării — spic (*spicum*), paie (*palea*), neghină (*nigellina*), apoi pământ (*pavimentum*), câmp (*campus*), arie (*area*), falce (*falx*) etc.²¹.

„Le maintien, dans le trésor de la langue roumaine, de termes agricoles d’origine géto-dacique, mais spécialement le fait que la terminologie agricole *fondamentale* est d’origine latine, prouvent que, dans ces régions, les éléments essentiels de la technique agricole n’ont pu se perpétuer que par le truchement de la population daco-romaine”²².

Pe lângă această terminologie de bază, continuitatea practicării agriculturii pe teritoriul Daciei^{22 bis} mai este dove-

²⁰ F. Mirțu, *op. cit.*, p. 61.

²¹ C. C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 96—97 și D. Macrea, *Originea și structura limbii române*, în *Probleme de lingvistică română*, Buc., 1961, p. 12.

Despre continuitatea neîntreruptă a ocupațiilor agricole pe teritoriul Daciei vezi și Al. Bocăneșu, *Terminologia agrară în limba română*, Cernăuți, 1926. Pentru dezvoltarea agriculturii în vremea feudalismului timpuriu vezi Șt. Olteanu, *Aspecte ale dezvoltării agriculturii pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X—XIV* („Terra Nostra”, II, 1971, pp. 31—43), care arată că agricultura și creșterea animalelor erau ocupații complementare, precum și Dan Teodor, *Descoperiri arheologice în Moldova referitoare la agricultura din secolele VI—XI e. n.* (*ibidem*, III, 1973, pp. 223—232).

²² V. Neamțu, *op. cit.*, p. 267. Despre vechimea termenilor folosiți în agricultură vezi și Al. Procopovici, *Die Rumänenfrage*, Sibiu, 1944, pp. 47—57, care discută opiniile greșite ale lui Dumke.

Spre deosebire de români, la maghiari termenii agricoli sînt de origine bulgaro-turcă (Z. Gombocz, *Die bulgarisch-lürkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*, Helsinki, 1912, p. 190; Gy. Györffy, *Autour de l’état des semi-nomades: le cas de la Hongrie*, în *Etudes historiques hongroises*, I, Budapest, 1975, p. 226).

^{22 bis} Părerea lui B. P. Hasdeu, după care agricultura română „s-a născut” în Oltenia în sec. VIII e. n. este astăzi total depășită (*Originile agriculturii la români*, în *Scrieri istorice*, II, Buc., 1973, pp. 56—72).

dită de utilizarea în cursul evului mediu a unor instrumente agricole moștenite de la geto-daci sau de la romani²³, ca și de păstrarea unor practici și obiceiuri agricole moștenite și ele de la daci sau de la romani²⁴.

Cercetările lui L. Someșan au dovedit că românii din Transilvania au practicat agricultura și în regiunile muntoase unde s-au refugiat; dovadă sînt ogoarele amenajate sub formă de terase succesive, cu răzoare înalte și străvechi, care se întîlesc pînă la 1200—1300 m înălțime atît în Munții Apuseni, cît și în Munții Banatului, în Carpații Meridionali, în Munții Rodnei și Căliman, în apropierea a numeroase sate²⁵. „Prezența arăturilor în terase în aceste regiuni înalte, mai potrivite creșterii vitelor decît agriculturii, se poate explica numai prin retragerea unei populații agricole din zone mai joase în aceste regiuni mai înalte de refugiu“²⁶.

Practicarea agriculturii în regiunile de munte este dovedită, de asemenea, și de toponimie. După cum a arătat C. C. Giurescu, există numeroase urme de locuri, sate, coline și versante în Carpați care amintesc de cultivarea cerealelor, în special a meiului (numit în vechime mălai) și a secarei, plante care au nevoie de o perioadă de vegetație mai scurtă, cu puțină căldură, și care pot fi cultivate și în regiunile muntoase; dintre

²³ R. Braungart, *Die Urheimat der Landwirtschaft aller indogermanischen Völker*, Heidelberg, 1912; V. Neamțu, *op. cit.*

²⁴ H. H. Stahl, *Comentarii etnografice pe tema plugușorului* („Rev. de etnografie și folclor“, X, 1965, nr. 2, p. 152); R. Vulcănescu, *Agricultura de munte din vestul Carpaților meridionali* (*ibidem*, XII, 1967, nr. 2, p. 98); Tancred Bănățeanu, „Tînjaua“. *Persistența unor străvechi rituri agrare în cultura populară românească* („Marmația“, I, 1969, pp. 58—61), etc.

Vezi și R. Vuia, *Studii de etnografie și folclor*, Buc., 1975, p. 92, care constată: „credințele, legendele și practicile în legătură cu această îndeletnicire (agricultura — N.S.) sînt atît de numeroase, încît tratarea lor ar reclama volume întregi. Bogăția lor se poate explica numai considerînd această ocupație ca una din cele mai vechi și de competenție îndeletnicirii ale poporului nostru ... Dacă românii ar fi fost numai un popor de păstori, ar fi cu neputință să găsim mulțimea obiceiurilor agrare conservate într-o formă arhaică, ce denotă vechimea și importanța ce le-a acordat poporul nostru prin păstrarea lor“.

²⁵ Laurian Someșan, *Vechimea și evoluția agriculturii românești în Transilvania*, Brașov, 1941, p. 20. Vezi și idem, *Alter und Entwicklung der rumänischen Landwirtschaft Siebenbürgen*, Buc., 1941.

²⁶ R. Vuia, *Dovezile etnografice ale continuității* („Transilvania“, 1943, nr. 1, p. 24). Vezi și idem, *Hautes cultures en terrasses en Transylvanie*, Copenhagen, 1938, și P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, pp. 150—151, care remarcă faptul că „regiunea economică de sub munte era pe vremuri cea mai dens populată și mai bogată a țării“.

acestea amintim: satul Mălaia pe Valea Lotrului, valea Mălăele și muntele Fețele Mălăii în Munții Buzăului, valea Mălăiului în Subcarpații Buzăului, culmea Mălăeștea în județul Neamț sau satul Secăria în județul Prahova²⁷. Din aceeași categorie face parte și numele muntelui Paringul, care vine de la numele popular de cereală paring ce desemnează două plante: dughia și meiul. Este foarte probabil că s-a dat acest nume muntelui Paring datorită ogoarelor de mei și de dughie de la poalele și de pe versantele sale. Topicul Paring „ilustrează limpede o pagină din agricultura românească în munți, în evul mediu timpuriu, în timpul popoarelor migratoare”²⁸.

În domeniul *viticulturii*, pe lângă numeroși termeni fie de origine dacică (strugure), sau romană (viță, vie, coardă, călcătoare etc.), continuitatea este dovedită de folosirea aceluiași instrumente începând din vremea daco-romanilor până către zilele noastre. Astfel, tipul de teasc cu bîrnă orizontală, de factură greco-romană, a fost introdus de coloniștii romani și folosit mai ales în Transilvania, ca și bota sau botul, vas de lemn tronconic, de aceeași origine; călcătorea tronconică de tip mediteranean s-a impus tot în Transilvania împreună cu celelalte două piese aduse tot de romani. În sfîrșit, tipurile de cosoare curbate dacice, călcătorile scobite rudimentar într-un trunchi de copac, teascurile etc., toate au o mare vechime și dovedesc continuitatea practicării viticulturii pe teritoriul țării noastre începând din vremea dacilor²⁹.

La fel de veche este și *apicultura*, în care cei mai importanți termeni sînt tot de origine latină: albină (albina), miere (mele, mel), ceară (cera), fagure (favus, favulus), păstura (pastura)

²⁷ C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, pp. 8—9.

²⁸ Idem, *Înfelesul topicului „Paring”. Date despre agricultura românească din Carpați în evul mediu*, în *Omagiul lui Alex. Rosetti*, Buc., 1966, pp. 303—306.

²⁹ Paul Petrescu — N. Al. Mironescu, *Die traditionellen Werkzeuge des Weinbaums* („Cibinium”, 1966, pp. 61—78); Nicolae Alexandru Mironescu, *Cu privire la istoricul viticulturii tradiționale românești* („Apulum”, VII, 1969, pp. 491—494); idem, *Tradițiile milenare ale viticulturii românești* („Argeș”, 1967, nr. 10); idem, *Practici, credințe și obiceiuri legate de viticultură* („Rev. de horticultură și viticultură”, 1968, nr. 3, pp. 55—58); idem, *Considerații privitoare la geneza și istoricul răspîndirii viței de vie pe teritoriul României* („Studii și comunicări de istorie și etnografie”, Muzeul Golești, 1978, pp. 287—297) etc.

Pentru un alt aspect important, și anume păstrarea numelor de plante și buruieni, vezi Al. Borza, *Corelația dintre flora României și poporul român* („Rev. Inst. Social Banat—Crișana”, 1943, pp. 149—172).

etc.³⁰. De mulțimea albinelor din regiunea de la nord de Istru vorbește istoricul grec Herodot (sec. V î.e.n.); ceara și mierea geto-dacilor, care erau apicultori de seamă, erau mărfuri căutate de coloniștii greci de pe coasta dobrogeană începând din sec. VI î.e.n. La rindul lor, romanii au fost cei mai vestiți apicultori din antichitate. După anul 106 e.n., Dacia devenind provincie romană, „țărani localnici au început să practice și ei albinăritul după metode învățate de la coloniștii romani. Meșteșugul s-a perpetuat apoi în cursul întregii orinduirii feudale, până în timpurile noastre, transmițându-se cu cea mai mare fidelitate, în toate lucrările legate de apicultură, tradiția romană”³¹.

Toți termenii invocați mai sus, cu și vechimea uneltelor utilizate în agricultură și viticultură, constituie dovezi sigure despre caracterul sedentar al populației daco-romane. „Dacă ar fi fost niște păstori nomazi, umblînd cu turmele prin toată Peninsula Balcanică și învățînd tirziu agricultura de la slavi, așa cum vor să-i prezinte adversarii — unii interesați — ai continuității în Dacia Traiană și unii istorici neinformați, o asemenea terminologie agricolă, viticolă și pomicolă, nu s-ar putea explica. Ea este, dimpotrivă, foarte naturală dacă admitem că dacoromanii și-au văzut înainte de agricultură sub toate formele, plătînd însă dijma (cuvîntul e slav !) noilor ocupanți ai țării”³².

Ca popor sedentar, românii au utilizat o serie de instrumente de lucru moștenite de la romani. Printre acestea, un loc important îl ocupă morile de apă, cunoscute încă din epoca daco-romană. „Există un argument foarte puternic în sensul continuității morii de apă, și anume terminologia ei esențială care e de origină latină”. Dacă moara de apă ar fi fost introdusă mai tirziu (cum susține etnograful Kos Karoly), fiind împrumutată de la popoarele vecine, „cum se explică că (românii) n-au împrumutat și terminologia esențială aferentă a poporului vecin respectiv?”, se întreba pe bună dreptate C. C. Giurescu³³. Vechimea neîntreruptă a utilizării morii de

³⁰ Gh. Bartoș, *Vechimea albinăritului la români* („Terra Nostra”, 1969, vol. 1, pp. 123—131); idem, *Vechimea și continuitatea albinăritului în țara noastră* („Apicultura”, 1969, nr. 4, pp. 34—36); N. Branga, *Originile albinăritului românesc* („Apicultura”, 1972, nr. 8, pp. 35—39) etc.

³¹ „Terra Nostra”, 1969, p. 124. Vezi C. Hristea, *Apicultura în Dacia* („Apicultura”, 1970, nr. 12, pp. 30—31).

³² C. C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 98—99.

³³ *Formarea poporului român*, p. 138. Vezi și P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, pp. 148—149, care adaugă morile învîrtite cu cai, țestul etc., și Corneliu Bucur, *Considerații istorice și etnolo-*

apă este dovedită și de toponimul Rîu de Moare din Țara Hațegului, care derivă din latinul vulgar *ri(v)u de mola*³⁴.

Alte două instalații hidrotehnice cu nume latin care, ca și moara de apă, au fost utilizate fără întrerupere, sînt piua și vîltoarea care serveau la împîslitul sau îngroșatul și bătutul țesăturilor de lînă; primul derivă din *pilla*, iar cel de-al doilea din *volloria*. În Vrancea se întîlnește și denumirea de vistiere dată instalațiilor hidrotehnice în care se prelucrau țesăturile; „acest termen, avînd ca etimon cuvîntul vestis, care înseamnă vesmînt, este o dovadă în plus a continuității indeleptnicirii în legătură cu lucrul țesăturilor”³⁵.

Faptul că poporul român a fost un popor sedentar este dovedit nu numai de împrejurarea că a practicat fără întrerupere agricultura, dar și de cîțiva termeni moșteniți din limba latină, printre care țară (de la *terra*)³⁶, sat (de la *fossatum*)³⁷, pămînt (de la *pavimentum*) etc.

Încă din 1939, N. Iorga cerea să se acorde o mai mare atenție obiceiurilor poporului nostru, felului său de a se îmbrăca

gice privind apariția instalațiilor hidraulice pe teritoriul României („Blaharea”, 1976, pp. 7–73+pl.), care consideră că moara de apă a apărut în sec. II–III e. n.

³⁴ G. Giulea, M. Homorodean, I. Stan, *Toponimia comunei Rîu de Mori (Țara Hațegului)* („Fonetica și dialectologie”, V, 1963, p. 42 și urm.); Daniel Popescu, *De la „De architectura” lui Vitruviu la toponimia românească* („Tribuna”, 9 iulie 1964).

³⁵ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 143. Vezi și Radu O. Maier — Lia Stolca Vasilescu, *Meșteșugurile ca formă de manifestare a continuității poporului român* („Muzeul Național”, III, 1976, pp. 315–320); Valeriu Butură, *Contribuții la studiul instalațiilor tradiționale pentru extragerea și prelucrarea metalelor din Munții Apuseni*, în *Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor. Etnografie și artă populară*, Buc., 1969, pp. 208–222; Octavlan Radu Maier, *Văraritul, o străveche ocupație populară*, în același volum, pp. 223–235; I. Iurasciuc, *O tehnică străveche de vîltoare* („Cibinium”, 1967–1968, pp. 179–184) etc.

Mai amintim aici și obiceiul roman de a purta sarcini ușoare și vase cu apă pe cap, păstrat în regiunea cea mai intens romanizată și unde se conservă cele mai multe elemente latine în limbă. Vezi S. Mehedinți, *Der Zusammenhang der rumänischen Landschaft mit dem rumänischen Volke* și S. Pușcariu, *Limba română*, I, Buc., 1940, harta 30.

³⁶ A. Balotă, *Une témoignage historique: terra=țară* (R H S E E, 14, 1937, pp. 61–69); reprodus în vol. aceluiași, *Le problème de la continuité. Contributions linguistiques*, Buc., 1941, pp. 13–25. După cum arată autorul acestui articol, sensul dat lui terra în limba română dovedește „atașamentul neîntrerupt al poporului față de pămîntul său”.

³⁷ Idem, *Un héritage aborigène: alb fshat (shat), roum. sat (fsat)* (R H S E E, 14, 1937, pp. 243–250), reprodus în același volum, p. 29–39.

„foarte deosebit de felul celor de peste Dunăre, ceea ce înseamnă că n-au putut veni de acolo; să studiem o artă populară care nu este cu totul aceeași ca la sirbi, bulgari, albanezi și greci”; din acest studiu, considera marele istoric, se pot trage concluzii care să reducă la tăcere pe adversarii continuității³⁸.

Una din cele mai însemnate contribuții la lămurirea problemei a adus etnograful *Romulus Vuia*. El a arătat că în Transilvania sînt două feluri de așezări: satele vechi de formă neregulată (cu case izolate, răsfirate, satele de vale și satele îngrămădite) și satele mai noi, create prin colonizare, după un plan stabilit, fie de-a lungul drumului (cum sînt satele săsești), fie de formă patrunghiulară (cum sînt satele mai noi din Banat și Arad, din secolele XVIII—XIX).

Satele îngrămădite, răsfirate, cu case izolate și cele de vale sînt cele mai vechi, fiind specific românești. Satul cu case izolate de tip arhaic se întîlnește îndeosebi în regiunile muntoase, unde se știe că populația românească a fost foarte numeroasă. Întrucît românii sînt singurii care locuiesc în sate de tip arhaic, „putem afirma în baza studiului așezărilor — cel mai important factor cu privire la ocuparea unui ținut — că în *Transilvania și Banat* elementul cel mai vechi și deci autohton nu poate fi decît elementul românesc”. Se înțelege că dacă românii ar fi venit în Transilvania în secolele XII—XIII, în calitate de coloniști, satele lor ar fi trebuit să aibă o formă sistematizată, așa cum au satele coloniștilor sași³⁹.

Cît privește satele de vale, care formează tipul caracteristic românesc pentru regiunea subcarpatică, trebuie să mai

³⁸ N. Iorga, *Romanitatea în jurul Brașovului* (R I, 1939, pp. 366—367). Despre asemănarea unor obiceiuri din Transilvania cu folclorul și etnografia din Italia vezi *Italia înainte de domnia romanilor* („Foaie pentru minte, inimă și literatură”, XVI, 1853, pp. 133—135).

³⁹ R. Vuia, *Chronologie des types de villages dans le Banat et la Transylvanie* („Revue de Transylvanie”, III, 1936, nr. 1, pp. 33—67); idem, *Le village roumain de Transylvanie et du Banat*, în vol. *La Transylvanie*, Buc., 1938, p. 712 și urm.; idem, *Dovezile etnografice ale continuității* („Transilvania”, 74, 1943, nr. 1, pp. 21—24); idem, *Ethnographische Beweise für das Alter und die Kontinuität des rumänischen Volkes in Siebenbürgen*, în vol. *Siebenbürgen*, I, Buc., 1943, pp. 35—56; vezi și idem, *Studii de etnografie și folclor*, Buc., 1975.

Cf. și I. Moș, *Les Roumains de Transylvanie au moyen-âge*, p. 117, care constată: „les données ethnographiques nous montrent que ces régions de montagnes étaient les dépositaires des établissements roumains dispersés et dissociés ainsi que des villages de la vallée”, constatare întărită de documente.

amintim aici și constatările lui *Radu Popa* referitoare la gruparea acestor sate în așa-numitele cnezate de vale constatate pe văile Vișeuului, Cozăului, Izei, Marei etc. din Maramureș în secolul al XIV-lea, dar avînd o vechime mult mai mare⁴⁰.

Dar nu numai forma satelor, ci și aceea a curților atestă vechimea elementului românesc: pe cînd coloniștii au introdus în Transilvania curtea franconă, populația românească a folosit curtea de formă neregulată, îndeosebi de forme arhaice cum sînt curtea dublă și ocolul pătrat. „În consecință și curtea la români prezintă, în toate privințele, forme arhaice ale populației autohtone ... care lipsesc la celelalte două grupuri etnice din Transilvania“ ce folosesc în marea lor majoritate curtea franconă introdusă de sași în sec. XII—XIII⁴¹.

Un alt cunoscut etnograf, *Nicolae Dunăre*, studiind gospodăriile cu curte închisă și întărită sau cu ocol, existente în diverse zone din Transilvania și Banat, a arătat că acestea își au originea în gospodăriile cu curți dacice asemănătoare descoperite în munții Orăștiei, regiune învecinată cu zonele unde existau pînă de curînd asemenea gospodării⁴².

Pe lîngă formă, și terminologia curții este deosebit de grăitoare: partea consacrată locuinței și agriculturii păstrează termeni de origine latină: poartă, casă, curte, arie etc., pe cînd pentru cea rezervată creșterii vitelor se folosesc denumiri de origine slavă: ocol, ogradă, grajd, poiată, colnă, vranită etc. Peste vechiul fond latin și agricol se suprapune deci influența slavă, legată de creșterea vitelor.

Casa păstrează nu numai numele latin, dar și o seamă de elemente arhaice. S-a remarcat astfel că planul casei preistorice de la Ariușd corespunde tipului arhaic de casă, cu tîrnașul în colțul casei, din Țara Hațegului.

Un alt element arhaic este acoperișul țuguat și extrem de

⁴⁰ Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, Buc., 1970, p. 150 și urm.

⁴¹ R. Vulă, *Dovezile etnografice*, p. 25.

⁴² N. Dunăre, *Contribuții la studiul gospodăritelor țărănești cu curte închisă și întărită la români* („Cumidava“, III, 1969, pp. 497—521); idem, *Gospodăritul cu curte închisă și întărită în zona sfîrașelor din Munții Apuseni* („Apulum“, VIII, 1970, pp. 525—539). Vezi și V. Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978, p. 46 și urm. și N. Dunăre, *Continuitate etnoculturală românească în Pădurentii Hunedoarei* („Sargetia“, 11—12, 1974—1975, p. 383—389+2 h.), unde se demonstrează continuitatea îndeosebi în domeniul extragerii și topirii metalelor, dar și în alte domenii (locuință, port etc.).

înalt pe care-l au casele din Țara Hațegului și Munții Apuseni, două din vechile regiuni locuite de daci.

Un alt element străvechi al casei este vatra liberă cu coșul piramidal, denumit „căloni“ în Țara Hațegului, care păstrează numele latin, așa cum latine sînt și căldare, cuptor și țest, accesorii folosite la gătit.

Mărturiile etnografice invocate de R. Vuia sînt confirmate de rezultatele cercetărilor lingvistice și istorice, conform căroră Banatul, Oltenia și Transilvania de vest (Țara Hațegului, Munții Apuseni) trebuie considerate ca vatra străveche a românilor; aici s-a păstrat aria palatizării dentalelor, fapt ce dovedește o veche influență slavă ce nu s-a putut exercita asupra românilor decît în aceste regiuni de la nordul Dunării.

Nu numai etnografia ci și *arta populară*, cu vechimea ei milenară, vine în sprijinul continuității. După cum au dovedit specialiștii, arta noastră populară este grefată pe un fond străvechi, atestat în supraviețuirea unor elemente de cultură materială, ca și în organizarea socială⁴³.

S-a demonstrat, de asemenea, elementul de continuitate din ceramica populară românească, cu forme, decoruri și tehnici întîlnite încă din neolitic. Ceramica neagră, asemănătoare ca tehnică și formă cu ceramica geto-dacică, s-a menținut pe ambele versante ale Carpaților estici, ca și în vestul Olteniei. Persistența elementelor preistorice a fost depistată mai ales în regiunile adăpostite și ferite de influențe din afară⁴⁴.

În domeniul ornamenticii s-a constatat, de asemenea, o continuitate elocventă. Un motiv vechi din arta populară este „pomul vieții“; după cum au arătat specialiștii, există un tipar local, traco-dacic, care este cel mai vechi și cu cea mai largă circulație în arta populară românească⁴⁵.

⁴³ Paul Petrescu, *Moștenirea artistică în domeniul artei populare* (S C I A, XI, 1964, nr. 1, p. 35—54); Wanda Wolski, *Moșteniri preistorice în arta populară românească* („Apulum“, VII, 1969, pp. 445—477). Vezi și P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, p. 169, care arată: „centrul artei populare plastice este casa, ... podoaba ei de lemn sculptat, de scoarțe, icoane, cusături atîrnate pe pereți și oale“ care „formează un tot. O dovadă în plus că poporul român n-a fost niciodată rătăcitor; el trăiește în case, creația sa artistică e în legătură cu casa“.

⁴⁴ Barbu Slătineanu, *Ceramica românească*, Buc., 1958. Vezi și „Apulum“, IX, 1971, p. 750.

⁴⁵ Paul Petrescu, „Pomul vieții“ în *arta populară din România* (S C I A, VIII, 1961, nr. 1, p. 41 și urm.).

O altă grupă însemnată de motive ornamentale o formează motivele sau semnele solare, utilizate începînd din neolitic pînă în vremea noastră⁴⁶.

Să mai amintim apoi că numeroase elemente de port popular (cojocul, căciula, gluga, sarica, opincile etc.) își au originea în portul dacilor, ilustrat pe Columna lui Traian⁴⁷. Așa cum spunea N. Iorga — citat mai sus — felul deosebit de a se îmbrăca al românilor față de locuitorii de la sudul Dunării constituie încă o dovadă că ei nu au venit de acolo.

Dar nu numai arta populară, ci și unele producții literar-folclorice păstrează amintirea persistenței elementului daco-roman în Dacia. Dintre acestea amintim legenda atît de cunoscută a Dochiei și a lui Traian⁴⁸, sau doina specific românească, al cărui nume trebuie legat de latinescul dolor (=durere) și care e cu totul diferită de epicul balcanic și slav⁴⁹.

Putem spune în concluzie — împreună cu R. Vuia — că „civilizația noastră populară este mărturia cea mai sigură a vechimii poporului nostru pe aceste locuri, dovadă mai sigură decît documentele scrise ale cancelariilor curților străine, ce înregistrau numai evenimentele zgomotoase, de la suprafață, și nu luau la cunoștință viața adînc înrădăcinată și permanentă, dar fără istorie, a marilor mase de la țară, care în tăcere au urzit temelia neclintită a neamului”⁵⁰.

⁴⁶ Paul Petrescu, *Imagini ale soarelui în arta populară* (S C I A, X, 1963, nr. 1); idem, *Semnele solare în arta populară din România* (ibidem, XIII, 1966, nr. 2).

⁴⁷ Florea Bobu Florescu, *Geneza costumului popular* (S C I A, X, 1963, nr. 1, p. 32 și urm.); idem, *Opincile la români*, Buc., 1957; R. Vuia, *Studii de etnografie și folclor etc.*

⁴⁸ Grigore Buțureanu, *Încă o dovadă la stăruința românilor în Dacia Traiană* („Arhiva”, II, 1890—1891, pp. 470—485). Vezi și G. Popa-Lisseanu, *Urme de sărbători păgânești* („Conv. lit.”, 1907, pp. 587—606).

⁴⁹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 173. Vezi și B. P. Hasdeu, *Doina răstoarnă pe Roesler* („Columna lui Traian”, 1882, nr. 10—12, pp. 529—536).

Despre moștenirea latină în folclorul românesc vezi Mihai Pop, *Genuine romanische Elemente in der romanischen Volkstradition* („Dacoromania”, 1973, pp. 255—262); Dumitru Pop, *La question de l'héritage latin dans le folklore roumain* (ibidem, pp. 263—269) (cu bibliografia mai veche).

Nu vom putea aborda aci problema mai complexă a unor obiceiuri străvechi, unele moștenite de la daco-romani. Despre această problemă vezi mai nou Mircea Valea, Anghel Nistor, *Unele considerații cu privire la obiceiuri străvechi românești* („Sargetia”, X, 1973, pp. 373—382).

⁵⁰ R. Vuia, *Dovezile etnografice ale continuității*, p. 30.

Forța de transmitere a unor elemente de cultură materială demonstrează astfel trăinicia firului neînterupt al continuității spirituale pe teritoriul României și ea nu poate fi explicată decât printr-o continuitate de viațuire, dovedită cu argumente irefutabile⁵¹.

⁵¹ „Apulum“, IX, 1971, p. 751.

Capitolul IX

CONTINUITATEA ORGANIZĂRII SOCIAL-POLITICE

Un alt argument — legat de precedentul — care pledează în favoarea continuității populației daco-romane pe teritoriul fostei Dacii Traiane este continuitatea organizării social-politice moștenite din timpul dacilor și al stăpînirii romane. „Faptul principal al istoriei societății din țara noastră după retragerea stăpînirii romane stă în aceea că viața acestei societăți a continuat timp de mai multe secole sub forma aproape exclusivă a obștilor teritoriale libere“, iar „continuitatea obștilor pe teritoriul țării noastre de la getodaci pînă la fundarea statelor feudale înseamnă continuitatea poporului român în Dacia, ca popor așezat, teritorializat, permanent legat de pămînt“¹.

„Daco-romanii, deși rupți de imperiu, aveau totuși o practică socială mai avansată decît a migratorilor cotropitori. Și, cum este și normal, veac de veac ei au îmbogățit această practică, fie din necesități interne, fie prin adaptare la cerințele succesive ale noilor stăpîni, de origini atît de diferite“².

¹ P. P. Panaitescu, *Obștea fărînească în Țara Românească și Moldova*, pp. 19—20. Vezi și A. Sacerdoțeanu, *Elemente de unitate și continuitate în istoria medievală a românilor*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Buc., 1963, p. 113, unde se afirmă „cel mai vechi și fără întrerupere element de continuitate și de unitate îl oferă obștea“.

Pentru situația din sec. III—V vezi Maria Comșa, *Considerații cu privire la obștea satească locală de pe teritoriul României în sec. III—V* („Muzeul Național“, III, 1976, pp. 215—220). Interesante date despre stratificarea obștilor în epoca formării relațiilor feudale la Geza Bako, *Despre organizarea obștilor satești ale epocii feudale timpurii din sud-estul României* (S C I V, 1975, nr. 3, pp. 371—379).

² A. Sacerdoțeanu, *Problema continuității poporului român* („Studii“, 1970, nr. 1, p. 7). Vezi și idem, *Elemente de continuitate și unitate*, pp. 105—134.

Limba română a păstrat numeroase noțiuni de origine latină sau autohtonă privind organizarea social-politică: ginta (gens), seminție, moș, sat (de la fossatum, loc întărit cu un șanț de apărare care aduce aminte de vremea cînd satele se apărau cu mijloace proprii)³, cătun, jude, judec (judex), județ (judicium), ținut (tenetum), lege (lex), domn (dominus), oaste (hostis)⁴, ceată (coetus), cetate (civitatis), spadă (spatha), arc (arcus), săgeată (sagitta), fușt-suliță (fustis) etc.

Legătura aproape permanentă cu Imperiul romano-bizantin a făcut ca sigiliul Romei, prezent de la începuturile procesului de etnogeneză românească, să marcheze puternic organizarea politică a românilor, ceea ce a determinat pe unii istorici ca I. Nistor să vorbească de „temeiurile romano-bizantine ale începuturilor organizației noastre de stat”⁵.

*Persistența termenilor privind organizarea social-politică a daco-romanilor nu se poate explica altfel decît prin existența unui popor de continuitate, autohton, cît și prin discontinuitatea migratorilor și a sistemului lor de administrare și de dominare politică*⁶.

Unul din cei mai vechi termeni este acela de *jude* de la *judex* = judecător. Potrivit opiniei lui D. Onciul, „judecia, după numele ei latin, este o moștenire romană; ea ne reamintește organizația comunală autonomă a coloniilor și municipiilor romane, conduse de *duumvirii iuri dicundo*, adică judeci (*iudices*). Această instituție a urmat să se păstreze, cum se vede, ca o organizație autonomă a românilor sub stăpîniri străine, adaptîndu-se noilor împrejurări”⁷.

O altă veche instituție, legată de prima — este *județul*; după părerea lui A. Sacerdoțeanu, acesta ar fi „cea mai lămuritoare” dintre vechile instituții: „a început prin a fi instituție juridică și, păstrînd această calitate, devine și

³ V. Bogrea, *Originea românescului sat* („Dacoromania”, I, 1921, pp. 253—257).

⁴ Despre vechimea termenului de oaste vezi A. Sacerdoțeanu, *Elemente de continuitate și unitate*, p. 118, lucrare fundamentală pentru problema continuității reflectată în organizarea social-politică.

⁵ Este titlul unei lucrări apărută în anul 1943.

⁶ A. Sacerdoțeanu, *Problema continuității*, p. 8.

Despre dezvoltarea organizării social-politice pînă la alcătuirea statelor feudale românești vezi Emil Cernea, *Le rôle de la communauté villageoise dans la formation des Etats roumains féodaux* („Analele Univ. București”, Științe juridice, 21, 1972, nr. 1, pp. 19—28).

⁷ D. Onciul, *Scrieri istorice*, II, pp. 308—309. Vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, II, pp. 155, 159—161, unde se arată răspîndirea instituției în imperiul roman.

instituția administrativă principală din istoria poporului român. Prin aceasta se continuă direct însăși ordinea romană⁸.

O altă instituție veche românească a fost *cnezul*, conducătorul unui cnezat. Originea acestei instituții a format obiectul a numeroase studii⁹. Cei mai mulți istorici plasează originea cnezilor în interiorul comunităților sătești libere existente cu mult înainte de formarea statelor feudale.

Unii istorici consideră pe cnezi a fi de origine gentilică (deci de la început ereditară), în timp ce alții (*I. Lupaș, Ștefan Pascu*) îi consideră ca decurgând din instituțiile administrativ-judecătorești, la început elective, ale comunității sătești, funcții pe care cnezul le-a preluat de la fostul jude de origine romană (*judex*). Cu excepția unor istorici maghiari (*Lehoczky, Máliusz* etc.), care susțin că cnezatul ar fi fost creația elementelor militare ale ultimelor popoare migratoare (pecenegi, cumani, tătari), care ar fi ajuns conducătorii grupurilor românești din secolele XII—XIV, toți istoricii români au susținut vechimea instituției, întâlnită pe tot teritoriul locuit de poporul nostru.

După cum a arătat *P. P. Panaitescu*, „identitatea cnezilor cu nobilimea prestatală rezultă din următoarele fapte: cnezii apar în documente atât în Transilvania, cât și în Moldova și în Țara Românească; ei formează o instituție general românească, deci anterioară separării poporului nostru în state diferite. Numele cnezilor, de origine slavonă, înseamnă în diferite limbi slave: principe, nobil, stăpîn. Din analiza documentelor din cele trei țări române rezultă clar că ei formau o pătură arhaică de stăpîni de sate¹⁰.

⁸ A. Sacerdoțeanu, *Elemente de unitate și continuitate*, p. 123. Vezi și *P. P. Panaitescu, Introducere la istoria culturii românești*, p. 155, care constată formarea acestor unități economice și politice pe vâl, dovadă numele județelor după rîuri.

⁹ *Iosif Kemény, Ueber die ehemaligen Knesen und Knesiate der Walachen in Siebenbürgen* („Magazin für Geschichte Siebenbürgens“, II, 1846); *I. Bogdan, Despre cnezii români*, Buc., 1903; reprodus în *I. Bogdan, Scrieri alese*, Buc., 1968, pp. 180—206; *Dinu C. Arion, Cneji (chineji) români. Contribuții la studiul lor*, Buc., 1938 etc.

¹⁰ *P. P. Panaitescu, Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, Buc., 1964, p. 67.

Vezi și *Radu Popa, Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, Buc., 1970, p. 145, care arată cele trei accepțiuni acordate cnezului:

- fruntaș al satului, cu atribuții administrative și judecătorești;
- instituție cu caracter politic din epoca primelor cristalizări statale românești și
- stăpîn feudal al satului.

Cnezatul „este o instituție veche românească, anterioară cuceririi maghiare, când cnezii se numeau judeci, iar judecia se prezenta ca o instituție străbună, moștenită din epoca romană, fapt ce se constată prin numele ei latin”^{10 bis}.

O opinie asemănătoare a formulat și I. Bogdan, care susține că instituția nu poate fi considerată „un împrumut de la vreunul din popoarele slave vecine”, fiind continuarea vechii judecii de origine romană, numele slav cnez suprapunându-se „de la slavii ce trăiau împreună cu romanii”¹¹.

Dealtfel, trebuie spus că instituția cnezului a evoluat altfel decât la slavi: în timp ce la aceștia cnezul era domn și stăpîn cu drepturi depline (ca la ruși sau la sirbi), iar voievodul numai un conducător secundar, însărcinat cu conducerea oștirii, la români evoluția a fost inversă: voievodul a devenit domn și stăpîn, în timp ce cnezul avea un rol secundar, fiind în subordonare față de voievod (cazul Maramureșului este clasic: aici existau cnezi de sat și cnezi de vale, subordonați voievodului)¹².

Indiferent de originea instituției cnezului, un lucru e sigur: ea este anterioară venirii maghiarilor în Transilvania și reprezintă o formă proprie de organizare a populației autohtone. Pentru atribuțiile cnezilor, deosebit de interesante sînt știrile date de Rogerius în *Carmen miserabile*; potrivit acestui izvor, în timpul venirii tătarilor, cnezii jucau rolul de intermediari: procurau pentru acești stăpîni efemeri cai, vite și arme, judecînd în același timp pricinile dintre locuitori¹³ (funcție preluată de la juzi).

^{10 bis} D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 54. Despre opiniile sale vezi A. Sacerdoțeanu, *Les études de D. Onciul sur quelques anciennes institutions roumaines* (R R H, 1973, nr. 1, pp. 23—39).

După opinia lui A. Cazacu, cnez ar deriva din *cuneus* roman, de la care cnezul ar fi moștenit obligația ostășească de a servi cu calul (*Vechile organizări românești. O ipoteză asupra originii lor*, Buc., 1947).

Vezi și I. Minea, *Originea română a instituțiunii cnezatului la noi* („Cerc. istorice”, I, 1925, nr. 1, p. 412). Dintre lucrările mai noi vezi: M. Holban, *Variations historiques sur le problème de cnezes de Transylvanie* (R R H, IV, 1965, nr. 5, pp. 901—923); Dragomir Silviu, Sabin Belu, *Voievozi, cnezi și crainici la românii din Munții Apuseni și din regiunea Bihorului în evul mediu* (A M N, III, 1966, pp. 173—181).

¹¹ I. Bogdan, *op. cit.*

¹² Radu Popa, *op. cit.* Despre vechimea cnezilor din Hațeg vezi idem, *O spadă medievală din Valea Stretului și câteva considerații legate de ea* („Sargetia”, 9, 1972, pp. 75—88).

¹³ Roland Schilling, *Cu privire la cele mai vechi informații scrise despre cnezii români* („Apulum”, 1970, pp. 41—48).

Despre cnezii și districtele bănățene vezi V. Motogna, *Contribuții la*

O altă veche instituție românească — pe care maghiarii au găsit-o la venirea lor în Transilvania — este *voievodatul*, constituit prin unirea mai multor cnezate¹⁴. După cum a dovedit I. Bogdan, termenul este slav (*vojevoda*) și înseamnă conducător de oaste; înainte de cucerirea maghiară, voievozii erau „șefii unor confederațiuni de cneji“. Deși termenul este slav, voievodatul la români s-a născut „în mod cu totul independent de influențele străine“; românii au împrumutat deci numai termenul, nu și conținutul noțiunii¹⁵.

Termenul de voievod a apărut foarte probabil în vremea coabitării româno-slave, cînd a fost necesar să se organizeze cete sătești de luptă împotriva incursiunilor barbare de pradă. După opinia lui A. Sacerdoțeanu, „acest moment poate fi stabilit în timpul descompunerii puterii avare și începutul organizării politice a slavilor, implicit și a daco-romanilor“¹⁶.

Dispunînd de putere militară, voievodul a acumulat cu vremea și alte atribuții (administrative și judecătorești), întărindu-și astfel puterea.

Cînd statul maghiar a început cucerirea Transilvaniei, a găsit aci voievodatele (ducatele) cunoscute ale lui Gelu, Glad și Menumorut, care au opus o rezistență dirză. Faptul că voievodatul este o formă de organizare politică anterioară cuceririi maghiare, că ea era puternic înrădăcinată în realitățile politice, explică păstrarea acestei forme de organizare a Transilvaniei sub noua stăpînire¹⁷. „Temeiul argumentării contra teoriei unui vechi Ardeal fără români stă în existența, aici și nicăieri aiurea, a voievodului, și anume într-o formă care nu corespunde cuvîntului slav întreg, ci prescurtării și prefacerii lui românești... Nu vom putea explica, firește, exis-

istoria românilor bănățeni în evul mediu. Districtele românești („Rev. Inst. Social Banat—Crișana“, 1943, pp. 3—30). Despre procesul de decădere al cnezilor vezi Maria Holban, *Deposedări și judecăți în Banat pe vremea Angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya (1361—1378)* („Studii și mat. de istorie medie“, V, 1962, pp. 57—128).

¹⁴ Pentru modul clasic de alcătuire a voievodatului din mai multe cnezate de vale vezi Radu Popa, *op. cit.*

¹⁵ I. Bogdan, *Originea voievodatului la români*, Buc., 1902.

¹⁶ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*

¹⁷ Vezi A. Sacerdoțeanu, în vol. *Continuitate și unitate*, p. 123, unde se spune: „cînd ungurii au vrut să impună românilor o regalitate pe care nu o cunoșteau, ei au respins-o. Actul de respingere a putut fi posibil, deoarece atunci ei își aveau suficient de dezvoltată propria lor organizare, ajunsă la stadiul de țară. Astfel se explică de ce regalitatea maghiară n-a putut desființa voievodatul Transilvaniei, după cum nu putuse desființa nici bănia croaților“.

tența voievodului ardelean, copilărește, prin distanța teritoriului“, afirma N. Iorga¹⁸.

La rîndul său, I. Lupaș sublinia: „On ne trouve nulle part, dans le territoire de l'ancien royaume de l'Hongrie, le souvenir d'une organisation territoriale et politique identique à celle du voïvodat de Transylvanie. Il en résulte qu'elle doit être considérée comme un ancien produit *spécifiquement roumain* que la pénétration hongroise dans cette région n'a pu déraciner du sol natal et dont elle n'a pu empêcher plus tard le développement, malgré ses efforts soutenus comme on le constate dans les nombreux documents de l'époque“¹⁹.

La afirmația unor istorici maghiari că voievodatul ar fi o creație a regilor maghiari, după modelul mărcii germane, I. Moga a arătat: „faptul că atît sașii cit și secuii — departe de a avea instituția voievodatului — au primit de la rege autonomia lor administrativă și juridică, dîndu-li-se drept conducător cite un comite numit direct de rege, și anume în așa fel ca numiții coloniști să nu fie supuși autorității voievodului transilvan, ci numai regelui, constituie dovada că pînă la 1176 acesta nu dispunea încă de instituția voievodatului ca de un organ executiv al puterii regale și că voievodatul transilvan reprezenta o ordine juridică deosebită de cea adusă de sași și de cea moștenită de secuii, deci ordinea juridică autohtonă slavo-română“. „Organizarea unei mărci după model german în Transilvania s-a lovit de existența adînc înrădăcinată a voievodatului, care nu a putut fi desființat și nici înlocuit“. În concluzie, I. Moga arăta: „Voievodatul transilvan, asemenea celorlalte voievodate românești, își trage originea din instituția voievodală româno-slavă autohtonă, cuprinzînd o ordine juridică și socială cu totul deosebită de cea a ungarilor descălecători și de organizațiunile de tip apusean, introduse de primii regi ai Ungariei în aceste părți“²⁰.

După opinia lui A. Sacerdoșeanu, faptul că ungurii nu au reușit să maghiarizeze populația autohtonă din Transilvania

¹⁸ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 35.

¹⁹ I. Lupaș, *Réalités historiques dans le voïvodat de Transylvanie du XIIe au XVIe siècle*, Buc., 1938, p. 61 (și în limba română). Vezi și idem, *Voievodatul Transilvaniei în sec. XII și XIII*, Buc., 1936.

²⁰ I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice* (A I I N C, X, 1945, pp. 60, 61, 147).

La aceste vechi instituții (jude, cnez, voievodat), A. Sacerdoșeanu adaugă pe celnic (din lat. *celsus* = înalt) și pe ban (*Elemente de continuitate și unitate*, p. 130—134).

„se explică prin aceea că ungurii au pus stăpînire pe această țară destul de tîrziu, cînd poporul român era constituit, avea o pătură conducătoare capabilă să lupte pentru sine și o suprastructură în măsură să nu mai primească influențe noi. Vechile instituții ale românilor, care au rămas intacte în Transilvania, și fondul de cuvinte, chiar și slav, pe care românii l-au transmis lexicului maghiar, sînt o dovadă certă în acest sens. La acestea se adaugă faptul foarte important că ungurii n-au putut face o colonizare proprie în Transilvania, mulțumindu-se cu o pătură neînsemnată de feudali. În această pătură va fi integrată mai tîrziu numai pătura feudală a românilor, acum numeroasă și foarte puternică, atrasă prin privilegiile, confesiune și funcții politice și administrative”²¹.

La toate cele de mai sus trebuie să adăugăm și așa-numita „*lege românească*” (*jus Valachicum*) pe care regalitatea maghiară a aflat-o în Transilvania și pe care a respectat-o și păstrat-o²².

Trebuie să subliniem faptul că instituțiile de care am amintit (voievod, cnez, jude etc.) se întîlnesc numai la românii din nordul Dunării. După cum a remarcat *Silviu Dragomir*, dacă ar fi venit de la sudul fluviului, românii ar fi adus de acolo o serie de instituții care nu se găsesc la nordul fluviului: „Si les Roumains étaient venus d’une région quelconque située au sud des Balkans et de la vieille Serbie, ils auraient apporté avec eux l’organisation sociale de leur région, à savoir le hameau, les fraternités, les grandes tribus, les «voinici» (les forts) et peut-être même les «voyageurs» (călători) ou les bergers (turmari), les celnici et les cătunari ou les «primichiuri»”²³. *Faptul că aceste instituții se întîlnesc numai la sudul Dunării este o altă dovadă certă că românii nu au venit de acolo și că și-au creat propriile lor instituții pe teritoriul locuit de ei la nordul fluviului.*

²¹ A. Sacerdoțeanu, *Problema continuității*, p. 9.

²² V. Al. Georgescu, *Momente principale ale dezvoltării dreptului românesc de la începuturi pînă la constituirea statului național român* (R. Ist., 29, 1976, nr. 10, pp. 1792—1793).

²³ *Silviu Dragomir, La patrie primitive des Roumains et les frontières historiques* („Balcania”, VII/1, 1944, pp. 98—99).

La aceste instituții trebuie să adăugăm *ohaba*, care, „neexistînd la sud de Dunăre, rămîne caracteristică numai teritoriului dacic cel mai intens romanizat și reprezintă continuitatea neîntreruptă a satului liber din vremea romană pînă în secolul al XIV-lea” (A. Sacerdoțeanu, în vol. *Continuitate și unitate*, pp. 114—115).

Să mai adăugăm la această prețioasă constatare și o alta aparținând lui A. Sacerdoțeanu: „dacă românii din nordul Dunării ar fi venit de undeva din dreapta lui, unde viața orășenească nu a fost în general întreruptă, ar fi trebuit să aibă ori *polis* greco-bizantin, ori *grad* al slavilor. Ei nu au adoptat nici unul, nici altul, fiindcă «orașul» lor era de fapt un sat aglomerat, iar «orașul» cel nou de tip apusean a trebuit să fie acceptat cu numele dat de transmitător: *varoș*, însă către 1400 era deja adaptat limbii române: *oraș*. Vechimea lui antestatală este evidentă”²⁴.

Concluzii asemănătoare și în lucrarea aceluiași Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, Buc., 1959, pp. 179—180.

²⁴ A. Sacerdoțeanu, *Problema continuității*, p. 16.

Capitolul X

TOPONIMIA ȘI CONTINUITATEA

Un alt argument utilizat de unii dintre adversarii continuității este lipsa unei continuități corespunzătoare cu legile fonologiei române în toponimia Daciei, cu deosebire a numirilor de riuri¹. Cei mai mulți dintre cei care s-au ocupat de această problemă au susținut însă contrariul. Chiar W. Tomaschek, unul dintre adversarii continuității, susținea acum un secol că păstrarea numelor riurilor Mureș, Criș, Someș, Olt etc. nu se poate explica dacă nu admitem că unele resturi de populație daco-romană au rămas în Dacia². La rîndul său, savantul german W. Meyer-Lübke era convins că numai cercetările în domeniul toponimiei ar putea rezolva problema continuității românilor³.

„Celor ce pretind că sîntem veniți din sudul Dunării și-și sprijină teoria lor tocmai pe toponimia noastră, în mare parte străină, li se poate răspunde mai bine tot cu o întrebare: cum se face că nici în sudul Dunării, în regiunile în care roeslerienii spun că s-a născut poporul românesc, nu avem numiri de localități care să continue, în consonanță cu legile

¹ „Dacoromania“, 1934—1935, p. 326.

De curînd, într-o istorie a Ungariei apărută în 1975 la Londra, se susține din nou: „faptul că niciun nume de oraș n-a supraviețuit dominației romane în Transilvania și că românii evului mediu au designat chiar riurile importante prin nume împrumutate de la slavi și de la unguri *pare a dovedi*“ că părăsirea Daciei a fost quasi-totală! Vezi R. Ist., 1975, nr. 6, p. 944.

² Al. Philippide, *op. cit.*, I, p. 703. Amintim aci că în Grecia numele antice de riuri au dispărut, după cum a arătat J. Jung, *Römer und Romanen in den Donauländern*, Innsbruck, 1887, p. 352.

³ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 210.

fonologice ale limbii noastre, vechile numiri“?, arăta pe bună dreptate cu ani în urmă *Sextil Pușcariu*⁴.

Cît privește dispariția toponimelor de origine daco-romană, îndeosebi numele orașelor, aceasta se explică prin încetarea vieții urbane, ceea ce a dus la pierderea și uitarea vechilor nume de localități. „În amintirea vie a evului mediu n-a rămas decît prea puțin din toponimia daco-romană, așa cum din numeroasele construcții de mare amploare ale Daciei carpatice s-au păstrat numai ruine și materiale dislocate, risipite, îngropate, făcute una cu pămîntul... în urma războaielor și invaziilor și a instabilității politice și culturale. În atare cadru și «conjuncturi», populația daco-romană (ca și cea din dreapta Dunării de jos) era nevoită să se deplaseze din vechile-i așezări, abandonînd centrele urbane și rurale“; rupîndu-se continuitatea așezărilor, s-au pierdut în chip firesc și vechile nume de localități, creîndu-se altele noi⁵.

O importantă contribuție la lămurirea problemei toponimiei Transilvaniei a adus-o *Gustav Kisch*, care a dovedit că o serie de numiri topice ungurești din Transilvania au fost

⁴ *Numele satelor noastre* („Țara Birsei“, VI, 1934, nr. 5, p. 382). Vezi și C. Dalcoviciu, E. Petrovici, Gh. Ștefan, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, Buc., 1963, p. 30, care constată că în Peninsula Balcanică sînt foarte puține hidronime și toponime românești, care nu pot constitui o probă despre patria ancestrală balcanică a poporului român.

O concluzie asemănătoare la I. Gălăbov, *Contribution au problème des contacts bulgaro-roumains au sud du Danube*, în *Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, VI, Sofia, 1968, pp. 213—221.

⁵ I. I. Russu, *Elementele traco-getice în Imperiul roman și în Bizanțum*, Buc., 1976, p. 165. Vezi și E. Petrovici, *Continuitatea daco-romană și slavă*, care susține; „dispărînd vechile sate și orașe, dispărea în același timp și amintirea acestor așezări, adică numele lor“.

Aceeași idee în *Istoria Românet*, I, p. 628: „cînd populația era mereu nevoită să-și părăsească așezările, tot mai modeste fără îndolală și mai puțin durabile, e ușor de înțeles de ce pe teritoriul fostei Dacii ... toate numirile antice de localități s-au pierdut“.

După C. Dalcoviciu, la venirea slavilor, „vechile orașe și localități rurale (așezări deschise) erau abandonate, încît slavii nou veniți au putut să dea numiri slave acestor localități, fără nici o rezonanță cu numele original daco-roman. Excepție fac doar rîurile mari, la a căror denumire slavii s-au inspirat din numele curent daco-roman păstrat desigur în graiul autohtonilor“ (în vol. *Unitate și continuitate*, p. 89). Vezi și C. Dalcoviciu, E. Petrovici, Gh. Ștefan, *op. cit.*, pp. 32—33 și E. Lozovan, *Le „village“ dans la toponymie et l'histoire roumaine* („Zeit. für rom. Philologie“, 73, 1957, pp. 124—144).

preluate de la populația româno-slavă găsită aici⁶, idee susținută de toți învățații români care s-au ocupat de această problemă: *Nicolae Iorga, Nicolae Drăganu, Emil Petrovici, Ion Moga*, etc.

Iată numai câteva din numeroasele numiri vechi din Transilvania preluate de maghiari prin intermediul românilor:

Abrud (ung. Abrud, 1271).

Bistrița (ung. Beszterce, 1264).

Bogata (ung. Marosbogát, 1291).

Buda (ung. Bodonkut, 1283).

Budila (ung. Bodola, 1294).

Cilnic (ung. Kelnek, 1269).

Cluj (Clus, 1183, ung. Kolozsvár).

Coacă (ung. Tövis, 1290).

Cricău (ung. Karako, 1205).

Cristis (ung. Keresztes, 1197).

Dobica (ung. Doboka, 1196).

Gherla (Gerlahid, 1291, ung. Szamosújvár).

Girbova (ung. Orbó, 1282).

Grind (ung. Gerend, 1268).

Lomnic (ung. Lewenek, 1206).

Poiana (ung. Polyán, 1291).

Sălicea (ung. Szelicse, 1297).

Sincel (ung. Szancsal, 1252).

Slimnic (ung. Szelindek, 1282).

Stana (ung. Esztána, 1288).

Straja (ung. Öregyház, 1274).

Veneția (ung. Venice, 1235)?

⁶ Gustav Kisch, *Stiebenbürgen im Lichte der Sprache, ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Karpathenländer*, Leipzig, 1929. Concluzia lui Kisch: „Die lateinische (römische) Kontinuität der Rumänen kann ich sprachlich hierzulande nicht belegen; wohl aber glaub ich an die Priorität der Rumänen unter allen hierzulande lebenden Völkern, was aus zahlreichen O.N. hervorgeht“. Recenzia lui N. Drăganu, în *A I I N C*, V, 1928—1930, pp. 561—575.

⁷ I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie*, p. 138.

Dintre lucrările mai noi relative la această problemă vezi: V. Frățilă, *Vechimea unor toponime din centrul Transilvaniei* („Limba română“, 1970, nr. 3, pp. 229—238); I. Pătruț, *Vechi toponime românești în Transilvania* („Cercetări lingvistice“, 1972, nr. 2, pp. 287—294); Radu St. Popescu, *Cu privire la numele topic bihorean Bulz* („Crisia“, IV, 1974, pp. 349—351); V. Frățilă, *Originea toponimului românesc Ibru* („Limba română“, 1972, nr. 3, pp. 247—251); Vasile Dumitru Țăra, *Mărturii istorice și toponimice despre vechimea românilor din Transilvania de nord-est* („Analele Univ. din Timișoara“, Filologie, 1974, pp. 19—26); I. Concea, L. Badea, D. Oancea,

După cum s-a arătat, repartitia geografică a numelor preluate de maghiari de la populația autohtonă se întinde din nord-estul Transilvaniei pînă în Carpații sudici și dovedește că în secolul al XIII-lea — data presupusei lor emigrări — românii se găseau nu numai în părțile sudice ale Transilvaniei — cum susțin adversarii continuității — ci erau răspîndiți în toată țara. Dacă adăugăm la aceste numiri Bălgradul și Tirnava, de origine slavă, preluate sigur prin intermediul românilor⁸, ca și numirile vechi ale principalelor ape ale Transilvaniei și Banatului: Mureș^{8 bis}, Criș, Olt, Someș, Timiș, Ampoi, Bîrzava, Cerna etc., moștenite de la daco-romani⁹, avem o imagine reală a răspîndirii românilor nu numai în regiunea muntoasă și pe văile rîurilor, dar și în cîmpia Transilvaniei unde ei se găseau înainte de pătrunderea ungarilor¹⁰.

N. Iorga a arătat că numai românii au putut avea rolul de mijlocitori, de transmițători ai toponimelor de origine slavă din Transilvania: „argumentul că ungurii și sașii au trebuit să dea nume noi localităților ardelene, neaflînd pe ale românilor, nu mai poate fi invocat, pentru că multe din aceste nume sînt vechi, de la Bălgradul slavo-român, care nu poate fi o traducere, căci, atunci, cum românii nu vorbeau slavonește în veacurile al XIII-lea și al XIV-lea, ale pretenției lor

Concluzii istorice în lumina unor toponime din Țara Hațegului, în Lucrările simpozionului de toponimie, Buc., 1975, pp. 29—36; A. Sacerdoțeanu, Toponimia fărîl, document important al permanenței, vieții istorice a poporului român, în același volum, pp. 37—49; Lupu Petrovan, Numele topic „Stighețu(l) Marmăieș”, în același volum, pp. 113—119; Marius Bizerea, Toponime dace și romane în sud-estul Banatului, în același volum, pp. 121—130; I. Pătruș, Alte vechi toponime românești în Transilvania („Cerc. de lingvistică”, 22, 1977, nr. 1, pp. 73—76). Vezi și bibliografia anuală despre toponimie din „Limba română”.

⁸ Nu poate fi, desigur, o simplă întîmplare că tocmai la Bălgrad-Alba Iulia s-au descoperit urme arheologice sigure privind continuitatea și că aici a fost un volevodat. Vezi K. Horedt, *Voievodatul de la Bălgrad-Alba Iulia* (S C I V, V, 1954, nr. 3—4, pp. 494—498). Despre numele Bălgrad vezi și Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, Buc., 1970, pp. 246—247.

^{8 bis} De curînd această identificare a fost pusă sub semnul întrebării de István Ferenczi, *Poate fi identificat hidronimul Maris al lui Herodot cu hidronimul Mureș din Transilvania?* Vezi „Steaua”, 1978, nr. 6, p. 54.

⁹ Opinia lui L. Tamas, *op. cit.*, p. 194, după care numirile acestor rîuri au fost păstrate de români de la sudul Dunării, fiind vorba de o „conservare de la distanță” (11), nu poate fi luată în serios.

¹⁰ I. Moga, *op. cit.*, pp. 138—139; E. Petrovici, *Continuitatea daco-romană și slavii* („Transilvania”, 73, 1942, nr. 11, p. 870).

«întoarceri», ar fi trebuit să-i zică Cetatea Albă; și același e cazul cu Moigrad și Grădiște. Așa și pînă la Turda, Cluj și Dej, fără a mai pomeni Bistrița și Zlatna..., apoi Rîșnovul, cu aceeași finală slavonă, Sebeșul, Herina și o sumă de nume bănățene, ca Media, Tăpia, Lugojul, care n-au nici un sens în ungurește, cum Zebin și Brașov n-au nici un sens în săsește, s-au păstrat¹¹.

„Dacă, după așa-zisa teorie a lui Rösler, românii ar fi venit abia în secolul al XIII-lea din Peninsula Balcanică, cum se face că numele de localități și de riuri nu le-au luat de la unguri, care erau stăpîinii țării, ci de la slavii¹²?, se întreba E. Petrovici. Și tot el arăta că slavii dispăruseră complet în această vreme, astfel încît singurii care au putut păstra vechea toponimie au fost românii, aflați aici la venirea ungurilor¹². „Prin urmare, numele slave de riuri și localități, terminologia agricolă de origine slavă, precum și palatizarea dentalelor la românii din Transilvania dovedesc că în Ardeal, Banat și Crișana, înainte de venirea ungurilor, a existat o simbioză româno-slavă¹³, simbioză atestată, dealtfel, și de Anonymus.

Pentru a explica mulțimea toponimelor de origine slavă, va trebui să arătăm că numeroase astfel de toponime nu reprezintă decît traducerea în limba slavă a numirii mai vechi românești, preluate de slavi de la populația autohtonă găsită aici. Iată cîteva exemple mai semnificative: riul Bistrița, din partea de nord-est a Transilvaniei, poartă în partea superioară, spre izvor, numele de Repedele. Bistrița este nume slav, dat de populația slavă ce s-a așezat în această parte a țării; el traduce numele românesc Repedele, pe care populația daco-romană, împinsă spre partea superioară a văii, l-a păstrat¹⁴.

¹¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 49.

¹² E. Petrovici, *Dovezile filologice ale continuității* („Transilvania“, 74, 1943, nr. 3, p. 11).

Ca dovadă că slavii dispăruseră în sec. XII se invocă faptul că sașii, care au venit în acest secol, nu au nici un element primit direct de la slavi, ci doar prin intermediul românilor sau maghiarilor (E. Petrovici, *Continuitatea daco-romană și slavii*, în „Transilvania“, 73, 1942, nr. 11, p. 870).

¹³ „Transilvania“, 1943, nr. 3, p. 11. Vezi și E. Petrovici, *Continuitatea daco-romană și slavii*, p. 871, unde se arată că păstrarea toponimelor slave este o dovadă peremptorie că românii au conviețuit cu slavii înainte de venirea ungurilor.

¹⁴ E. Petrovici, *La population de la Transylvanie au XI-e siècle*, Buc., 1944, p. 29; C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, p. 110; N. Drăganu, *op. cit.*, p. 459.

O situație asemănătoare prezintă riul Sebeș, în partea de sud-vest a Transilvaniei: numele e maghiar și înseamnă repede; un afluent al acestui riu poartă numele de Bistra, care în slavă înseamnă tot repede; în partea sa superioară, Sebeșul se numește Frumoasa, nume românesc. „Prin urmare, aceeași succesiune: în partea inferioară, un nume dat de unguri, în partea medie numele slav și sus de tot, în munte, în regiunea cea mai greu accesibilă, numele românesc”¹⁵. *Această succesiune de hidronime este deosebit de grăitoare pentru felul cum s-au succedat românii, slavii și maghiarii, aceștia veniți ultimii în Transilvania.*

Un alt exemplu — de data aceasta din Dobrogea — este acela al satului roman Petra, devenit în traducere slavă Camena¹⁶; „această numire e desigur traducerea slavă a lui Piatra, din gura românilor care au continuat să locuiască unde stăteau odinioară strămoșii lor, vicani Petrensis”¹⁷.

La aceste exemple trebuie să adăugăm și constatarea făcută de P. P. Panaitescu, care arată că slavii au aflat de la populația daco-romană din Dacia unele nume antice, pe care le-au schimbat cu nume asemănătoare care sunau la fel în limba lor, dar care aveau alt înțeles; astfel, Berzava, nume slav care înseamnă repede, a luat locul numelui dacic Berzovis; la gura Cernei era orașul daco-roman Tsierna și, prin ase-

¹⁵ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 110.

¹⁶ T. Sauciuc-Săveanu, *O inscripție latină și alte obiecte antice și știri din satul roman Petra, Camena de azi, în județul Tulcea* („Analele Dobrogei”, 15, 1934, pp. 93—112); Gr. Florescu, *Două monumente epigrafice și problema continuității* (R I R, 10, 1940, pp. 164—174).

Acest nume, ca și numeroase altele (Constantia, Dristra, Vicina, Porțița etc.) arată cât de nefondată este opinia autoarei bulgare Vasilka Tăpkova-Zaimova, *Dolni Dunav. Granična zona na severnite i severozapadnite bălgarski zemi, kraja na X—XII v.* [Dunărea de Jos, zonă de frontieră a occidentului bizantin. Contribuții la istoria ținuturilor de nord și nord-estice bulgărești la sfârșitul sec. X—sec. XII], Sofia, 1976, p. 143, care susține că „în Dobrogea toponimia n-a păstrat nici o urmă a populației românești”. Vezi prezentarea lui Petre Diaconu, *Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente* (R. Ist., 30, 1977, nr. 10, p. 1898). Vezi și dovezile aduse de C. C. Giurescu, *Continuitatea populației romane în Dobrogea*, în vol. *De la Dunăre la mare*, Galați, 1977, pp. 9—15.

¹⁷ „Dacoromania”, 1934—1935, p. 349. Vezi și Iorgu Iordan, *Nume de locuri în R.P.R.*, Buc., 1952, pp. VI—VII.

La toate acestea e necesar să adăugăm și constatarea lui Emil Petrovici, după care „nu trebuie să uităm că toponimele cu aspect slav de pe teritoriul României provin în numeroase cazuri de la populația românească și de la autoritățile de stat românești” (*Români creatori de toponime „slave”*, în *Studii de dialectologie și toponimie*, Buc., 1970, p. 293).

mănarea numelor, slavii au numit riul Cerna (=neagră) etc.^{17 bis}.

Unii învățați din trecut au făcut mult caz de toponimia maghiară din Transilvania, afirmînd că majoritatea satelor românești poartă nume de origine maghiară¹⁸ și că puține sate au nume românești, primul dintre acestea fiind amintit la 1337 cu numele de Kaprévar¹⁹.

Savanții români *Silviu Dragomir*²⁰, *N. Drăganu*²¹ și *Emil Petrovici*²² au dovedit însă prin studii serioase că cele mai multe din numirile vechi de riuri și localități române sau slavo-române au fost traduse în limba maghiară, acesta fiind un obicei al administrației și proprietarilor unguri. În Transilvania întîlnim astfel un caz asemănător cu Elveția, unde — așa cum a arătat marele filolog *W. Meyer-Lübke* — toponimia de origine romană a fost înlocuită de cuceritorii germani.

Prin traducere Riul Alb a devenit Fehérviz, Riul de Mori, Malomvize, Rîu Bărbat, Borbatvize, Mărul, Almafalva, Strîmtura, Szurdok, Cîmpulung, Hosszúmező, Valea Porcului, Disznópataka, Mesteacăni, Nyires sau Masztakon, etc.

În unele cazuri documentele mărturisesc ele însele că traduc sau modifică numirile românești cînd spun: „Teglavar vulgariter secundum vero Olachos Charamida“ (1371); „Chir-

^{17 bis} P. P. Panaitescu, *Introducere la Istoria culturii românești*, p. 112.

¹⁸ Studiind toponimele terminate în *d* (formă arhaică maghiară) (Buzad, Șimand etc.), Radu St. Popescu a arătat că întinderea stăpînirii maghiare în Transilvania răsăriteană este posterioară sec. XII (*Mărturiile toponimice privind Istoria Transilvaniei medievale*, în „Limba română“, 1973, nr. 4, pp. 309—314).

¹⁹ *Documenta Valachorum*, p. XVII—XVIII.

Pentru a înțelege pînă unde se poate merge cu exagerările în acest domeniu, amintim aci că, după opinia recentă a lui Gy. Györffy, *A honfoglaló magyarok települési rendjéről* („Archaeologiai Értesítő“, II, 1970, p. 229), existența satului Călan pe cursul inferior al Streiului, atestat în sec. XIV, și a satului Bar, de la izvoarele aceluiași riu, atestat la mijlocul sec. XV, ar constitui dovada că, în sec. X, păstorii semi-nomazi din cîmpia Tisei ar fi venit pînă aici cu turmele lor mari. După cum remarcă Radu Popa: „Pour qui connaît la région, il est évident qu'il n'existe pas aux sources du Strei des pâturages ou puissent paître en été des troupeaux de gros bétail lesquels seraient morts de faim ici“ (R R H, 1975, nr. 2, p. 300).

²⁰ *Vechimea elementului românesc și colonizările străine în Banat* (A I I N C, VI, 1924—1925, p. 276).

²¹ *Românii în veacurile IX—XIV*, pp. 234, 308.

²² *Toponimia ungurească în Transilvania medievală* („Transilvania“, 74, 1943, nr. 2, pp. 113—130). Vezi și Sever Pop, *Die Toponymie Siebenbürgens*, în vol. *Siebenbürgen*, I, Buc., 1943, pp. 319—348.

nauoda, villa Feketeviz" (1383), Nogfalu, „Magnam Villam Walachikalem" (1354, 1383), numele satului Săliște, care înseamnă exact „sat mare"²³, „Tohou (Tohan) sive Oláh-te leky"²⁴.

În alte cazuri, ținând seama că proprietățile de terenuri trebuiau înregistrate sub un nume oarecare, noii stăpîni dădeau ei înșiși alte numiri unor pămînturi locuite din vechime, căutînd astfel să dovedească că nu există drepturi de stăpînire mai vechi; iată cîteva cazuri: „*possessionem quam idem dominus Thomas woywoda Tagadoteluky vocari fecisset*" (1342); „*terra quam Stephanus dictus Pagan, Banca nomine vocari fecisset*" (1350) etc.²⁵. Modificarea arbitrară a numelui unui teren sau al unui sat constituia în acea epocă un mijloc obișnuit de uzurpare a unei proprietăți străine.

Pentru a înțelege ce valoare aproximativă au toponimele maghiare din Transilvania vom mai cita două cazuri: pe teritoriul satului Petrid (nume maghiar) se găsesc 80 de toponime românești, deoarece satul era și este locuit de români²⁶. Numele satului Zalasd — considerat de unii autori drept maghiar — corespunde numelui slavo-român Zlaști, sat întemeiat de cneazul Stroia (român) și de un anume Zeic²⁷. De aici concluzia lui E. Petrovici: „*numele ungurești ale satelor nu sînt o dovadă că ungurii sînt mai vechi*".

După cum a arătat același E. Petrovici, traducerea numirilor de localități s-a făcut sistematic, ceea ce presupune existența unei voințe conștiente, a unei organizări; ea nu putea fi opera unor simpli păstori și agricultori²⁸. În concluzie: „de cîte ori un toponimic se prezintă sub formă românească și ungurească, e sigur că forma din urmă e ulterioară și traduce pe cea dintîi sau o înlocuiește cu o formație ungurească independentă. Numele de localități sînt niște etichete. E natural ca clasa dominantă și administrația care o reprezintă să aibă tendința de a lucra cu etichete cu care este familiarizată și nu cu forme care i se par rebarbative. Nobilimea ungurească

²³ I. Șchiopu, *Săliște* („Dacia istorică", I, 1937, nr. 2, p. 49 și urm.).

²⁴ Emil Petrovici, *Toponimia ungurească*, pp. 114—115. Vezi și S. Dragomir, *op. cit.*, p. 276.

²⁵ I. Moga, *op. cit.*, p. 58 și urm.

²⁶ *Ibidem*, p. 65.

²⁷ I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie*, p. 56.

²⁸ O constatare asemănătoare la G. Brătianu în R H S E E, 1943, p. 104.

sau maghiarizată și administrația ungurească au practicat maghiarizarea toponimiei în tot cursul evului mediu²⁹.

Cîteva din aceste traduceri sînt deosebit de semnificative pentru a dovedi că numirea românească e cea mai veche. Într-un document din 1373 este amintit muntele „Wegsaghauasa alio nomine Nedele“. Precum se știe, nedeia este petrecerea păstorilor care se ține vara pe un munte; forma modernă a numelui unguresc e Vigsághavasa (vigság = petrecere, havas = munte). Întrucît „e sigur că nu o populație de păstori unguri serbau nedei prin munții Maramureșului“, nu ne rămîne decît concluzia că termenul maghiar traduce aproximativ pe cel românesc³⁰.

O serie de sate din Maramureș: Dragomirești, Nănești, Oncești, Berbești, Budești, Desești, Călinești etc. au fost maghiarizate sub forma Dragomérfalva, Nánfalva, Budfalva, Krácsfalva, Kálinfalva etc., deși pe întemeietorii acestor sate i-a chemat: Dragomir, Nanu, Oancea, Barbu, Budu, Desea, Călin etc., deci au fost români³¹. Aceste cazuri l-au îndreptățit pe învățatul E. Petrovici să considere pretinsa toponimie ungurească din Transilvania drept opera scribilor de cancelarie³².

O altă dovadă că românii nu au tradus sau nu au românizat toponimele este aceea că ei au păstrat toponimia slavă (Bălgard, Tîrnava, Zlaști, Răchitova etc.), pe cînd ungurii au

²⁹ E. Petrovici, *op. cit.*, p. 118.

Un caz similar s-a petrecut în Țara Românească și Moldova începînd de la sfîrșitul sec. XIV, cînd diecii cancelariei domnești au tradus numele de locuri din românește în limba slavonă (I. Donat, *Considerații istorice asupra toponimiei românești*, în „Limba română“, XIII, 1964, nr. 6, p. 619) și Alexandru Gonța, *Rolul cancelariei moldovenești în slavizarea numelor de locuri în secolele XIV—XVI (Originea istorică a Cobletelor)* (A I I A I, XIV, 1977, pp. 261—275).

³⁰ E. Petrovici, *Toponimia ungurească*, p. 121.

³¹ Vezi și Radu Popa, *Considerații istorice pe marginea toponimiei vechi maramureșene* (R. Ist., 30, 1977, nr. 8, pp. 1447—1464) care conchide: „pentru Maramureș, toponimia maghiară din documentele cancelariilor statului medieval maghiar nu are justificări locale etnice“. Vezi și „Marmăria“, III, 1978, pp. 37—54.

³² E. Petrovici, *op. cit.*, p. 124. Cf. și S. Dragomir, *op. cit.*, p. 276, care arată: „Tendința această de maghiarizare a denumirilor slave și române se poate recunoaște ușor, căci numirile lor variază de la epocă la epocă, atîrnă deci de capriciile și cunoștințele diecilor, pe cînd cele românești sînt stabile“.

tradus aceste denumiri. „E evident prin urmare că numele ungurești din documentele medievale ale satelor românești nu pot fi considerate ca o dovadă a anteriorității unei populații ungurești în aceste localități”³³ (subl. ns. — N. S.).

Toponimia (îndeosebi numirile de riuri: Dunăre, Olt, Mureș, Criș, Timiș, Ampoi etc.) a fost considerată de toți învățații români drept un argument în favoarea continuității. Iată câteva din cele mai autorizate opinii în această privință: „nici toponimia, nici onomastica nu sînt lipsite de dovezi pentru continuitatea noastră, pe cînd în tot nordul Peninsulei Balcanice nu există nici un nume de localitate sau de persoană care să se fi păstrat, în consonanță cu legile fonologiei românești, din epoca latină pînă astăzi”³⁴.

„Nomenclatura Ardealului și părților vecine, fără să mai vorbim de ținuturile de la sudul Carpaților, reprezintă cel mai puternic argument pentru păstrarea, nu numai a unor resturi de populație «slavă», «slavo-românească» sau curat românească, avînd și ea rămășițele unui slavism de mult dispărut ca atare, dar a unei numeroase populații, răspîdită asupra tuturor acestor ținuturi. În adevăr, e neîndoieľnic că elementele maghiare, sămănite cum sînt în oaze, fără a fi urmat linia unui rîu sau să fi coborît povîrnișul unui munte, nu vin dintr-o pătrundere populară, datorită unui prisos de populație, că altfel regii n-ar fi recurs la colonizarea cu nemți, ca la Sătmar, cu flandri, ca în Ardeal, ci sînt datorite unei trimiteri de ostași și de cițiva dregători. Dacă aceștia ar fi găsit o țară cu adevărat pustie, ar fi dat nume ca acelea din partea Americii de Nord și de Sud unde n-au fost găsiți indigeni. Dar numele sînt, dimpotrivă, asemenea cu acelea pe care colonii englezi le-au păstrat, cu ale apelor și ale munți-

³³ E. Petrovici, *op. cit.*, p. 127. Cf. și I. Moga, *op. cit.*, pp. 63 și 69: „les dénominations hongroise ou allemande d'un village de Transylvanie... n'ont eu qu'une existence exclusivement officielle, diplomatique, perpétuée pendant des siècles dans les documents, mais n'ayant aucun lien avec le caractère ethnique de la population qui conservait la dénomination populaire originaire” sau „la toponymie enregistrée dans les documents hongrois médiévaux ... ne peut constituer un criterium pour la détermination ethnique du terrain auquel elle se réfère. C'est une toponymie artificielle, née de la traduction des anciennes dénominations autochtones ou de l'adoption ... de dénominations nouvelles pour d'anciens territoires ou villages”.

³⁴ Sextil Pușcariu, în „Dacoromania“, 1934—1935, p. 328.

lor, în locurile unde indigenii existau ca un element însemnat³⁵.

„Păstrarea pînă astăzi a numelor antice ale principalelor riuri din Transilvania dovedește că pe teritoriul ei n-a fost niciodată un hiat etnic³⁶.

³⁵ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, pp. 46—47.

³⁶ E. Petrovici, *Continuitatea daco-romană și slavii* („Transilvania”, 73, 1942, nr. 11—12, pp. 868).

Capitolul XI

ARGUMENTE DE LOGICĂ ISTORICĂ ÎN FAVOAREA CONTINUITĂȚII

Un argument deosebit de important al susținătorilor continuității — rămas fără răspuns din partea adversarilor — este de natură logică, și anume: *cum a fost posibil ca poporul român să se întoarcă peste un mileniu exact în același loc de unde plecaseră strămoșii săi*. Iată-l formulat foarte frumos de V. Pârvan: „dacă mai adăugăm că ei (românii) sînt așezați acum, în veacul al XIII-lea și al XIV-lea, tocmai acolo și numai acolo unde au fost așezați strămoșii lor, daco-romanii, te cuprinde mirarea cum de n-au greșit după zece veacuri de lipsă de aici ca să se așeze ceva mai la dreapta ori ceva mai la stînga. Și iarăși, ce zapis (= înțelegere — N. S.) tainic vor fi avut ai noștri cu barbarii din părțile Daciei lui Traian ca, atunci cînd au venit iarăși încoace, aceia să se dea binișor la o parte, ca oameni bine crescuți, care, intrînd în casă străină în lipsa proprietarului, pleacă îndată, cerîndu-și iertare, la întoarcerea lui înapoi“.

Continuînd pe același ton de fină ironie, V. Pârvan constata că „învățații cărților n-au găsit nimic de mirare în toate aceste lucruri ciudate, care nu se întîmplă în viața popoarelor; căci din cărțile lor ei nu pot afla că nimic în istorie nu e ciudățenie sau minune, ci toate faptele și sorții neamurilor cresc după orînduirile firești și cu înțeles cuminte ale oricărei vieți lăsate în om și fiară și buruiană aici pe pămînt“¹.

De aceea putem spune că *fără continuitatea elementului daco-*

¹ V. Pârvan, *op. cit.*, pp. 12—13.

*roman nu se poate explica perfecta coincidență a frontierelor etnice ale statului român cu acelea ale Daciei pre-romane*².

Un puternic argument că daco-romanii nu-și puteau părăsi pământul străbun este *bogăția acestui pământ*. Iată-l cel mai bine formulat la C. C. Giurescu: „Bogăția pământului carpato-danubian a făcut ca el să fie neconținut locuit din cele dintii timpuri ale preistoriei, din paleolitic până astăzi. Un asemenea pământ care-ți dă hrană îmbelsugată și variată, care cuprinde în adâncurile lui sare și aur, spre a nu mai aminti celelalte bogății, un asemenea pământ nu se părăsește. De aceea sînt naivi sau de rea credință cei care-și închipuie că, la o poruncă a împăratului din Roma îndepărtată, țărani daco-romani și-au părăsit ogoarele, casele și tot rostul lor ca să se ducă peste Dunăre, în ținutul mai sărac al Moesiei, tot atît de amenințat de altfel. Aveau acasă tot ce le trebuia; au rămas deci pe loc și au plătit birurile altui stăpîn: năvălitorului german, slav sau asiatic, care n-avea interes să-și ucidă supușii, fiindcă aceasta însemna să ucidă pe cei ce-l hrăneau, să-și ucidă izvorul de venit, să-și distrugă singur averea. *Bogăția pământului românesc este o cheazășie a continuității dacoromanilor în Dacia Traiană*”³.

Legat de precedentul este un alt argument, și anume *necesitatea existenței unui popor de continuitate pe acest pământ în timpul trecerii popoarelor migratoare*. „Nu încapă nici o îndoială că în Dacia sistemul de stăpînire practicat de cele mai multe popoare năvălitoare a fost acela al dominației indirecte, exploatarea făcîndu-se prin înseși organele de guvernare ale poporului băștinaș, singurul dator să muncească și să producă. Năvălitorii au fost totdeauna ostași, fie de tip staționar, fie de tip nomad. Și unii și alții nu puteau trăi numai prin ei, nefiind agricultori, și aveau nevoie de băștinași, care să le procure hrana pe care nu o puteau produce ei. Din produsele băștinașilor ei luau numai o parte, de regulă dijmă sau zeciuală... Avînd în vedere succesiunea migratorilor și caracterul discontinuu al dominației lor, imposibilitatea conceperii unui gol de populație în Dacia, inclusiv Moldova, și necesitatea existenței unui popor de continuitate, care, în condiții specifice cu greu și în timp îndelungat și-a constituit propriile sale instituții politice și religioase,

² Gh. Ștefan, *Le problème de la continuité sur le territoire de la Dacie* („Dacia”, XII, 1968, p. 354).

³ C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, p. 17.

este firesc să credem că acest popor a fost mai întâi și a ajuns să fie și ultimul stăpîn al pămîntului său. Acest popor a fost poporul român. A se contesta acest lucru înseamnă a fi în afara istoriei⁴.

Comparînd situația din partea apuseană a Imperiului roman, unde populația autohtonă romanizată a ieșit biruitoare și a asimilat pe migratori, cu situația de la noi, unde procesul a fost același, A. Sacerdoțeanu constata: „Este cît se poate de evident că autohtonii au fost singurul element de continuitate capabil pentru devenire istorică, fiindcă erau conștienți de originea lor imperială romană și (care) totdeauna au fost mai numeroși decît întimplătorii lor oaspeți. Nu apare aici nici un semn de întrebare. Evoluția este firească și permanența istorică se impune⁵”.

Și mai departe: „Factorul de seamă al unității și continuității poporului român în Dacia rezidă în *discontinuitatea* «stăpînilor» săi formali sau de fapt. De obicei se vorbește de o mie de ani de stăpînire barbară. În realitate, în Dacia a fost un flux barbar cu refluxul corespunzător. Orice nou popor venea cu o vigurozitate evidentă, dădea bătălii biruitoare și se declara stăpîn al cuceririlor sale. Dar mai repede sau mai lent venea oboseala, se domolea vigilența și intervenea moliciunea. Era timp suficient ca producătorii direcți supraviețuitori să se redrezeze, să se manifeste în modul lor propriu de trai și chiar să primească în rîndurile lor pe acei «stăpîni» care nu mai erau capabili să poarte războaie de cuceriri... Succesiunea popoarelor turcice dominatoare... a provocat o discontinuitate de stăpînire, de dominație directă, care a permis autohtonilor să se redrezeze. Aceasta apare evident în dezvoltarea treptată a vieții sociale și politice a poporului român⁶”.

⁴ Aurelian Sacerdoțeanu, *Cu privire la problema continuității poporului român* („Studii”, 23, 1970, nr. 1, pp. 7, 16).

Vezi și M. Constantinescu, *Modul de producție tributară și ordindutrea tributară* („Probleme economice”, 1972, nr. 11, pp. 28—44), care susține că existența acestui mod de producție în sec. IV—XIII dovedește continuitatea populației băștinașe, fără de care nu se poate explica prezența neamurilor în migrație pe aceste teritorii.

⁵ Aurelian Sacerdoțeanu, în vol. *Continuitate și unitate în istoria românilor*, p. 109.

⁶ *Ibidem*, p. 112. Vezi și P. P. Panaitescu, *op. cit.*, pp. 89—90, care arată: „Unde au fost barbari în Dacia trebuie să fi fost și băștinași, căci aici n-a fost o colonizare masivă germană sau slavă, ci mai mult o pătură barbară suprapusă, deznaționalizată cu vremea de către masa mult superioară ca număr a băștinașilor”.

Un alt argument furnizat tot de V. Pârvan este *numele de roman de la romanus*, care dovedește că românii s-au dezvoltat în Dacia. „Dacă românii s-ar fi dezvoltat de-a dreapta Dunării, ar fi căpătat un nume provincial, așa cum au căpătat nume provinciale, provenite ori de la vechile provincii ori de la barbarii năvălitori, spaniolii, francezii, italienii. Dacă s-au numit romani românii, motivul e tocmai că ei s-au dezvoltat în afară de imperiu. Și, în adevăr, populația romană rămasă în Dacia Traiană după anul 270 nu se mai putea numi dacă, precum se numeau înainte provincialii de aici, căci provincia Dacia era acum în sudul Dunării, iar pe de altă parte existau în Carpații nordici încă daci adevărați, liberi și neromanizați. Dacoromanii fură dară siliți să se numească romani. Și anume, din punct de vedere juridic, cetățeni romani ei nu mai erau, căci se lepădaseră de imperiu, dar erau și rămăneau romani ca o nouă *natio barbara*“⁷.

Un alt argument de logică este acela furnizat de geograful *Vintilă Mihăilescu*: cum a fost posibilă existența unei numeroase populații românești în Moldova și Muntenia, regiuni expuse barbarilor, și a lipsit această populație tocmai în cetatea naturală, bine adăpostită de munți a Transilvaniei?⁸

La aceasta trebuie să adăugăm și constatarea lui A. Sacerdoțeanu, potrivit căreia „Dacia a fost totdeauna platforma centrală a unei mari unități economice și în același timp o cetate naturală inexpugnabilă“, asupra căreia nici unul din popoarele ce au încercat să o stăpânească nu a putut realiza o cucerire efectivă, fiind obligate să ajungă la o înțelegere cu populația autohtonă⁹.

La argumentul *ex silentio*, după care românii nu sînt amintiți în Transilvania, pînă în sec. XIII¹⁰, se poate răspunde cu un argument de același fel, operînd împotriva partizanilor migrării masive a românilor la nordul Dunării: „aucune sour-

⁷ V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului dacoroman*, Buc., 1911, p. 92 și urm. O opinie contrarie la L. Tamas, *Romains, Romains et Roumains*, p. 31, care susține că numele roman „ne peut avoir aucune relation avec la Dacie de Trajan“.

⁸ „Transilvania“, 1943, nr. 9—10, pp. 638—640.

⁹ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 4—5.

¹⁰ Un argument de același fel a fost invocat de autorii volumului *Documenta Valachorum*, potrivit cărora faptul că termenul Oláh a început a fi utilizat de maghiari numai către mijlocul sec. XIII este o dovadă că atunci au venit românii în Transilvania. La aceasta I. Moga a răspuns că utilizarea termenului s-a făcut după ce maghiarii au luat în stăpînire Transilvania, unde au găsit pe români (*Părerii istorice*, p. 28).

ce du moyen-âge, à une époque ou elles ne sont pas rares, ne présente une transmutation des Roumains de la Péninsule des Balcans au delà du Danube¹¹.

Apoi, argumentul *ex silentio* este la fel de valabil și pentru celelalte popoare din Transilvania; după cum a arătat I. Moga, „aceste documente nu există pentru români cum nu există nici pentru unguri și nici pentru secuii care apar documentar simultan cu românii și cu sașii¹², după ce maghiarii au luat în stăpânire Transilvania.

Ținând seama de această situație, *proba părăsirii Daciei și a revenirii Țării a românilor trebuie să o facă cei care contestă continuitatea*; aceștia afirmă doar că cei care susțin continuitatea nu au dovezi. Or, o astfel de inversare a probelor este inadmisibilă sub raport logic și juridic, ținând seama de binecunoscutul principiu *onus probandi incubit illi qui agit*.

Un argument de aceeași natură privește *aparitia Țării în izvoare a romanității sud-dunărene* (sfârșitul sec. X). „Ce fait a constitué un argument de premier ordre contre la théorie roessliérienne: en effet, de même que la silence des sources à l'égard de la romanité sud-danubienne avant 976 ne prouve pas l'inexistence de celle-ci, de même le silence des sources à l'égard de la romanité nord-danubienne n'exclut pas l'existence de cette dernière dans l'espace carpatho-danubien¹³.

Tot un argument de logică istorică este și *modul cum s-au format cele două state românești*: dacă românii ar fi venit de la sudul Dunării în sec. XIII ar fi format o singură țară, nu două; așa-numitul „descălecat“ din Transilvania pledează pentru continuitatea românilor în această provincie dens populată^{13 bis}.

În plus, ținând seama de succesiunea capitalelor Țării Românești, G. Brătianu arăta: „Dacă românii ar fi venit de la miazăzi de Dunăre și dacă ar trebui să căutăm acolo ori-

¹¹ N. Iorga, în R H S E E, VI, 1929, p. 90. Vezi și idem, în R H S E E, IV, 1927, p. 382, unde — răspunzând lui Székely — marele istoric se întreabă: „y a-t-il un seul acte prouvant que les Roumains furent appelés en ce pays au XIII-e siècle par les rois de Hongrie?“

Aceeași constatare la C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, p. 65: „nu există nici un act care să ateste un curent în sens invers de trecere a țăranilor români din Țara Românească și Moldova în Transilvania în sec. XII și XIII“.

¹² I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie*, pp. 32—33.

¹³ Eugen Stănescu, în R E S E E, VI, 1968, nr. 3, p. 432.

^{13 bis} Eugenie Revent, *Ipoteza întemeierii principatelor* („Arhiva“, 19, 1908, pp. 80—85).

ginea statului lor, este evident că iniția lor capitală ar fi trebuit să fie așezată pe țărmul fluviului, iar de acolo să se urce mai pe urmă spre partea mai înaltă a țării. E însă tocmai contrariul care a avut loc¹⁴.

Tradiția „descălecatului” politic, care așază în Transilvania leagănul formațiunilor politice de la nordul Dunării, constituie și ea un argument al continuității¹⁵.

Legată de aceasta este și constatarea făcută de numeroși istorici și geografi (A. de Martonne, D. Prodan, I. Conea, C. C. Giurescu etc.) că *Transilvania a format tot timpul un puternic rezervor de populație românească* și că, în tot cursul evului mediu, *mișcările de populație au avut sensul invers celui susținut de adversarii continuității*: nu din Țara Românească și Moldova spre Transilvania, ci din această provincie spre provinciile surori de la sud și est de Carpați¹⁶.

La aceasta trebuie să mai adăugăm constatarea făcută de P. P. Panaitescu, după care, „o transhumanță a oilor din sudul Dunării și al Carpaților spre Transilvania nu e pomenită niciodată; ea este o imposibilitate naturală, pentru că Transilvania, fiind așezată pe fața nordică și apuseană a munților, nu are pășuni bune. Nici un păstor din sud nu s-ar gândi să-și ducă turmele în Transilvania, țară cu pășuni sărace. Aceste împrejurări economice naturale infirmă părerea istoricilor care-și închipuie că neamul românesc din Ardeal s-a format prin venirea în masă a păstorilor români cu oile lor din Balcani și din Muntenia”¹⁷.

¹⁴ G. Brătianu, *Tradiția istorică despre voievodatele românești din Ardeal*, Buc., 1945, p. 38. Despre această problemă vezi și „Conv. literare”, 1886, p. 704.

La aceasta trebuie să adăugăm și constatarea lui A. Sacerdoțeanu că numai la nordul Dunării — unde au fost stăpîni pe soarta lor — românii și-au putut forma state, în timp ce la sud, unde existau alte stăpîniri politice bine organizate, nu s-au putut ridica la stadiul de stat, ci au rămas doar popoare. *Procesul îndelungat de cristalizare a statelor românești este rezultatul de necontestat al continuității poporului român* (*Elemente de continuitate și unitate*, în vol. *Continuitate și unitate*, p. 117).

¹⁵ G. Brătianu, *Tradiția istorică a descălecatului Țării Românești în lumina noilor cercetări*, Buc., 1942.

¹⁶ E. de Martonne, *La Valachie. Essai de monographie géographique*, Paris, 1902, pp. 103—104, 233; I. I. Nistor, *Emigrațiile de peste munți*, Buc., 1915; C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, pp. 47—67; E. Petrovici, *Românii veniți recent în Transilvania? Ce ne spune lingvistica* („Transilvania”, 1941, nr. 7, pp. 467—470), care arată că „un curent de migrațiune românească din principate în Transilvania n-a existat niciodată” (subl. ns. — N.S.).

¹⁷ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 146.

În sfârșit, la opinia unor istorici și etnografi maghiari după care românii din Transilvania s-ar fi înmulțit repede deoarece erau ciobani și ar fi ajuns astfel să predomine numeric celelalte populații de acolo (nu zîmbiți că argumentul e considerat serios!), vom da cuvîntul geografului *Vintilă Mihăilescu*, care spunea: „Nu simte nimeni ridicolul și artificialul acestei teme care transformă neamurile privilegiate ale Transilvaniei (unguri, secui și sași) în victimele invaziei ciobanilor și iobagilor valahi și disprețuiește cele mai elementare legi demografice, geografice, sociale, economice și istorice? Nu pare nimănui prea ieftină ușurința cu care se acordă ciobanilor noștri atît de mari calități vegetative și o atît de impresionantă putere de digerare etnică?”¹⁸.

¹⁸ „Transilvania”, 1943, nr. 9—10, p. 641.

Așa cum a arătat în prefața lucrării, autorul nu are pretenția de a fi realizat o operă originală într-o problemă atât de discutată ca aceea a continuității românilor; intenția sa a fost mult mai modestă, și anume de a stringe la un loc și de a sistematiza extrem de bogata literatură dedicată continuității, alcătuind astfel „dosarul” acestei controversate probleme, dosar care oferă posibilitatea unei informări cât mai rapide și complete în problema respectivă.

Studiind probele din acest „dosar” (care putea fi mult mai voluminos!), cititorii de bună credință vor înțelege ușor de partea cui e dreptatea în această disputată chestiune, unică în genul ei în istoriografia europeană.

Lucrarea se adresează deopotrivă românilor și străinilor, susținătorilor și adversarilor continuității, precum și acelor pe care problema i-a interesat mai puțin sau de fel.

Pentru susținătorii continuității — români sau străini — lucrarea constituie un inventar al stadiului cercetării și, în același timp, o bază de pornire și un îndemn la reluarea și adîncirea diverselor aspecte mai puțin cercetate.

Autorul nu-și face iluzii că lucrarea sa va convinge pe toți adversarii continuității că apără o teză absurdă și illogică; el le adresează însă un apel călduros de a medita atent asupra tuturor dovezilor aduse în sprijinul continuității și de a-și verifica apoi poziția în această problemă fără a porni de la idei preconceptionale și a se lăsa minăți de alte scopuri decît cele științifice.

Ținînd seama de realitățile istorice, toată agitația întreținută de adversarii continuității apare în fond sterilă și inutilă; neputînd modifica aceste realități, ea nu poate contribui decît la înveninarea relațiilor dintre oamenii de știință care au misiunea nobilă de a sluji cauza adevărului.

ABREVIERILE FOLOSITE

A A R M S I	= Analele Acad. Române. Memoriile Secției istorice.
A E C O	= Archivum Europae Centro-Orientalis.
A I I A I	= Anuarul Inst. de istorie și arheologie Iași.
A I I C	= Anuarul Inst. de istorie și arheologie Cluj.
A I I N C	= Anuarul Inst. de istorie națională Cluj.
A M N	= Acta Musei Napocensis.
A Ș U C	= Analele științifice ale Univ. Al. I. Cuza, Iași.
R E H	= Revue des études hongroises.
R E R	= Revue des études roumaines.
R E S E E	= Revue des études sud-est européennes.
R H S E E	= Revue historique du sud-est européen.
R I	= Revista istorică
R. Ist.	= Revista de istorie.
R I R	= Revista istorică română.
R R H	= Revue roumaine d'histoire.
R. Trans.	= Revue de Transylvanie.
S C I A	= Studii și cercetări de istoria artei.
S C I V	= Studii și cercetări de istorie veche.
S C L	= Studii și cercetări lingvistice.
S F	= Südösforschungen.
S U B B	= Studia Universitatis „Babeș-Bolyai“.

Redactor: CORINA BUȘE
Tehnoredactor: MIRCEA NASTA

Coli de tipar: 15,50. Bun de tipar:
5. VI. 1980

Tiparul executat la Întrepr. poli-
grafică Sibiu sub comanda nr. 296
Republica Socialistă România

